E-KİTAP
ARŞİVİ

Dijital Bilgi Kaynağınız

www.e-kitaparsivi.com

Bu E-Kitap www.e-kitaparsivi.com sitesi için hazırlanmıştır. Web sitemizde bir çok başka esere ulaşabilirsiniz.

Ayşe Osmanoğlu _ Babam Sultan Abdülhamid Hatıralarım

ayşe Sultan'ın doğumu dolayısıyla yazılan manzume ve tarih beyti:

"Getirdi müjdeyi gökden iki melek Arz'a
Şerefe geldi bu dünyaya Ayşe Sultan." 1305 H. (1887)

İÇİNDEKİLER

3. Baskıya Önsöz, 7 önsöz / Ayşe Osmanoğlu, 9
1. Bölüm:
Babam ve Yıldız Sarayı, 11
2. Bölüm:
Kendi Hayatım ve Hatıralarım, 111
3. Bölüm:
Meşrutiyet Devri, 131
4. Bölüm:
Selanik'te Alatini Köşkü'nde Dokuz Aylık Hayatım, 159
5. Bölüm:
Yeniden İstanbul'a Gelinceye Kadar ve Geldikten Sonra Babamın Hayatı, 201
6. Bölüm:
Sultan İkinci Abdülhamid'in Zevceleri ve Çocukları, 259
7. Bölüm:
Cemil Paşa'ya Cevap, 279
Fotoğraflar ve Belgeler, 293 İndeks, 315

Üçüncü Baskıya Önsöz

Vasıfları ve hasleti; hata ve günahları; sevap ve ihtişamıyla milletimizin mazisi Türk'ündür.

Yirmi sekiz yıl (1924-1952) gurbette çile çektikten sonra vatanımıza avdet eden annemiz Ayşe Osmanoğlu (1308-1310 -10 VIII 1960), "Babam Abdülhamid" ismi altında hatıralarını yazıp, önce "Hayat" mecmuasında tefrika suretiyle , sonra da kitap olarak neşretmiştir (1960). Ne yazıktır ki, kitabının uyandırmış olduğu alakaya tam şahit olamadan Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.

Kısa süre içinde bu kitap, Sultan İkinci Abdülhamid'e veya devrine dair son senelerde çıkan Türkçe ve yabancı dildeki hemen her eserin bibliyografyasında yer alarak, âdeta klasik bir müraacat kitabı olmuştur.

Üçüncü baskısı Selçuk Yayınları'nca yapılan bu kitabın üzerinden yıllar geçip mevcudu tükenmesinden sonra Selis Kitaplarının yeniden neşretmek istemesi bizi memnun etmiştir.

Ebediyete karışmış bulunan ve yeni nesillerimize "masal" mazimizin unutulmuş bazı vasıf ve hasletlerini aydınlatıcı yeni bazı dipnotları ve resimler ilave edilmiştir. İlave ettiğimiz dipnotlar (N) işaretiyle belirtilmiştir.

İtinalı bir Türk-islam terbiye ve tahsili görmüş; san'atkar ruhlu, iyi resim çizen, alafranga besteler yapmış olan; güzel piyano çalan; esasen kuvvetli olan hafızasını son gününe kadar muhafaza eden annemiz, hatıralarını, annesi Müşfika Kadınefendi (1290-1289 - 16 VII. 1961) ile birlikte yaşadığı, Beşiktaş/Serencebey Yokuşu'ndaki evde yazmaya başlayıp kısa sürede bitirmiştir.

Eski harflerle yazılmış müsveddelerini kitaplığımızda muhafaza etmekteyiz. Sade, temiz, canlı bir Türkçeyle yazdığı hatıralarının belki de en önemli ciheti; samimi olduğu kadar, günümüzde tamamiyle unutulmuş bulunan saray örf ve adetlerini , protokol, müsamere ve törenlerini canlandırması ve Sultan İkinci Abdülhamid'in çehresini incelikleriyle meydana çıkarmasıdır.

Yoksa, annemizin yazmış olduğu siyasi mahiyette hatıratı yoktur.

Osman Nâmi

ÖNSÖZ

Ben, Ayşe Osmanoğlu; Sultan ikinci Abdülhamid'in onuncu evladı ve kızlarının altıncısı olarak 1887'de İstanbul'da, Yıldız Sarayı'nda dünyaya geldim. Annem, Müşfika Dördüncü Kadı-nefendi'dir.

Gözlerimi hayata açtığım günden bu âna kadar tatlı ve mes'ud günler de yaşadım, acı ve elemli zamanlar da geçirdim. Her insan gibi, saadetle felâketi yapan ve talih denilen takdire inanıyorum.

Hakiki bir Türk terbiyesi ve sağlam dini itikad ile büyüdüm. Türk oğlu Türk Osman Gazi neslinden geldiğimi hiçbir zaman unutmadım ve büyük ecdadımın memlekete, millete yaptıkları hizmetlerden doğan iftiharı daima kalbimde taşıdım.

Otuz seneye yakın, aziz vatanın hasreti acısıyla Fransa'da me'yus bir hayat geçirdikten sonra sevgili memleketime kavuşmuş olmaktan dolayı kendimi ne kadar bahtiyar hissettiğimi söylemek ihtiyacındayım. Bu büyük sevince bugünkü Cumhuriyet hükümetimizin adalet ve şefkatiyle nail olduğumuz için, şükranlarımı arzetmeyi bir vecibe sayıyorum.

Ailemizin genci ve ihtiyarı, bu otuz yıllık zaman içinde Türk milletinin selâmeti ve saadetine dua etmeyi hayat düsturu saymışlar, Türk oğlu Türk olduklarını unutmayarak mukadderata tâbi olmuşlardır.

Hatıralarımı yazmaktan maksadım, sevgili milletime bir küçük yadigâr bırakmak, sarayda geçen hususi hayatımızı hikâye etmek ve tarihimizin son devirlerinde yaşadığım ve şahidi olduğum vukuatı bildirmekle ufak bir hizmette bulunmak arzusudur.

Bu hatıraların tarihe de bir hizmet olacağını söyleyen aziz ahbaplarımın verdikleri kuvvet ve arzu üzerine hatıralarımı, bildiklerimi, gördüklerimi, işittiklerimi yazmaya karar verdim.

Son nefesime kadar milletimin, vatanımın ebediliğine ve saadetine dua etmek, en büyük, en mukaddes borcumdur.

Tanrı Türk milletini ve Cumhuriyetimizi daima korusun ve payidar etsin.

Ayşe OSMANOĞLU

Birinci Bölüm:
BABAM VE YILDIZ SARAYI

rahmetli babam orta boyluydu. Saçı ve sakalı koyu kumraldı. Saçları tepeden dökülmüştü. Etrafta gür saçları vardı. Burnu yüksekti: Osmanlı Hanedanı'nın alâmetini taşıyan biçimdeydi.

Gözleri tahrirli yeşil ile mavi arası ela idi. Gözlerinin etrafı biraz halkalıydı. Bakışları gayet zeki ve hassastı. Kaşları kalın olmayıp, yine Osmanlı Hanedanı'na mahsus bir tipteydi. Kuvvetli zekâsını gösteren alnı, açık ve yüksekti. Dudakları ne kalın, ne inceydi. Yüzü beyaz ve pembeliğe meyyaldi. Vücudu ise yüzünden daha beyaz olup adeta fildişi gibiydi. Göğsünde ve kollarının üzerinde biraz tüyler vardı. Elleri orta büyüklükte ve biçimli, ayakları da ne küçük, ne büyüktü.

Sesi tatlı, kalın ve gürdü. Söz söylerken dinlemek zevkli duyulurdu. Fikirlerini ve meramını fevkalâde bir ifade ve nezaketle anlatmaya muktedirdi. Hareketlerinde Padişahlık vakar ve halâveti görülürdü, Hülâsa: Tipi tamamiyle Osmanlı Hanedanı'nın tipi idi.1

1 Bakınız: Abdurrahman Şeref, Sultan Abdülhamid-i Sâni: Sûret-i Hal'i, istanbul 1918. Hilâl Matbaası, s.3.

Babam daima sade giyinir ve hiçbir hususta alâyişten hoşlanmazdı. Haremde koyu gri renkte elbise giyer, aynı renkte pantolon kullanırdı. Griyi çok sevdiğinden, bu renk âdeta ona mahsus gibiydi. Resmi günlerde, tabii, üniforma giyerdi. Elçileri ve paşaları hususi olarak kabulünde siyah yahut koyu lâcivert elbise ve palto giyer, aynı renkte boyunbağı kullanırdı. Pek nadir olarak tek bir inci iğne veyahut sade bir platin iğne takardı. Ya da düz platin, yahut düz altın çifte kol düğmesi kullanırdı.

Marangozhanesindeyken, resim çizdiği ve boya ile uğraştığı zamanlar, kadife pantolon ve kolları sıvalı gömlekle çalışırdı.

Gecelikleri hep beyaz ketenden, dize kadar gömlek gibi ve iki tarafı yırtmaçlıydı. İcap ettiği zaman bu gömleğin üzerine pantolonunu çekip geceliğe beyaz kumaştan boyunbağı takar veyahut açık renk bir boyunbağı bağlar, ceketini giyer, kimi kabul edecekse bu suretle kabul ederdi.

Bazı gecelikleri beyaz yünlü kumaştan pijama gibiydi. Mendilleri beyaz ve kısmen de renkli ketendendi. Fantezi yeleklerini, bütün gömlek ve çamaşırlarını Paris Elçisi Münir Paşa2 yaptırıp gönderirdi. Avrupa'dan gelen bu çamaşır ve yeleklerden pek genç işi bulduklarını oğullarına hediye ederdi.

Ömründe uzun gömlek ve hırka giymemiştir. Sabahları yataktan kalkar kalkmaz, kahverengi kaplı samur kürkünü arkasına alarak hamama gider, çok soğuk havalarda bu kürkü elbisesinin üzerine geçirerek öyle otururdu.

Mendillerini gayet temiz kullanırdı. Küçük tülbentler kestirip bunları kullandıktan sonra yaktırırdı. Yatak takımları da hep beyaz ketendendi.

Düz sarı renk bir ağaçtan yapılmış bir bastonu vardı. Bunu yalnız sarayın bahçesine çıkarken eline alır, başka zaman kullanmazdı.

Giydiği kunduralar çizme gibiydi ve biraz da topuklu idi.

2 Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa (1859-1939) bu vazifesine ek olarak Bern ve Brüksel elçilikleri de yapmıştır. (N)

Bunları kunduracıbaşıya diktirirdi. Selanik'ten geldikten sonra bu kunduraları kardeşlerimizin ikincisi ve erkek kardeşlerimin en büyüğü olan Mehmed Selim Efendi birader diktirip gönderirdi. Bu kunduraların üzerine, çamurdan korunması için başka bir kundura daha geçirilirdi.

Vaktiyle ava giderken bu çizmelerin daha uzununu giyer, ata binerken de mahmuz takarmış. Her sabah kalkıp da hamama giderken içi beyaz deri rugan terlikler giyerdi. Fakat gece yatıncaya kadar kimse kendisini terlikle görmezdi. Çorapları beyaz yün ile ipek karışık ve kısa konçluydu. Yazın beyaz pamuktan çorap giyerdi.

Günde üç dört defa abdest alır, namazını muntazaman kılardı. Seccadesi Hereke Fabrikası'nda yapılmış bir halıydı. Nereye giderse kolaylıkla götürülürdü. "İpekli üzerine namaz kılmak caiz değildir" derdi. Tesbihi daima cebindeydi. Yeşim ta-şındandı. Parmağına yüzük olarak altın üzerine beyaz bir akik taşı takardı. Başka bir yüzük taktığını kimse görmemiştir. Bu yüzükle tesbihi, şehzadelik zamanında Şeyhülharem Hacı Emin Paşa kendisine Mekke'den getirip hediye etmiş, o zamandan ölünceye kadar Tesbihi cebinde, yüzüğü parmağında taşımıştır. Bu yüzük şimdi annemin parmağındadır. Şehzadelik zamanından beri kullandığı bir kronometre altın saati de daima yeleğinin cebinde bulundurmayı âdet edinmişti.

Cumalık elbiseleri, büyük üniformaları, takacağı nişanlar ve kılıcı, Esvapçıbaşının dairesinde saklanırdı. Giyeceği zaman Selâmlık Odası'na getirip hazır ederlerdi. Kendisini Esvapçılar giydirirlerdi.

BABAMIN ANNESİ

Babam, annesinden bahsettiği zaman: "Zavallı anneciğim pek genç yaşında gitti; hayali daima gözümün önündedir; onu hiç unutamadım; beni çok severdi; hasta olduğu müddetçe

karşısına oturup yüzüme bakmakla iktifa ederdi; öpmeye kıyamazdı; Allah rahmet eylesin" derdi.

Büyükannem Tirimüjgan Kadınefendi, iki şehzade, bir sultan anası olmuştur. İlk evlâdı "Naime Sultan" olup, 1843 Martında iki buçuk yaşındayken çiçek hastalığından ölmüştür, ikinci evlâdı, babamdır. Üçüncüsü de Şehzade Mehmed Âbid Efendi olup 1848 Mayısında aşağı yukarı bir aylık iken ölmüştür. Babam, kızkardeşimiz Naime Sultanla biraderimiz Mehmed Âbid Efendi'ye bu kardeşlerinin isimlerini vermiştir.

Tirimüjgan Kadınefendi, sarayın eski kalfaları arasında inceliği, nezaketi ve güzelliğiyle meşhurdu. Kendisini bilenler, yeşil elâ gözlü, açık kumral ve gayet uzun saçlı, beyaz şeffaf tenli, nahif endamlı, ince belli, eli ayağı çok

güzel bir kadın olduğunu söylerler. Şapsıh kabilesinden olduğunu sarayda memleketlisi olan eski Çerkez kalfalar anlatırlardı. Babam da Şapsıh kızlarına "Bizim validenin soyu" derdi.

Zavallı büyükannemiz genç yaşında verem olarak eski Beylerbeyi Sarayı'nda hava tebdilindeyken ölmüştü. Nahif vücudu ile üç evlat sahibi olması ve arada da bazı kayıpların bulunması onu bu hastalığa mağlup etmişti. O zamanki tedavi şartlarının bugünkü gibi olmadığı da malûmdur. Hava tebdili için Beylerbeyi Sarayı gibi deniz kıyısındaki bir yerin seçilmesi de buna delildir.

Babam, Naime hemşiremizin gözlerini ve benim ellerimi, annesinin gözlerine ve ellerine benzetirdi.

Büyükbabam Sultan Abdülmecid Han'ın diğer zevcelerini de, tıpkı büyükannemiz gibi, ancak hikâye olarak dinlemişiz-dir. Bunlardan gördüklerimiz: Babamın anneliği olan Perestû Kadınefendi ile amcamız Süleyman Efendi'nin annesi Serfiraz ve merhum halamız Naile Sultan'ın annesi Şâyeste Hanıme-fendi'lerdir. Bunlar çok yaşamışlardır.

Büyükbabamın bütün haremleri Çerkez'tir. Saraya Rum ve Ermeni cinsinden bir kadının girdiği ne görülmüş, ne de işitilmiştir.

? 15

Böyle olduğu halde babamın şahsi düşmanları, annesinin Çandır adında bir Ermeni kadını olduğunu söylemişlerdir. Bu iddiayı ilk defa ortaya atan "Abdülhamid'in Evâil-i Saltanatı" adlı eserin sahibi Ahmed Sâib'dir.3 Saray hayatını bilmeyen saf halkı bununla kandırarak babama karşı bir düşmanlık doğurmaya kalkışmıştır. Sultan Abdülmecid'in bütün haremlerini, Padişah zevcesi oldukları için ihtimal asil sayan Türk Milleti, bir Ermeni'den doğmuş olan Sultan Hamid'i aşağı görür düşüncesiyle uydurulan bu yalan tutunmamışsa da dedikodu halinde söylenmekten de geri kalmamıştır. Fakat Osmanlı Sara-yı'nın son devrini, usûl, âdet ve an'anesiyle bilenler bunun imkânsız olduğunu ve ancak hayâl mahsulü bulunduğunu çok iyi takdir ederler.

BABAMIN ANNELİĞİ

Annesi öldüğü zaman küçük bir çocuk olan babamı büyüten ve ona analık eden Perestû Kadınefendi, babam Padişah olduğu zaman "Mehd-i Ulyâ-yi Saltanat-ı Seniyye" unvanını almıştır. Gençliğinde fevkalâde güzel olduğu, ihtiyarlığında dahi belliydi. Büyükbabamın bütün kadınları gibi Çerkez olup Ubuh kabilesindendir. Ufak-tefek, narin, şeffaf beyaz tenli, mavi gözlü, altın gibi sarı saçlı, eli ayağı gayet güzel bir kadındı. Pek nâzik tavru harekete mâlik olmakla beraber vakar ve halâvetiyle de Valide Sultanlığa hakkıyla layık olduğu görülürdü. Bu muhterem kadının nûrani çehresi, nezaketi, inceliği, zarafeti herkesin kalbine hürmet ve muhabbet ilka' eder, bütün saray halkı tarafından son derece sevilirdi. Gayet ahenkli bir sesle, fakat yavaş ve az konuşurdu.

3 Ahmed Sâib, Rus ordusunda subayken Türkiye'ye gelen ve Osmanlı ordusuna alınan bir Çerkesdir. Sırf, babamdan umduğu derecede ikbâl göremediği için ona düşman olmuş ve Mısır'da onun aleyhine "Abdülhamid'in Evâil-i Saltanatı" adlı kitabını yazıp yayımlamıştır. Meşrutiyetten sonra istanbul'a gelmiş ve 1920-21 yıllarında ölmüştür.

16 ?

Babam, Sultan Aziz'le Sultan Murad'ın annelerinin devlet işlerine karışmalarının devlet gibi Hanedan için de asla hayırlı neticeler verememiş olduğuna kani' bulunduğundan tahta çıkışının ertesi günü analığının elini öperek "Siz annesizligimi bana bir gün hissettirmediniz. Nazarımda öz annemden farkınız yoktur ve mevkiiniz Valide Sultan mevkiidir. Sarayda da Valide Sultanlığın bütün hak ve selâhiyetlerine sahip olacaksınız. Fakat devlet işlerine müdahaleye kalkıp şunun bunun himayesini üzerinize almaktan ve rütbe ve memuriyet heveslilerine delâletten kat'iyen çekinmenizi bilhassa rica ederim" demiş, Perestû Kadın da ölünceye kadar babamın bu arzu ve iradesine riayetkar kalmıştır. Kadınlarıyla İkballeri ve evlenip şehirde daire sahibi olmuş kızları da bu hususta daima kendisi gibi hareket etmek yoluna gitmişlerdir.

Merasim günlerinde ağır kumaşlardan dört etekli entari giyer, "Hânedan-i Âl-i Osman Nişanı"nı, "Şefkat" ve "Mecidi" nişanlarını göğsüne takar, kınalı saçlarının üzerine dantel gibi gayet nâdir oyalarla işlenmiş, kalpak biçimi

hotoz giyer, "Valide Tacı" denilen zümrütlü iğneyi takar, iki yanına da aynı parçalardan zümrütlü iğneleri koyardı.

Dört eteğin ikisini önüne, ikisini yanlarına takardı. Belinde ya aynı kumaştan veya şaldan kuşak bulunurdu. Ayağına beyaz güderiden pabuçlar giyerdi. Sağ elinin serçe parmağında kıymetli bir yakut yüzük bulunurdu. Başka bir şey takmazdı. Bu elbisenin üzerine sırma işlemeli bir ceket geçirilirdi. Buna Sarayda "salta" derlerdi.

Merasim dışında iyi kumaşlardan uzun etekli entari giyer, üzerine aynı renkte salta geçirir, oyalı hotozunu takardı. Küçük ve narin vücuduna rağmen bu haliyle azametli ve halâvetli görünürdü.

Sarayın dahili işleri kendisine aitti. Fakat Valide Sultan kimseyi zerre kadar incitmek istemez, işlere karışmaz, hak ve hakkaniyet arar, gayet dindar ve mûtekid olduğundan ibadetle

vakit geçirirdi, iyi ve yüksek ahlâk sahibiydi. Bu sebeple yoksullara, muhtaçlara yardımda bulunurdu.

Kendisini görmeye gittiğimiz zaman, Padişah'ın huzuruna nasıl giriyorsak onun da yanına öylece girer, karşısında otururduk. Bize nasihatlarda bulunur, iltifat ederdi.

Perestû Kadın efendi'nin Maçka'da evi vardı. Vaktiyle Sultan Aziz kendisine ihsan etmişti. Bu ev şimdi mekteptir. Babam, padişah olmadan üç gün önce bu eve gitmiş, oradan Topkapı Sarayı'na gidilerek biat edilmiştir. Büyükannem bu evi pek severdi. Ara sıra oraya gitmek ister, babam da annesinin mutlaka sarayda bulunmasını istediği için izin vermez, "Rica ederim, gitmesin" diye haber gönderirdi.

Babam, her cuma günü, analığının da selâmlık resminde bulunmasını pek isterdi. Büyükannem bazen gizlice selâmlıktan sonra evine kaçardı. Babam bunu öğrenince derhal saraydan araba ile yaverler gider, büyükannemi getirirlerdi.

Büyükannem hasta olunca da evine gitmek isterdi. Yine bir gün babamdan gizli evine gidip orada ölmüştür. Babamın buna pek canı sıkılmış, çok üzülmüştür. Fakat ölüme karşı gelinir mi? Bu ölüm dolayısıyla sarayda uzun zaman matem tutuldu. Yerinin boşluğunu hepimiz duyduk. Bir hafta nöbet mızıkası çalınmadı. Bu suretle muhterem büyükannemiz aramızdan ayrılmış oldu. Şâzeli Tekkesi'nde ve Hamidiye Camii'nde ruhuna mevlid okundu. Kendi yaptırmış olduğu Eyüp'teki türbesine gömüldü. Ölümünde yaşı 80 kadardı.

Babam, büyükannemizin Maçka'dâki bu konağını Meclis-i Meb'usân reisi olan Ahmed Rıza Bey'e tahsis, bütün mobilya ve eşyalarını da ona bahşetmiştir.

Babam Sultan Abdülhamid Han'ın anneliği Perestû Dördüncü Kadın efendi'nin dedem Abdülmecid Han'la evlenmesine ait işittiğim hikâye, biraz masallaştırılmış olsa bile tarihi hakikatleri de sakladığından, anlatmadan geçemeyeceğim:
Dedem Abdülmecid Han'ın halası ve Sultan Birinci Abdülhamid

Han'ın kızı Esma Sultan, istanbul tarafındaki muhteşem sarayında debdebe içinde yaşadığı halde, en büyük isteği bulunan "evlâda sahip olma" arzusuna eremediğinden mahzun bir hayat geçirirmiş. Nihayet manevi evlât sahibi olmaya karar vererek Çerkez Ubuh kabilesinin asilzadelerinden birinin kızını almayı düşünüp anne ve babayı razı etmiş ve bir yaşındaki bu fevkalâde güzel, sarışın bebeği evlât edinmiş. Bu çocuk pek hafif, narin ve ince hareketli olduğundan Perestû adını vermiş. Bu kelime Farsçada "kırlangıç" manasındadır. Farsçası "Piristü" şeklindeyse de, sarayda bazı kelimeleri değiştirerek söylemek âdet olduğundan "Perestû" haline gelmiştir.

Bu çocuğa, Esma Sultan'ın sarayındaki bütün cariyeler Ha-nımsultan muamelesi ederler, huyu ve ahlâkı da pek güzel olduğundan çok severlermiş. Esma Sultan, pek sevdiği bu kızın tahsil ve terbiyesine de itina etmiş.

Dedem Abdülmecid Han, şehzadeliği zamanında halasını ziyaret mutadında olduğu için arasıra gider, konuşurmuş. Padişah olunca da bu ziyaretler devam etmiş. Bir bahar günü yine halasını ziyarete giden Abdülmecid Han, Harem bahçesinden geçerken, o sırada 14 yaşlarında olan Perestû'yu görmüş. Uzun altın saçları omuzuna dökülmüş, firuze gözlü genç kız birdenbire karşısına çıkmış.

Şaşıran ve hayran kalan Abdülmecid Han, bu peri kızına kim olduğunu sormuşsa da Padişah'ı tanımayan kız cevap vermeden kaçmış. Padişah, rastladığı kalfalardan da sorduğu halde bu kızı öğrenemeyince halasının yanına çıkmış. Fakat aklı fikri kızda olduğundan belli şekilde dal-gınmış. Esma Sultan, onun bu dalgınlığını görünce sebebini sormuş. Sultan Mecid de peri kızını anlatmış. Hala Sultan meseleyi derhal anlatmakla beraber: "Cariyelerden biri olsa gerek" diye cevap verip bütün kızları huzuruna getirmiş. Bundan maksadı, bu kadar güzel kızdan birini belki Padişah beğenir de Perestû'dan vazgeçer düşüncesi imiş. Fakat Sultan Mecid'in bunlara bakmadığını ve âdeta üzgün bir tavır aldığını görünce

Hazinedar Usta'ya: "Perestû, arslanıma kahve getirsin" emrini vermiş. Biraz sonra saray âdeti üzere tepsi ve askı ile Kahveci Usta'nın yanında olduğu halde kalfalar arasında Perestû da girerek askının içindeki güğümden, mineli ve pırlanta işlemeli zarfı olan fincana kahveyi dökmüş ve küçük altın tepsiyle Padi-şah'a sunmuş. Sıraya durup âdet üzre, Padişah kahvesini bitirinceye kadar ayakta beklemiş. Zarflı fincanı Padişah'ın elinden alarak çıktıktan sonra hala ile yeğen başbaşa kalmışlar. O zaman Abdülmecid Han, halasının ellerine sarılarak bahçede gördüğü peri kızının bu olduğunu söyleyip onu halasından istemiş. Esma Sultan: "Oğlum! Bu kız benim evlâdımdır. Onu düğün dernekle evlendirip büyük bir kimseye vermek için bir yaşından beri baktım. Mürüvvetini görmek isterim. Buna ahitli-yim" demiş. Padişah da: "Halacığım! Benden büyük kime vereceksin? İstediğin gibi düğün dernekle ben alırım. Ne arzu edersen yapmaya hazırım" cevabını verip direnmiş. Hala Sultan nihayet razı olmuş. Bir hafta içinde Esma Sultan'ın sarayında âdet veçhile merasimle nikâh kıyılmış. Padişah'ın vekilleri nikâhta bulunmuşlar. Bir hafta sonra da Esma Sultan'ın gümüş kaplamalı arabasına inci işlemeli kırmızı elbisesiyle tacı, duva-ğıyla bindirilip saraya gönderilmiş. O zaman Abdülmecid Han, Topkapı Sarayı'nda imiş. Muhteşem üniforması üstünde, sorgucu başında olduğu halde gelini Harem Dairesi'nin büyük kapısında karşılamış. Koluna girerek sarayın hünkâr sofasına getirmiş. Evvelden hazırlanmış olan gelin köşesine oturtmuş. O zaman dedemin evlâtları küçükmüşler. Sultan Mahmud'un kızları Sultanlar ile Kadınlarından hayatta olanlar gelmişler. Hatırlı kimselerin haremleri de bu törene katılmışlar. Dedemin ve gelininin geçtiği yollara altın paralar serpilmiş. Abdülmecid Han'ın hareminde erkek kıyafeti giyen kırk kişilik bir mızıka bandosu varmış. Bunlar, marşlar çalmışlar.4 Sultan Mecid'in

4 Kalfalardan kurulmuş olan bu bando takımı Muzika-i Hümâyun kıyafetiyle sarayda çalarlardı. Bunlar dedemin son zamanına kadar vardılar. Hususi İtalyan hocalardan ders alırlardı. Dolmabahçe Sarayı'nda Meşkhâne'de çalışırlardı. O tarihlerde italyan mûsikisi sarayda çok rağbet görmüştür.

diğer zevceleri de bulunup paralar serpmişler. Akşama kadar ince sazla vakit geçirilmiş. Şerbetlerden sonra ziyafet verilmiş. Sarayda fevkalâde bir düğün olmuş. Akşam, usulü üzere zifaf odasına girilmiş. Esma Sultan, gelin ve güveyin alınlarından öpüp dualar ederek evine dönmüş. Böylece kızının mürüvvetini gördüğü için Allaha hamdetmiş. Bu suretle hem dedemin, hem de büyük halamın arzuları yerine gelmiş.

Ahlâkı da kendisi kadar güzel olan Perestû Kadınefendi daima kibirsiz, fakat vakur, şefkatli ve merhametli olarak yaşamış, ibadetle vakit geçirmiş, yoksullara yardım etmiştir. Allah kendisine evlât vermemişse de, yukarda da anlattığım gibi babama annelik ederek Valide Sultan mevkiine yükselmiştir.

Bu muhterem annemin pekçok defa elini öpüp duasını almak bana da nasip olmuştur.

Kendisi, hayatında Eyüp'te yaptırmış olduğu hususi türbesinde yatmaktadır. Sandukasının üzerindeki örtüye kadar kendi hazırlatmıştır. Türbeyi yaptırırken babam kendisine yardımda bulunmak istemişse de kabul etmemiş ve: "Ebedi evimi kendim hazırlayacağım, sevabı, günahı bana ait olsun" demiştir.

BABAMIN ÇOCUKLUK DEVRİNE AİT HATIRALAR

Asıl büyükannemiz olan Tirimüjgân Kadın, oğlunu, yani babamı bir ana şefkat ve sevgisinin son derecesiyle severmiş. Kızının acısını gören bedbaht ana,

kendisini oğluna hasretmiş ise de amansız bir hastalığa müptelâ olduğunu bildiğinden ve sevgili evlâdının bir mürüvvetini göremeyeceğini düşünerek oğlunu bahtiyar edebilmek için elinden geleni yaparmış. Belki bir-gün tahta çıkar diye küçük yaşından itibaren gayet kıymetli hediyeler alır, eşyalar hazırlarmış. Babam gerek saltanatı zamanında ve gerekse daha sonra ölünceye kadar kullandığı altın kahve tepsisiyle altın tuzluğa: "Annemin yadigârı" derdi. Bu tepsiyi Kahvecibaşı Ali Efendi, nasılsa Selânik'e bile getirmişti.

? 21

Annesinin hastalığı müddetince babam hergün Beylerbeyi Sarayı'na gidip onu görür, sonra Dolmabahçe Sarayı'na döner-miş. Tirimüjgân Kadın, oğlunun bu ziyaretleri sırasında, karyolasının önünde duran kırmızı kadife minderlerin altına bir kese lira çeyreği, bir kese de gümüş kuruşlar koyar, "Arslanım, şu minderlerin altında bakalım ne bulacaksın?" dermiş. Babam bu paraları bulunca pek sevinir, sevgili evlâdına doyamayacağını bilen talihsiz anne de onun nasıl eğlendireceğini düşündüğünden, ancak oğlunun sevincini görmekle kalbinin elemlerini tahfif edermiş. Dolmabahçe Sarayı'na giden oğlunu yine görmek için ertesi günü beklermiş.

O zaman bütün şehzadelerin yanında akağalardan birer cüce bulunurmuş. Babamın da ibrahim Efendi adında bir cücesi varmış. Babamı hem eğlendirir, hem de onun üzerine çok müteyakkız bulunurmuş. Bedbaht ana her sabah bu adama: "Evlâdıma dikkat et; sana emanettir" diye tembihte bulunmayı da hiç unutmazmış. Beraberce saraya gelip sarayın rıhtımında beyaz sarıklı ve önlüklü muhallebici Mehmed Ağa'nm: "Mehmed kulunuz geldi. Muhallebici... Bicibici..." diye nağmeli bir sesle bağırmasını duyarlar, o koca tablayı içeriye getirip bütün ben-degâna dağıttırır, kendisi de kardeşleriyle beraber yermiş.

Babamın o zaman güzel bir midillisi varmış. Ona binip sarayın bahçesinde dolaşır, ibrahim Efendi de arkasından koşar-mış.

Anasının ölüm gününe kadar bu böyle devam etmiş. Nihayet felâket gelip çatmış. Anasının öldüğünü biraz saklamışlar ise de yavaş yavaş hisseden babam bu ilk acıyı bütün derinliğiyle anlamış (1853).

Sultan Abdülmecid, babamı yanına getirip bağrına basmış: "Ağlama oğlum! Allah'ın emrine karşı gelinmez. Senin hem anan, hem- de baban benim" diyerek gözlerinden, yanağından öpüp teselli etmeye gayret etmiştir. Büyükbabamın babama: "içli evlâdım" demesi bundan dolayı imiş.

22 ?

Bir ay sonra, babamın, malını mülkünü idare edecek bir yaşta olmadığını anlayan büyükbabam, onun bakımsız ve başıboş kalmaması için bir analığa ihtiyacı olacağını nazarı dikkate alarak kadınların arasından en değerlisi olan, dindarlığı ve ağırbaşlılığı, güngörmüşlüğü ile sarayda şöhreti bulunan Pe-restû Dördüncü Kadınefendi'yi seçmiştir. Perestû Kadınefen-di'nin hiç evlât sahibi olmaması da buna ayrıca bir sebeptir.

Büyükbabam birgün babamı odasına getirtip karşısına oturtmuş, birçok nasihatler ettikten sonra giydiği harmanisinin altına alarak Dördüncü Kadın 'ın dairesine götürmüş, odasına girince: "Bak Kadınım! Sana ne güzel bir evlât getirdim" diyerek babamı harmanisinin altından çıkarmış ve babama: "Bugünden sonra senin anan budur. Öp elini evlâdım" demiş. Ka-dınefendiye de: "Allah'tan sonra sana emanet" diyerek ona da oğulluğunu öptürmüş. Annesine itaatli olmasını tavsiye etmiş. Babamı kucaklayıp bağrına basan Kadınefendi o günden sonra kendisini hakiki bir anne şefkatiyle bakıp ihtimamla" büyütmüştür. Babam da anneliğine daima hakiki bir anneye olan sevgisiyle bağlı kalmış, ölünceye kadar hürmette kusur etmemiştir. Anneliğinden bahsederken: "Annem ölmemiş olsaydı o da bana ancak bu kadar bakabilirdi" derdi.

Daha evvel, 1845'te halamız Cemile Sultan'ın annesi Düzdi-dil Hanımefendi5 ölmüş. Cemile Sultan üç yaşında annesiz kalmıştı. Büyükbabam, Cemile Sultan'ı getirip "işte, bir de kız evlât getirdim" diyerek Perestû Kadın'a emanet etmiş. Bu iki kardeş bir evde büyümüşler, çocukluklarını birlikte geçirmişlerdir.

Büyükannemiz Tirimüjgân Kadın, ortaklarının arasında en çok Perestû Kadınefendi'yi sever, onu daima takdir edermiş. Üstüne titrediği sevgili oğlunun

birgün olup da bu sevdiği ortağına evlâtlık edeceğini bilemezdi. Takdire ne demeli...
S Düzdidil, "gönül hırsızı" manasında Farsça bir terkiptir.

BABAMIN HUY VE ÂDETLERİ

Mutadı erken yatıp erken kalkmaktı. Sabahları güneşten evvel kalkıp hamama gider, banyosunu alırdı. Hamamın dış kalında oturmak için bir sedir yaptırmıştı. Orada oturup giyinir, sabah namazını oracıkta kılar, sonra kahvaltısını ederdi. Yataktan kalkmadan önce müshil almak mutadı olduğundan sabah kahvaltısını çok hafif yapardı.

Hastalığından evvel senelerce Manyezi Hazi almıştır. Hastalığından sonra sinameki tozunu toz şekerle karışık olarak alırdı. Yarım bardak sütü maden suyu ile karıştırıp içerdi. Çitli ma-densuyu kullanırdı. Hastalığından sonra Profesör Bergmann'm tavsiyesi üzerine Almanya'dan Frederik madensuyu getirtmeye başlamıştı. Bu madensulu sütten biraz sonra kahve ve sigarasını içer, sonra doğruca Harem Dairesi'ne geçer, oradan Selâmlığa çıkar, masasının başına oturup Başkâtip Paşa'yı isterdi. Burada tahminen saat on bire kadar resmi işlerle uğraşırdı. Yemek hazır olunca Harem'e geçer, annemle beraber yemeğe otururdu. Yemekten sonra yatak odasındaki şezlonga uzanıp on beş, yirmi dakika dinlenir, yine kalkıp sabahtan kalan işlerini görmek üzere Selâmlık Dairesi'ne geçer, çalışmaya başlardı. Öğleden sonraki bu çalışma sırasında Başkâtibi yahut İkinci Kâtibi, vükelâdan bazılarını kabul ederdi. Bu çalışma akşamlara kadar devam ederdi.

Pek yorgunluk duyduğu veya işleri hafif olduğu zaman Harem'e gelir, işte o zaman ailesinden kimleri isterse onlarla görüşürdü. Bazen bizleri de huzuruna celbedip piyano falan çaldırdığı olurdu.

Ekseri akşamlar yemekten sonra bahçeye çıkar, orada paşalarla, beylerle gezer ve bazen Harem'e geçerdi. Bazen marangozhanesinde veya kütüphanesinde çalışırdı.

işi çok olduğu zamanlar gece yarılarına kadar Mabeyn'de kaldığı olurdu. İşi olmadığı zaman yatsı namazından sonra

derhal yatak odasına çekilirdi. O zaman anneme bir hazinedar gönderir, gelmesini emrederdi. Annem de gecelik tuvaleti ile babamın dairesine gider, geceyi beraber geçirirlerdi. Müstesna olarak saltanatın yirmi yılı müddetince her gece annemle yemek yemiş ve onunla kalmıştır. Diğer haremlerini saat ve vakitle kabul etmiştir.

Babam saate, vakte pek bağlı idi. Diyebilirim ki her işini bir saate bağlamış, düzgün ve yeknesak bir ömür geçirmiştir. Babam istirahate geçince sarayda bir sükûnet başlardı. Sarayın bahçesindeki kahkaha sesleri işitilmez, piyanolar ve gramofonlar çalınmaz, gürültü patırdı yapılmazdı. Babamın dairesine gürültü aksetmesin diye herkes ses çıkarmaktan çekinirdi.

Harem kapısının önünde ikinci Hazinedar ile onun maiyetinde iki hazinedar yatardı. Selâmlık kapısında da bir musahip nöbetçi ile Seccadecibaşı İzzet Efendi ve Söğütlü Alayı Kumandanı Mehmed Efendi yatarlardı.

Akşam yatak odasına limonata, Frenk üzümü veyahut nar şerbeti getirip bırakırlardı. Bazı geceler içerdi.

Gece yatak odasında kitap okuturdu. Ayak ucuna bir paravana konur, Esvapçıbaşı ismet Bey kitap okurdu. Sonraları Hacı Mahmud Efendi ve Şifre Kâtibi Asım Bey de okumuşlardır. Babam uykuya dalıncaya kadar okurlar, uyuduğunu hissedince yavaşça kalkıp çıkarlardı, ikinci Hazinedar kapıyı kilitlerdi.

Babam: "Başlıca eğlencem musiki dinlemek, marangozhanemde çalışmaktan ibarettir. Ancak bunlarla uğraşırken yorgunluğumu hissetmiyorum. Gençliğimde faal bir hayat geçirdiğim halde şimdi muattal yaşıyorum. Uykuyu bile rahat uyu-yamadığımdan kitap okutmak bana ninni gibi geliyor. Yarısını dinliyor, yarısını dinlemeden uyuyakalıyorum. Aklım takılıp da uykumu kaçırmasın diye ciddi eserler okutmuyorum" derdi.

insanlar çok müfteridir. Bildiklerini, bilmediklerini uydurup söylemekten çekinmezler. Babam hakkında iftiraların birisi de onun büyücülüğe, hurafelere inandığı hakkındaki sözlerdir.

Mutlak bir iktidara sahip olan babamın büyü yaptırmaya ne ihtiyacı vardı? Ne için ve kim için büyü yaptıracaktı? Hâlbuki babam doğru ve tam dini itikada sahip bir Müslümandan başka biri değildir. Beş vakit namazını kılar, Kur'ân-ı Kerim okurdu. Gençliğinde Şâzeli tarikatına girmişti. Daima camilere devam ettiğini, ramazanlarda Süleymaniye Camii'nde namaz kıldığını, o zamanlar camide açılan sergilerden alışveriş ettiğini hikâye tarzında anlatırdı. Böylece, camide namaz kıldığı günlerin birinde Hamza Zâfîr Efendi adında muhterem bir şeyhe tesadüf edip onunla ahbap olmuş, bu tarikata bu suretle intisap etmiştir. Keza, Yahya Efendi Tekkesi'nin büyük şeyhi olan Abdullah Efendi vasıtasiyle dahi Kadiri tarikatına intisap etmemiştir.

Şeyh Zâfır Efendi pek muhterem bir zattı. Sarayda herkes tarafından saygı görürdü. Memlekette bir hastalık olduğu zaman tekkede Buhâri-i Şerif, Hizb-el Bahr okunurdu. Babam, Buhâ-ri-i Şerifi hususi surette bastırtmış, bütün Müslüman memleketlerine, camilere hediye etmiştir. Bana hediye ve yadigâr ettiği bir nüshasını hâlâ saklarım. Ailesinin diğer fertlerine de bu basımdan birer tane hediye etmiştir.

Babam herkesin namaz kılmasını, camilere devam edilmesini çok isterdi. Sarayın hususi bahçesinde beş vakit Ezân-ı Muhammedi okunurdu. Babamın bir sözü vardı: "Din ve fen" derdi. "Bu ikisine de itikat etmek caiz" olduğunu söylerdi.

Ebülhüdâ Efendi'ye6 gelince: O da babamla aynı tarikata mensuptu. Babam onun zeki bir adam olduğunu bildiğinden kendisini Arap meselelerine dair siyasi işlerde kullanırdı. Yemen ayaklanması sırasında kabile reislerini İstanbul'a davet etmiş, küçük Mabeyn Dairesi'nin önüne tahtını koydurmuş, orada bu reisleri kabul etmişti. Bunlar yüz kişi kadardı. Hepsi

6 Şeyh Ebülhüdâ Sayyâdi Efendi (1850-1909) Suriye'de Ma'arratü'l Nu'mân yakınlarındaki Han Sayhûn'da doğdu. Halep'de din eğitimini gördü. 1879'dan itibaren Sultan Abdülhamid'in yakınındaydı. Rıfâi'liğin bir kolu olan "Sayyâdi-ye" tarikatının kurucusu izzeddin Sayyâd'ın soyundan gelir. (N)]

birden tuhaf renkli elbiseler içinde sırayla gelmişler, babamın ellerine, ayaklarına kapanmışlar, "Ya Halife-i Resul, sana sadık kalacağız" diye yemin etmişler, "Allahu yansuru Sultân!" diye bağırmışlardı. Ebülhüdâ Efendi sırmalı elbisesiyle ortaya gelerek babam tarafından bunlara Arapça bir nutuk irad etmişti. Bizler de bu kabul resmini Harem pencerelerinden seyretmiştik.

Bu adamların ileri gelenlerinden bazıları Ebülhüdâ Efen-di'nin evinde misafir kalmışlar, diğerleri de Zâfir Efendi Tekke-si'nde babam tarafından yaptırılmış olan misafirhanede ikamet etmişlerdi. Bu gibi misafirler bu evlerde otururlardı. Cuma selâmlıklarında camiye gelip namaz kılarlar, Ebülhüdâ Efendi vasıtasıyla atiyyelerini alıp memleketlerine dönerlerdi. Bu Ebülhüdâ Efendi'nin güya babamın başjurnalcısı olduğu hakkında sözler vardır. Her devrin kendisine mahsus bir idare şekli olduğu unutulmamalıdır.

BABAMIN YEMEK ZAMANLARI, SOFRAYA OTURMA TARZI VE YEDİĞİ YEMEKLER

Kilercibaşı Osman Bey önde, ikinci Kilerci Hüseyin Efendi ile üçüncü ve dördüncü kilerciler arkada olmak üzere, sepetli çantalar içine koydukları sofra takımlarını alırlar ve sırma cep-kenli, büyük şalvarlı Tablakârbaşı da başına büyük bir tabla koymuş olduğu halde hep beraber Kiler-i Hümayun'dan çıkıp yemek odasının yanındaki taşlığa gelirlerdi. Burada tablayı açılır kapanır bir masanın üstüne koyup sofrayı hazır ederlerdi, iki musahip nöbetçi kapıda beklerdi. Piyatalar, yemek tabakları porselen olup etrafları kırmızı, beyaz altın yaldızlı ve markalı idi. Su takımları da kırmızı markalı idi. Beyaz markalıları da vardı. Bunlar Bakara mamulâtı idi. Annesi Tirimüjgân Kadına-fendi'den kalma altın tuzluk daima önüne konurdu. Onu sofrasında mutlaka isterdi.

Çatal, bıçak takımları altındı. Öğle yemekleri saray usulü üzere saat on birde, akşam yemekleri de beşte (yani şimdiki saatle 17'de) yenirdi. Yemekleri bu saatlerde yemek öteden beri sarayın âdetidir.

Kilercibaşı, emektarlardan Sırncemal Kalfa'ya tablayı teslim eder, kendisi de yemek müddetince nöbet odasında beklerdi. Babam ben dünyaya gelmeden önceden başlayarak saltanatının sonuna kadar annemle beraber yemek yemiştir.

Yemek hazır olur olmaz bir hazinedar gelip anneme: "Efendimiz istiyor" derdi. Annem de derhal gider, babamla beraber sofraya otururdu. Babam listedeki yemeklerden hangilerini seçiyorsa onları getirirdi. Sırncemal Kalfa'nın maiyetinde Feleksû Kalfa dahi hizmet ederdi. Babamın ekseriya yediği yemekler şunlardı: Öğle yemeğinde rafadan yumurta veya tereyağda pişmiş yumurta yahut omlet; koyun külbastısı veya kotlet pane; balıklardan mezid veya gelincik balığı; bazen.börek; tatlılardan kaymaklı kadayıf, sütlâç veya muhallebi, alafranga tatlılardan şarlot. Akşam yemekleri daima hafifti: Et suyu, bazı çorbalar ve yemişlerden ibaretti. Yemişler arasında da çilek, kavun, karpuz ve şeftaliyi tercih ederdi.

Yemekten sonra yine kilerciler gelip sofrayı toplarlardı. Kalan yemekleri nöbet odasındaki bendegân ve musahipler yerlerdi.

BABAMIN BİZLERLE MÜNASEBET ŞEKLİ VE TERBİYEMİZE İTİNASI

İşleri hafif olduğu zaman, haremlerinden ve kızlarından kimi isterse haber gönderip çağırtır, onlarla görüşürdü. Gerek haremlerinin, gerekse kızlarının resmi işlere karışmasını asla istemezdi. Terbiyemiz hususuna pek dikkat ederdi. En küçük kusurlarımızı dahi hoş görmez, kendisiyle yüzgöz etmezdi.

28 ?bir
kusurumuzu gördüğü, hissettiği zaman bizlere bir şey söylemez, analarımıza haber gönderirdi. Huzurunda ne suretle konuşacağımızı, nasıl hareket edeceğimizi biz de pek iyi bilirdik.

Çok sade giyinmemizi isterdi. Cicilibicili şeyler giymemizi istemezdi. Yakalarımız hafif açık olabilirdi. Fakat kollarımız ta-mamile kapalı idi.

Açık renkler giyer, saçlarımızı bir örgü ile arkamıza bırakır, giydiğimiz elbiselerin renginde kordelâ takardık. Lavanta, pudra kullanmazdık. Babam "Jan Mari Farına" kolonyası kullandığı için biz de bunu kullanırdık.

Büyük hemşirelerimiz o zamanın modasına göre saçlarını tepelerine toplarlardı. El işaretleriyle, yüksek sesle konuşmamızı istemezdi. Daima sakin ve nazik hareketli olmamıza dikkat ederdi. Büyüklerimize, annelerimize, kardeşlerimize daima saygılı davranmamızı, önlerine geçmeyip sıramızı muhafaza etmemizi ister, şımarıklıktan hiç hoşlanmazdı.

Kimseye "sen" diye hitap etmediği gibi cariyelerine bile "getiriniz" veya "götürünüz" gibi nazikâne şekilde emir verirdi. Bizlere ya "kızım" veya "sultan" diye hitap ederdi. Kadınlarına da pek saygılı muamelede bulunurdu. "Başkadın" yahut "ba-şikbal" şeklinde haber gönderir ve çağırırdı.

Oğulları Efendilerle Selâmlık Dairesi'nde görüşür, hangisini isterse "gelsin" diye emrederdi. Büyük oğullarına karşı daha resmi idi. Onlar da huzurda daima istanbulin 7 giyerlerdi. Âdi ceketle asla gelmezlerdi. En çok sevdiği Burhaneddin Efendi ile küçük oğulları, büyük olan diğer Şehzadelerden daha sık huzura gelirlerdi.

Cuma selâmlıklarında oğullarının bulunmasını mutlak isterdi. Tiyatro akşamları da oğullarıyla görüşürdü.

Şehzadelere yapacağı ihtarları ya musahiplerle veya mabeyncilerle yapardı.

7 "ıstahbulir", yakası kapalı yırtmaçlı bir çeşit redingot olup, Tanzimat'tan Meş-rutiyet'e kadar Türkiye'de kullanılmıştır. (N)

? 29

Bazı günler sarayda büyük halalarımız veya Sultanlar misafir oldukları zaman, bizler de küçük Şehzadelerle birlikte bulunurduk.

BABAMIN MÛSİKİYE MERAKI

"Gençliğimde piyanoya merak etmiştim. Babam, Şehzadelerine Avrupa'dan birer piyano getirtmişti. Saraya italyan ve Fransız mûsiki muallimleri alınmıştı. Bu muallimlerden Fransız Alexandre Efendi bana hoca tayin edilmişti. Epeyce bir

müddet çalıştım. Mûsikiyi çok sevmeme rağmen, ne yazık ki gaileli bir hayat bana mûsikiye lâzımgelen vakti verdirtmedi" derdi.

Evlâtlarının müzikle meşgul olmasını ister, bize piyanolar ve muhtelif mûsiki âletleri alırdı. Huzurunda piyano çaldırır, dinler, yanlışlarımızı düzeltir, tempolara dikkat eder, "Böyle çalınmaz, tekrar ediniz" derdi. Alafranga mûsikiyi alaturkaya tercih ederdi. "Alaturka güzeldir ama daima gam verir. Alafranga değişiktir. Neşe verir. Piyanoda alaturka dinlenmez. Kendine mahsus alaturka sazlarla çalınmalıdır" derdi.

Babam yeni padişah olduğu zaman birçok sanatkârlar marşlar yazıp takdim etmişlerdi. Sarayın orkestra şefi olan Necip Paşa da bir marş hazırlamıştı. Babam bu marşların hepsini çaldırıp dinlemiş. Necip Paşan'ınkini seçmiştir. Hamidiye Marşı olarak ilân edilen marş budur.

ikinci Sultan Mahmud'un marşı ile büyükbabam Sultan Ab-dülmecid'in marşlarını meşhur italyan kompozitörü Donizet-ti'nin biraderi bestelemiştir. Bu zat paşalık unvanı ile Muzika-i Hümayun teşkilâtını ve Harem-i Hümayun'daki kadınlardan müteşekkil bandoyu idare etmiş, saraya alafranga müzik bu suretle girmiştir. O zamandan kalma eski piyanolar son zamanlara kadar Dolmabahçe salonlarında idi.

30 ?

BABAMIN RESME VE MARANGOZLUĞA MERAKI

Eskiden şehzadelerin mektep dairesine resim hocaları da gelirmiş. Babam manzara ve çiçek resimlerinden hoşlanırmış. Biraz da portre yapmış. Annemle ilk evlendiği zaman onun karakalem bir resmini yapmış. Yazıhanesinde mahfuzmuş. Sonra ne olduğu belli değildir. Bir zamanlar XV. Louis üslûbunda altı camlı dolaplar getirtmişti. Bu dolapların iç taraftaki arka tahtalarına yağlı boya ile güzel manzaralar yapmıştı. Önlerine de saray kuşhanesinde ölen nadide kuşları doldurtup koymuştu. Bu kuşları uçuyorlarmış gibi, ağaçlara sanatkârane bir şekilde yerleştirmişti. Bu dolaplar Şale köşkünün ikinci katındaki koridorda sırayla duruyordu.

Sarayda güzel tablo koleksiyonları da vardı. Bunları da babam toplamıştır.

Babamın marangozluğa olan merakı babasının zamanında başlamıştır. Çünkü Abdülmecid Han da marangozlukla uğra-şırmış ve yanında Halil Efendi adında usta bir sanatkâr varmış. Babam bu Halil Efendi'den ders alırmış, onunla birlikte çalışırmış. Büyükbabamın marangoz takımlarında bu Halil Efen-di'nin imzaları kazılı imiş. Bu takımlar Yıldız'da, babamın atölyesinde idi. Kendisi de bu âletlerle çalışırdı. Avrupa'dan yeni sistem birçok âletler de getirtmişti. Yaptığı birçok sedefli, oymalı eşyalar Yıldız'da idi. Bunların şimdi ne olacağını bilmiyorum. Yalnız yaptığı ve son Osmanlı sadrazamı Tevfık Paşa'ya hediye ettiği sanatkârane bir dolap şimdi, Tevfık Paşa'nın büyük oğlu, eski yaver ve damadlardan İsmail Hakkı Bey'in kadirşinas ellerindedir.

Babam bir de bir iskemle ile ancak 35 santimetre boyunda küçücük, zarif bir çekmeceli dolap yapmıştı. Bunlardan başka yapmış olduğu büyük bir dolabın üzerinden sökülmüş, sedefle işlenmiş, köy manzarası gösteren dört parçayı istanbul'dan götürmüş, ikisini merhum hemşirem Refıa Sultan (1891-1938)'a hediye etmiştim.

? 31

Merhum kardeşim Abdürrahim Efendi (1893-1952), babamın şehzadelik zamanında Maslak'ta iken yapmış olduğu bir yazı takımını oğlum Ömer'e hediye etmişti. Bu da şimdi bizdedir.

BABAMIN SPOR MERAKI VE BİNİCİLİĞİ

Babam: "Gençliğimde denize girer, pek iyi yüzer, ata biner, araba kullanır, kürek çeker, yelken kullanır, tabancayla atıcılık yapar, ava gider, kılıç talimleri yapardım" derdi. Babası Sultan Abdülmecid kendisine Kâğıthane Köşkü'nü, Ali Bey Çiftliği'ni vermişti. O zaman hemen her gün atla çiftlik dolaşır, bütün işlere nezaret edermiş. Civarda av ile de meşgul olurmuş. Av tüfeğiyle nişancılıkta da mahareti varmış. Bir av eğlencesi sırasında yüzünün sağ tarafına bir saçma isabet etmiş. "Bu saçma o günlerden yadigârdır. Hâlâ sakalımın altında duruyor. Varsın dursun. Bize bir zararı yok" derdi.

Babam o zaman Kâğıthane Deresi'nde kürek çeker, gezer-miş. Sultan Aziz kendisine Tarabya'daki köşkü verdikten sonra kotra merakına düşüp yelken kullanmaya başlamış. Her gün denizde dolaştığını Sultan Aziz'e haber vermişler. Bunun üzerine Sultan Aziz, Tarabya'ya gitmemesini emrederek onun yerine Maslak Köşkü'nü vermiş. Babam orada da çiftçilik yapmış. Oradaki bir üstübeç ocağını işletmiş. Koyun ve inek yetiştirmiş. Avrupa'dan muhtelif çiçekler ve gülfidanları getirterek bahçenin bir kısmını çiçek bahçesi haline getirmiş. Istranca ormanlarında ava gittiğini, birgün eşkiyaya rastlayıp onlarla mücadele sırasında kolundan yaralandığını söylerdi.

Fakat bilhassa binicilikte çok ustaydı. En azgın atları bile idare edebilmesi sayesinde, Padişahlığında başına gelen mü-

7a Yazı takımının, şimdiki yazımızla AH harfleri ve eski rakamlarla 1290 tarihiyle süslenmiş olması; Sultan Abdülhamid devrinde Saray'da kullanılan birçok eşyanın "Latin Harfleriyle" belirlenmeleri dikkat çekicidir.

him bir kazadan kurtulmuştur: Padişahlığının beşinci veya altıncı yılında, bir cuma selâmlık alayını Ortaköy Camii'nde yaptırmış. O güne kadar selâmlıklara atla gidermiş. Mûtadı üzere yine atla çıkmış. Kimler ve nasıl yapmışlarsa ata neft yağı sürmüş oldukları için saraydan camiye kadar pek ziyade güçlükle be birkaç defa yere çarpılmak tehlikesini atlatarak sırf usta binici olması sayesinde gidebilmiş. O günden sonra da bir daha atla selâmlığa çıkmamış. Ondan sonra araba kullanmaya başlamış. Şehzadeliğinde, Tarabya'da yelken kullandığı zamanlardan kalma emektar Turhan Bey'i Padişah olduktan sonra yanına alarak sarayın havuzları ve kayıkları ile filikalarına bakmaya memur etmişti. Turhan Bey son zamanlara kadar sarayın hizmetinde idi.

BABAMIN KAHVE İÇME TARZI

Kahveyi pek severdi. Fakat yalnız Yemen kahvesi kullanırdı. Yemeklerden sonra kahve içtiği gibi, arada da ayrıca altı yedi defa içerdi. Kendi emektarlarından, şehzadeliğinden beri kahvesini pişiren Halil Efendi, kahvecibaşı idi. Babamın mizacını öğrenmişti. Kahvesi ne koyu, ne de açık ve sade olarak pişirilirdi. Halil Efendi nöbet odasının yanındaki kahve ocağı denilen yerde oturur, emir beklerdi. Evine geç gider, sabahları erken gelirdi. Halil Efendi, ölmeden biraz önce babama: "Efendimiz! Ben sık sık hasta oluyorum. Damadım Ali kulunuza emniyet ve itimadım vardır, iyi çocuktur. Müsaadeniz olursa efendimizin kahvesini pişirme tarzını öğreteyim. Benden sonra efendimizin kahvesini o pişirsin" demiş, babam da bunu kabul etmişti. Hakikaten az zaman sonra Halil Efendi öldü. Yerine damadı Ali Efendi geçti.

Kahvecibaşı beyaz eldiven giyer ve kahveyi öyle pişirirdi. Pişirdiği kahveyi Harem kapısına kadar kendi getirir, zili çalar, nöbetçi hazinedarın eline teslim ederdi. Kahve tepsisi,

babamın annesi Tirimüjgân Kadın'ın yadigârı küçük altın bir tepsi olup, üzerine gümüş bir cezve ve iki tane porselen beyaz fincan konurdu. Fincanlarda babamın markası vardı. Babam birinci fincanı içtikten sonra ikinciyi diğer fincanla içerdi. Kahveyi sigarayla birlikte ve ağır yudumlarla içerdi. Annemle beraber içtikleri vakit aynı fincanlardan bir çift daha getirirlerdi.

Kahvecibaşı Ali Efendi, babamın ölümüne kadar hizmetinde bulunmuştur. Biz, çocuklarından hiçbiri huzurunda kahve İçmedik. Yalnız annemle diğer haremleri içebilirlerdi. Gençlerin kahve ve sigara içmeleri sarayda çok ayıp sayılırdı.

BABAMIN GECELERİ KİTAP OKUTTURMASI

Babam geceleri odasında kitap okutturduğu için aleyhtarlarının söylemediği kalmamıştır. Halbuki bu tamamiyle onun hususi hayatına ait bir meşgaleydi ve kitap okutturup dinlemek gibi en masum bir sahada tecelli ediyordu. Babam ise bu kitap okutma işini şöyle izah ederdi:

"Gündüzleri beni meşgul eden işlerin ağırlığından kurtulmak, zihnimi başka taraflara sevkedip düşüncelerimi defetmek ve rahat uyuyabilmek için her gece odamda kitap okutturuyorum. Okuttuğum eserler ciddi olursa büsbütün uykum kaçıyor. Onun için birtakım romanlar tercüme ettiriyorum" der ve gülerek ilâve ederdi: "Küçüklüğümde dadım bana ninni söylerdi. Şimdi de okunan kitaplar aynı

tesiri yapıyor. Esasen yarı dinliyor, yarı dinlemeden uykuya dalıyorum, işte benim uyku ilâcım budur."

Bu kitapları babamın aynı zamanda sütkardeşi olan Esvap-çıbaşı îsmet Bey okurdu. Ondan sonra Hacı Mahmud Efendi okumuştu. Ondan sonra da hususi şifre kâtibi Asım Bey okumuş, o da öldükten sonra bu âdeti kaldırmıştır.
Selâmlık kapısının önünde kitap okuyanlar, Padişah'ın

uyuduğunu hisseder hissetmez kalkıp yavaşça dışarıya çıkarlar, Harem kapısının önünde yatan İkinci Haznedar da içeriye yavaşça girerek kapıyı kilitlerdi.

Babam mühim tarihi eserleri gündüz Mabeynci Emin Bey'e okuturdu. Fransızcadan Türkçeye çabuk ve kolay tercümede usta olan Emin Bey'i pek takdir ederdi. Kütüphanesini tanzim eder ve çalışırken Emin Bey'i daima yanında bulundurur, ecnebilere onunla selâm ve haber gönderirdi. Her cuma selâmlığında, kendisi camideyken bazı elçilere selam göndermek için yolladığı biraderim Burhaneddin Efendi'nin yanında Emin Bey de bulunurdu. Onun anlayışlı ve malûmatlı olduğunu söylerdi.

BABAMIN GEÇİRDİĞİ KAZALAR

Kendi şöyle anlatırdı: "Babamın saltanatı zamanında, on iki yaşında idim. Her sabah ata binip saraydan kaçmayı âdet edinmiştim. Başımı alır, istanbul'un her tarafına gider, bendegâ-nımdan kimseyi yanıma almak istemezdim. Yine böyle bir gün İstanbul tarafında gezerken atımı zaptedemedim. At hızla koşmaya başladı ve beni, o zaman istanbul'da pekçok olan küçük kahvelerden birinin önünde yere attı. Yere düşüş şiddetli olduğundan burnumdan kan boşanmış, bayılmışım. At başını alıp saraya dönmüş. Kahvenin sahibi Arap Mercan benim orada yattığımı görünce beni kahvesine alarak tahta peykelerden birine yatırmış, başıma, yüzüme soğuk sular dökmüş, burnumun kanını dindirmiş. Biraz aklım başıma gelince, "Oğlum, sen kimsin, nerden geldin, seni nereye götüreyim?" diye sordu. Ben de saraydan hiç bahsetmeyerek, "Rica ederim, beni Beşiktaş'a götürünüz." dedim, beni sırtına yükleyerek yola çıktı. Biz böylece giderken atımın boş döndüğünü gören bendegân da korkup aramaya çıkmışlar, anneme de haber vermişler. O da, "Aman efendimiz duymasın, her tarafa dağılıp arayınız!" emrini vermiş. Beni arayanlardan birtakımı kahveciyle bana tesadüf

edince hemen etrafımızı sarıp, "Nereye götürüyorsun?" diye adamcağıza çıkışmaya başladılar. Müdahale ettim, "Aman bir şey söylemeyiniz, bu adamcağız beni kurtardı, onu saraya alınız" dedim. Annem, kahveciye teşekkürler edip ihsanlar verdi. Fakat ben de yatağa düşmüş oldum. O zaman sarayda Doktor Masiro adında hazık bir italyan hekimi vardı. Hemen onu getirtip tedaviye başlattılar ve bunu babamdan tamamen sakladılar. Üç ay kadar hasta yattım. Doktor bana deniz banyosu tavsiye etti. Beylerbeyi Sarayı'na gittim. Doktor da benimle birlikte Beylerbeyi Sarayı'nda kaldı. Her sabah denize birlikte girerdik. Beni denize alıştırdığı gibi banyo usulünü de doktordan öğrendim. Şimdi bir itiyad haline geldi, işte o gün bugün susuz yaşıyamaz oldum."

Babamın geçirdiği ikinci mühim kaza Sultan Aziz zamanında olmuştur. Maslak'tan gelirken çifte atlı olan arabasının atları coşmuş, babam gemi azıya alan atları zaptedemeyip sonunda kendisini arabadan atmaya mecbur olmuş, burnundan bir yara aldığı gibi başı da çarparak birkaç ay hasta yatmış ve yine Doktor Masiro tarafından tedavi edilmiştir.

Bir de ateş kazası geçirmiştir: Eskiden sarayda mum kullanılırdı. Bir gün yatarak okurken tül cibinlik nasılsa alev almış, babam da cibinliği çekip yere atarak söndürmüşse de ondan sonra cibinlik kullanmaz olmuştu. "Cibinlik iyi değildir, havayı tutar" derdi. Fakat Selanik'te sivrisineklerin çokluğundan karyolasına cibinlik taktırmaya mecbur olmuştu.

BABAMIN SOBASI VE BU YÜZDEN SULTAN AZİZLE OLAN KÜÇÜK BİR ANLAŞMAZLIK

Babam bir de soba hikâyesi anlatmıştı.

Sultan Aziz zamanında babam ikinci veliahdken, Dolma-bahçe Sarayı en soğuk günlerde bile odun kömürüyle ısıtılırmış. Fakat ne büyük mangallara konan bu kömürler, ne de

bazı büyük salonlardaki şömineler o koca sarayı ısıtmazmış. Babam da buna bir çare arar dururmuş. Kendisi istanbul'da ve civarında daima gezip dolaştığı için bir gün küçük bir dükkânda demir ve çini sobalar görüp dükkândan bu sobalar hakkında malumat almış. Bunların odaları pek güzel ısıttığını kendisine temin etmişler. O zamana kadar sarayda görülmeyen bu ısıtma vasıtalarından bir tane çini soba alıp saraya göndertmiş ve aldığı yerin adamlarına sobayı kurdurtmuş. Mükemmel surette ısıttığını görünce artık soğuktan kurtuldum diye sevinmiş. Fakat bunu tehlikeli gören bazı kimseler Sultan Aziz'e haber vermişler ve: "Abdülhamid Efendi bir soba almış, sarayı yakacak, kazalıdır" demişler. Bunun üzerine amcası Sultan Aziz haber göndererek sobayı kaldırtmasını emretmiş. Babam ise: "Merak buyurmasınlar. Çok iyi bir şeydir. Kafiyen tehlikesi yoktur" diye cevap gönderip sobayı kaldırmamış. Fakat babamın evde bulunmadığı bir sırada Sultan Aziz'in adamları gelip sobayı kaldırmışlar, söküp bırakmışlar. Babam akşam bunu görünce çok canı sıkılmış. Ertesi günü sobayı alıp Kâğıthane'deki köşküne götürmüş. Orada kurdurup kışı rahat rahat geçirmiş.

Babam padişah olup da Yıldız'da kalorifer yapıldıktan sonra da büyük mavi çini sobayı kaldırtmamıştı. "Kalorifer iyidir ama onda bu ateşli sobaların zevki yoktur" derdi.

BABAMIN İLK EVLADI VE İLK EVLAT ACISI

Babamın ilk evlâdı, şehzadeliği zamanında, 1868'de doğan Ulviye Sultan feci bir kaza neticesi yanmıştır (1875). Ulviye Sultan'ın annesi Nazikedâ Kadın, ölümüne kadar babamın başkadını olarak kalmıştır. Babam ilk evlenme; çağına geldiği zaman kızkardeşi Cemile Sultan, kendi yetiştirdiği bu kızı babama takdim etmiştir. Nazikedâ Kadın asil bir Çerkez ailesine mensuptur. Ulviye Sultan'ın dünyaya gelişi babamı çok sevindirmiş, bu çocuğa lüzumundan fazla bir sevgiyle bağlanmıştır. Büyük

biraderi Murad Efendi ile diğer sevgili biraderi Burhaneddin Efendi bu Ulviye Sultan'ı pek severler, paylaşamazlar, onu gezmelere götürüp oyuncaklar alıp getirirlermiş. Ulviye Sultan da pek nazik, yaşından fazla akıllı, pek güzel bir çocukmuş. Babam, Ulviye Sultan'ın eski kıyafetle resmini çıkarmıştır. Bu resim bendedir. Annesi de çok güzelmiş. Sultan, annesine ben-zermiş. Kara gözlü, uzun kirpikli, beyaz tenli, pembe yanaklı, melek gibi bir şeymiş. Annesi de son zamanına kadar güzelliğini muhafaza etmiş, yalnız biraz şişmanlamıştı.

Okumaya başlayan ve epey de ilerleyen Ulviye Sultan bir-gün hocasına gidip dersini yaptıktan sonra dönüp annesinin odasına girmiş. Güzel piyano çalan annesi o sırada piyano ile meşgulmüş. Küçük Sultan, masanın üstünde bulduğu o zamanın yeni icatlarından şem'ah kibritlerle oynamaya başlamış. Saçları dökük ve üzerinde tül elbise bulunan zavallı yavruya kaza gelmekte gecikmemiş. Tülün tutuşmasıyla beraber saçlar da alev almış. Piyano ile meşgul olup arkası da kızına dönük bulunduğu için kazayı ilk anda göremeyen talihsiz anne alevi ve feryadı görüp duyunca kurtarmak için atılmışsa da bir şey yapamamış. Öğle yemeği zamanı olduğundan yukarıda yardıma gelecek kimseler de bulunmuyormuş. Zavallı valide Nazi-kedâ Kadın alevleri söndürmeye çalışırken kızıyla birlikte yerlerde yuvarlanmış. Elleri, kolları, yüzü yandığı halde alevleri bir türlü tam olarak söndüremiyormuş. Yerler hasırmış. Salondaki bir papağanın canhıraş bağırmaları aşağıdakileri ikaz etmiş. Koşuşmuşlar. Umumi şaşkınlık arasında sultanın dadısı bir seccade bulup üzerine atmakla alevleri söndürmüşse de biçare çocuktan hayır kalmamış. Derhal doktorlar çağırılmış. Murad Efendi'ye ve diğer biraderlere haber verilmiş, o zamanki tıbbın muktedir olduğu bütün tedbir ve tedavi yapılmış.

O zamanlar babam her sabah Tarabya'ya gidip denize girer-miş. Murad Efendi derhal bir kayık gönderip, "Birader gelsin" diye haber yollamış. Pertevniyal Valide Sultan'a da haber

gitmiş. O da derhal gelip, "Ne kadar doktor varsa gelsin, çocuğu kurtarsınlar" diye her tarafa haberler göndermiş. Kayıkla babama gidenler, "Saraydan sizi istiyorlar" deyince babam pek korkmuş. "Ne var? Validem mi hasta? Ne oldu?" diye

sormuş. Tabii kimse bir şey söylememiş. Babam saraya gelince rıhtımda Murad Efendi, babamı kucaklayarak, "Merak etme, sultan biraz rahatsız." demiş. Babam fena bir şey olduğunu anlayarak koşa koşa evlâdının odasına gitmiş. Her tarafı örtülerle kapalı yatan kızını görünce heyecanla yüzünü açmış. Çocuk da gözlerini açarak babama bakmış. "Baba!" demiş biraz sonra ruhunu teslim etmiş. Babam oraya düşüvermiş.

Biraderleri kendisini kaldırarak odadan çıkarmışlar. Biraz kendine gelince, Burhaneddin Efendi bir araba getirtip babamı Maçka'da Perestû Kadın'in evine götürmüş. Babam bir müddet orada kalmış.

Sultan Aziz de her ne lazımsa yapmış, "Oğlum üzülmesin" diye haberler göndertmiştir.

Babam, Ulviye Sultan'ın, bu sevgili ilk evlâdının acısını hiçbir zaman unutmamıştır. Son zamanlara kadar ondan bahsederken içini çeker, "Allah sizleri bana bağışlasın" derdi. "Bundan sonra Ulviye'm kadar hiçbir evlâdıma düşkünlük göstermeyeceğim" dediği halde birimizin rahatsız olduğunu haber alsa sıkıntıya düşer, merakla doktorlar getirtir, elinden geleni yapardı.

KÜÇÜK YAŞTA ÖLEN DİĞER KARDEŞLERİMİZ

Küçük hemşiremiz Hatice Sultan öldüğü zaman, babam, Ulviye Sultan'ın acısını tekrar duymuş, onun kadar bu çocuk için de yanmıştı. Hatice Sultan'ın annesi üçüncü ikbal Fatma Pesend Hanımefendi'dir. Biçare çocuk öldüğü vakit sekiz aylıktı. Hastalığını bir türlü teşhis edemeyen doktorlar tedavisinde

âciz kalmışlardır. O zamanın mühim doktorlarından olan Besim Ömer Paşa ile Almanya'dan yeni gelmiş bulunan Doktor İbrahim Paşa ellerinden geldiği kadar uğraşıp yavruyu kurtarmaya çalışmışlarsa da muvaffak olamamışlardır. Babam teessüründen secdeye kapanarak, "Allahım, evlâdımı bana bağışla!" diye dualar etmişse de takdir yerini bulmuştur.

Babam, "Hamidiye Etfal Hastanesi"ni (Şimdiki adıyla Şişli Çocuk Hastanesi) bu çocuğun adına yaptırmış, îbTahim Paşa'yı da başhekim tâyin etmiştir. "Benim çocuğum kurtulmadı. Kim-bilir fakir fukaranın çocukları nasıl bakılıyor. Hiç olmazsa bir hastane yaptıralım da benim gibi birçok babaların kalbi yanmasın" demişti. Son sistem ve Alman usulü yapılan bu hastanenin âletleri vesairesi Almanya'dan getirtilmiş, istanbul'un en seçme doktorları bu hastanede çalışmışlar, hastane hemşireleri de Almanya'dan gelmişlerdi. Her sene hastaneye ait istatistikler neşrolunurdu. Bu hastane büyük bir hayrat olmuş, pekçok çocuğu hayatını kurtarmıştır.

Hatice Sultan'ın hastalığının kuşpalazı olduğu söylenmiştir. Yahya Efendi Mezarlıgı'nda yatmaktadır. Annesi Fatma Pesend Hanımefendi ise Karaca Ahmed'dedir.

Bundan sonra 22 Haziran 1901'de ikiz kardeşlerimiz Ahmed Nureddin ve Mehmed Bedreddin Efendi'lerin doğumu ve bilhassa ikiz oluşları babamı pek sevindirmişti. Babam: "Sultan Abdülmecid'in de ikiz evlâtları olmuştur" demişti. Anneleri Beşinci ikbal Behice Hanımefendi'dir. Bu kardeşlerimiz iki buçuk yaşına kadar beraber yaşadılar. Bedreddin efendi'nin yaşına nisbetle fevkalâde akıllı olması babamı düşündürdü. Bir gün babamın yanında bir vals söylemeye başlamış. O kadar güzel ve yanlışsız söylemiş ki, babam hayretler içinde kalarak, "Sus oğlum, söyleme. Senin zekân beni korkutuyor!" demekten kendini alamamış. Hakikaten babamın korktuğu başına geldi. Bedreddin Efendi menenjite yakalandı ve bütün tedavilere rağmen kurtarılamadı. O da Yahya Efendi'de yatmaktadır.

Nureddin Efendi ise 43 yaşına kadar yaşamış ve 1944 yılının Aralık ayında zatülcenpten ölmüştür. Paris'te Bobigny Müslüman Mezarlığı'nda yatmaktadır.

Bunlardan sonra hemşiremiz Sâmiye Sultan bir yaşını doldurmadan zatüreeden öldü. Babam buna da çok üzüldü. Son evlâdı idi. Annesi Saliha Naciye Hanımefendi'dir. Bu Hanımefendi, şimdi Paris'te yaşamakta olan en küçük biraderimiz (Doğumu: 17 Eylül 1905) Mehmed Âbid Efendi'nin 8 de annesidir.

Samiye Sultan da Yahya Efendi'ye gömüldü ve Allah babama dört evlâdından başka evlât acısı göstermedi.

BABAMIN EMEKTARLARI

Vaktiyle büyükbabam Abdülmecid Han zamanında istanbul'a birçok muhacir gelmişti. Valide Camii'nde yapılan bir cuma selâmlığında bu muhacirler, kadın ve erkek selâmlık resminde bulunmuşlardı. Sultan Abdülmecid bu kadınların hepsini Harem dairesine geçirtip yemek ikram edilmesini, hamamlara sokulup temiz elbiseler giydirilmesini hazinedar ustaya emretmiş, içlerinden dul ve kimsesiz olanları da sarayda alıkoymuş. Bunları üçer dörder kendi kadınlarının dairelerine taksim etmiş, böylece bunlar sarayda kalmışlar.

Bunlardan bir kadınla iki kızı, Tirimüjgân Kadınefendi'nin payına isabet etmişti. Saray âdeti üzere anaya "Nerkisnihal", büyük kızına "Nâmeksû", küçüğüne de "Gûşandü" ismini vermişlerdi. Bunlar Tirimüjgân Kadınefendi'nin dairesinde terbiye görmüşler, sarayın âdet ve ahvalini öğrenmişlerdir. Tirimüjgân Kadınefendi'nin o zaman hayatta olan kızı Nâime Sultan (1840-1843)'ın hizmetine Nerkisnihal Hanım verilmiş, Nâime Sultan ölünceye kadar ona dadılık etmişti. Sultan öldükten sonra, Tirimüjgân Kadınefendi Nerkisnihal Hanım'dan çok 8 Âbid Efendi, 8 Aralık 1973'te Beyrut'ta vefat etmiş. Şam'da Sultan Selim Camii'ndeki türbeye defnedilmiştir. (N)

?™
? 41
memnun ve hoşnut olduğu için, onu oğlu Abdülhamid Efen-di'nin (yani babamın) hizmetine vermişti. Tirimüjgân Kadıne-fendi ölmeden önce Nerkisnihal Hanım'a, "Evlâdım sana emanet. Onu bırakma. Ölünceye kadar ayrılma. Kapısının önünde yat" diye vasiyet etmişti. Bu sadık ve vefalı kadıncağız da vasiyeti tutmuş, babamın kapısı önünde yatmış, benim küçüklük zamanımda ölmüştür. Beş altı yaşında vardım. Hayal gibi hatırlarım.

Babam başta olmak üzere cümlemiz bu kadına "Nine" derdik. Nerkisnihal Hanım saray kalfaları gibi giyinmezdi. Kısa, eteksiz entari giyer, üzerine büyük bir hırka geçirir, beline şal kuşak takar, başına fes şeklinde bir şey giyip oyalı yemeni bağlardı. Sarayda herkesten saygı görürdü. "Efendimizin emektarı nine" derlerdi. Babam, padişahlığı sırasında onun kızlarını saraydan çıkarıp evlendirmiştir. Torunları ile damadları bugün hayattadır.

Sarayda, büyükanamız Tirimüjgân Kadın 'ı tanıyan başka kalfalar da vardı. Bunların arasında ilk akla gelen, Sultan Mah-mud devrinde saraya gelip kâhya kadın olmuş olan "Şevkıdil Kalfa"dır. Bundan başka "Hasbihâl", "Dilberniyâz", "Efser" Kalfalar gibi birçok eski kalfalar da vardı. Bunların arasında Beşiktaş Muhafızı Vâsıf Paşa'nın annesi Dilber Cenan Hanım, babamın dadısıydı ki son zamanlara kadar yaşamıştır. Her zaman saraya gelip merhum hemşiremiz Hatice Sultan'ın annesi Fatma Pesend Hanım'ın dairesinde misafir kalırdı. Babam kendisine "Bacım" diye hitapta bulunurdu. Bizler de "Efendimizin bacısı" diye hatırını sayar, hediyeler verirdik. Babamın huzurunda iskemleye oturur, anasının ve kendisinin küçüklüğüne ait hikâyeler anlatırdı. Bir gün babama, "Efendiciğim! Bir gün omzuma çıkmıştın. Orada bir kabahat yapmıştın. Annen, niçin arslanımı böyle alıştırıyorsun diye beni bir azarlamıştı ki tarif edemem" deyince babam kahkahalarla gülmüş ve kendisine kıymetli bir zümrüt yüzük hediye etmişti.

42 ?

Bunlar gibi Sultan Mecid ve Sultan Aziz devrinden kalma kalfalardan birçok hikâyeler dinleyip işitmiştik.

BABAM VE SAİD PAŞA

Babamın en sevdiği sadrâzamları Halil Rıfat Paşa, Cevad Paşa ve Avlonyalı Ferid Paşalardır. Bunlar kendi yetiştirmesidir. Fakat en ehemmiyet verdiği sadrâzam Said Paşa'dır. Onu, padişahlığının ilk devrelerinde Mabeyn Başkâtipliği'nde kullanmış, sonra tedricen yükselterek yedi defa sadrazamlığa getirmiş, her türlü ihsanlarını kendisinden esirgememiştir. Fakat Said Paşa bu kadar lütuf gördüğü, hususi olarak babamdan ayrıca 1000 lira aylık aldığı halde Padişah'tan mütena'im olmadığını (nimet görmediğini) alenen söylemekten çekinmemiştir.

Babamın ağzından Said Paşa hakkında işittiklerim şunlardır: "Ben Said Paşa'yı şehzadelik zamanımdan beri tanırım. Mektupçuluk sıralarında da arasıra bana gelirdi. O zamanlar bile bazı ufak tefek yazılarımı kendisine yazdırmıştım. Akıllı, zeki olduğunu görür, takdir ederdim. Padişahlığımda enistem Celâleddin

Paşa ile Başkâtipliğe kimi getirmek uygun olacağını düşünüp konuştuğumuz sırada onu seçmeye birlikte karar verdik. Bunun üzerine eniştem kendisini Saraya celbederek bana resmen takdim etti. Garip şeydir: Said Paşa bana daima men-kûbiyyet (düşkünlük) zamanlarında çok iyi hizmette bulunmuştur. Birçok hususlarda kendisine mabeyncileri göndererek fikrini sorar, o zaman en doğru, sadıkane cevapları alırdım. Fakat sadrâzam olunca iş değişirdi. O mevkie gelince kendisinden istifade edilmezdi. Azle mecbur olurdum. Said Paşa ayaklı kütüphanedir. Son derece bilgili, akıllı, tecrübelidir. Vezirlerimin arasında onun kadar bilgilisi yoktur. Fakat kurnazlığı ve korkaklığı yüzünden hizmet edemiyor."

Babam, Said Paşa hakkında böyle söylediği ve düşündüğü halde yine de onu takdir ederdi. Güvenilmez olduğunu bildiği halde itimat gösterirdi. Son zamanlarda Selânik'de bulunduğumuz

sırada babama: "Sizi bu hâle koyan Said Paşa'dır" demişlerdi. O zaman babam: "Hayır Allah'ın emri yerini buldu. Said bir korkaktır. Onun için âlet olmuş, böyle yapmaya kendisini mecbur görmüştür" cevabını vermişti.

Babamın bu sözlerini o zaman ben bizzat ve hayretle dinlemiştim.

"Şâpur Çelebi" diye lâkaplandırılmış olan bu Said Paşa son devir tarihimizin şâyânı dikkat tiplerinden biridir. Cimriliği ile meşhurdur. Her sadaretinde en eski ve kirli elbiselerini, fesini giyip saraya öyle gelirdi. Babam onun bu huyunu bildiği için sadrazamlığa her getirişinde Terzibaşıya birkaç kat elbise ısmarlanır, çamaşır, kundura vesaire ile Paşa donatıldığı gibi Mefruşat Dairesi'nden de evine adamlar girip bir sadrâzama lâyık şekilde dayayıp döşerlerdi. Evine, menkûbiyyet zamanlarında dahi Matbah-ı Hümayun'dan tabla giderdi.

Babam, yirmi beşinci saltanat yıldönümünde vükelâsına ve keza o zaman mazul olduğu halde Said Paşa'ya muazzam ihsanlarda bulunmuştu. Yine bu sıralarda Said Paşa'ya, Musahip Nadir Ağa vasıtasıyla babam bir de fevkalâde yazıhane hediye etmişti. Bunun üstünde altınlı, pırlantalı, zümrütlü bir yazı takımı vardı.

Said Paşa sadrâzam olunca haremi ve kızları da Saraya gelirler ve onlar da türlü ihsanlar alırlardı. Paşanın kızları aşağı yukarı hemşirem Naime Sultan'ın yaşında oldukları için babam onun dairesinde misafir olmalarını emrederdi. Onlar da pek fena giyindiklerinden kendilerine toplarla kumaş hediye edilirdi. Said Paşa'nın kızlarından birisi vücutça Naime Sultan'a benzediğinden Naime Sultan'ın en yeni elbiselerinden bazıları ona hediye edilirdi. Ayrıca küpeler, bilezikler, broşlar verilirdi. Said Paşa'nın haremi dünyaya çocuk getirdiği zaman Hazinedar Usta, evlerine giderek bir gerdanlık götürmüş ve para serpmişti. Bu kızın dairesi de babam tarafından döşenmiştir.

Said Paşa'nın zevcesi babam tarafından hediye edilen bu tacı

bir kere bile takamamıştır. Saraya gelişlerinin birisinde kendisine bunu niçin takmadığı sorulunca yanan yakıla Said Pa-şa'nm onu kilitlediğini ve kendisine vermediğini anlatmıştır.

İşte Said Paşa böyle bir tiptir. Bu kadar lûtfunu gördüğü babamı tahtından indirme işine önayak olmuş ve Meşrutiyette neşrolunan üç ciltlik hatıratında da haksız yere onun çok aleyhinde bulunmuştur.

MABEYNCİLER

Babam, Mabeynciler arasında Ragıb Paşa ile Arif Bey'i çok severdi. Ragıb Paşa'ya sevgiden başka ayrıca büyük itimadı da vardı. Bu itimadın asıl sebebi, biraderim Burhaneddin Efen-di'nin dünyaya gelmesinden az evvel (1855'lerde) babamın geçirmiş olduğu bir tehlikeden onun vasıtasıyla kurtulmuş olmasıdır.

Bu hâdise şöyle olmuştur: Babamın arkasında çıkan gayet ufak bir çıbanı hususi doktoru Mavroyani Paşa ile yine hususi doktorlarından Osman Paşa ve adını bilmediğim diğer bir doktor bey beraberce tedavi etmişler. Fakat bu ehemmiyetsiz çıban, tedaviden sonra büsbütün azmış, dehşetli ıstırab vermeye ve ateş yapmaya başlamış. Babamın hâli fenalaşmış. O sırada Ragıb Bey, babamı bu halde görünce, "Efendimiz! Benim bir biraderim doktordur. Getireyim de sizi görsün" demiş. Sarayın arka kapısından Doktor Arif Bey'i getirmişler. Arif Bey yarayı derhal

temizlemiş, ilâçları gidip kendi yaptırıp getirmiş ve üç gün, üç gece babamın başucunda sabahlara kadar durup tedavi ve ihtimamına dikkat etmiş. Babam tehlikeyi bu suretle atlattıktan sonra eski ilâçlar tahlil ettirilmiş ve şüpheli görülmüştür.

Babam ilk defa bu hastalığı sırasında selâmlık alayına çıkamamıştır. Kendisinden ümit kestiği için, Burhaneddin Efendi nâmına bazı vasiyetlerde bile bulunmuştu. Tamamiyle iyileştikten sonra Mavroyani'yi huzuruna çağırtarak: "Nasıl oldu da

bu yanlışlığı yaptınız" diye sormuş, Mavroyani pek çok ağlamış, yeminle teminat vermiş, "Sarhoştum, anlıyamadım" demiştir. Babam kendisini emektarlığından dolayı affetmişse de bir daha hususi doktorluğundan kullanmamış, hattâ Saray'da dahi doktorluk ettirmemişti. Arasıra Saray'a gelip babamla görüşürdü. Öteki doktorları ise vilâyetlere göndermiştir. Eczacı-başı Bekir Efendi bu eczanenin başında çalışmıştır. Saraya ait bütün ilâçlar orada hazırlanırdı.

Mabeynci Arif Bey'i evlâdı gibi severdi. "Ben yetiştirdim. İyi çocuktur" diye ayrıca hatırını sayardı. Kaçtığı gün babamın pek gücüne gitmişti. "Ondan bunu beklemezdim" demişti.

Mabeynci Emin Bey'i de severdi. "Akıllı ve anlayışlıdır" derdi. Ona daima ciddi ve tarihî eserler tercüme ettirerek okuturdu. Fransızcası çok kuvvetli olduğundan, kitapları, eline kalem ve kâğıt almadan okuyarak tercüme eder, babam da bundan pek memnun olurdu. Evvelce bahsettiğim gibi Emin Bey'i ecnebilere ve sefirlere selâm göndermek işinde de kullanırdı. Diğer mabeyncileri kendi kabiliyetlerine göre hizmetlerde istihdam ederdi.

BABAMIN ARABASINA ATILAN ÇOCUK

Babamın Topkapı Sarayı'na karadan gittiği günlerin birinde, arabasına bir şahıs tarafından kundaklı bir çocuk atılmıştır. Bu gibi merasim ve gidişlerde biraderim Abdülkadir Efendi sağında, öteki biraderim Ahmet Efendi de solunda atla babamın arabasını takip ederlerdi. Kundaklı bir çocuğun böyle top gibi atılacağı kimsenin hatır ve hayâlinden geçmediği için Ahmet Efendi bomba atıldığı zannı ile kendisini fedakârane attan aşağı atıp çocuğu kapmıştır. Bunun çocuk olduğu anlaşılınca, babam çocuğun babasının arzularını sormuş, ihsan vermiş, çocuğa da hayatı boyunca maaş bağlamıştır. Bu vak'a olduğu zaman biraderim Ahmed Efendi 18 yaşında idi (demekki hâdise

1895'te olmuştur). Sert bir hareketle kendisini attan aşağı attığı için fıtık oldu. 25 yaşlarında iken ameliyat oldu. Ameliyatı, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin damadı olan Operatör Cemil Paşa yaptı. Maalesef tamamiyle iyileşemeyerek hayatının sonuna kadar çekti.

Biraderimin ameliyatı Küçük Mabeyn'de yapıldı. Babam ameliyat müddetince Cenabı Hakka münacat ederek büyük üzüntü ve endişe içinde kapının önünde bekledi. Ameliyattan sonra Cemil Paşa'ya müşirlik rütbesi, nişan ve ihsanlar verdi. Kardeşim iyileşince kadar babam hergün oğlunu ziyaret ettiği gibi bizler de ziyaretine gitmiştik.

Arabaya atılan bu çocuğun sonradan bir artist olduğunu işitsek de kim olduğunu bilmiyoruz.

BABAMIN HASTALIĞI 9

Yukarıda anlattığım, bir küçük çıbanın yanlış tedavisinden doğan hastalık müstesna, babam hayatında bir tek defa esaslı bir hastalık geçirmiştir. Hastalığından birkaç gün önce, "Üstümde bir halsizlik ve iştahsızlık hissediyorum" dediği halde ayakta dolaşmakta devam ediyordu. Bu halsizliği fazla hissetmeye başlayınca baştabip doktor Said Paşa'yı huzuruna getirtip halini anlatmış, doktor, babamın ateşi olduğunu anlayıp derece koyarak 38 olduğunu görünce derhal istirahat tavsiyesinde bulunmuştur. Bunun üzerine Said Paşa, öteki hususi doktor İbrahim Paşa'yı da istemiş, ikisi birlikte babama bakmaya başlamışlardır. Bu sırada doktorların lüzum gösterdiği tahlil üzerine babamda kum olduğu anlaşılmıştır. Bu iki doktor ilâçlar tertip etmekle beraber sıkı bir perhiz rejimi vermişler, sütten başka bütün yemekleri yasak etmişlerdi. Fakat ateş ziyade-leştiği gibi kendisi de kuvvetten düşmüş, bununla beraber sa-

9 Bu mevzuda geniş bilgi için, Yeni Sempozyum Mecmuası Sayı: 1, Ocak 1982'de neşredilen Rengin Bütün'ün yazısına bakınız (N)

bah banyosunu almakta devam etmiştir. Doktorlar banyoyu menetmemişlerdi. Banyo bilâkis iyi geliyordu. Hususi hekimler tıbbi istişare için Nafiz Paşa ile Nureddin Paşa'yı da celbettiler ve aç karnına verdikleri bir tozla kumu söktürmeye muvaffak oldular. Fakat ateşin devamı yüzünden cuma selâmlığına çıkmasına müsaade etmediler.

Babamın hastalığı sırasında Saray'ın bütün hususi emirlerini annem veriyor, babamın hastalığından Saray'da kimsenin haberi olmuyordu. Hastalığın ilk günlerinde Başkâtip Tahsin Paşa ile İzzet Paşa10 gelince onları içeriye aldırıyor, onlar da babamın huzurunda beş-on dakika kalıp çıkıyorlardı. Saray halkı babamın hastalığını selâmlığa çıkamıyacağı ilân olununca öğrenmiştir. Ben de hastalığı öğrenmeden önce annemin yukarıya çıkıp beni görmemesinden biraz şüpheye düşmüştüm. Fakat esaslı bir şey bilmiyordum. Babamın dairesine gitmeye de cesaret edemiyordum. Bu yüzden kalbim rahat değildi.

Hastalığı ilân olununca bütün ailesi, dairesine koştular. Büyükannem, başkadınları da geldiler. Hiçbir zaman, ailesini bile yatakta gecelikle kabul etmek âdeti olmayan Efendimizi böyle görmek hepimizi me'yûs etmişti. Cümlemiz ellerini öpüp ağlıyorduk. Babam bizi teselli ediyor: "İyiyim. Merak etmeyiniz. Üzülmeyiniz" diyordu. Valide Sultan: "Arslanım! Senin ölümünü Allah bana göstermesin. Cenabı Haktan niyazım budur" diyerek babamı öpüyor, o da annesinin elini öperek: "Allah sizin duanızı eksik etmesin" cevabını veriyordu.

Babamın evli kızları da saraya gelmişler, kendisini görmüşler, birkaç gün evlerine gitmemişlerdi.

Oğulları, Mehmed Selim Efendi başta olmak üzere cümlesi birden gelip huzura birlikte girdiler. Karşısında sırayla oturdular. Hepsi üzgündüler. Babam onlara da merak etmemelerini

10 Mâbeynci ve ikinci Kâtip Ahmecl İzzet Paşa, "Arap" ve "Âbidzâde" lâkaplarıyla bilinir. Suriye'nin ilk cumhurbaşkanı olan Mehmed Ali Abed'in babasıdır. 1924 yılında Mısır'da ölmüş, Şam'da defnedilmiştir. (N)

söyledi. Şehzadeler giderken musahiplere tembih ettiler, "Efendimizin sıhhatinden bizi sık sık haberdar ediniz" dediler.

Bütün hükümdarlardan telgraflar geliyordu. Başkâtip Tahsin Paşa bunları arzediyor, cevaplarını alıyordu. Bütün halalarımız, bütün diğer sultanlar, vükelâ haremleri, Hıdiv'in annesi hep Saray'ın Harem tarafına geldiler. Veliahd Reşad Efendi, yine babamın küçük kardeşlerinden olan ikinci Veliahd11 Ah-med Kemaleddin Efendi, öteki büyük şehzadelerin cümlesi gelip Çit Kasrı'nda izaz ve ikram olundular. Vükelâ Mabeyn'e geldiler. Bendegân Saray'a koştular. Gelip gitmeler günlerce sürdü. Zafiyetinin devamına rağmen ertesi Cuma günü iyileşmişti. Selâmlığa çıkmakta ısrar etti ve çıktı. Hepimiz kurbanlar kestirdik.

Hastalığı sırasında Almanya împaratoru'ndan doktor istemiş, o da Profesör Bergmann'la Doktor Bier'i göndermişti. Bunlar babamı muayene edip, şimdiye kadar yapılan tedaviyi beğenmekle beraber bazı yeni tavsiyelerde de bulundular. Babam bu tavsiyelerle Almanya'dan "Frederick Madensuyu"nu getirtip içmeye başladı.

O sırada benden dört yaş küçük olan hemşirem Refia Sultan hastalanmıştı. Profesör Bergmann'la Doktor Bier onu da tedavi ettiler. Bu yüzden babam, Doktor Bier'i sarayda alıkoydu. Profesör Bergmann'a da cümlemizi muayene ettirdi. Onun tedavisine pek ziyade itimad göstermişti.

Babam birkaç gün sonra tamamile iyileşti. Hastalığı sırasında doktor yatak odasını havasız bulduklarından mutlaka değiştirmesini tavsiye ve bunda ısrar ettiler. Bunun üzerine büyük zelzelede Japon usulü yaptırmış olduğu küçük köşkün salonunu muvakkaten yatak odası haline getirdi. Divan şeklinde, kırmızı kadife döşeli iki yatak yaptırdı. Birinde annem, birinde de kendi yatardı. Gündüzleri yataklar örtülür, kanepe haline koli Taht namzedi şehzadeler yaş sırasına göre "birinci veliahd, ikinci veliahd" şeklinde unvanlar alırlardı. (N)

nurdu. Bu oda gündüzün salon gibi kullanılırdı. Babam tahttan indirilinceye kadar daima orada oturmuş ve yatmıştır. Artık geceleri kitap okutmak âdetini de kaldırtmıştı. Çünkü Asım Bey de ölmüştü.

Babam bu hastalıktan sonra mühim bir hastalık geçirmeden yaşamış, emr-i tabii ile vefat etmiştir.

BABAMIN KIZKARDEŞLERİ

Babamın üç hemşiresini gördüm. Ötekilerini görmedim. Ancak hatıralarını hikaye olarak dinledim. Gördüğüm halalarım yaş sırası ile Cemile, Seniha ve Mediha Sultanlardır. Cemile Sultan merasimlerde bu üç kızkardeşin en büyüğü sıfatıyla en önde, daima babamın sağ tarafında bulunurdu. Oturduğu zaman sağ taraftaki büyük koltuk ona mahsustu. Merasimlerde Valide Sultan'ın yanında, en önce giderdi. Daima kahverengi elbise giyer, başına dantelden veya tülden yine o renkte hotoz koyardı. Elbiseleri alaturka tarzda, uzun etekliydi. Eteğini beline takardı. Giydiği muhtelif ağır kumaşların rengi hep kahverengi olduğundan bu renk âdeta ona mahsus gibiydi. Hiç mücevher takmazdı. Pek sâde olmakla beraber şâhâne edası ile sultanlığını gösterirdi. Bilenler, büyükbabam Sultan Abdülmecid'e pek ziyade benzediğini söylerler. Hakikaten fotoğraflarına göre sima ve gözler aynıdır. Sarayda herkes Cemile Sultan'a saygı ve sevgiyle bakar, onu takdirle severlerdi. Konuşması çok nazik ve akıllıydı. Boş yere gülmez, herkese lâyık olduğu muameleyi gösterirdi. Velhasıl mükemmel bir sultandı. Cemile Sultan, Damad Fethi Paşa'nın oğlu Mahmud Celâleddin Paşa'nın zevcesiydi.

Seniha Sultan, fevkalâde kumaşlardan elbiseler giyer, merasimlerde başına tacını koyar, alafranga usûlde uzun etekli elbiseler giyer, eteğini arkasına bırakırdı. Saltanatlı görünüşü vardı. Yüzü de güzeldi. Saçları erkek gibi kesikti, hiç uzatmazdı. Gayet

serbest tavırlı idi. Çok ve sık kahkahalarla güler, hızlı ve kalın bir sesle konuşurdu. Seniha Sultan sarayda hoş görülmezdi. Çünkü bazı hareketleri laubalice idi. Bu Seniha Sultan, Damad Halil Rıfat Paşa'nın oğlu Mahmud Celâleddin Paşa'nın12 zevcesi, Sabahaddin ve Lûtfullah Beyefendilerin annesidir.

Mediha Sultan alafrangalığa pek meraklı idi. Giyinmesi çok güzel ve pek ağırdı. Uzun etekli elbiseleriyle kendisini pek şahane gösterişi vardı. Ufaktefek, beyaz tenli, güzel kara gözlüydü. O da Sultan Abdülmecid'e benzerdi. Hâli nâzik ve çekiciydi, iltifatı boldu. Sarayda herkes bu sultanı severdi. O da Seniha Sultan gibi neşeli ve kahkahalı konuşurdu. Bu iki kızkardeş beraber olup da babamla konuştukları zaman birbirleriyle rekabet edercesine kahkaha atıp babamı güldürmeye ve onun hoşuna gitmeye gayret ederlerdi. Biz de onların bu hallerini hayretle seyrederdik.

Mediha Sultan 1879'da Sami Paşa oğlu Necib Paşa ile evlendi. Sami Beyefendi adında bir oğulları oldu. Sami Beyefendi, sonra babamın hususi yaveri olup Ertuğrul Alayı'nda, biraderim Abdülkadir Efendi (1877-1944)'nin maiyetinde, merasimlerde ve her cuma günü selâmlıklarda atla babamın arkasından gider, Saray'a da daima gelirdi. Necib Paşa öldükten sonra Mediha Sultan 1886'da Damad Ferid Paşa ile evlenmiş, fakat bu iz-

12 Yakın tarihimizde üç "Mahmud Celâleddin Paşa" vardır. Cemile Sultan'ın zevci ve Ahmed Fethi Paşa'nın oğlu olan Mahmud Celâleddin Paşa 1836 İstanbul doğumludur. 7 Mayıs 1884'de Midhat Paşa'yla birlikte Taif'de boğdurulmuş-tur. Halil Rıfat Paşa'nın oğlu ve Seniha Sultan'ın zevci olan Mahmud Celâleddin Paşa (1853-1903), oğulları Prens Sabahaddin ve Lûtfullah Beylerle 1899'da Türkiye'yi terk etmiş, Roma, Paris, Londra ve Brüksel'de sıkıntı içinde yaşamış, 1903'de Brüksel'de ölmüş ve cenazesi Meşrutiyetten sonra oğlu Prens Sabahaddin tarafından İstanbul'a getirilmiştir.
Burada ismi geçmeyen Mahmud Celâleddin Paşa ise, "Mir'âtı- Hakikat" isimli değerli eserin sahibi ve mûsikimize lâtif eserler kazandıran şâir ve bestekâr Mahmud Celâleddin Paşa'dır. 1839-1898 yılları arasında yaşamış, mâliye, ticaret ve nâfıa nazırlıklarında bulunmuş kıymetli bir devlet adamı olup, kitabımızın birinci bölümünde bahsi geçen Salih Münir Paşa'nın ve değerli bestekâr Şemseddin Ziya bey'in babasıdır. (N)

divaçtan çocuğu olmamıştır. Mediha Sultan 9 Kasım 1928'de öldü.

ŞEHZADELERİN ZİYARETLERİ

Babamın gerek kendi kardeşleri gerekse Sultan Aziz'in oğulları merasimlerde tebrik için Mabeyn'e gelirlerdi. Geldikleri, Padişah'a arzolunurdu. Ramazan'ın on beşinden sonra babamla namaz kılarlar, sonra görüşürlerdi. Bayramlarda bayram hediyesi, iftarda diş kirası13 alırlardı.

Babam bazen şehzadeleri kendisi davet ederdi. O zaman birlikte tiyatro seyrederlerdi. Onlarla bazen Şale Köşkü'nde veya Çit Kasrı'nda görüşürdü. Şehzadelerle tiyatroda görüştüğü zaman bizleri de şehzadelerin yanına çıkarırdı. Bazen büyük şehzadelerden ikisini-üçünü birden kabul ettiği olurdu.

Veliaht Reşad ve İkinci Veliaht Kemaleddin Efendileri küçüklüğümde bir kere görmüştüm. Veliaht son zamanlarda gelmez olmuş, Kemaleddin Efendi de vefat etmişti (1905'de)

ALMANYA İMPARATORUNUN GELİŞLERİ

Almanya Imparatoru'nun 1889'daki ilk gelişini hiç hatırlamam. O zamanlar ben iki yaşlarındaydım. Benden üç yaş büyük olan hemşiremiz Naile Sultan, iImparatoriçeye buket takdim etmişti. împaratoriçenin Harem-i Hümâyun'u ziyareti sırasında Valide Sultan, babamın iki hemşiresi Seniha ve Mediha Sultanlar, ikinci Kadın Bîdar Kadınefendi, babamın Bîdar Kadı-nefendi'den olan kızı Nâime Sultan kendisiyle tanıştırılmıştı.

Wilhelm'in bu ilk gelişinde onu Dolmabahçe rıhtımında karşılayan babam bizzat gemiye gidemediği için itizar etmiş ve

13 Ramazanlarda saray ve konaklara davet edilen misafirlere iftardan sonra verilen para veya çeşitli hediyelere "diş kirası" denirdi. (N)

yerlere serilmiş olan halıları işaretle: "Bunlar bir şey değil! size en mükemmel halıları sermek isterdim ama biraz aceleye geldi" demiş, pek memnun olan imparator teşekkürle babamın elinden tutmuş ve dostlukları böyle başlamış.

1899'daki ikinci gelişinde ise en küçük hemşiremiz Refia Sultan buket takdim etmiş, Valide Sultan, Bîdar Kadınefendi, Seniha ve Mediha Sultanlar ve biz hemşireler Hünkâr Sofa-sı'ndaki büyük salonda IImparatoriçe ile görüşmüştük. Babamın kolunda, Şale Köşkü'nden gelen IImparatoriçeye sırmalı elbiseleriyle Haremağaları, Musahipler iki sıra durarak tazim resmini ifa etmişlerdi. Alaturka giyinen Kâtibler, Hazinedar Usta, salonun dış kapısında durmuşlar, bütün gümüş şamdanlar, fenerler, avizeler yakılmış, IImparatoriçeye mutantan bir kabul resmi yapılmıştı. Valide Sultanla Sultanlar, IImparatoriçeyi salonun kapısından karşılamışlar, tercümanlık Artin Paşa'nın kızı tarafından yapılmıştı. Takdim merasiminden sonra büyük kanapenin ortasına IImparatoriçe oturmuş, sağında Valide Sultan, solunda babam yer almıştı. Bütün Sultanlar da sırayla oturmuşlardı.

Bu kabul töreninde Sultanlar beyaz alafranga elbiseler giymişler, nişanlarını takmışlardı. Ayrıca büyük Sultanların başlarında taçları da vardı. Valide Sultanla Hazinedar Usta'nın ve Kâtibelerin kıyafetleri IImparatoriçenin dikkatini celbetmiş, pek beğendiğini söylemişti. Hattâ Kâtibelerden bazılarını huzuruna celbederek dikkatle muayene etmişti.

IImparatoriçe, Kahveci Kalfaların hotozluk, uzun etekli en-tarileriyle getirdikleri, büyük altın tepsi, incili örtü ve askı içinde tuttukları, mineli, pırlanta işlemeli zarflarla verdikleri kahveyi de hayretle görmüş, bu merasim de son derece hoşuna gitmişti. Gördüğü Kalfaların vazifeleri ve âdetler hakkında malûmat almıştı.

Vaktiyle Romanya Kraliçesi Karmen Silva istanbul'a geldiği zaman babam kendisine kadınlardan müteşekkil alaturka Saz

Takımı'nı göstermiş, Kraliçe de bunu IImparatoriçeye anlatmış. İmparatoriçe bu takımı kendisine de göstermelerini babamdan rica etti. Babam, "Kraliçe'nin gördüğü o saz şimdi kalmamıştır. Kızların hepsi Saray'dan çıkıp evlenmişler, yerlerine de başkası hazırlanmamıştır. Bu arzunuzu yerine getiremeyeceğimden dolayı teessüf ederim" diye cevap verdi.

Babam, hemşirelerinin hızlı ve kahkahalı konuşmak âdetini bildiğinden kendilerine temkinli bulunmalarını evvelden ten-bih ve rica etmişse de hemşireler yine alışkanlıklarını göstermişler, babam da IImparatoriçeye: "Hemşirelerimin kusurunu affediniz. Biraz sinirlidirler" demeye mecbur olmuştu.

iImparatoriçe ile mülakat birbuçuk saat kadar sürdü. Yine geldiği gibi babamın kolunda Şale Köşkü'ne gitti.

Sultan Murad'ın kızları o zaman daha evli değildiler. Yıl-dız'da oturuyorlardı. Kendi kızlarını IImparatoriçeye takdim ederken onların uzakta kalıp mahzun olmamalarını düşünerek bu merasimde onları da bulundurmuştu.

GEÇİTRESMİ

Saray'a gelen hükümdarlarla Yıldız'daki Talimhane Meyda-nı'nda geçitresmi yapılırdı. Talimhane Köşkü'nün balkonunda babamla beraber seyrederlerdi. Bizim arabalar gidip bir kenarda dururdu. Böylelikle de askerin geçmesini görürdük. Almanya Imparatoru'ndan sonra Veliahd Prens Wilhelm ve ikinci oğlu Eitel Friedrich de Saray'da misafir kalmışlardı. Bunlardan son üçüncü oğlu Bahriyeli Prens Albert, Charlotte mektep gemisiyle gelmişti. Şerefine verilen ziyafetten sonra geçitresmine iştirak etmiş, bizim bahriye askerlerimizle beraber Prens önde olarak köşkün önünden geçmişti.

Biraderim Burhaneddin Efendi (1855-1949)'nin bahriyeli olması ve aynı yaşta bulunmaları sebebiyle birbirleriyle ahbap

olmuşlardı. Esasen diğer biraderler ve asker şehzadeler de ge-çitresmine iştirak edip taburları önünde geçerlerdi.

Prens Albert, mûsikiye pek merakı olduğunu Burhaneddin Efendi'ye söylemiş. Biraderim de güzel piyano çalardı. Bu sebeple bir akşam babamın huzurunda, Küçük Mabeyn'de biraderim piyano, Prens de mandolin çalmışlar, vakit geçirmişlerdi. O zaman Prens, Şale Köşkü'ne dönerken boyunbağı iğnesini düşürmüş olduğunu görerek," Bir altın iğne düşürdüm. Kıymetli değildir. Fakat bana yadigârdır. Lütfen bulunuz," diye Mabeyncilere söylemiş. Derhal babama haber verdiler. Babam, saray hademelerine emretti, "Arayıp bulsunlar. Kim bulup getirirse 100 lira veririm" dedi. Hademelerden biri bulup getirdi; ihsanını aldı. Babam bu iğnenin üzerine tek taşlı kıymetli bir iğne koyarak Prense hediye etti. Prens son derece memnun oldu.

Bu prensi sarayda herkes beğenmiş, sevimli ve güzel bulmuşlardı.

Babam gerek İmparator'a, gerekse oğullarına pekçok hediyeler vermişti. Hereke yapısı kumaşlar ve halılar, Çini fabrikasında yapılan vazolar hediye olunmuştu, imparator, Akça armudunu çok beğendiğinde sandıklarla armut hazırlanmış, gönderilmişti. Saksağanlar da imparatorun çok hoşuna gitmiş, armutlarla birlikte bu kuşlar da kafeslerle yollanmıştı.

Berlin'de bulunduğum sırada Imparator'un husûsi müzesini gezmiştim. Babamın kendisine verdiği birçok hediyeleri orada gördüm. Babamın eldivenini de müzeye koymuştu. Babamın düşürmüş olduğu bu eldiveni imparator yadigâr olarak alıp saklamıştı.

Bu tarihi resmigeçitlerin yapıldığı Talimhane Köşkü maalesef Sultan Vahidüddin zamanında yandı. Bu köşkün ve bazı resmi geçitlerin resimleri bendedir.

Babam bazı akşamları Talimhane Köşkü'ne gider, askerin talimlerine bakar, yemek dağıtılmasını görür, karavanayla getirilen

yemeklerden tadar, eksik bir şey görürse tekdir ederdi. Her akşam kışlalardan yemekler saraya getirilip dairesinin önüne konur, babam yanına bir doktor alıp bu yemeklere bak-tırırdı. Tadına da bakardı.

BABAMIN ALMANYA İMPARATORU İÇİN SÖYLEDİKLERİ

Babam; Almanya imparatoru, Türk-Alman münasebetleri ve bu vesileyle kendi devlet siyaseti hakkında şunları söylemişti: "Saltanat zamanımda iki defa İstanbul'a geldi. Kendisini yakından tanıdım. Genç, faal, nâzik, sevimli bir zattı. Bismark'ı yere çarptıktan sonra onun rolünü kendi üzerine aldı. Fakat Bismark kadar tecrübeli ve akıllı değildi. Güttüğü gaye Almanya'nın askeri kuvvetiydi. Ben Alman politikasına çok ehemmiyet vermekle beraber öteki büyük

devletleri de gözden kaçırmaktan ve gücendirmekten daima sakındım. Politikamı daima teraziyle tarttım. İmparatorla şahsi dostlukta devamla beraber Rusya împaratoru'na da fırsat düştükçe dostluk gösterirdim. Coğrafi mevkiimiz bunu icap ettiriyordu. İkinci gelişinde, Almanya İmparatoru ile bir akşam hususi görüşmemiz esnasında birdenbire kalktı. İki elimi birden tuttu, Avrupa'da bir harb zuhur ettiği takdirde bizim tarafa geçersiniz, değil mi Majeste?' dedi. Cevaben, Aziz dostumsunuz, fakat size şimdiden söz vermek hakkını hâiz değilim; bunu ancak o zaman düşünebilirim dedim. Devletimin menfaatlerini düşünmeden hiçbir devletin arzusuna hedef olamazdım. Avrupa'da siyasi vaziyet her an gerilmekte idi. Ne zaman olsa umumi bir harb çıkacaktı. Fakat bizim bir tarafa temayül göstermemiz, yavaş yanmakta olan bir ateşi alevlendirebilirdi. Buna sebep olarak biz gösterilirdik. Adımlarımızı saymaya, hesapsız hareket etmemeye mecburduk. Herkes 'Ben diplomatım' demekle diplomat olamaz. Bismark hakiki diplomattı. Avrupa'nın ruhunu bilirdi. Kendisiyle hususi muhaberatım vardır. Aramızda karşılıklı birçok mektuplar

gönderilmiştir. Almanlar askerlikte ve çalışkanlıkta birinci derecede bir milletti. Ama Rusların nüfus kuvvetine, ingilizlerin sinsi politikalarına karşı gelebilirler miydi, burası kestirilemezdi. Ben hiçbir devlete söz verip bağlanmadım, ingiltere'nin ve Fransa'nın gözleri daima Şarkta idi. Bilhassa Müslümanlarla aramızda nifak çıkarmak emelleriydi. Kuvvetimizi bu suretle kırmak istiyorlardı. Halifelik politikasıyla bunu önlemek istiyordum. Bir çıbanbaşı çıkartmamak için çok çalıştım. Avusturya imparatoruyla da ayrıca dostluğum vardı. Pek eskiden başlayan bu dostluğumun mahiyeti hususidir. Amcam Sultan Aziz'le beraber Avrupa seyahatine çıktığımız zaman Viya-na'da hastalanmıştım, imparator beni misafir olarak Schönb-runn Sarayı'nda alıkoydu. Tedavi ettirdi. Amcamdan 14 gün sonra istanbul'a hareket ettim. Bu dostluktan istifade ederek politikamızı takviye ettim, italya Kiralı Umberto da dostumdu. Oğlu Victor Emanuel seyahatle istanbul'a geldiği vakit Umberto bir bomba suikastıyla öldü. Veliahd Emanuel buradan giderken daha bizim suları terk etmeden kral oldu. Bu da ahbaplığımıza vesile teşkil etti. Emanuel'in zevcesi, Karadağ Prensi'nin kızıydı. Karadağ Prensi'ni daima elimde tutuyor ve maaş veriyordum, iyi adamdı. Bulgarlara gelince: Onlar Rusya'nın şımarık çocuklarıydı. Bulgaristan Prensi Ferdinand'ı hususi yaverim yaparak okşuyordum. Görüştüklerim arasında Ferdinand kadar şeytani zekâya mâlik bir kimse tanımadım diyebilirim, işte bu şımarık çocukların başında, şâyânı hayret bir zekâya mâlik olan bu prens bulunuyor. Rusya gibi bir kuvvete dayanıyordu. Harb gailesinden daima sakındım. Allah millet ve devletime zeval vermesin."

Babamın Saray'daki hususi müzesinde Almanya imparatoru'nun kendisine verdiği altın bir tabaka ile bir baston vardı. Bunlar imparatorun babasına aitti, imparator: "Bence çok büyük değeri olan, babam Friedrich'in kullandığı bu yadigârları aramızdaki dostluğun samimi bir hâtırası olarak size takdim ediyorum" diyerek bu hediyeleri babama vermişti.

Avusturya Imparatoru'nun da babam padişah olduğu zaman gönderdiği, babamın (A.H.) markasıyla işlenmiş, Fischer Fabrikası mamulâtmdan bir çift fevkalâde güzel vazo vardı.

Bir camlı dolap içinde, Rusya Imparatoru'nun gönderdiği, yeşim taşı dedikleri taşlardan yapılmış muhtelif parçalar, üzerleri altın ve pırlanta işlemeli tuğra ve armalı kutular vardı. Bu hatıralar şimdi nerdedir, bilmiyorum. Müzelerde görmedim.

Almanya IImparatoriçesi de bize olan dostluğunu unutmamıştı. Kendisinin İstanbul'u ziyaretinden yıllarca sonra, büyük hemşirem Naile Sultan'ın evlenme merasiminde Almanya Elçisi Baron Marschal von Biberstein'in zevcesi tarafından İmpara-toriçe'nin tebrikini hâvi bir buket ve hediye olarak küçük, mücevherli bir saat hemşireme takdim olunmuştu.

İRAN ŞAHININ GELİŞİ

İran Şahı Muzaffereddin de babamı ziyarete gelmiştir. Geleceği öğrenilince sarayda hazırlıklar başlamış, Şah'ın kabulü için Acem Köşkü denilen tek katlı

küçük bir pavyon hazırlanmıştı. Şah, Çırağan Sarayı tarafındaki kapıdan girecek, bu küçük köşkün salonunda bir kabul resmi yapılacaktı. Ondan sonra da Şale Köşkü'ne gidecekti. Fakat mesele pek büyüktü, ikisi de islâm padişahı oldukları, ayrıca Şah da misafir bulunduğu için sağ tarafa oturması lazım geliyordu. Babam buna çare olarak arabayı kendi kullanmayı düşündü. Babam, Avusturya Imparatoru'nun hediyesi olan bir çift beyaz Macar atı ile koşulmuş saltanat arabasının dizginlerini eline aldı. Hem misafirine riayet etti, hem de sağ tarafta oturdu. Şahla birlikte böylece köşke kadar geldiler. Bizler yine dürbünlere sarılmış, merasimi seyrediyorduk.

Merasim pek parlak oldu. Asker dizilmişti. Şah'ın marşı çalındı. Iran Şahı mücevherler içindeydi. Kalpağının üstünde bir

tek taş vardı ki baha biçilemeyecek kadar kıymetli olduğunu o zamanki gazeteler hep yazmıştı: Parıltısı göz kamaştırıyordu.

Muzaffereddin Şah, babama bir Kur'ân-ı Kerim vermiş, verirken, "Sizin gibi bir padişaha, bir Halife'ye ancak Kur'ân-ı Kerim hediye edebilirim" demişti. Hediye edilen Kur'ân, altın bir çekmece içindeydi ve üzerine kıymetli lâ'llerle "Lâ Ilâhe illallah, Muhammedun Resûlullah" yazılmıştı. Sonradan babam bunu bize göstermiş, hususi müzesindeki kütüphaneye koymuştu.

Akşam Şah'ın şerefine ziyafet-i seniyye verildi. Ecnebi elçiler, vezirler davet olundu. Şah, Şale Köşkü'nde bir hafta kadar misafir kaldı. Şah için Mabeyn'in ince saz takımı hazırlanmıştı. Bu takım, Şah'ın hususi yemeklerinde Iran müziğine ait öğrendikleri havaları çalmışlardı. Tiyatroda verilen alafranga oyunlardan başka Şah'a orta oyunu da gösterilmiş ve pek ziyade hoşuna gitmişti.

Bir gün hususi surette Şah'la babam Küçük Mabeyn'de öğle yemeği yediler. Bu yemekte yalnız Sadrâzam Halil Rıfat Paşa bulundu. Babamla Şah tercümansız görüştüler. Babam Farsça, esasen Türk olan Şah da Türkçe bildikleri için konuşup anlaştılar. O zaman musahip ağaların hizmetini Şah pek beğenmiş, babamdan bunların hizmetleri hakkında malûmat almış, "Keşke benim de kızlarımın yanında böyle ağalarım olsaydı" diyerek arzusunu bildirmiş, babam da bunun üzerine sarayın en genç ağalarından üç kişi ayırıp Şah'a takdim etmişti.

Yıllar geçmişti, isviçre'de bulunduğum sırada Mehmed Ali Şah'ın biraderi Prens Mirza Nasreddin Han'la bir tesadüf eseri olarak görüşmüş, iki eski dost evlâdı olarak görüşmemizden pek memnun kalmıştık. Konuşmamız sırasında Prens, bu Ha-remağalarının Şah'a pek sadıkane hizmet ettiklerini ve hâlâ hayatta olup hemşirelerinin yanında bulunduklarını anlatmış, böylece geçmiş günlerin yâdı ile her ikimizin de gözleri dolmuştu.

Babam, babacan bir adam olan Iran Şahı Muzaffereddin Şah'tan pek hoşlanmış, onu sevmişti. Onun şerefine yapılan ve Acem Köşkü denilen bu güzel pavyon Sultan Reşad zamanında her nedense yıktırılmıştır. Fakat bende fotoğrafı vardır.

BOMBA HÂDİSESİ (21 TEMMUZ 1905)

On yedi yaşındaydım. Bir cuma günü, hava pek güzel olduğundan arabamı hazırlatmış, selâmlık resmini seyirden sonra bir gezinti yapmak maksadıyla çıkmıştım. Valide Sultanla Hazinedar Usta'nın her cuma, selâmlığa çıkmaları mecburi idi. Tuhaf bir tesadüf olarak o gün benden başka Saray'dan kimse çıkmamıştı. Hariçten de yalnız amcam Kemaleddin Efendi (184-1905)'nin kızı Münire Sultan gelmişti.

Atlarımız çıkartılıp arabalarımız sıraya dizilmişti. "Hazır ol" borusu çalınmıştı. Yâverândan Kenan Paşa binek taşında duruyordu. Tam bu sırada, saat kulesi istikametinden top gibi şiddetli bir sedayla müthiş bir patlama duyuldu. Bu ses topdan daha kuvvetli ve dehşetliydi. Bizim araba şiddetle yerinden sıçradı. Yanımda oturan abamla^ karşımda oturan Nev'inur Kalfa ve ben korkuyla bağırmaya başladık. "Allah, Allah!" diyorduk ama ne olduğunu anlayamıyorduk. Caminin avlusu bir anda karmakarışık olmuştu. Toz duman içinde kalmıştı. Ortalığa takır takır bir şeyler yağıyor, saat kulesinin taşları düşüyordu. Gözümün önünde duran Kenan Paşa'nın başından aşağı tahtalar düştüğünü görüyordum. Şaşkına dönmüştüm. Birdenbire aklıma babam geldi. "Babam! Babam!"

diyerek ağlamaya başladım. Yanımdaki ağalarla Gidiş Müdürü Halim Efendi, "Arşlarımı! Şahadet getiriniz. Gökten bir şey düştü" diyorlardı. Bu anda merdivenin tahminen üçüncü basamağında duran babamı gördüm. Babam gür sedâsıyla ve ellerini açarak: "Korkmayınız! Korkmayınız!" diye iki defa bağırdı. "Herkes yerinde dursun di-
14 Sarayda, sultanların mürebbiyelerine "aba" denirdi.

yerek ağır adımlarla inmeye başladı. Onu bu halde görenler, dağılmış olan maiyet bölüğü, askerler, zabitler hemen yerlerine gelmeye başladılar. Arabasının önüne gelen babam, "Telâş edilmesin, izdihamdan kimse incinmesin" diyerek arabasına bindi. Burhaneddin Efendi birader de koşarak arabaya girdi. Babam dizginlerini eline aldı. Arabasını her zamankinden daha ağır kullanarak yokuştan çıkmaya başladı. Avusturya-Maca-ristan büyükelçisi Baron von Calice, Misafirhane-i Hümâyun'un penceresinden başını sarkıtmış: "Vive le Sultan, vive!" diye bağırıyordu. O gün birçok Viyanalı, selâmlığı seyre gelmişler, Şedde bulunuyorlardı. Onlar da şiddetle el çırparak: "Vive, vive" (yaşa, yaşa!) diye bağırıyorlardı.

Babam böylece çıkıp salimen Mabeyn-i Hümâyun'a girmişti. Fakat aşağıdaki manzara çok acıklı idi. Karşımdaki parmaklıklar yıkılmıştı. Jandarmalardan birkaçı yerde yatıyordu. Seyisler arabamın atlarını süratle getirip aceleyle arabaya koştular. Yukarıya çıkarken yerde yatan insanları ve atları gördükçe gözlerimizi kapıyorduk. Sinir buhranından ağlıyorduk. Harem kapısına gelince en önde annem olmak üzere büyük Saray halkı beni karşıladılar. Herkesin ilk suali, "Efendimizi gördün mü?" oluyordu. Annemin kucağına atılmış, hem ağlıyor, hem de, "Merak etmeyiniz. Efendimizi gözümle gördüm. Mabeyn'e geldi" diyordum. Zavallı annem de hem ağlıyor, hem de şükrediyordu. Çünkü korkunç bir felâket onun hayatını sıyırarak geçmişti. Bir anda beni de, babamı da kaybetmesi mümkün değil miydi?

Biz Saray halkı kapının önünde böyle kaynaşırken babam tarafından bir Musahip geldi: "Merak etmeyiniz. Efendimiz beni gönderdi. Sefirle görüşüyor. Biraz sonra Harem'e teşrif edeceklerdir" dedi. Herkes müsterih olmuştu.

Babam gelinceye kadar hepimiz orada bekledik. Gelince sırayla elini öperek: "Geçmiş olsun Efendimiz" dedik. Teşekkür ettikten sonra, "Hamdolsun, bunu da atlattık. Lûtf-i Hak'la

kurtulduk" dedi. Sonra bana dönerek ilâve etti: "Kızım! Sultanlardan sizden başka kimse bugün alaya çıkmamış. Nasıl gördünüz bakalım, anlatınız."

Gördüklerimi anlattım. "Efendimiz! Sizin görünce aklım başıma geldi. Metanetinize hayran oldum" dedim. Şu cevabı verdi: "Ben mütevekkilim. Kalbimde yalnız Allah korkusu vardır. Başka bir şeyden korku duymam. Bir hâdise olmadan evvel, onu önlemek için telâş ederim. Ama tehlikenin içinde bulunduğumu hissedersem icabında ateşe atılmaktan bile çekinmem. Allah bizi korudu. Asker evlâtlarımdan, ahaliden zayiat olup olmadığını tahkik ettiriyorum."

Sonra elini paltosunun cebine soktu. Birtakım demir ve taş parçaları çıkarıp bize gösterdi. "Bakınız. Bunlar ceplerime girdi" dedi. Biz gördükten sonra: "Bunları yadigâr olarak müzemde saklayacağım" diyerek yine cebine koydu. Biz de dualar ederek evlerimize döndük.

Ertesi günden itibaren Saray'a geçmiş olsun demeğe gelenlerin ziyareti başladı. Zamanın bütün hükümdarlarından telgraflar ve sefirler geliyordu. Saray yine arı kovanı

gibi işlemeye başlamıştı.

Babam ölenlerin ailelerine yardım edilmesini ve yaralıların Hamidiye Etfal Hastanesi'nde tedavi edilmesi için emir verdi.

21 Temmuz 1905 cuma günü patlayan bu bomba ile ölü ve yaralı seksen kişiden fazla zayiat olduğu söyleniyordu. Büyük kardeşimiz Mehmed Selim Efendi'nin emektar lalası Bahaed-din Bey de ölenler arasındaydı. Biraderimin fesini delen bir madeni parça zavallı ihtiyarın beynine saplanmıştı.

Biraderim Abdülkadir Efendi'nin de atı yaralanmış, fakat o, atını yaralı olarak saraya kadar getirmişti.

Öteki biraderim Ahmed Efendi'nin nişanlarına demir parçaları isabet etmiş, fakat kendisi yaralanmamıştı.
Şedde duran Viyana'lı bir kadın hafifçe bileğinden yaralanmış,

babam da bu kadına hatıra olarak mücevherli bir bilezik göndermişti.

Tahkikat için derhal Mabeyn'de bir komisyon teşkil olundu. Bunu yapanların Ermeni Taşnak Cemiyeti'ne mensup oldukları anlaşıldı. Başlarında anarşist Edward Jaures bulunuyordu. Suikastçiler mahkûm oldular. O zamanki gazeteler bunu yazmıştı. Gazetelerde ertesi gün Nutk-ı Hümayun neşrediliyordu.

Babamın nutku aynen şöyle idi: "Kendimce en büyük emel: Rahat ve saadet-i ahâlidir. Bu uğurda rûz u şeb nasıl çalıştığım ve gayret gösterdiğim malûmdur. Gayret ve hüsnüniyetimin min tarafîllâh mükâfatı şu hâdiseden hıfz-ı Hüdâ ile emin olmaklığımdır. Anın için Cenâb-ı Hakka şükrühamd ederim. Mütessir olduğum bir şey varsa asker evlâtlarımdan ve ahâliden bazılarının telef ve mecruh olmalarıdır. Buna pek ziyade ve ilelebed teessüf ederim. Tebaamın hakkımda gösterdikleri hissiyata an samim-il kalb beyân-ı memnuniyet ve âfât-ı semâviy-ye ve arziyyeden masuniyetlerini dua eylerim."

Bu mesele böylece kapandı. Babam biraz zaman sonra Ed-ward Jaures'i affetmiş, ihsan verip memleketine gitmesine müsaade etmiştir. O da teşekkür ederek bundan sonra kendisine hizmette bulunacağı vaadi ile gitmiş ve hakikaten de hizmette bulunmuştur.

SELAMLIK ALAYLARI

Cuma selâmlıkları Hamidiye Camii'nde olurdu. Daha eskiden babam Sinan Paşa'ya ve Yıldız'daki Tekke'ye de giderdi. Bermutad takacakları nişanlar, elbiseler esvapçılar tarafından hazırlanırdı. Selâmlık alayında küçük üniforma giyilirdi. Sarayda Fransız Kambara Efendi dedikleri birisi vardı. Selâmlıktan önce rasad âletlerini getirir, babamın Küçük Köşk denilen dairesinin önüne koyar, güneşten alınan ışıkla bu âlet top gibi

patlar, bütün saatler bu suretle ayarlanırdı. Üçüncü Musahip Nadir Ağa da orada bulunmaya memur edilmişti.

Babam, selâmlığa vaktinde çıkmaya pek dikkat ederdi. Kendisi giyinirken arabası hazır olur, camekânlı kapının önüne gelmiş bulunurdu. Önceleri Pilevne Kahramanı Gazi Osman Paşa, son zamanlarda da Serasker Rıza Paşa kapının önüne gelip beklerler, Padişah'la birlikte arabaya binerlerdi. Emir-i Ahur Faik Paşa ve diğer bendegân da orada bulunurlardı.

Padişah arabaya binmeden yarım saat önce Harem arabaları çıkardı. Valide Sultanla Hazinedar Usta'nın her cuma selâmlığa çıkmaları mecburi idi. Sultan ve Kadınefendiler isterlerse çıkarlardı. Dışardan da evli sultanlar ve vükelâ haremleri gelirdi. Hıdiv'in annesi on beş günde bir mutlaka selâmlıkta bulunurdu.

Şehzadelerin, oğullarının alaya çıkmaları mutlak bir kaide idi. Çünkü taburlarının başında bulunup Padişah'ı selamlamaya mecburdular. Burhaneddin Efendi de babam selâmlığa çıkarken kardeşleri gibi taburunun başında bulunurdu. Fakat dönüşte babam onu arabasına alırdı.

Burhaneddin Efendi ile Şehzade İbrahim Tevfik Efendi (1874-1937) Bahriyeli olduklarından Bahriye Alayının önünde selâma dururlardı, ikinci Fırka'nın önünde Mehmed Selim Efendi (1871-1938); Ertuğrul Süvari Alayı'nın önünde Abdülka-dir Efendi (1877-1944); Mızraklı Süvari Alayı'nın önünde Ahmed Efendi (1901-1943); Topçu Alayı'nın önünde Abdürrahim Efendi (1894-1952); Maiyet Bölüğü'nün önünde de Cemaleddin (1891-1947) ve Abdülhalim Efendi (1894-1926)'ler selâma dururlardı. Sultan Abdülaziz'in oğlu ve Cemaleddin Efendi'nin babası olup genç yaşında ölen Mehmed Şevket Efendi de büyük biraderim Mehmed Selim Efendi ile aynı fırkada bulunmuştur.

Harem arabaları caminin avlusuna gelince sıra eskilikleriyle atları çıkarılıp dizilirler, başta daima Valide Sultan'ın arabası, en sonra Hazinedar Usta'nınki dururdu.

Babamın arabası saltanat kapısından çıkarken marş başlar, selâm borusu çalınır, asker bağırır, ikinci ve üçüncü defa selâm ve marş çalınırken babam caminin kapısına varmış bulunurdu. Sadrâzam selâmlıklarda bulunmaz, Şeyhülislam caminin kapısından Padişah'ı karşılardı, içeriye girince namaz başlardı. Dışardan gelen hacılar, Yemen ve Arabistan'dan gelen Müslümanlar caminin avlusuna hasırlar yayarak Padişah'la birlikte namaz kılarlardı. Namazın sonuna doğru askere izin verilirdi. Her alay kendi bandosunu çalarak geçerdi.

Biraderim Burhaneddin Efendi yedi yaşındayken bir marş bestelemişti. Babam bunu bastırarak kendi alayına, Bahriye Muzikası'na vermişti. Onlar bu marşı çalarak giderlerdi. Asker gittikten sonra yalnız bazı zabitlerle müşirlerden bazıları, Ma-beyn erkânı ve Hademe-i Hümayun kalırdı. Dönüş, resmi olmadığından babam iki atlı hususi arabasını kendi kullanır, Burhaneddin Efendi'yi arabasına alır, diğer oğullarından Ab-dülkadir Efendi sağında, Ahmed Efendi solunda olduğu halde ata binerler, saraya böyle gelirlerdi.

Bu merasim sırasında Mabeyn-i Hümayun'un misafir dairesinde sefirlerden bir-ikisi mutlak bulunurdu. Bu dairenin önündeki sedlerde dahi birçok ecnebiler toplanıp alayı seyrederlerdi. Alay dönüşünden sonra Mabeyn-i Hümayun'dan veyahut Çit Kasrı'nda bu sefirler huzura kabul olunurdu. Mülakat bazen pek uzun sürerdi. Babam çok geç vakitlere kadar sefirlerle görüşüp Harem'e geldiği zaman pek yorgun olur, terden ıslanmış bulunur, derhal çamaşır değiştirirdi. Bu konuşmalardan bazen neşeli, bazen hiddetli döndüğü olurdu. Elçilere söylemek istediği şeyler unutmamak için başparmağına mürekkeple işaret koyar, "Hatırıma gelsin, unutmayayım diye yapıyorum" derdi. Elçilere ve ecnebilere Mabeynde mükellef büfeler hazırlanır, yaverlerden genç, yabancı dil bilen paşazadeler bunlarla meşgul olurdu.

Mevlid alayları selâmlık alayının aynı olurdu. Yalnız daha

çok asker bulunur, büyük üniforma giyilirdi. Camide mevlid okunur, askere şeker ve şerbet dağıtılır, Harem arabalarına da hademeler tarafından gümüş tepsilerle şeker ve şerbet götürülür ve avâid (tahsisat) verilirdi.

Cuma selâmlıklarında "Harem-i Hümayun Gidiş Müdürü Halim Efendi" bulunurdu. Biz küçük sultanlar, Gidiş Müdürünü camiye gönderip Kâğıthane'ye veyahut diğer istediğimiz yerlere gitmek için izin isterdik. Halim Efendi, Musahipler vasıtasıyla arzumuzu Padişah'a bildirir, izin alırdı. O gün selâmlıkta kim bulunmuşsa hep beraber giderdik. Ekseriya Sultan Mu-rad'ın ve Salâhaddin Efendi'nin kızları15 da alayda bulunduğundan birlikte olurduk.

Yıldız'ın büyük bahçesine sarayda "Kır" derlerdi. Oradaki Çadır, Malta ve Bahçıvanbaşı Köşkleri'ne de giderdik. Lâkin oraları dışarı sayılmadığından izin almaya lüzum yoktu.

Böyle gezintilere gittiğimiz zaman "Bahçe takımları" ısmarlardık. Sarayda bahçe takımı dediğimiz şeyler yoğurt, helva, salata, yemiş gibi soğuk şeylerdi. Bunları getirtip yerdik. Genç Sultanlar, yanımızda bulunan genç kalfalarla akşama kadar koşar, eğlenir, vakit geçirirdik. Annelerimizden o günkü selâmlıkta bulunanlar ayrıca izin almazlar, bizimle birlikte gelip istifade ederlerdi. Bu gezintilerden, sarayın Harem kapıları kilitlenmeden önce dönüp içeriye girerdik. An'ane olarak sarayın Harem kapıları akşam saat yedide kilitlenir, sabah yedide açılırdı. Musahiplerden kim nöbetçiyse, bu vazife ona aitti.

Valide Paşa (Hıdiv'in annesi) selâmlıklarda sonra Şale Köş-kü'ne giderdi. Hazinedar Usta'nın kalfaları tarafından izaz ve ikram edilir, sultanlardan biriyle vakit geçirirdi. Vükelâ haremlerinden gelen varsa o da Harem tarafında ağırlanırdı. Akşam yemeklerini sarayda yerlerdi. Sekiz buçukta Tiyatro Dairesi'ne geçerler, hariçten gelen Sultanlarla beraber Padişah tarafından

15 Sultan Murad'ın kızları: Hatice, Fehime, Fatma Sultan'lar; Salâhaddin Efendi'nin kızları: Behiye Rukiye, Adile, Emine Atiye Sultanlar. (N)

Küçük Salon'da kabul edilirler, tiyatro başlayınca localarına girerlerdi.

Tiyatrodan sonra gerek sultanlardan, gerek şehzadelerden hariçten her kim gelmişse arabaları Harem'e girer, binerler, refakatlerine ikişer yaver tayin olunur, evlerine kadar götürüp bırakırlardı. Gece sarayda kimse kalmazdı.

SARAYDA KANDİL GECELERİ

Kandil günlerinin akşamları Küçük Mabeyn Dairesi'nde Mevlid-i Şerif okunurdu. Babam için ve mevlid de bulunacak paşalara bendegân için minderler konurdu. Mabeyn-i Hüma-yun'a sabahtan tebrike gelenler çok olur, tabii bunlar Padişah'a arzolunurdu. Babam bu gelenlerden bazılarını mevlide davet ederdi. Mevlid başlamadan önce babam Küçük Salon'da ayakta olarak Serasker Paşa başta olduğu halde vükeladan gelenleri, Damad Paşa ve Beyleri, şehzadeleri kabul ederdi. Sonra Mevlidi okuyacak olan Hamidiye Camii Başimamı ile Mızıka-i Hümayun'un güzel sesli müezzinleri girerler, onlar da tebriklerini takdim ederlerdi. Babam gelir, minderin üzerine diz çökerek oturur, Paşalara Beylere "Oturunuz" emrini verir, herkes yerine geçip otururdu.

Büyük Salon'un koridor tarafına açılan kapısı önüne altın yaldızlı kafesler çekilir, Harem-i Hümayun'dan bizler ve Valide Sultan başta olmak üzere dışarıdan gelen misafirler sırasıyla minderlere otururduk. Halalarımız, Sultan Aziz'in16 ve Sultan Murad'ın kızları da bulunurdu. Bunların dışında kalan diğer sultanlar da gelirdi.

Mevlid sırasında ikişer Kilerci'nin tuttuğu büyük gümüş tepsilerle akide şekerleri getirilir, önce babama takdim olunur, sonra bütün salonda gezdirilir, herkes birer tane alırdı. Harem

16 Sultan Aziz'in kızları: Sâliha, Nâzıma, Esma ve Emine Sultanlar (N)

tarafına da musahipler getirilirdi. Tepsilerin büyüklügünce muhtelif şekerlerle dolu olan bu yığınlardan herkes alırdı.

Mevlid bitince babam kalkardı. O kalkınca herkes de kalkar, tekrar teşekkürlerini arzederek çıkarlardı. Bazılarına iltifat eder, biraz konuşurdu. Bütün mevlidde bulunanlara ayrıca süslü sepetler ve kutularla şekerler verilirdi. Bu şekerler Hacı Bekir Efendi'den alınırdı.

Mevlidden sonra babam Harem Dairesi'ndeki büyük salona geçer, Kâtibe Kalfalar teşrifat vazifesini yaparlar, biz de yaş sıramızla salona girip Efendimizi tebrik ederdik. Hazinedar Usta daima en son girerdi. Babam, annesiyle bir kanapeye otururdu. Sultanlara ve Kadınefendilere yer gösteririlir, böylece biraz oturulup konuşulurdu. Musahip ağalar gümüş tepsilerle şerbet ve naneli limonatalar getirirler, içerdik. Babam ayağa kalkınca hepimiz birden kalkar, temennalarla salondan çıkardık. Annesini herkesten sonra bırakıp hususi konuştuğu da olurdu.

Babam, annesini daima kapıdan karşılar, elini öper, koluna alarak kanapeye kadar getirip oturtur, giderken de kapıya kadar götürüp yine elini öperdi. Annesini uğurlarken, "Allaha ısmarladık Vâlideciğim" der. Valide Sultan da, "Çok yaşa arslanım" cevabını verirdi. Hazinedar Usta'ya da daima "Nasılsınız Usta?" diye hatırını sorar, ayrıca iltifatta bulunurdu. İhtiyar Usta dualar ederdi. Babam kendi dairesine geçerken koridorun önüne İkinci Hazinedar ve bütün hazinedarlar sırayla dizilip tebriklerini arzederlerdi. Kandil akşamları böyle geçerdi.

Mevlid Kandili'nde gündüz alay olur, Hamidiye Camii'ne çıkılır, askere ve arabalara şeker ve şerbet verilirdi.

Berat Kandili'nin bir hususiyeti Mahfıl-i Şerifin saraya gelmesi ve kalkması idi. Dârüssâde Ağası'na sarayda işlemeli bir asâ olduğu halde Kızlarağası en önde ve sarayın yüzlerce Haremağaları onun arkasında olmak üzere Mahfıl-i Şerifi tutarak tekbir ve ilâhilerle getirirler, Harem Dairesi'nin bahçesine koyarlardı. Mahfil-i Şerif bütün Sultanlar, Kadınefendiler ve Kalfalar

tarafından ziyaret olunurdu. Her sultan ve her kadınefen-di hediye olarak sırmalı ustufalar17 verirdi. Sarayın iki eski kalfası bu kumaşlarla Mahfil-i Şerifi süslerlerdi. Bu iki kalfa öteden beri bu işi maharetle yapan ve birbirlerine öğreterek yetişen mütehassıslardı. Bu süsleme işi bittikten sonra yine aynı suretle Kızlarağası ile Haremağaları bunu alıp Dârüssaâde Ağası'nın dairesine götürürler, gece orada kalırdı. Ertesi gün Sürre Alayı tertip edilirdi. Saraydaki kadın ve sultanefendilerin Mekke-i Mükerreme'de birer dostu olur, ona deri torbalar içinde para ve hediye gönderirdi. Bunlar vasıtasıyla

birçok ricacılara da para yollanırdı. Bu torbalar iplerle bağlanır, "Gelsin gitsin selâmet" yazılı mühürlerle mühürlenir, Kızlarağası vasıtası ile Mahfil'e teslim olunurdu.

Benim dostum olan zat, Seyyid Şeybizâde Abdülkadir Efendi idi. Ertesi sene müjdecibaşı geldi derler, dostlarımızdan bize hediyeler ve teşekkürler gelirdi. Çocukluğumda bu hediye torbaların gelmesini büyük bir memnuniyet ve sevinçle karşılardım. Zira dostlarımız güzel tesbihler, akik yüzükler, güzel şişelerde kokulu yağlar, mercanlı yüzükler gönderirlerdi. Hiçbir kıymeti olmayan bu yüzükleri pek severdim.

Ertesi gün Sürre Emini'ne Mahfil ve emanetler teslim olunacağından Yıldız Yokuşu'nda alay yapılır, Efendimiz Mabeyn'e çıkar, Paşalarla birlikte pencereden seyrederdi. Biz de arabalarımıza binerek bakardık. Kızlarağası Dairesi'nde duran Mahfil-i Şerif büyük ve süslü bir devenin üzerine konur, kordonları o yıl Sürre Emini olan zâta verilirdi. Alay, sarayın kapısı önünden dolaşarak Mabeyn'in önünden geçerdi. Alayın önünde hepsi de zenci olan ve "Hakkâm" denilen adamlar davul çalar, kılıç ve kalkan oyunları oynarlar, canbazlık yaparak maharetlerini gösterirlerdi. Bu, hakikaten pek hoş olurdu. Mahfil, Üsküdar'a geçince top atılırdı.

17 "Ustufa" kelimesi, Almanca "Stoff = Kumaş" kelimesinden geçmiş olmalıdır. (N)

SULTAN DÜĞÜNLERİ

Babamın saltanatı zamanında yapılan ilk sultan düğünleri babamın dört kızkardeşinin, yâni Behice, Seniha, Mediha ve Naile Sultanların düğünleridir. Bu dört hemşiresinin düğünleri ilk padişah olduğu yıllarda yapılmıştır. Bunların çehizlerini Sultan Aziz yaptırıp hazırlatmış ise de bir türlü evlendirmemişti.

Bunlardan sonra Sultan Aziz'in üç kızı Seniha, Nâzıma ve Esma Sultanlarla Zekiye Sultanın çehiz ve düğünlerini babam yapmıştır.

Bunlardan sonra "Cülus kızım" dediği hemşiremiz Naime Sultani yalnız olarak evlendirmişti.

Ondan sonra Sultan Murad'ın kızları Hatice ve Fehime Sultanlarla Sultan Aziz'in en küçük kızı Emine Sultanın düğünlerini yaptırmış, ondan sonra kendi kızı Naile Sultani evlendirmiş, daha sonra da Sultan Murad'ın küçük kızı Fatma Sultanla amcamız Kemaleddin Efendi' nin kızı Münire Sultani evlendirmiş, bunlar babamın yaptığı son düğünler olmuştur.

Böylece babamın padişahlığı sırasında on beş Sultanın izdivaç merasimi yapılmıştır.

Benim ilk gördüğüm düğün, hemşirem Naime Sultanın düğünüdür. O zaman ben dokuz yaşındaydım. Hemşireme Orta-köy'de, Zekiye Sultanın dairesinin yanında18 güzel bir saray yapılmıştı.19 Bunlara Çifte Saraylar derlerdi. Hemşiremin çehizi hazırlanmış, Küçük Mabeyn'e getirilmiş, bütün aile gidip bu çehizi seyretmişlerdi. Düğünden bir hafta önce Hazinedar Usta, maiyetiyle hemşiremin sarayına gitmiş, hazırlığa başlamıştı. Babam, Mabeyn-i Hümayun'a vükelâyı ve bütün ricali davet etmiş, ziyafet vermiş, Şeyhülislam Efendi tarafından Gazi Osman Paşa'nın ikinci oğlu Kemaleddin Beyle hemşiremin ni-

18 Şimdiki Ortaköy Şifa Yurdu, Zekiye Sultan Sarayı idi.

19 Şimdiki Lido.

kâhları kıyılmıştı. Naime Sultan'a her taraftan hediyeler geldiği gibi nikâh merasiminde bulunanlara da babam muhtelif hediyeler ve ihsanlar vermişti. Gazi Osman Paşa, Naime Sultan'a taç göndermiş, babam da kayınvalide hanımefendiye Mecidi Nişanı ihsan etmişti. Vükelâ haremlerinden bu nişanı alan kimse yoktu. Gazi Osman Paşa'nın büyük oğlu Nureddin Paşa da hemşiremiz Zekiye Sultan'ın zevci idi. Kemaleddin Bey de sonra paşa olmuştur.

Düğünden önce babam, hemşiremizi huzuruna getirtip dualar, nasihatlar etti. Alnından öptü. Gelin elbisesini giyerek gitmek âdet olmadığından hemşiremiz günlük elbiseleriyle arabasına binip sarayına gitti. Arkasından kurbanlar kesilip fakirlere dağıtıldı.

Ondan sonra, Valide Sultan başka olarak saray arabaları da çıktılar. Gelinin evine gittik. Sarayın kapısı açılmış, herkes giriyordu. Mahşer gibi kalabalıktı. Zekiye Sultan hemşiremiz, beyaz kadifeden, uzun etekli, sırma işlemeli bir elbise giymiş, tacı başında, nişanları göğsünde ev sahipliği vazifesini yapıyor, hatırlı misafirlerle görüşüyor, emirler veriyordu. Bu şâhâne tuvaletiyle, "Şefkat-i Mücesseme" denmeye layık büyük hemşiremiz bizi de etrafına toplamıştı. Ben, Şadiye, Refia, büyük biraderimiz Selim Efendinin kızı Nemika Sultanlarla onun yanında oturuyordum.

Gelinin kıyafeti eski usul, gayet uzun dört etekliydi. Fakat etekler yerde bırakılıyor, omzundan arka eteklerin üzerine kadar aynı veçhile kürk giyiyordu. Kürkü inci ve sırmayla işlenmişti. Önde göğüsten aşağıya kadar pırlantalı düğmeler konmuştu. Belinde altından mücevherli tokalı kemer vardı. Elbisenin rengi beyazdı. Birçok eski fikirliler entarinin beyaz oluşunu tenkid ediyorlardı. Çünkü evlenen Sultanlar bugüne kadar hep kırmızı giymişler, fakat Naime Sultan'ın ısrar ve arzusu üzerine onunki beyaz yapılmıştı.
Zekiye Sultan hemşiremin yanında Hıdiv ismail Paşa'nın kızı

Prenses Fatma Hanımefendi de beyaz tuvaletiyle oturuyor, birçok büyük hanımefendiler girip çıkıyordu.

Sultan Mecid'in iki haremi de Valide Sultan'ın yanında oturuyor, halamız Cemile Sultan da orada bulunuyordu.

Nihayet damad beyi getireceklerdi. Gazi Osman Paşa, oğlunu selâmlık kapısına kadar getirmiş, Kızlarağası'na teslim etmişti. Damad dualar senalarla Harem'e girmiş, doğruca aşağıda hazırlanan salona geçmişti. Hemşiremizin daha önceden oturmuş bulunduğu tahtvâri bir kanapenin önüne gelerek kalkmasını rica etti. Yarım saatten fazla geçtiği halde hemşire kalkmadı.20 Herkes ayakta bekliyor, damad ter döküyordu. Kız-larağası başta olmak üzere bütün Haremağaları kapıda bekliyordu.

Nihayet Valide Sultan'a haber verdiler. Valide Sultan gitti, kapıdan, "Kızım! Artık hatırım için kalk. Damadımızı üzme" dedi. Sultan da kalktı. Aşağıdan "Maşallah!" sesleri yükseliyor, Hamidiye Marşı çalınıyordu. Nihayet gelinle güvey merdivenlerden gözüktüler. Tarifi imkânsız kalabalık arasında adım adım yürüyebiliyorlardı. An'ane üzere Sultan'ın bir kolundan kocası, öteki kolundan Kızlarağası tutuyordu. Altı yedi harema-ğası da eteklerini tutuyorlardı. Elbisenin ve tacın ağırlığından başka kalabalık arasında yürümek de zahmetli ve zor oluyordu.

Böylece gelin odasına kadar geldiler. Önümüzden geçtiler. Biz küçükler orada bulunan bir masanın üzerine çıkarılmıştık. Ancak bu suretle görüyorduk. Damad, gelini köşesine oturtmuştu. Çıkarken gülerek elini cebine soktu. Altınlar serpmeye başladı. Bir kıyamettir koptu. Damada güç halle haremağaları yol açıp selamlığa çıkardılar.

Ondan sonra Hazinedar Usta, "Padişah tarafından!" diye bağırdı ve altınlar serpti. O altınlar da kapışıldı. Arkasından Valide Sultan tarafından serpildi. Ondan sonra halalarımız ve bütün Sultanların başkalfaları, isimleriyle bağırarak aşağı kata,
20 Bu bir saray an'anesidir. Bir müddet kalkılmaz, damadın ısrarı beklenirdi.

bahçede para serpmeye başladılar. Mızıkacılara da para serpildiğinden müzik çalınamıyor, tuhaf sesler çıkarıyordu.

Nihayet bu gürültü, patırdı da bitti. Herkes birbirini rahatça görmeye başladı. Gelinin odasına gittik. Kendisini tebrikle elini öptük. Hemşirem çok güzeldi. Ufaktefek, çok nâzik, fevkalâde güzel yeşil-elâ gözlü, ince uzun kaşlı, beyaz şeffaf tenli idi. Ağzı ve dişleri çok güzeldi. Kaşları ve tip babama benzerdi. Tuvaleti kendisini şâhâne gösteriyordu. Hususi surette yapılmış olan beyaz sırmalarla işlenmiş tahtın üzerinde oturuyordu. Bütün oda beyaz, sırmalı Hereke kumaşlarıyla döşenmişti. Biz küçükleri yanına oturttu. Bizimle konuşuyordu. Biz de ona hayran hayran bakıyorduk.

Ziyafet başlayacaktı. Salonlarda, sofalarda, bahçede, Harem ve Selâmlıkta sofralar kurulmuştu. Kilerciler koşuşuyorlar, seyircilere de ayrıca yemekler

veriliyor, gelip geçenler bile yemek alıyorlardı. Mızıka durmadan çalıyordu. Akşama doğru bu hâl de nihayet buldu. Misafirler, vükelâ haremleri gittiler. Biz bize kaldık. Biz de Damad'ı içeriye koyduktan ve Damad, Valide Sultan'ın elini öptükten sonra gidecektik. Halalarımız da orada idiler.

Yatsıyla beraber damadı yine Gazi Osman Paşa kapıya kadar getirdi. Kızlarağası içeri aldı. Damad, zevcesi Sultan'in odasına girmeden önce Valide Sultan'la Sultanların ellerini öptü. Sırmalı seccade yayılmış, Damad odaya girer girmez doğruca gidip namaza durmuştu. Hemşire daha evvelden ayakta bulunuyordu. Halalarımız kapıdan bakıyorlar, kahkahayla gülüyorlar, konuşuyorlar, biz de orada durup olan biteni seyrediyorduk.

Bu iş de bitince Kızlarağası odanın kapısını çekip sultanlara yerden bir temenna ederek, "Allah hayırlı, uğurlu eylesin" diye dua etmiş, halalarımız kahkahalı dualarıyla arabalarını emretmişler, cümlemiz birden çıkıp evlerimize gelmiştik.

Bütün sultanların düğünleri böyle olurdu. Birlikte birkaç sultan evlendiği zaman köşeye oturma merasiminde Valide

Sultan mutlaka Padişah tarafından bulunur, eskilikleri sırasıyla evlenen sultanların saraylarına gidilirdi. Meselâ babamın saltanatı zamanında yaptırılmış olduğu ikinci düğünde, birlikte evlendirilen dört sultandan önce Saliha Sultan'a, sonra Nâzıma Sultan'a gidilmiş, Zekiye Sultan'a gidildikten sonra en küçük olan Esma Sultan'a en son gidilmişti. Sultanlar arasında da her hususta yaş eskiliğine bakılırdı.

Sultan Abdülaziz, padişahlığı sırasında ancak üç hanımsul-tan21 evlendirmiştir. Bu hanımsultanlar şunlardır: Sultan Me-cid'le Sultan Aziz'in kızkardeşleri Atiye Sultan'in ve zevci Fethi Paşa'nın kızları olan Seniye ve Feride Hanımsultanlar, bizim büyük halamız, yani babamın halalarından Adile Sultan ve zevci Tophane Müşiri Mehmed Ali Paşa'nın kızı Hayriye Hanım-sultan'dır.

SÜNNET DÜĞÜNLERİ

Sünnet düğünleri hakkında da bir-iki söz söylemek isterim. Babamın saltanatı sırasında üç defa sünnet cemiyeti olmuştur. İlkinde, Sultan Abdülaziz'in oğullarından üçü, yâni: Abdülmecid (Son halife), Mehmed Şevket ve Mehmed Seyfeddin Efendiler ve bizim en büyük biraderimiz Mehmed Selim Efendi sünnet edilmiştir, ikincisinde biraderimiz Abdülkadir, Ahmed ve Burhaneddin Efendilerle Selâhaddin Efendi'nin oğlu Ahmed Nihad Efendi, sonuncusunda da yine biraderlerimizden Abdürrahim Efendi ile Mehmed Şevket Efendi'nin oğlu Cema-leddin Efendi ve amcam Süleyman Selim Efendi'nin oğlu Ab-dülhalim Efendi sünnet edilmiştir.

Bu cemiyetlerde birçok paşazadeler ve bendegân çocuklarıyla fukara evlâtları da sünnet edilmişlerdir. Bu iş için Yıldız'da

21 Yalnız annesi Hânedan'dan olan, yâni sultanlarla damadlardan doğan kızlara "hanımsultan" erkeklere "sultanzâde" denirdi. Erkekler için "beyzade" hitabı saray dışındakilere kullanılırdı.

hususi barakalar hazırlanmış ve sünnet edilenler beş gün sarayda kalıp tedavi edilmişler, Karagöz ve hokkabazdan başka meşhur Abdürrezzak Efendi tarafından da oyunlar oynanmış ve çocukların değerine göre in'am ve ihsanlar verilmişti.

Sultan Aziz devrinde ise oğulları Yusuf îzzeddin ve Mahmud Celâleddin Efendilerle birlikte beraber Murad Efendi (yâni sonraki Beşinci Murad)'ın oğlu Selâhaddin Efendi de sünnet edilmiştir.

SARAYDA TİYATRO

Vaktiyle sarayda ortaoyunu çok rağbet görürmüş. Muzik-i Hümayun'da bu oyunu oynayan ve Sultan Aziz devrinden kalan birçok kimseler vardı. Bunlardan Neşet, Ali ve Hilmi Beyleri hatırlarım. Keman artisti Zeki Bey'in babası olan Hilmi Bey aynı zamanda alaturka mûsiki ve oyun muallimiydi. Hemşirem Naime Sultan'ın kızlardan müteşekkil saz ve oyun takımına haftada iki defa gelip alaturka oyunları ve mûsikiyi meşk ettirirdi. O zamanlar halalarım Seniha ve Mediha Sultan'larla hemşirem Zekiye Sultan'ın da oyuncuları vardı. Bunların ustaları

Sultan Aziz zamanından kalma kalfalardan Mâhruhsar ve Tirimi-yâl Hanımlar'dı. "Köçek", "Tavşan", "Matrak", "Kalyonca" denilen oyunları öğretirlerdi. Bu oyunlar eskiden sarayda kalmış oyunlardı. Oynayanların elbiseleri fevkalâde güzel, sırma işlemeli, şalvarlı, çepkenli idi. Hemşireler arasıra oyuncularını alıp Saray'a gelirler, huzurda Hünkâr Sofası'nda oynatırlar, cümlemiz sırayla oturup seyrederdik. Her oyuna mahsus ayrı elbise vardı. Bunlar son zamanlarda dağılmış, kalmamıştı.

Abdürrezzak Efendi saraya alındıktan sonra ortaoyunu biraz itibar bulmuş ise de, o da arasıra bayramlara münhasır kalmıştı. Esasen babam da alaturkayı pek sevmediğinden alafranga oyunlar oynatmaya başlamıştı.

Küçüklüğümde işittiklerime göre bir aralık Ahmed Mithat

Efendi birtakım tiyatro piyesleri ve oyunları yazıp operet gibi şarkılarla oynatmaya başlamış. O zaman kadın rolünü de Ali Bey yaparmış. O zamanki operetlerden kalan işittiğim bazı parçaları hâlâ hatırlarım.

Babam Muzika-i Hümayun'un orkestra kısmını mükem-melleştirmeye pek gayret etmiştir. Hakikaten buradan değerli sanatkârlar da yetişmiştir. Bunlardan Saffet Bey ve Zâti Bey gibi flütçüler, Vondra Bey gibi kemancı, Cemil Bey gibi viyolonselciler en meşhurlarıdır. Daha başkaları da vardı ama bugün isimlerini hatırlayamıyorum.

Altmış kişilik mükemmel bir orkestra kurulmuştu. Önceleri, Sultan Aziz zamanından beri hoca olan Guatelli Paşa muallimlik ederdi. Bundan sonra da birçok muallimler gelmiştir. Benim muallimim olan Fransız Lombardi de bu meyandadır. Bunlardan sonra fspanyol Aranda Efendi de Muzika-i Hümayun muallimi olmuş ve biraderim Burhaneddin Efendi'yi mükemmel bir piyanist olarak yetiştirdiğinden paşalığa kadar yükselmiştir. Diğer Şehzadelerden amcazademiz İbrahim Tevfik Efendi ile biraderlerim Abdürrahim ve Nureddin Efendileri de o yetiştirmiştir.

Hilmi Bey'in oğlu olan Zeki Bey pek küçük yaşında Vondra Efendi'nin talebesi olmuş ve Aranda Paşa'nın himmet ve gayretiyle sanatkâr olarak meydana çıkmıştır.

İstanbul'a herhangi bir trup gelse, derhal elçiler tarafından haber verilir, tavsiye olunurdu. Böylece bu truplar saraya gelirdi. Bu suretle pek çok san'atkâr gelmiş, huzurunda çalmışlardır. Bunlara nişanlar verilmiştir. Babam, istanbul'a gelen bir italyan trupundan bir aileyi maiyetine almış, Muzika-i Hüma-yun'a kaydetmişti. Bu aile bir baba, iki oğulla iki gelin, bir kız ve damaddan ibaretti. Bunlara "Çampi ailesi" derlerdi. Bunlardan sonra Muzika-i Hümayun'a iki İtalya san'atkâr daha ilâve olunmuştu. Bunlar operaları, operetleri oynarlardı. En çok oynadıkları oyunlar Traviata, Troubadour, Barbier de Seville, La Fille du

Regiment, Fradiavolo, Mascotte, La Belle Helene'di. Bunlardan başka italyan operetleri de oynarlardı ama şimdi isimlerini hatırlayamıyorum.

Bu operaların Saray'da ayrı isimleri vardı: Traviata'ya "Madam Kamelya", Troubadour'a "Demirci Operası", Barbier de Se-ville'e "Berber Operası", Bal Masque'ye "Maskeli Opera", Fradi-avolo'ya "Haydut Operası", La Fille du Regiment'a "Asker Kız Operası", La Belle Helene'e "Çoban Operası", Rigoletto'ya "Kıral Kızı Operası", Mascotte'a da "Maskot" derlerdi. Babam Rigolet-to'yu çok sever ve daima çaldırtırdı.

İtalyanlardan başka Bertrand ve Jean adında iki Fransız daha vardı. Bertrand taklid ve hokkabazlık yapar, her sene babamdan izin isteyerek Fransa'ya gider, birtakım yeni şeyler öğrenip gelirdi. Saraya sinemayı bu getirmiştir. O zamanki sinemalar şimdiki gibi değildi. Perde büyük fırçalarla iyice ıslatılır, küçük parçalar gösterilirdi. Bu parçalar pek karanlık görülür, filmler bir dakikada biterdi. Bununla beraber çok yeni bir şey olduğundan hoşumuza giderdi.

Jean ise hayvan mürebbisi olduğundan atları, merkepleri, köpekleri terbiye eder, Bertrand'la beraber eğlenceli şeyler oynardı. Son zamanlarda iki Amerikalı da tiyatroya alınmıştı. Bunlar komikti. Gayet güzel akordeon ve mandolin çalarlar, ayak dansları yaparlardı.

Fransa sefiri Constans, (9.II.1899-30.VIL1909) meşhur Saralı Bernard'la Coquelin Cadet'i saraya getirmişti. Oyundan sonra bunlara da nişan verilmişti.

Rusya imparatoru da kendi hususi tiyatrosunun mûsiki hey'etini göndermiş, bunları Maksimov22 saraya getirmişti. Güzel Rus şarkılarını söylemişlerdi. Aralarında meşhur Çalya-pin de vardı. Fakat o zaman pek gençti. Sesinin güzelliğini çok beğenmiştik. Sonraları da Avrupa'da çok büyük şöhret kazanmıştır.

22 Maksimov, Rus Sefareti baştercümanıydı. (N)

Böyle mühim şeyler olduğu zaman babam, vükelâyı da davet ederdi. Kendisi Sadrâzam ile oturur, diğer vükelâ pencerelere taksim olunurlardı. Bizler de Harem tarafında otururduk. Babamın, vükelânın kafesleri kaldırılır, Harem tarafınmki kalırdı. Kendi oğulları da bulunurdu.

Orkestra alt katta, sol tarafta bulunur, alt katın sahneye karşı olan tarafında bendegân, paşalar, beyler otururdu. Bazen sefirler olduğu zaman oyun veya müzik erkeklere mahsus olur, Harem gitmezdi. O zaman bütün kafesler açılırdı. Sefir zevceleri de gelir, kendi localarında otururlardı. Paşalardan davetliler bulunur, bazen biraderlerini, Sultan Aziz Şehzadelerini de çağırırdı. Babasının ölümünden sonra Selâhaddin Efendi de bulunmuştu. Kendi büyük Şehzadelerini locasına alır, bu arada bizler de içeriye girer, ellerini öperdik. Resmi olmayan günlerde bütün şehzadeler ve bu arada tabii babamın kendi şehzadeleri istanbulin giyerlerdi. Huzurda daima böyle bulunulurdu. Hıdiv'in annesi, refikası ve kızları bulunduğu zaman kendi locasında otururlar, büyükanamız ve yahut Başkadın'la beraber bulunurlardı. Vükelâ haremleri de sarayda bulunduğu zamanlar sultanlarla beraber oturup seyrederlerdi.

Pek sıcak günlerde, hususi olarak Harem bahçesinin Hünkâr Sofası'na nazır tarafına portatif bir tiyatro kurulur, ortaoyunu veyahut komedi gibi hafif oyunlar oynardı. Bunları da sarayın pencerelerinden rahatça seyrederdik. Babam bazı akşamlar oda orkestrası getirir, kendi dairesinin önündeki çimenlikte çaldırır, dinlerdi. Bazen de salona bir piyano, bir keman, bir viyolonsel ve bir flüt getirtip çaldırırdı. Tamburi Cemil Bey'i de getirtip çaldırmış ve pek beğenmişti.

Bir ara iki Fransız gelmiş, huzurunda sitar çalmışlardı. Pek beğenmiştik. Bazen böyle beklenmedik şeyler de olurdu.

Muzika-i Hümayun Kumandanı Süleyman Paşa idi. Babam, bütün bu tiyatro işlerinde îlyas Bey'i kullanırdı, llyas Bey son zamanlarda Esvapçıbaşı olmuştu. Ekser Cuma günlerinin

akşamları tiyatro olacağını bildiğimizden bu akşamı sevinçle beklerdik.

Babamın fevkalâde kıymetli yüzlerce mûsiki ve nota koleksiyonu vardı. Orkestra için yazılmış mühim eserler, ayrıca piyano için yazılmış koleksiyonlar ciltlenmiş olarak mahfuzdu. Bunlar Tiyatro Dairesi'nin alt ve üst kat salonlarında büyük, camlı kütüphaneler içindeydi. Acep bunlar ne oldu? Pek merak ediyorum.

SARAYDA BAYRAMLAR

Bayram hazırlığı bir hafta önceden başlardı. Herkes elbise diktirir, fakat birbirine göstermezdi. Misafir dairelerinde de mühim hazırlıklar olurdu. Bayram toplarıyla beraber kalkılır, hemen aynaların önüne geçilir, tuvaletler başlardı. Bayram namazı erken olacağından Harem arabaları Padişahın arabasından evvel çıkardı. Ekseriya Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camii'ne gidilirdi. Arabalarımız caminin karşısında sırayla yer alırlardı. Bütün nişan ve mücevherlerimizi takar, üzerlerine manto biçimi feraceler giyer, gayet ince tülden yaşmaklarımızı takardık. Uzun eteklerimizi haremağaları tutarlar, arabalarımıza böylece binerdik. Babam bermutad Serasker Rıza Paşa ile Burhaneddin Efendi biraderi arabasının karşısına alır, dört atlı şâhâne arabasıyla camiye gelirdi. Yıldız kapısından camiye kadar bütün mesafede askerî birlikler, bandolar durur, paşalar, vezirler büyük üniforma giyerlerdi. Muhtelif yerlerde selam boruları ve marşlar çalınırken babam camiye vâsıl olurdu. Bayram namazı pek uzun sürmezdi. Yine dört atlı arabayla Dolmabahçe Sarayı'nın yalnız Padişah'a mahsus olan büyük

saltanat kapısından geçer, Mabeyn Dairesi'ne girerdi. Harem arabaları da babamdan sonra Harem Kapısından saraya girmiş olurlardı. Harem Dairesi'ne varınca arabalarımız binek taşına yanaşır, önde daima Valide Sultan bulunurdu. Sarayın merdiveninde iki sıra haremağaları

dururlardı. Merdivenin üst katında Kâhya Kadın başta olmak üzere resmi elbiselerini giymiş bulunan bütün ustalar ve sarayın eski kalfaları tarafından karşılanırdık. Kalfalar eteklerimizi tutarlar, böylece çıkar, bizlere tahsis olunan odalara giderdik. Yaşmak ve feracelerimizi çıkartır, tuvaletlerimizi düzeltir, biraz dinlendikten sonra, önce Valide Sultan'in dairesine gider, tebriklerimizi arzeder, elini öpüp duasını alırdık. Ondan sonra da büyük hemşirelerimizi, büyüklerimizi ziyaret eder, birbirimizi tebrik eylerdik.

Vükelâ haremleri, zevçlerinin kıdem sırasıyla gelirler, Valide Sultan'ı ve bizleri tebrik ederlerdi. Kış zamanlarında o koca sarayda ipekli kumaş ve biraz da dekolte olan elbiselerimizle nasıl gezerdik, şimdi buna hayret ediyorum. Gerçi bütün odalarda, büyük sofaların her iki taraflarında, içi ateşle dolu büyük mangallar konulurdu. Fakat bu tedbirle o koca sofaların, odaların yeterli derecede ısmamayacağı aşikârdı. Gençliğimiz dolayısıyla soğuğa dayanıklı bulunuyorduk zannederim.

Kâtibe Kalfalar sırmalı saltaları, arkalarına taktıkları saçlarıyla, ellerindeki mücevherli bastonlarıyla dolaşırlar, sarayın nizam ve intizamına dikkat ve gayret ederlerdi.

Muâyede-i Hümayunun başladığım musahip ağalar, Başkâ-tibe'ye haber verirlerdi. O da Valide Sultan'a gelir, yerden bir temenna ederek, "Muâyede-i Hümayun başlıyor, buyurunuz," derdi. Valide Sultan şahane tuvaletiyle önde ve bütün sultanlar onun arkasında, vükelâ haremleriyle birlikte büyük salonları ve Mabeyn koridorunu geçerek Muâyede Salonu'nun üstündeki localara gider, evvelden hazırlanmış yüksek şilteli sedirlere oturur, muâyedeyi seyrederlerdi. Muâyede Salonu'nun diğer tarafındaki açık localarda ecnebi sefirler bulunurdu.

Marş başlar, Padişah girer, selâm vererek tahta otururdu. Tahtın saçağını Müşir Fuad Paşa tutardı. Ondan sonra da Ömer Rüşdü Paşa tutmuştur.
Tahtın arkasında şehzadeler, damad paşalar, Başkâtip ve

diğer bendegân bulunurdu. Sadrâzam başta olmak üzere bütün vükelâ, müşirler sırayla, saçak öpme merasimini ifa ederlerdi. Birinci merasim bu suretle biter, Padişah salona geçer, bir çeyrek saat istirahat olunurdu, ikinci merasimde Padişah yine içeriye selâm vererek girer, tahtın önünde ayakta durur, Şeyhülislâm Efendi önde olmak üzere Ulemâ, takım ile girerlerdi. Bunların kıyafetleri başka başka idi. Şeyhülislâm Efendi beyaz, diğerleri yeşil, kırmızı, mor renklerde giyinirlerdi. Şeyhülislâm, tahtın önünde durur, dua eder, Padişah da avucunu açarak dinler, herkes birden ellerini yüzlerine sürerlerdi.

Onlardan sonra patrikler kendi heyetleriyle girerler, Logo-fet23 Bey ortaya gelip bir dua ederdi. En sonra da Hahambaşı kendi heyetiyle gelirdi. Yine marş çalınır, Padişah istirahat odasına geçer, onbeş dakika teneffüsten sonra yine salona geçer, bu defa da küçük rütbeli paşalar, zabitler ve en son bendegân-la muayede hitam bulurdu.

Muayede müddetince Muzika-i Hümayun hiç durmadan marşlar çalardı.

Muayededen sonra Harem Dairesi'nde tablalarla şekerler getirilip dağıtıldığı gibi Padişah tarafından da Hanedan'ın evlerine, Vüzera ve Vükelâ'ya şekerler giderdi.

Öğle yemeklerimizi Dolmabahçe Sarayı'nda yerdik. Hazinedar Usta şâhâne kıyafetiyle, an'aneden olmak üzere Hünkâr Sofası'na gelir, orta yerde durur, iki Muavin Kalfa'nın uçlarından tuttukları sırmalı futanın içine elini daldırır, her tarafa paralar serperdi. Bu paraları haremağaları, çoluk çocuk, hariçten gelenler toplardı.
Padişah eskiden, muayededen sonra Harem'e girerdi. Öğle yemeğini de Dolmabahçe Sarayı'nda yermiş. Sonraları bunu da yapmaz olmuştu.

23 Bizans devrinde Jüstinyen'den beri kullanılan bir "logofet" kelimesi var ki, "başmüşavir" veya "dışişleri bakanı" şeklinde tarif ediliyor. "Logofef'in aslı bu olsa gerekir. Osmanlı devrinde ise "Logofet", Fener Patriği'nin Devlet nezdin-de bir nevi "kapıkethüdası" veya mümessili idi. (N)

? 81

Yıldız'a "Teşrif-i Şâhâne" olduğunu Kâtibeler haber verince Valide Sultan da, "Arabalar gelsin," emrini verirdi. Herkes hazırlanır, geldiğimiz sırayla Yıldız'a çıkardık. Padişah, Yıldız'a iki atlı cumalık arabasıyla dönerdi. Harem-i Hümayun'a gelince Valide Sultan başta olmak üzere yalnız kendi ailesinin ve hazinedarlarının tebrikini kabul ederdi.

Küçük Köşk'ün önündeki çimenliğe İkinci Fırka'nın bandosu gelir, marşla başlar, beş hava çalıp çıkardı. Ertesi günü sabah erkenden yine İkinci Fırka'nın bandosu gelir, marşla başlar, beş hava çalar, ondan sonra akşam saat beşe kadar bütün kışlalardan bandolar gelir, beşer hava çalıp, akşam cümlesi birden selâm verip avâidlerini alırlardı. Gelen bandolar Ertuğrul Alayı, Mızraklı Süvari Alayı, Topçu Alayı, Bahriye Alayı, Selimiye Kışlası, Taş Kışla bandoları ve Sıbyan Muzikası idi. Akşam saat beşte selâm havasını hep birden çalmaları pek hoş olurdu. Avâidlerini Hazine-i Hassa Nâzın dağıtırdı. Biz bütün bunları pencerelerden seyrederdik.

Üç gün Ramazan, dört gün Kurban Bayramı hep böyle devam ederdi. Bayramın birinci günü Dolmabahçe'ye gelen Vükelâ haremleri Yıldız'a çıkarlardı. Akşam Padişah tarafından kabul olunup tiyatro seyrederlerdi. Bunlara alaturka müzik dinletilir ve Ortaoyunu verilirdi. Tiyatrodan sonra gece evlerine yaverlerin refakatiyle dönerlerdi.

Bayramın ikinci günü büyük şehzadeler Mabeyn'e, evli sultanlar da Harem'e gelirlerdi. Onlar da ağırlanıp akşam kabul olunurlar, tiyatro seyredip yaverlerin refakatiyle evlerine giderlerdi.

Üçüncü gün bendegân haremleri gelirdi. Bayramlar hem yorgunluklu, hem de neşeli geçerdi.

Kurban Bayramı'nın değişikliği vardı: Bayramdan iki gün önce Padişah tarafından şehzade ve sultanlarla vükelâ ve vüze-râya hediye verilecek olan koçlar ve kurbanlar alayla saraya gelir ve bunların gelmesi pek güzel olurdu. Hazine-i Hassa Nâzın

82 •

önde olduğu halde alayla, Padişah'ın baktığı pencerenin önünden geçilirdi. Bu koçlar yaldızlar içinde, muhtelif renkler boyalı tüyler ve kordelalarla süslü olduğu gibi, sırmalı cepkenler ve yeşil şalvarlar giyerler, başlarında takke gibi püsküllü, sırmalı, sarıklar sarılmış olarak gelirlerdi. Bu da an'anedir. Böylece sarayın bahçesinden geçerlerdi. Bunu seyretmek pek hoşumuza giderdi.

Kurban Bayramı'nın ikinci değişikliği de şu idi: Padişah camiden çıkarken arabaya binmeden Önce kapının önüne büyük bir koç yatırırlar, padişah eline bıçağı alıp hayvana sürer, sonra arabasına biner, arkadan koç kesilirdi. Bu da an'ane idi. Bizler de Padişah'ın bize gönderdiği koçlardan başka evlerimizde koçlar keser, ayrıca ahbaplarımıza, bendegânımıza, camilere, tekkelere, karakollara, ikamet ettiğimiz mahallelere koyunlar gönderirdik.

KURBAN BAYRAMINDAKİ ZELZELE

31 Mart 1901 tarihine rastlayan Kurban Bayramı gününde bermutad Dolmabahçe Sarayı'na gitmiştik. Sarayda muayede seyredilen locaya yerleşmiş, seyre dalmıştık. Birdenbire şiddetli bir yer sarsıntısı başladı. Çocukluğumda da bir zelzele gördüğümden hemen anlamıştım. Saray yıkılıyor zannıyla korkup titremeye başladım. Hepimiz yerlerimize mıhlanmış gibi kalıp, "Allah, Allah" diye bağırmaya başladık. Bu sırada, ortadaki büyük avizenin orta kısmı şiddetli bir gürültü ile salonun ortasına düştü. Babamın arkasındaki ve sağ taraftaki cam da büyük bir şangırtı ile parçalandı. Gürültünün şiddetinden birbirimize sarılıyor, aramızda bayılanlar oluyordu. Bu sırada aşağıdan Müezzin Arap Abdullah'ın gür ve lâhûti sesiyle okumaya başladığı ezan, kulaklarımıza aksetti. Salonu dolduran bu ses kalblerimi-ze huşu ve sükûnet verdi. Cümlemiz ellerimizi açarak Cenab-ı Hakk'a dua edip sığındık. Akıllarımızı başlarımıza topladık.

bize gayret gelmişti. O zaman "Aman, Efendimize ne oldu?" diye pencerelere koştuk. Bakmaya başladık. Salon karmakarışık olmuştu. Hiç kimse yerinde değildi. Babam, yalnız başına, tahtının önünde kılıcına dayanmış, ayakta duruyor, ezân-ı Muhammedi'yi dinliyordu.

Yavaş yavaş herkese sükûnet geldi. Paşalar, beyler yerlerini almaya başladılar. Babam metanetle tahtına oturdu. "Muâyede başlasın," emrini verdi. Muzika başladı. Muâyede devam etti. Babamı böyle görünce hepimiz sevinçle birbirimizi tebrik ettik, geçmiş olsun dedik.

Sonradan işittiğimize göre kırılan camdan birçok kimse kendilerini dışarı atmış. Avizenin düşen parçasının 700 kilo ağırlığında olduğunu söylediler. Allaha şükür, bundan başka zayiat olmadığı gibi bir ferdin de burnu bile kanamadı.

Muâyededen sonra babam, yaverlerini şehrin her tarafına sevketti ve mühim bir şey olmadığını anlayarak müsterihâne Yıldız'a döndü.

O bayram, tebrike gelenlerin hepsi aynı zamanda "Geçmiş Olsun" da dediler.

CÜLUS VE VELÂDETİ HÜMAYUNLAR YİRMİBEŞİNCİ YİLDÖNÜMÜ

Cülus ve velâdet günleri babam pek erken Büyük Mabeyn-i Hümayun'a çıkar, akşama kadar gelen vükelâ, vüzera, müşirler ve ecnebi sefirlerin tebriklerini kabul ederdi. Ancak akşama doğru Harem'e gelip kendi ailesinin ve diğer sultanların tebriklerini kabul etmeye vakit bulabilirdi. Hepimiz uzun etekli güzel tuvaletlerimizi giyer, bütün nişanlarımızı takar, Büyük Salon'a gidip Padişaha arz-ı tebrikte bulunurduk. Sarayın bahçesinde, dairelerimizin önünü fener ve bayraklarla donatır, kapıların üzerine "Padişahım çok yaşa" levhalarını asardık. Aramızda, o

gece için zarif eğlenceler tertip eder, birbirimizi davet eder, ziyafetler verirdik. Sarayın bütün kalfaları en güzel elbiselerini giyerler, müzik ve neşe içinde geç vakitlere kadar eğlenirdik.

Küçüklüğümde, ilk okumaya başlayıp da hocam Kâmil Efendi'nin yazısını biraz kopya edebildiğim zaman, yazımı kendisine göstermek için babama hitaben bana bir dua yazdırmış, bu kâğıdı büyük bir zarfa koyarak elime vermiş, cülus günü tebrikten sonra babamın eline vermemi tembih etmişti.

Tembihi tuttum. Elimde kâğıt, içeriye girip eline öptükten sonra kağıdı verdim. Babam kağıdı gülerek aldı. Açıp okudu. Sonra beni kendine doğru çekti. Yanaklarımdan öptü. Başımı eliyle okşayarak, "Aferin meleğim! Pek güzel yazmışsın. Teşekkür ederim, inşallah çok terakki edersin" dedi. Pek sevinmiştim. Hocam da iftihar etmişti. Kendisine ihsan verilmiş, sultanları iyi çalıştırıyor diye iltifat haberleri gitmişti. Bu yazıyı anneme çerçeveletmişti. Şimdi hatıra olarak bendedir.

Küçüklüğümüzde babam, kızları şenlikler görsünler diye şehri gezmemizi emreder, lalalarımızla beraber arabaya biner, istanbul'a kadar gider, etrafı görüp dönerdik. Lâkin genç kız hâline geldikten sonra büyüklerimizle beraber biz de sarayda kalır, şenlikleri ve atılan fişekleri seyretmek için Büyük Mabeyn Dairesi'ne çıkardık. Çit Kasrı'ndan Mabeyn'e kadar Harem-i Hümayun'un geçmesi için tenteler kurulur, Mabeyn-i Hüma-yun'un üst katındaki salona çıkar, Padişah'a mahsus olan ortadaki odadan harici seyreder, yine dönerdik.

Nihayet cülus şenliklerinin en muhteşemi olan yirmibeşin-ci Cülûs-i Hümayun hazırlıkları başladı. Her taraftan babama hediyeler takdim olunuyordu. Gelen hediyeler kendi dairesiyle küçük Mabeyn'.in arasında, Büyük Salon'a konuluyordu. Hükümdarlardan, tanınmış kimselerden, vükelâdan, şehzadelerden, sultanlardan, kendi bendegânından, hatta evlatlarından ve haremlerinden bile hediyeler geliyordu. Bunlar bu salonun içine sırayla taksim olunmuştu. Babam bütün ailesini davet

ederek hediyeleri gösteriyordu. Hediyelerin üzerlerinde gönderenlerin isimleri, kartları bulunuyordu.

Cülus günü sabahleyin babam büyük üniformasını giyerek Şale Köşkü'ne gitti. Vükelâ, vüzerâ, büyük kumandanlar, Şeyhülislâm, patrikler gelecekler, muayede-i resmiye tebrikâtı yapılacaktı.

Hepimiz, Şale Köşkü'nün bahçesine nazır olan babamın dairesinin üst katına çıkmış, ellerimizdeki dürbünlerle, babamın marşıyla başlayan bu merasime gelenleri seyrediyorduk. Merasimin başladığını marşın çalınmasından sonra anlıyor-duk. Dokuz buçukta başlayan bu merasim on ikide bitmişti.

Padişah o gün Şale Köşkü'nde yemek yedi. Harem'e gelmedi. Yemekten sonra, ecnebi devletlerin babama vermiş olduğu nişanlar esvapçılar tarafından hazırlandı ve Şale Köşkü'nde bir odaya götürüldü. Huzura hangi devletin heyeti ve elçisi kabul olunacaksa, Padişah o devletin vermiş olduğu nişanı takacaktı.

Muzika-i Hümayun muallimi olan Zâti Bey'e birkaç hafta önce tebrike gelecek devletlerin marşlarından notaları verilmiş, marşlar hazırlanmıştı. Yemekten sonra devletler tarafından heyetler gelmeye başladı. Sefirler kıdem sırasıyla geliyorlardı. Hangi devletin elçisi geliyorsa onun marşı çalınıyordu. Sefirler ve maiyetleri, büyük üniformaları ve Osmanlı nişanlarıyla geliyorlardı. Bandolar iki takımdı. Biri içerde, biri bahçede idi. Sefir gidinceye kadar o devletin marşı devam ediyordu. Şale Köşkü'nden sarayın dış kapılarına kadar asker selâm duruyordu. Bu merasim akşam hava kararıncaya kadar devam etti.

Hepimiz yeni elbiseler diktirmiş, Padişah'ı tebrike hazırlanmıştık. Babam o kadar yorulmuştu ki daha fazla yormamak için Şale Köşkü'nden dönmesini bekleyerek Şale'nin koridorunu geçip de Harem'e girince hemen orada hep birlikte tebriklerimizi arzetmeyi düşündük ve öyle yaptık. Hazinedar Usta başta olmak üzere bütün hazinedarlar da bizden sonra tebriklerini arzettiler. Bu sevinçli günümüz de böylece sona erdi.

O zaman babama gelmiş olan hediyelerden bazılarını müzede görmüştüm. Fakat bunların azlığı hayretimi mucip oldu. Meselâ Rusya imparatorunun ve diğer kralların gönderdiği kıymetli hediyeler yoktu.

SARAY ÂDETLERİ

Sarayda Hazinedar Usta ne demektir? Hazinedar Usta yani Birinci Hazinedar, "vekil" demektir. Sarayda Şehzade, Sultan, Kadın ve ikbal'lerden sonra en büyük nüfuz sahibidir. Adeta Harem-i Hümayun'un kadın sadrâzamıdır. Merasim günlerinde, hazinedar ustalara mahsus büyük bir altın kordonla Mühr-i Hümayun'u boyunlarına takarlar. Hazinedar Usta ölünce yerine geçene bu mühür teslim olunur. Birinci rütbe Şefkat Nişanı vardır. Sultanlar ve kadınefendiler bile bazı hususlarda ona danışırlar.

Elbiseleri uzun etekli ve alaturkadır. Başındaki hotozun arkasına iki parmak eninde uzun örgülü çift kordonun ucunda sarı renk saç takar. Belinden aşağıya iner. Vaktiyle at kılından yaparlarmış. Sırma işlemeli salta giyer. Maiyetinde Hünkâr Kalfaları denilen kalfalar vardır. Bunlar da sarayın en eski kalfalarıdır. Hünkâr Kalfalarının iki-üçü muavinlikte bulunur. Hazinedar Usta'nın emirlerini yapar. Onun haberi olmadan hiçbir şey yapılmaz. Herkes ona soracaktır. Mes'uliyeti de vazifesi ve mevkii kadar büyüktür. Harem'deki hazinelerin, kıymetli eşyaların anahtarları Hazinedar Ustadadır. Dairesi bendegânı, maiyetinde bulunan Kalfalarla beraber epey bir kalabalık teşkil eder.

Babamın dört Hazinedar Usta'sı olmuştur. Birinci Hazinedar Usta Dilberdide vefat edince Nakşıfelek Usta, o da ölünce Şemsicemal Usta, ondan sonra da Fetanfer Usta, "Hazinedar Usta" olmuştur. Bu sonuncusu babamın halinde saraydan çıkmıştır.

Başhazinedar, yani Hazinedar Usta'dan sonra ikinci Hazinedar, Üçüncü Hazinedar, Dördüncü Hazinedar, Beşinci Hazinedar gelirdi. Fakat bunlara "Usta" denmezdi. Bunlar saç takarlar, salta giymezler, uzun etekli alaturka elbise giyerlerdi. Yalnız ikinci Hazinedar'ın mevkii ötekilerden büyüktür. Birinci rütbe Şefkat Nişanı takardı. Hazinedarlar daima Huzûr-i Şahanede bulunurlar, hizmet ederlerdi, ikinci Hazinedar, Padişah'ın selâmlarını, emirlerini tebliğ ederdi. Mevkii müşire benzerdi. Ötekiler ise ferik ve liva gibiydi.

Bunlardan sonra Hazinedar Kalfa'lar gelirdi. Babamın hazinedar kalfaları yirmi kişiydi. Bunlar da kendilerinden eskilere çırak olur veyahut ölürse bir kademe daha yükselirdi. Kıdem sıralarını muhafaza ederlerdi. Hergün bunlardan altı kişi Üçüncü, Dördüncü, Beşinci Hazinedarların maiyetinde nöbetle Padişah'ın hizmetinde bulunurlardı. Vazifeleri Hünkârın kapısında beklemek, hususi hizmetlerini yapmaktı. Hazinedarların daireleri, tablaları ayrı idi. Her birinin maiyetinde Hünkâr kalfalarından birer ikişer kişi vardır. Onlar da arka hizmeti görürlerdi.

Kâtibe Kalfalar, sarayın eskilerinden, gözü açık, iş ve tertibatı bilenlerden seçilirdi. Bunlara da sırasıyla Başkâtibe, ikinci Kâtibe, Üçüncü Kâtibe, Dördüncü Kâtibe denilirdi. Bunlar uzun etekli entari giyerler, saç takarlar, salta giyerlerdi. Ellerinde mücevherli baston bulunurdu. Bunlar teşrifat ve intizam nazırları idiler. Saraya girene çıkana bakarlar, karşılarlar, her işe nezaret ederler, yolsuzluk yaptırmazlardı. Sarayda ne olursa evvelâ onlardan sorulurdu. Daima dolaşmaları lâzımdı. Maiyetlerinde ayrıca kalfalar da vardı. Sarayın inzibat memurları oldukları için mes'uliyetleri büyüktü.

Kâhya Kadın daima Dolmabahçe Sarayı'nda kalırdı. Sarayın en eskisi o idi. Maiyetinde kalfalar bulunurdu. Sarayın umûr-ı hususu ona aitti. Saç takar, uzun etekli entari giyerdi. Birinci rütbe Şefkat Nişanı vardı.

Bundan sonra altı usta vardı: Çamaşır Usta, Çeşniyar Usta, Berber Usta, îbrikdar Usta, Kilerci Usta, Kahveci Usta. Bunlar da saç takarlar, uzun etekli entari giyerlerdi. İkinci rütbe nişanları vardı. Bu ustaların maiyetlerinde kalfalar vardı ki ayrıldıkları işe göre Kahveci Kalfalar, Kilerci Kalfalar, Çamaşır Kalfalar gibi isimler alırlardı.

Çamaşır Usta'nın maiyetindekiler, Padişah'ın çamaşırlarını yıkarlardı. Yıkanırken usta daima başlarında bulunurdu. Yıkanacak çamaşırlar yedi gümüş leğenden geçmek suretiyle yıkanırdı. Bu, bir saray usûlüdür. Kalfaların hepsi beyaz giyerlerdi. Yıkanan çamaşırlar büyük sepetlere konup bahçede yalnız Padişah'ın çamaşırlarına mahsus direklere gerilmiş iplere asılırdı. Çamaşır Kalfalar, çamaşırları yine öylece indirip büyük masaların üzerinde ütü cendere yaparlar, Hünkâr'in dairesine götürüp Üçüncü veya Dördüncü Hazinedar'a teslim ederlerdi. Bunlar daima kendi sınıflarını muhafaza ederlerdi. Öndeki ölünce arkadaki bir kademe yükselir, Çamaşır Ustalığa kadar giderdi.

Çeşniyar Usta, sofra takımlarına bakardı. Onun da maiyetinde kalfalar vardı. Ölünce, kendisinden sonraki yerini alırdı.

îbrikdar Usta, vaktiyle ibrik kullanılır iken ibriklere bakardı. Fakat bu âdet kalmadığından yalnız isim ve eskilik olarak kalmıştır. Vaktiyle ibrik kullanma tarzı şöyleydi: Bir kalfa diz çöküp tek dizi üzerine leğen koyar, diğeri ibrikteki suyu döker, diğer biri havlu, en küçüğü de sabun tabağı tutardı. Pek eski âdetlerdi.

Berber Usta vaktiyle Padişah'ın tıraş takımlarına bakarmış. Bu da ancak isim olarak kalmıştı.

Kilerci Usta, kiler takımlarına, tablalara nezaret ederdi.

Kahveci Usta, kahve takımlarına, veriliş tarzına bakardı. Kahve vermek merasimle olurdu. Kuvvetli, uzun boylu bir kalfa tekerlek büyük bir gümüş veyahut altın tepsiyi eline alır, iki yanında duran birer kalfa sırma işlemeli, incili büyük bir tepsinin önüne gererek tutarlar, hep beraber girerlerdi. Bir diğeri de

gümüş askı içinde olan cezveyi getirirdi. Başka bir kalfa da kahveyi büyük tepsinin içindeki mücevherli zarflara döker, küçük kahveleriyle, oturan misafirlere sırayla dağıtırdı. Bu merasim sırasında Kahveci Usta daima en önde bulunup bir yanlışlık olmamasına dikkat ederdi. Kahveci Usta ölürse, o sınıftakilerden birincisi, onun yerini alırdı.

Bu ustalardan ihtiyar olup da işten el çekmek isteyen yahut pek eski olanlar tekaüd hakkı almak için mutlaka Topkapı Sara-yı'na gidip orada en az bir sene otururlardı. Çünkü Topkapı Sarayı ocaktı. Bu Kalfalar, Topkapı Sarayı'nda en

aşağı bir yıl oturup tekrar Dolmabahçe Sarayı'na gelirler, işten el çekerler, tekaüd olup rahat içinde yaşarlardı.

Vaktiyle Topkapı Sarayı'nda bir de hastane ve hastanenin başında da Hastalar Ustası varmış. Sarayda her kim hasta olursa oraya götürtülüp tedavi olunurmuş. Hastabakıcılara "Nineler" derlermiş. Hattâ Sultan Aziz zamanında olan bir kolerada hastalara orada bakılmıştır.

Şehzade, Sultan ve Kadın efendi'lerden ölenlerin teçhiz ve tekfini Topkapı Sarayı'nda yapılırdı. Üzerlerine konulan örtüler ve kemerler orada idi. Şehzade ve sultanlara üçer kemer, kadı-nefendilere ikişer kemer konurdu.

Kalfalardan hasta olanlar bendegân evlerine gidip orada tedavi olunurdu. Buna "tımara çıkmak" denilirdi. Ölen Kalfalar yine bendegân evlerine götürülüp oradan kaldırılırdı.

Her şehzade, sultan ve kadın efendi'nin ayrı ayrı kalfaları vardı. Bu kalfaların başında Hünkâr kalfalarından eski iki-üç kalfa bulunurdu. Bu Hünkâr kalfaları, şehzade, sultan ve kadı-nefendi'lerin kalfalarının terbiyesine bakarlar, onları yetiştirirlerdi. Hünkâr kalfaları, dairelerin en şerefli kalfalarıydı.

Saraya her yeni gelen kalfaya bir küçük kalfa tayin edilir, , ona âdetleri öğretirdi. Yeni kalfa bir müddet arkada hizmet eder, yetiştikten sonra önde hizmet görmeye başlardı.

Saraya iki veya daha fazla kişi aynı zamanda gelmişse en evvel etekten öpen, defterde eski kaydolunurdu.

Pek küçükken saraya gelip de sarayda büyüyenler evlat gibi olduklarından müstesna tutulurlardı. Bunlara herkesten önce saraydan çıkmak, evlenmek hakkı verilirdi. Böylelerinden çıraklık, yani Saray'dan çıkmak isteyenler bayram ve kandillerde büyük bir kağıda: "Kulun istediği murad, ihsan efendimindir." diye yazıp altına imzasını koyar, en göze çarpacak yere bırakır, bir daha efendisinin huzuruna çıkmamak üzere odasına kapanıp otururdu. Bunun üzerine efendisi çehiz yaptırıp, para ihsan eder ve bendegândan birinin evine gönderirdi. Uygun bir kısmeti çıkınca verilirdi. Hizmet ettiği yıllara ve kendisini sevdirme derecesine göre de mükâfat alırdı.

Sultanlar evlendikleri zaman onların da hazinedar ustaları, ikinci hazinedarları; kahveci, kilerci, ibrikdar, çeşniyar, çamaşırcı ustaları olurdu. Yâni Padişah Sarayındaki teşkilatın aynı, tabii daha küçük ölçüde olmak üzere, sultan köşklerinde de bulunurdu. Lâkin şehzadelerin dairelerinde bu teşkilât yapılmaz, onların kalfaları bu unvanları taşıyamazlardı. Şehzade, ancak Padişah olduğu zaman kalfalarına unvan verilirdi.

Padişah değiştiği zaman saraydaki eski kalfalar, ustalar, kâtibeler, ocak teşkilatı, olduğu gibi, yeni Padişaha geçerdi. Yalnız Hazinedar Usta, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci hazinedarlara bütün hazinedar kalfalar saraydan çıkarlar, yeni Padişah'a hizmet etmezlerdi. Şehzade, sultan ve kadınefendi'lerden ölenlerin kalfaları Padişah'ın sarayına gelip cümlesi Ocağa kaydolunurdu.

Bizim zamanımızdaki Kâhya Kadın Şevkıdil Kalfa, Sultan Mahmud'a Mısır Valisi Mehmed Paşanın hediye olarak göndermiş olduğu kırk güzel cariyeden biri ve sonuncusu imiş. Gençliğimde kendisini gördüğüm bu doksan yaşındaki kadın harikulade sıhhatli idi. Hakikaten son derece güzel olduğu da o yaşında anlaşılıyordu.

Bundan sonra Sultan Mecid ve Sultan Aziz zamanlarından kalma birçok ihtiyar kalfalar da vardı. Bunların hepsi sarayda kendi istekleriyle oturmuşlar, rahat içinde ömürlerini ikmâl etmişlerdir.

Sarayda öteden beri bir âdet daha vardı: Sarayın en eskilerinden bir iki kişinin maiyetinde her gece onbeşer, yirmişer kalfa nöbet tutarlar, Sarayın Hünkâr Sofası'nda yatsıdan sabaha kadar oturup, ikişer-üçer bütün daireleri, bahçeleri dolaşıp beklerlerdi. Bunlara "Nöbetçi Kalfalar" derlerdi. Başlarına "Nö-betçibaşı" denirdi. Gece bir kaza veya hastalık zuhur ederse derhal Başkatibe'yi haberdar ederlerdi. Bunlara gece tablası gelirdi. Uyanık bulunmak

için yemek yerler, bir kısmı gezerken diğerleri oturup oyun oynarlardı. Sarayda oynanan oyunlar: Bekiz, kös ve sürme'dir. Bu üç oyun pek eskidir. Tavla, dama, domino yeni oyunlardır. İskambil öteden beri hiçbir sarayın kapısından girmemiştir. Kimse bilmez. Uğursuz derlerdi... Yasaktı. Bu eski oyunlardan bekiz'i gördüm ama aradığım halde bulamadım. Kös oyunu bende vardır. Sürme, bilinen "dokuz taş" oyunudur. Her yerde vardır.

Bir de "aş nöbeti" ve "oda nöbeti" denilen nöbetler vardı. Aş nöbeti tutanlar bir hafta yemek işleriyle uğraşırlar, nöbetleri bitince istirahate geçerlerdi. Oda nöbetleri Kadın, Sultan veya Şehzade'nin bir hafta hususi hizmetinde bulunup nöbetleri bitince işten çekilmeleridir. Bunlar nöbetten çekilince yerlerini diğerleri alırdı. Böylelikle bir hafta çalışıp onbeş yirmi gün istirahat etmiş olurlardı. Bunların başlarında daima Nöbetçibaşı-ları bulunurdu. Bütün bu işler saat gibi yürürdü. Boş vakitlerini bahçede, odalarında oturmakla geçirirlerdi.

Sarayda Aşkapısı, Gidiş Kapısı ve Saltanat Kapısı olmak üzere kapılar üçe ayrılmıştı. Aş kapısından tablalar gelir ve bütün bendegân buradan işlerdi. Gidiş kapısından araba girer, sultanlar, şehzadeler ve büyükler girip çıkardı. Saltanat Kapısı yalnız Padişaha aitti.

92 •

PADİŞAHIN MUSAHİPLERİ, DÂRÜSSÂDETİ'Ş-ŞERİFE AĞASI

Bunlar da ayrı teşkilâttır. Dârüssaâdeti'ş-Şerîfe Ağasının mevkii çok büyüktür. Sarayda Kızlarağası denilirdi. Padişah tarafından intihab olunurdu. Vezir payesini haiz ve murassa Büyük Kordon Nişanı'nı hâmildi. Resmî elbisesi de vezir ünifor-masıydı. Merasimlerde şehzade, damad, müşir ve vezirlerden sonra gelirdi. Vaktiyle tarihî rollerde bulunmuşlarsa da babamın zamanında kendi işlerinden başka birşeye karışmamışlardır. Kendilerine mahsus ayrıca daireleri olup umum Harem-i Hümayun'un âmiri sayılırlardı. Babamın dört Kızlarağası olmuştur: Birincisi ve cidden nüfuzlusu Hafız Behram Ağa, ikincisi Şerefeddin Ağa, üçüncüsü Yaver Ağa, dördüncüsü de hal'ine kadar Abdülganî Ağa idi. Kızlarağasının vazifesi: Hırka-i Şeriflerde Destimâl-i Şerifi vermek, mahfillerde asâ ile Harem'e girip mahfilin önünde yürümek, Sultan düğünlerinde sultanların koltuk merasiminde bulunmak... Ayrıca bütün ağaların azli ve nasbi da ona aitti.

Babamın huzurunda hizmet eden dokuz musahibi vardı: Başmusahip, ikinci musahip, üçüncü musahip, dördüncü musahip, diğerlerine de "Musahip Ağalar" denirdi. Bunlar da önceleri sırmalı üniformalar giyerlerdi. Sırmalı kayışlı kılıç takarlardı. Bunlar diğer haremağaları gibi değildiler. Yalnız Padi-şah'ın hizmetini yaparlardı. Dört musahibin Büyük Kordon Nişanları vardı. Kalanların da rütbelerine göre nişanları bulunurdu. Daireleri ayrı olup saraydaki mevkileri pek yüksekti.

Bu musahiplerin esas vazifeleri babamın dairesinde kapıda nöbet tutmaktı. Gelen kâğıtları ve gelen paşalarla beyleri, Harem kapısının zilini çalarak Nöbetçi Hazinedar'a söylerlerdi. O da babama arzederdi. Sonra cevaben alınan emri tekrar Musahibine bildirirdi. Musahipler bazen de kendileri huzura gelip arzederlerdi. Bir diğer vazifeleri de babam tarafından Kadına-fendi'lere, Sultanlara, hattâ şehzadelere emir götürmek ve cevap getirmekti. Musahipler önü tamamiyle ilikli siyah redingot

? 93

giyerlerdi. Gerek Dârüssaâda Ağası, gerekse musahipler Padişah öldükten sonra yeni Padişah'a hizmet etmez, çıkıp istedikleri surette yaşarlardı. Yani onlar da hazinedarlar gibiydi.

Başmusahip Cevher Ağa suçsuz olarak asılmıştır. Güya 31 Mart Vak'asında medhaldar gösterilmiş ise de hiçbir delile isti-nad edilmiş değildir. Zavallı Başmusahip Ağa, âdeta feda edilmiş, gadre uğramıştır. Babamın şehzadelik zamanında Arap Mehmed Paşa'nın hediyesi olarak babama takdim olunmuş, o zamandan beri babama sadıkane, hizmet etmiş ve sarayca namuslu, vicdanlı, saray an'anelerine vâkıf bir Ağa olarak tanınmıştı. Bir zamanlar babam Bahçıvanbaşı Köşkü'nün orta katını eski silâhların, teşhiri için bir müze haline koydurmuştu. Sonra bu silâhları Poligon'a naklettirip tanzimlerini Mahmud Şevket Paşa'ya

havale etmişti. Mahmud Şevket Paşa o zamanlar her gün Başmusahip Cevher Ağa'nın dairesine giderdi. Ağa ile pek ziyade dostluk eder, Kiler-i Hümayun'dan kendisine tahsis olunan bir tabla yemeği Ağa ile karşılıklı oturup yer, babama jurnallerini Başmusahip vasıtasıyla hususi surette takdim ederdi. Biçâre Başmusahip Ağa'nın bu jurnallerle beraber ortadan kaldırılması pek tabii, düşünülmüş, idama mahkûm edilmiştir. Mahmud Şevket Paşa, Cevher Ağa'ya, "Benden affını taleb etsin," diye haber göndermiş, o da, "Ben kimseden af istemem. Ancak Allahımdan taleb ederim," cevabını vermiştir, idam olunmadan önce son vasiyeti olarak kendi eski efendizâ-deleri olan Arap Mehmed Paşa oğullarına apartmanını, biraderim Mehmed Selim Efendi'ye de İzmit'teki çiftliği vermiş ise de tabii, vasiyetleri de yerine getirilmemiştir. Kazandığı maaşıyla Ümraniye'deki camiyi, mektebi ve vakıflarını yaptırmış hayırsever bir Ağadır. Velhasıl biçâre Başmusahip kurban gitmiştir. Başmusahip'le birlikte Mahmud Şevket Paşa'nın yüzlerce jurnalinin da Yıldız evrakı arasında mahvolması şâyânı hayrettir. Babam, Mahmud Şevket Paşa'dan bahsettiği zaman "Değerli askerdi ve adamımdı," der, tebessüm ederdi.

Babamın ikinci Musahibi'nin adı da Cevher Ağa idi. Babamla birlikte Selânik'e gitmiş, hastalığı sebebiyle sıkıntılı hayata katlanamamış, sultanlarla beraber istanbul'a dönmüştür.

Üçüncü Musahip Nadir Ağa ise 31 Mart Vak'asında hapsedilmiş, sorguya çekilmiş, kasaların soyulması işinde, güya define aramak için günlerce Yıldız'a götürülmüş, epeyce ıstırap çekmiş ise de, asılmak tehlikesini kendi zekâsı ve Imrahor Faik Paşa gibi bazı dostlarının yardımıyla atlatabilmiştir.

Nadir Ağa, babamın hususî işlerinde bulunurdu. Gayetle akıllı, işgüzardı. Babamın mizacını da iyi anlardı. Meselâ Be-yoğlu'ndaki mağazalardan alışverişe Nadir Ağa gider, mefruşat işlerinde yine o kullanılır, Has Ahır işlerinde Imrahor Paşa ile beraber bulunurdu. Paris'ten babama ilk defa otomobil gönderildiği zaman sarayda bunu kimse kullanamamış, Nadir Ağa ise mükemmel surette işletip bahçede dolaşmıştı. Büyük havuzda olan motorlu bisikleti yine Nadir Ağa kullanırdı. Çok gözüaçık-tı. Saraya küçük gelip her âdete vâkıf olmasından dolayı babam onu daima hizmetinde kullanırdı.

Dördüncü Musahip Selim Ağa, basit bir ağa idi. Sadakati yüzünden Selânik'e kadar gelmişse de oradaki hayata katlanamamış, sultanlarla beraber dönmüştü.

Diğer Musahiplerden Nuri, Şöhreddin, Cavid Ağalar babamın son günlerine kadar Selanik ve Beylerbeyi'nde hizmetinde bulunmuşlar, Şahabeddin, Amber, Tahsin Ağalar İstanbul'da kalmışlardır.

HAREM-İ HÜMAYUNUN OCAK AĞALAR TEŞKİLÂTI

Bunlar, yalnız yakalarıyla kolları sırmalı bir üniforma giyerlerdi. Bel kayışları sırmalı, kendilerine mahsus kılıçları vardı. Bu üniformalar eskiden kalmadır. Bu ağaların en eskisi ve ihtiyarı Topkapı Sarayı'ndaki dairesinde otururdu. Bunun unvanı

"Başkaplan Ağa" idi. Bundan sonra "Hasırlı Ağa"lar gelirdi. Bunlar tekaüd hakkını almış olanlardır. Başkaplan Ağa ölürse yerini alabilirlerdi. Onlardan sonra Ortanca Ağalar, Nöbet Kalfası Ağalar, En Aşağı Ağalar gelirdi. Bunlar da kıdemli Ortancalığa kadar yükselirlerdi. Şehzade ve sultanların dairelerine Başağa olarak tayin edilirlerdi. Eskilikle, yâni kıdem sırasıyla Ocak'dan giderlerdi. Her yıl Ortanca'ya çıkarlardı. Ortanca'ya çıkmak, eskiliklerinin, yâni kıdemlerinin yükselmesi demektir. Bu mevkie erişince sarayda hizmet ettikleri dairelere hediye olarak hindi gönderirlerdi. Aralarında değnek oyunları yaparlar, Topkapı Sarayı'nda musandıraya çıkarlar, güveç pişirip yerler, aralarında ziyafet çekerlerdi. Vazifeleri: Sabah ve akşam Ha-rem-i Hümayun'un kapılarını kilitlemek, kapıda nöbet beklemek, girip çıkana bakmak, arabalara refakat etmek, doktorlarla beraber girip çıkmak, hariçten içeriye kimseyi yalnız bırakmamaktır. Buna "halvet tutmak" derlerdi. İçeriye girerken "destur" diye bağırırlardı. Avrupa'da iken bir kitap okumuştum. Haremağaları kızları kamçı ile döverlermiş diye yazıyordu. Bizim zamanımızda böyle şeyler ne

görülmüş, ne de işitilmiştir. Bilâkis Haremağaları kadınlara hürmet ederlerdi. Esas işleri de zamanımızda Haremle Selâmlık arasında vasıta olmaktan ibaretti.

Sarayda, küçükten gelip büyüyen birçok ağalar vardı. Efendilerine sadıkane hizmet ederler ve bağlı kalırlardı. Haremağaları umumiyetle önleri yukarıya kadar ilikli siyah redingot giyerlerdi. Göğüsleri açık asla gezmezlerdi. Ocak terbiyesi pek sıkıydı. Bir kusurları olursa Başağa'lar bunların terbiyesini verirdi.

SARAYDA RAMAZANLAR

Dokuz yaşma girmiştim. Hocam bana namazın erkânım öğretmişti. Ramazanın ilk gecesi namaza başlayacaktım. Annem

kırmızı kadife üzerine san sırma işlemeli bir namazlıkla, mercan, altın ve pırlanta imâmeli bir tespih hazırlatmıştı. Artık sevincime son yoktu. Daha büyüdüğüm zaman da oruç tutacaktım.

Sarayda ramazanlar çok güzel olurdu. Bir hafta evvelden hazırlık başlardı. Temizlik yapılır. Kiler-i Hümayun'dan bütün dairelere büyük sürahiler içinde türlü türlü şuruplar ve birçok iftariyelikler gelirdi. Ramazanın ilk gecesi bütün dairelerin sofalarına altın yaldızlı kafesler kurulur, seccadeler yayılır, Harema-ğalarıyla beraber bir imam, iki güzel sesli müezzin gelirdi, ilâhiler okunarak namaz kılınırdı. Gece kapılar açılır, sahur tablaları girer, top atılmcaya kadar herkes ayakta kalırdı. İmsak topundan sonra yatılırdı. Öğle üzeri de her daireye bir hoca gelir, va'z verirdi. Akşam topla beraber Zemzem-i şeriflerle oruç bozulur, iftariye takımları hazırlanır, buzlu limonatalar, şuruplar içilirdi. Saraya mahsus, fulya çiçeğinden yapılmış fulya şurubu vardı ki çok güzeldi. Sarayın Harem Dairesi Ramazan'da âdeta cami hâline girer, herkes ibadetle vakit geçirirdi.

Babam her gün Mabeyn'e gider, "Huzur-ı Hümayun" dersini24 dinler, akşam iftardan sonra kendi oğulları, dışardan gelen Şehzadelerle biraderleri, Mabeyn erkânı ve iftara gelmiş olan vükelâdan bazı kimselerle birlikte namaz kılardı. Ramazan'da sarayda nöbet mûsikîsi ve çalgı çalınmazdı. Mabeyn'e gelenlere Başmabeynci tarafından dişkiraları verilirdi. Her akşam bir tabur asker, Yıldız Meydanı'nda iftar eder, namaz kılar, Ceyb-i Hümayun Nâzın tarafından dişkirası dağıtılır, üç kere "Padişahım çok yaşa!" diye bağırıp giderlerdi.

Ramazan'ın onbeşindeki Hırka-i Saadet ziyareti için iki-üç gün önce hazırlığa başlardık. O gün erken kalkılır, en güzel, uzun etekli merasim elbiseleri giyilir, nişanlar, mücevherat takılır, Topkapı Sarayı'na gidilirdi. Büyükannem saltanat arabası-

24 Ramazanda, Padişah huzurunda din bilginlerince sualli cevaplar verilen takrirler.

na biner, arabacıları Padişah'ın arabacıları gibi sırmalı elbiseler giyerdi. Bizim arabacılar ise Has Ahır'a mahsus elbiseler giyerlerdi. Harem'in Gidiş Müdürü olan Halim Efendi önde olduğu halde kavaslar ve haremağaları sırmalı elbiselerini giyerler en önde olan Büyükannemin arabasını takip ederlerdi. Böylece Yıldız' dan çıkıp Topkapı Sarayı'na giderdik. Oradaki eski kalfalar ve Dolmabahçe Sarayı'ndan gelen eski ustalar tarafından karşılanır herbirimiz için Harem Dairesi'nde tahsis olunan odalara giderdik. Hariçteki evli sultanlara ve vükelâ haremlerine evvelden davetiye gittiğinden cümlesi gelirlerdi. Biz de hususî bildiklerimizi davet ederdik. Sarayın içi âdeta dolar bayram halini alırdı.

Koltuk Odası denilen odada büyükannem şahane tuvaletiy-le kanapeye oturur hepimiz gidip elini öper hep birlikte Hırka-i Şerifin açılmasını beklerdik. Sultan Mecid'in haremleri Serfi-raz ve Şâyeste Hanımlar da bulunurlar, büyükannemin yanında otururlardı. Bu merasimde ekseriya "Valide Paşa"25 da bulunurdu.

Hırka-i Şerifin Harem'e açıldığını Başmusâhip gelip büyükannemiz Valide Sultan'ın önünde bir temannâ ederek haber verirdi. Valide Sultan kalkar, sonra Sultan Abdülmecid'in diğer haremleri yürürler, ondan sonra da halalarımız, sultan ve kadı-ııefendiler kıdemleri sırasıyla yürüyerek Hırka-i Şerife

giderlerdi. Herkesin başında beyaz tülden örtüler bulunurdu. Her ?rafta buhurdanlıklar yakıldığından koku duyulur, perdenin arkasından gayet güzel sesli bir müezzinin okuduğu Kur'ân-ı Kerîm akseder, hepimizin kalbleri huşu ile dolar, ağır adımlarla eteklerimizi yere bırakarak sıramızla yürür, tahtın üzerinde ayakta duran Padişah'ın önüne kadar gelir, yerden bir temenna ile evvelâ Hırka-i Şerifi ziyaret eder, sonra Padişah'a dönerek bir temenna eder, elimize verdiği Destimâl-i Şerifi alır, öpüp başımıza koyar, arka arka çekilir, yine kıdem sıramızla gider
."> Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın annesinin unvanı.

dururduk. Tahtın önündeki altın sandıktan Destimâl-i Şerifleri Dârüssaâde Ağası çıkarıp Padişah'ın önüne koyardı. Bu hizmet ona mahsustu.

Genç şehzadeler, Padişah'ın oğulları üniformaları ile tahtın ayak tarafında sırayla dururlardı.

Bizden sonra Valide Paşa, Sadrâzam'in, Şeyhülislâm'ın ve diğer vükelânın haremleri giderlerdi. Hazinedar Usta ve sarayın diğer eskileri, hatırlı bendeğân haremleri de bu merasime iştirak ederlerdi. Merasim bitince Başmusâhip ortaya gelip yerden bir temenna eder, yine girdiğimiz gibi, Valide Sultan önde, sırayla çıkardık.

Arabalarımız Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nin kapısına kıdem sırasıyla yanaşır, biner, aynı şekilde saraya dönerdik. Atlı olan, bu sebeple ağır yürüyen o zamanki arabalar bizi ekseriya iftar toplarıyla saraya ulaştırırlardı.

Benim küçüklük zamanımda babam karadan giderdi. Fakat
son zamanlarda Söğütlü yatı ile gittiğinden bizden evvel gelmiş
bulunurdu.

Enderûn-i Hümayun ağalarının pişirdikleri nefis yemekler saraya gelirdi. Babam evvelleri Topkapı Sarayı'nda iftar edermiş. Son zamanlarda onu da yapmaz olmuştu.

Ramazanın 27'nci gecesi olan Kadir Gecesi alayı da büyük olurdu. Babam, kendi arabasına Gazi Osman Paşa'yı alırdı. Onun ölümünden sonra Serasker Rıza Paşa binerdi. Ve bermu-tad Burhaneddin Efendi de daima beraber bulunurdu.

Saraydan yine, Valide Sultan'in arabası başta olarak harem arabalarıyla namazdan önce çıkıp Hamidiye Camii'nin avlusunda sırayla arabalarımızla dururduk. Evli sultanlar, vükelâ haremleri de gelirdi. Sarayın Harem Kapısı'ndan camie kadar civar donanırdı. Harem arabalarının önlerinde ikişer kavas, gümüş kaplamalı deri fenerler taşırlardı. Padişah'ın arabasının iki yanında Hademe-i Hümayun'dan onbeşer kişi bu fenerleri tutarlardı.

Paşalar, vezirler, herkes büyük üniforma giyerlerdi. Askerler, selâmlıklarda olduğundan daha çok gelirdi. Padişah camie girdikten sonra bütün askere Kiler-i Hümayun'dan peynirli büyük pideler, nefis şerbetler verilirdi. Namaz bitinceye kadar Yıldız Meydanı'nda fişekler atılırdı. Çocukluğumda bu fişekleri seyretmeyi çok severdim.

Selâmlıklarda olduğu gibi, namazın sonuna doğru askere izin verilir, onlar da bandolarını çalarak kışlalarına giderlerdi. Geceleyin bu manzara pek hoş olurdu.

Biz de yine aynı şekilde saraya dönerdik.

BABAMIN HALASI: ADİLE SULTAN

ikinci Sultan Mahmud'un kızı olup hayır ve hasenâtıyla, fıkaraperyerliğiyle mâruf, Sadrâzam Damad Mehmed Ali Paşa'nın zevcesi, şair, ilim ve irfan sahibi, dindar bir Sultandı. Kocasının ölümüne güzel mersiyeler yazmıştır. Bendegânı ve hususiyetinde, bulunanlar kendisinden, nezaketinden daima hoşnutlukla bahsederlerdi. Ölümünden sonra saraya gelen cariyeleri ve ağaları, efendilerinin hikâyelerini, iyiliğini bize anlatırlarken gözyaşlarını zaptedemezlerdi.

Babamla görüşmek istediği zaman haber gönderir, sarayda hususî hazırlıklar yapılır, bu suretle saraya gelirdi. Diğer sultanlar gibi bayramlarda falan gelmez, ariza yazmaz, arzularını başağası ile bildirir, istediği derhal yapılırdı. Hala Sultan gelmek isteyince babam hususi dairesinde kendisini bekler, karşısına Hazinedar Usta ile rütbeli hazinedar ve kâtibelerden başka

kimseler çıkmaz, huzurunda musahipler ve hazinedarlar hizmet ederdi. Arabası Hünkâr Dairesi'ne yanaşır, Başmusahip koluna girerek arabadan indirir, kapıdan girerken babamla Valide Sultan tarafından karşılanırdı. Doğruca salona alınırdı. Babam hürmet ve tazimle halasının elini öper, büyük kanepeye

halasını oturtup kendisi de karşısına otururdu. Hazinedarlar, askılar içinde kahvesini getirirler, babam eliyle tepsiden alıp halasına verirdi. Adile Sultan'ın nargile içmek mûtadı olduğundan, mücevherli billur nargile evvelden hazırlanır, odaya getirilir, babam kalkıp halasının önüne koyar, marpucu da eline verirdi. Bizler içeriye girip elini öper, yerden bir temenna ederek Padişah'a yaptığımız resmi ta'zîmi ifa eder, çıkardık. Babama, "oğlum" hitabında bulunur, babam da kendisine; "Emredersiniz halacığım" cevabını verirdi. Konuşma bir iki saat kadar devam eder, yine geldiği gibi arabasına biner, babam da kapıya kadar kendisini teşyi ederdi.

Yüzünün eskiden pek güzel olduğu belliydi. Narin orta boylu, kumral, mavi elâ gözlü, nûrani, asaletini gösteren hâl, hareket ve terbiyeye mâlik bir Sultandı. Giyinmesi tamamiyle alaturka olup, ağır kumaşlardan dört etekli entari, ayağına güdenden pabuç giyer, beline şaldan kuşak bağlar, bu entari üzerine "salta" dedikleri bol kollu bir ceket geçirir, başına fes gibi birşey giyip etrafına oyalı ipekli yemeni sarar, üzerine zümrüt ve lâ'llerle yapılmış, ortadaki daha büyük, iki yanlarmdakiler küçük, gül şeklinde kıymetli iğneler takardı. Başka hiçbir mücevher, nişan takmazdı. Son geldiğinde, parmağında taşıdığı gayet değerli bir lâ'l yüzüğü çıkarıp babamın parmağına takmış ve şunları söylemiş:

"Dedem Birinci Sultan Abdülhamid bu yüzüğü babam İkinci Sultan Mahmud'a yadigâr olarak vermişti. Babam da birgün bu yüzüğü parmağıma takarak, babasının yadigârı olduğunu söylemiş, 'ben de sana yadigâr ediyorum,' demişti, işte o gün bugün, bu yüzüğü parmağımda taşıdım. Ama şimdi bize artık âhiret yolculuğunun yakın olduğunu hissediyorum. Kimseye vermeye kıyamadığım bu yüzüğü ben de sana yadigâr ediyorum, oğlum!"

Babam da hemen kalkıp halasının elini öpmüş ve bu tarihî yüzüğü verdiği için teşekkür etmiştir. Hakikaten de son görüşmeleri

ve saraya son gelişi bu olmuştur. Babamın yüzük takmak âdeti olmadığından halasının yadigârı olan bu hatırayı altın, küçük bir kese içinde saklamış, daima yattığı odada bulundurduğu küçük camlı dolaba koymuştu. Başucunda duran bu dolapta babasına ait birçok aile yadigârı dururdu. Hal'inde bunların hepsi kaybolmuştur.

AMCAM BEŞİNCİ MURAD

Babam, kendisinden iki yaş büyük olan biraderi Murad Efendi ile çocukluğunda beraber oynar, gençliğinde ise arkadaşlık edermiş. Büyükbabam Sultan Abdülmecid bu iki evlâdının terbiyelerine ayrıca bir itina gösterirmiş, Her cuma selâmlık merasiminden önce bu iki oğlunu mutlaka huzuruna celbe-der, nasihatlerde bulunurmuş. Kendi yatak odasının altındaki odayı bu Efendilere, bir de büyük kızı Fatma Sultan'a ders odası olarak hazırlatmış, hocalar buraya gelip ders verirlermiş. Bazen, kardeşler arasında gürültü patırdı olunca büyükbabam tavanı vurur, kardeşler de kendilerini toplar, köşelerine geçip çalışmaya başlarlarmış.

Babam geçmiş günlerini bazen anneme anlatırdı. Büyük kardeşi Sultan Murad'ın ölümünü haber alınca çok ziyade müteessir olarak gözlerinden yaşlar dökülmüş, şu sözleri söylemiştir; Annemden naklen yazıyorum.

— "Yazık ki biraderimi hal'inden sonra bir defa dahi görmedim. Kardeşimi serbest yaşatmak isterdim. Fakat kaabil olamadı. Hele Ali Suavi vak'asmdan sonra büsbütün dikkat etmeye mecbur oldum. Bu vak'a gözümü açtı. Eğer biraderimi serbest bıraksaydım ne ona, ne de bana rahat, huzur kalmayacaktı. Birader temiz kalbli bir adamdı. Yüzüne gülenlere aldanmak tabiatında idi. Olacak, olmayacak şeyleri düşünmezdi. Hattâ bu yüzden, ilerde halifelik makamına geçecek olan bir kimsenin Mason Locası'na dâhil olmasının yakışıksızlığını ve doğuracağı

vehameti düşünemedi. Teceddüt taraftarı olduklarını iddia eden bazı kimseler kendisini içkiye alıştırdılar. Alafrangalığın hoppalık taraflarını hoş gösterdiler. Üstelik Valide Sultanların hırsı da evlâtlarını felâkete sevketti. Amcam Sultan Aziz basiretle hareket edemedi. Lüzumundan fazla serbestlik verdi. Ben de önceleri bunlara aldandım. Lâkin tecrübelerimle işin bu suretle gidemeyeceğini anladım. Her ikimizin selâmeti için sıkı tedbirler aldım. Yoksa ikimize de ecelimizle yataklarımızda ölmek nasib olmazdı."

Amcam hakkında, anneme bunları söyleyen babam, Sultan Murad'ı cidden severdi. Üç kızını himayesine almış, kendi öz evlâdı muamelesini göstermiş, çehizlerini fevkalâde yaparak evlendirmişti. Sultan Murad'ın büyük kızı Hatice Sultan'a ayrıca bir muhabbeti vardı. "Ulviye'min ölümünden sonra elime doğan bu kız, küçüklüğünde beni çok avundurmuştu," derdi. Bu hatırayı daima muhafaza etmiş, Hatice Sultan'in birçok kusurlarını affetmişti.

Sultan Murad'ın ölümü sarayda işitilince, babam, onun kızlara Hatice, Fehime ve Fatma Sultanlara musahipler göndererek taziyede bulunmuştu. Biz de Efendimizin dairesine giderek kendisine taziyede bulunduğumuz gibi sultanlara da başağala-rımızı göndererek taziyelerimizi bildirmiştik. Sarayda onbeş gün matem tutulması emrolunmuştu. Bu müddet zarfında nöbet muzikası çalınmadığı gibi başkaca hiçbir türlü mûsikî de çalınmamıştır.

Aklımda kaldığına göre on onbeş gün sonra da Sultan Murad'ın büyük oğlu Selâhaddin Efendi, kendi büyük oğlu Ahmed Nihad Efendi ile birlikte saraya gelip Küçük Mabeyn'de babamla görüşmüştü.

O günden sonra Sultan Murad'ın kadınları ve torunları sultanlar da daima Yıldız Sarayı'na gelir gider olmuşlardı. Cuma günleri hep beraber köşklere gider, biz yaşta olan bu sultanlarla vakit geçiririrdik. Onlar da bizim gibi izinsiz gezemezlerdi.

? 103

Babam bu sultanları evlendirmeyi düşünüyordu. Bizlerle beraber onlar da evlenecektiler. Hattâ çehizleri için emir dahi verilmişse de, Meşrutiyet ilân edilince bizim evlenmemiz gibi bunlar da geriye kaldı. Bu sultanlar, sonra Sultan Reşad tarafından evlendirilmiştir.

BÜYÜK ZELZELE (10 TEMMUZ 1894)

Bu felâketli yer sarsıntısı olduğu zaman ben altı-yedi yaşındaydım. Öğle zamanıydı. Dadım bana yemek yediriyordu. Eski Kalfalar da karşımda durup sofra hizmetini yapıyorlardı. Annem, babamla beraber yemek yemiş-, odasına çıkmış, istirahat ediyordu. Sarsıntı başlayınca bütün kalfalar hep birden "Allah, Allah!" diye bağırmaya başladılar. Ben de oturduğum iskemleden kayıp düşmüştüm. Annem odadan çıktı, "Aman evlâdım, evlâdım!" diye bağırdı. Beni dadım kucağına almış, ben de ona sarılmıştım. Kızlar bir halka gibi etrafımızı almışlar, herkes bağırıyordu. Koca avize dehşetli surette sallanıyor, endam aynalarının parıltısı akisler yapıyordu. Herkes merdivene koşuyor, lâkin kimse inemiyordu. Annem, babamın dairesine gitmek istiyordu. Bu sırada Said Ağa geldi. Babam göndermişti. "Merdivenin altından bahçeye çıkınız. Efendimiz çıksınlar diyor," diye bağırıyordu. Bu hengâme arasında annem, "Said Ağa! Efendimiz nerde?" diye sordu. O da, "Derviş Paşa ile görüşüyordu. Birlikte derhal bahçeye çıktılar. Merak etmeyiniz. Durmayınız, siz de çıkınız!" diye haykırarak cevap verdi.

Babam derhal bahçeye çıkıp her tarafa yaverlerini göndermişti. Zayiat var mı diye tahkikat yaptırıyordu. Büyük Çarşı'nın yıkıldığını, epeyce zayiat olduğunu öğrenince yaralıların tedavisi, kimselerin aç kalmaması için fırınlardan ekmek dağıtılması, muhtaçlara yardım edilmesi ve çadırlar kurulması için emirler verdi. Saray fırınlarının da ahaliye ekmek dağıtmak üzere çalışmasını emretti.

104 •

Bütün vükelâ saraya gelmişti. Onları da kabul ederek birtakım emirler verdi. Sarayın her tarafında müezzinler ezan ve Zelzele Sûresi'ni okuyorlardı. Herkes, elinde Kur'ân-ı Kerîm dualar ediyordu. Bütün şehzade ve sultanlar da saraya geliyorlardı. Babam herkesle görüşüyor, malûmat alıyor, emir ve direktif veriyordu. Kendisini en çok üzen nüfusça olan kayıplardı. Bu üzüntüsü günlerce devam etti.

Bizlere de bahçede çadır kurulmuştu. Sarsıntı on gün kadar zaman zaman duyuldu. Çadırlarda yatıp kalkmak, çocukluk icabı, pek hoşuma gitmişti. Babamdan başka bütün saray halkı da bahçede yatmışlardı. Kendisi ise yine odasında kalmıştı.

İşte ondan sonra Büyük Köşk'ün önünde üç odalı, Japon usulü küçük bir köşk yaptırdı. Yanında mavi çinili bir hamam da yaptırmıştı.

Sultan Vahdeddin zamanında Büyük Köşkle beraber bu köşk de yanmış, yalnız hamam kalmıştır. Sultan Vahdeddin bu hamama ilâve olarak üç odalı bir köşk yaptırmış, oraya ikbâllerinden birini oturtmuştur.

YUNAN HARBİ (1897)

Bu harb müddetince sarayda umumi bir telâş başlamış, başta Padişah olmak üzere hiç kimsede rahat ve huzur kalmamıştı. Babam, Harem'e pek az geliyor, bazen yemeği bile ayakta yiyip hemen Selâmlığa çıkıyor, masasının başına geçip şifre kâtiplerini huzuruna getirterek telgraflar çektiriyor, emirler veriyordu. Odasında duran haritanın üzerinde askeri harekâtı takip ediyor, paşalarla görüşüyor, bir dakika bile boş durmuyordu. Muzafferiyet haberleri geldikçe hemen secdeye kapanıp dua ediyor, musahiplerini, çıkan gazete ilaveleriyle bize gönderiyordu. Onlar da "Müjde, müjde!" diyerek geliyorlar, biz de sevinçle Allah'a dualar ediyor, Efendimiz'e tebrikler gönderiyorduk.

Babam, ikinci Hazinedar'ı, "Yaralı askerlerime çamaşır ye-I içtirsinler, dualar etsinler" diye günde iki üç defa gönderiyordu. Eski kalfalar her tarafta şehitlerin ruhuna okuyor, gazilerin zaferine dualar ediyordu.253

Sarayın bahçesinde günde beş defa ezan okunurdu. Buna ilâve olarak sabah ve akşam "înnâ Fetahnâleke" okunuyordu.

Bütün dairelerde büyük masalar hazırlanmış, üzerlerine dikiş makineleri konmuş, babamın hususî doktoru Cerrah Emin bey'in getirdiği örnekler, üzerine yaralılara Amerikan bezinden gecelikler dikiliyor, sargılar sarılıyordu. Arabalar dolusu bezler getiriyorlar, dikilenleri alıp götürüyorlardı. Her zafer haberi geldikçe sevincimizden ağlıyorduk.

Ben dokuz yaşlarında bir çocuk olduğum için büyük bir işe yaramıyordum. Ama makinelerin başında oturuyor, düğme dikmek, bazı küçük elişleri yapmak ve sargı sarmakla uğraşıyordum. Bir taraftan da yaralılar geliyor, Yıldız Meydanı'nda onlara mahsus kurulan hastaneye yatırıyordu. Tedavilerine Şeyhülislâmdın damadı olan Operatör Cemil Bey tâyin edilmişti. Babam yaralıları birkaç defa ziyaret etmiş, bir ziyaretinde yaralıları hararetli görerek karlıklarla ayran dağıtılmasını emretmişti. Marangozhanede de yaralılar için karyolalar hazırlanmıştı.

Harb zaferle bittiği zaman cümlemize gelen ferahlık her türlü tasvirin fevkinde idi.

Şimdi sergi açılacaktı. Bu sergi için her taraftan hediyeler geliyordu. Ben de küçük hocam Kevser Hanım'm yardımıyla bir elişi hediye etmeyi düşündüm. Mavi atlas üzerine küpe çiçekleri işledim. Bir de yine kanava'dan köy manzaralı bir halı yaptım. Bir sabah götürüp bunları takdim ettim. Babam bunları açıp görünce çok memnun oldu, "Aferin benim güzel kızım,"

25a Yunan Harbi'nde şehit düşen bazı askerler için Yahya Efendi Kabristanında mezarlar hazırlanmıştı. Ne garip tecellidir ki, annemiz, büyükannemiz ve kardeşimiz Hamid Rauf Kabristanda başka yer kalmadığı için onlardan boş kalan son iki mezara seneler sonra defnedilmişlerdir. (N)

deyip yanaklarımdan öptü. Sonra oturduğu yerden kalkarak kendisini beklememi söyleyip çıktı. Biraz sonra elinde bir kutuyla geldi, "Sana Sanayi Madalyası veriyorum!" diyerek beni kucakladı. Göğsüme eliyle madalyayı taktı. Buna ne kadar sevindiğimi tarif edemem. Madalyanın arkasına ismim hak edilmişti. O günün yadigârı olarak hâlâ bendedir. Sergiye mahsus olarak çıkan hediyeler albümünde yaptığım kâğıtlıkla halının resmi de neşredilmişti.

Hânedân-ı Âl-i Osman Nişanı ihdas olunduğu tarihte ben dokuz-on yaşlarında idim. O zamana kadar, kadınlara mahsus Birinci Rütbe Büyük Kordon Şefkat Nişanı ile sarayda Mecidiye Nişanı denilen, büyükbabam zamanında tesis olunmuş murassa

plâk şeklinde Sadâkat Nişanı vardı. Bu Sadâkat Nişanı'nı ve Birinci Rütbe Şefkat Nişânı'nı kadınefendiler de takarlardı. Hânedân-ı Âl-i Osman Nişanı "Mehd-i Ülyâ-yi Saltanat-ı Se-niyye Valide Sultan" a verilmiş, bundan başka sultan ve şehzadelerden kimseye verilmemiştir. Müstesna olarak Sultan Mahmud kızlarından Atiye Sultan'in kızları Seniye ve Feride Hanımsultanlarla Cemile Sultan'in kızı Ayşe Sıdıka Hanımsultan'a ve hemşiremiz Zekiye Sultan'ın kızı Fatma Hanımsultan'a verilmiştir.

Bu nişan doğrudan doğruya sultan ve şehzadelere mahsustur. Büyük sultanlarla şehzadelere yaverler, musahipler vasıtasıyla, bizlere de hazinedarlar vasıtasıyla gönderilmiş, şehzadeler Mabeyn-i Hümayun'a, sultanlar da Harem Dairesi'ne gelip teşekkürlerini arzetmişlerdir.

Akşam büyükannemiz ve bütün sultanlar nişanı takarak Hünkâr Sofası'nda Padişah tarafından kabul merasimine iştirak etmişlerdi.

Babamın saltanatı zamanında bu nişan fevkalâde bir iltifat olmak üzere Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'ya, hariçten de Almanya ve Avusturya Împâratorlarıyla italya Kralı'na verilmiş, başka kimseye verilmemiştir.

? 107

SARAYDA YILBAŞI

Muharrem'in birinci günü yılbaşı sayılırdı. Saraya her taraftan birçok kimse geldiği gibi, vükelâ dahi gelir, tebrik ederlerdi. Başmabeynci'nin dairesinde bir masa üzerine tabaklar içinde lira çeyreği yirmi yedilikler ve gümüş çeyrekler, kuruşlar konulur; her gelen, rütbe, mevki ve değerlerine göre, bendegân da "muharremiyelik" ve "yıl bereketi" diye bunlardan alırdı. Haremde dahi lira çeyreği yirmi yedilikler ve gümüş kuruşlar dağıtılırdı. Biz de kendi bendegânımıza verirdik. Yılbaşının başka bir hususiyeti yoktu. Kadınlar arasında yeni bir elbise giymek uğurlu sayılırdı. Yeni birşey mutlaka giyilirdi.

Muharrem'in onuncu günü aşure pişerdi. Bu aşure saraya, dairelere destilerle gelirdi. Bütün Hanedan azasına gönderilirdi. Hamidiye Camii'nin avlusundaki meydana kazanlarla aşure konup fakir fukaraya dağıtılırdı. Talimhane Meydanı'nda askere dağıtılır, bütün kışlalara gönderilirdi.

Tekkelere saraydan aşure gittiği gibi, tekkelerden de saraya gelirdi. Paşalardan, büyük ailelerden kıymetli deştiler içinde tüllere bağlanmış aşureler saraya gönderilir, deştiler boşaltılır, sarayda pişen aşureden içine konup, desti iade olunurdu. Bu, bir âdetti.

NEVRUZ

Nevruz, baharın ilk günü olduğundan bir gün önceden Ec-zahâne-i Hümayun'da hazırlanmış olan ve "Nevruz Macunu" denilen üzerine altın tozu dökülmüş, kırmızı renkte nevruz şekeri hazırlanır, tüllerle bağlı güzel kaseler içinde Hanedan azasına, vükelâya, mevki sahiplerine, bendegâna dağıtılırdı. Lezzeti pek güzeldi. Sabah erken, aç karnına yemesi şifalı imiş. Bunun için gümüş tepsilere konur, yanına da "s" ile başlayan yedi türlü yiyecek dizilir, getirilirdi. "S" ile başlayan yedi türlü yiyecek

108

şunlardı: 1) Susam, 2) Süt, 3) Simit, 4) Su, 5) Salep, 6) Safran, 7) Sarımsak. Bunlardan birer parça yalanınca şifa getireceğine inanılırdı.

Nevruz'da, Iran Sefareti'nden kumaş kaplı tablalar içinde kıymetli porselenler ve süslü kutularla macun, Iran usulü türlü şekerler Mabeyn-i Hümayun'a getirilip hediye olarak babama takdim olunurdu. Nevruz şekerinin üzerine, üstünde Iran Şa-hı'nın resmi bulunan küçük Iran akınlarıyla babamın ismi yazılmış olurdu. Babam da bunları bizlere veyahut arzu ettiği kimselere gönderirdi.

SARAYDA YANGIN

Tahminen 60 yıl önce (yâni aşağı-yukarı 1899 senesinde) bir gece abam beni uyandırdı, "Arslanım, korkma! Yangın var diyorlar. Hemen giyinip Efendimizin dairesine git," dedi. Yataktan fırlayıp aceleyle giyindim. Abam, evimizin ikinci Kalfası olan Işve-riz Kalfa'ya beni emanet etti, "Arslanımı Efendimizin dairesine götür. Dikkat et, yanından ayrılma. Ben kalıp eşyaları toplayacağım," dedi. Ben ağlıyor, "Abacığım, sen de gel," diyordum ama o beni dinlemedi.

"Vazifem var," dedi. Ben İşveriz'in koluna girerek babamın dairesine gitmek üzere merdivenden indim. Sarayı bir duman bürümüştü. Hemen hemen göz gözü görmüyordu. Her taraftan bağrışmalar, koşuşmalar duyuluyordu. Bütün kızlar ayaklarını sıvamışlar, kovalarla babamın dairesine su taşıyorlardı. Kimseden bir şey sorabilmek mümkün değildi.

Babamın dairesinde bazı hazinedarlara tesadüf ettim. Bunlar, "Efendimiz Küçük Daire'ye geçti. Sultanlarla Kadınefendi-ler bu tarafa gelsinler, dedi. O tarafa gidiniz," dediler. Biz de o tarafa gittik. Cümlemiz oraya toplanmıştık. Sarayda yangına karşı fevkalâde tedbirler vardı. Gece Harem'de kalfalar beklerler, dışarda bekçiler gezerdi. Yangın, sarayın tamamiyle orta yerinde idi. Allah korusun, yangın ilerlemiş olsaydı, Şâle Köşkü

bile kurtulamazdı. Babamın dairesiyle beraber bütün daireler de kül olabilirdi.

Yangının çıktığı yer, babamın marangozhanesine ait tahtaları koydurduğu bir yerdi ki buraya "Mağaza" denirdi. Yüksek duvarın üzerinde uzun, koridor gibi bir yerdi. Bereket versin ki sinsi bir surette hava almayarak yanmıştı.

itfaiye içeriye girdi. Bol su olduğundan yangını kolaylıkla söndürdü. Sonra keşfe gelen heyetin verdiği rapor üzerine yangının üç yerden ateş verilmek suretiyle çıkarıldığı anlaşıldı. Orada bulunan odun ve tahta parçalarının yerleştirilerek bir ocak gibi hazırlanmış olduğu meydana çıktı. Dışardan duvarın üzerine çıkmak imkânsız görülüyordu. Hattâ bir maymun dahi buraya çıkamaz diyorlardı. Yangının içeriden çıkarıldığı fikri üzerinde duruluyordu. Fakat bunu kim yapabilirdi? Bütün kalfalar, hazinedarlar, ağalar sıkı şekilde sorgudan geçirilmeye başlandı. Bu soruşturmalara Ragıb Paşa ile İzzet Paşa bakıyorlardı. Günler geçiyor, hakikat bir türlü ortaya çıkmıyordu. Tiyatro tarafında bir merdiven ve üzerinde küçük bir pencere vardı, içerden buraya çıkmak için ancak burası kullanılmış olabilirdi. Bütün şüphe burada toplanıyordu.

Babam çok müteessirdi. Bütün saray halkının da rahatı huzuru kaçmıştı. O günlerin birinde izzet Paşa, babamla konuşurken, "Efendimiz! Vaktiyle bir gün bendenize bir şey söylemiştiniz: Marangozhanenizde çalışırken bir kalfanın sizi kilitlediğini, neden böyle yaptın diye sorduğunuz zaman da, 'Bir yanlışlık oldu, Efendimizin orada olduğunu bilmiyordum,' diye cevap verdiğini söylemiştiniz. Acaba o kalfayı istintak ettik mi?" demiş. Babam bu söz üzerine birdenbire şaşırmış. "Tuhaf şey. Hiç düşünmemiştim. Ondan, bunu asla ummam!" demişse de zihnine bir, "Acaba olabilir mi?" ihtimali de takılmış.

Bu meseleden bir gün önce annemle babam yemekte otu-ruyorlarmış. Bermutad emektar Sırrıcemal Kalfa hizmet ediyor, maiyetinde bulunan Feleksû Kalfa da orada bulunuyormuş.

Diğer hazinedarlar da kapının önünde duruyorlarmış. Babam ekmeği kaldırıp öpmüş, "Bu nimet hakkı için, her kim yaptı ise hiçbir ceza etmeyeceğim. Çırak edip güzelce göndereceğim. Yalnız bileyim. Bunu istiyorum," demiş. Bunun üzerine annem de ellerini açıp, "Efendiciğim! inşallah kendisi itiraf eder. Allah'tan dilerim," deyince orada bulunanların hepsi "âmin" demişler. Feleksû Kalfa da bu âmine iştirak etmiş. Meğer babamı kilitleyen Feleksû Kalfa imiş.

izzet Paşa'nın ikazı üzerine babam hiç de ümit etmediği halde Feleksû'yu çağırtıp yangının olduğu yerde paşalara istintak ettirmiş, kendisi de orada bulunmuş. Sorgu sırasında Feleksû birdenbire titremeğe başlamış. Derhal babamın ayağına kapanarak yangını yapanın kendisi olduğunu itiraf etmiş. Babam, "Feleksû! Neye ihtiyacın vardı ki bunu yaptın?" deyince çıraklık istemek için yaptığını söylemiş. Babamın, "Peki, bunu güzel güzel istemiş olsaydın vermez miydim?" sualine tabii, cevap verememiş ve pekçok ağlamış. Padişah'ın yemeğiyle meşgul olan bir kadının bunu yapmasına şaşmayan kalmamıştı. Hakikatende kendisinin birşeye ihtiyacı yoktu. Çıraklık isteyenlere de güçlük çıkarılmazdı. Esasen saraya gelen cariyelerin çoğu üç yıl için gelir, istemeyen üç yılın sonunda giderdi. Feleksû Kalfa'nın ise hiçbir ihtiyacı olmadıktan başka mücevherleri ve parası da vardı. Saray içinde çok müreffeh yaşardı. Güzel bir kadın değildi ki daha fazla birşey bekleyebilsin. Babama arze-derek kardeşini Has Ahır'a seyis yazdırmıştı. Kardeşi de bu vukuattan biraz önce Has Ahır'dan

kaçmıştı. Bu kadının, bu işleri neden dolayı yaptığı, hakiki maksadının ne olduğu bugüne kadar bilinmiş değildir.

Babam, Feleksû Kalfa'yı, verdiği söz gereğince affederek Mekke'ye gönderdi. Orada evlendi. Aşağı yukarı 1940 yılında bu kadın istanbul'a gelerek annem Müşfika Kadınefendi ile görüşmek istemişse de annem kendisi kabul etmemiştir. Günahlarının affolunması için iki oğlunu hıfza çalıştırdığını söylemiştir. Şimdi nerede olduğu bilinmiyor. Belki de hâlâ yaşamaktadır.

İkinci Bölüm:
KENDİ HAYATIM VE HATIRALARIM
DOĞUMUM HAKKINDA SONRADAN İŞİTTİKLERİM

Ben dünyaya gelmeden bir yıl önce babam, annemi nikâhına almıştır. Annemin nikâhını kıyan Ferâşet-i Şerife Vekili26 Seyid Esad Efendi, şahidleri: Gidiş Müdürü Hacı Mahmud Efendi, Kâğıthane İmamı Ali Efendi, Başmüsahip Şerafeddiri Ağa'dır.

Babam anneme ilk hediye olarak kıymetli bir Mushaf-ı Şerif vermiştir. Bu Mushaf-ı Şerifi verdiği zaman, "Sana bir isim vermek istiyorum. Niyetle açacağım. Cenab-ı Hak bakalım nasıl bir isim kısmet edecek,"27 deyip açmış. 325' inci sayfadaki Enbiyâ Sûresi'nin 28'inci âyetindeki "Müşfikun" kelimesi gözüne çarpmıştır. Bunun üzerine: "İnşallah hakkımda pek hayırlı, müşfik bir kadın olacaksın" demiş, mührünü kazdırmış, "Müş-fıka Başikbâl" unvanını vermiştir.

26 Kabe'nin temizliğiyie vazifeli kimselerin istanbul'daki temsilcisine "Ferâşet-i Şerife Vekili" denirdi. (N)

27 Bu şekilde kitap açılarak rastlanılan bahis veya kelimeden ilham alınır, hayra yorulur, uğur sayılırdı. Buna "tefe'ül" denirdi. (N)

Hakikaten annem de babam için hayırlı, son derece müşfik bir hayat arkadaşı olarak babamın irtihaline kadar bütün felâketlerine iştirak etmiş, babam Beylerbeyi Sarayı'nda annemin kolları arasında hayata veda etmiştir.

Bu Mushaf-ı Şerifi annem, babamın türbesine vakfetmiş, içine kendi adını yazdırmıştır. Kaybolduysa pek üzülürüm. (28)

ANNEMİN TERCÜME-İ HÂLİ

Annem, Abaza beylerinden Ağır Mahmud Bey'in ve Emine Hanım'ın kızıdır. Annemin asil adı Ayşe olup kendisinden bir yaş küçük ve Fatma adlı bir kızkardeşiyle, kendisinden yedi yaş büyük ve Şahin Bey adında bir ağabeyi vardır.

Mahmud Bey gönüllü olarak 1293 (1877-1878) savaşına iştirak etmiş, evlâtlarını ve haremini orada bulunan kumandanlardan Hüseyin Vasfı Paşa'ya emanet bırakmıştır. Hüseyin Vas-fi Paşa'nın haremi Bezminigâr Hanım, Mahmud Bey'in halazadesi, yakın akrabası ve Pertevniyal Valide Sultan'in çıraklıların-dan olduğundan, Paşa, bu aileyi hareminin yanına, istanbul'a göndermiştir.

O zaman annem üç yaşında, teyzem iki yaşında, Şahin Bey de on yaşında imişler. O sırada Pertevniyal Valide Sultan, oğlu Sultan Aziz'in şahadetinden dolayı son derece üzgün yaşamakta olduğundan biricik eğlencesi ve avunması, küçük ve güzel çocukları yetiştirmek, onları etrafına toplayıp konuşmaları ve şirinlikleriyle teselli bulmak, vakit geçirmekmiş. Valide Sul-tan'ın bir âdeti daha varmış: Akşamla yatsı arası secdeye kapanır, yüksek sesle ağlar, "Her şeyi affederim. Oğlumun kanını helâl etmem!" diye gözyaşları arasında bağırırmış. Sonra odasında hatim indirir, bu çocuklara da "âmin" dedirtirmiş.

28 Bu Mushaf-ı Şerif istanbul'da Türk ve islâm Eserleri Müzesi'nde 406 numarayla mahfuz olup, vakfiyenin resmi kitabımızın "Fotoğraflar" bölümündedir. (N)

Bunları bilen Bezminigâr Hanım, kendisine misafir gelen annemle teyzemi Valide Sultan'a takdim etmeyi düşünmüş. Annemin annesi Emine Hanım'ı güçlükle ikna edip oraya götürmüş. Valide Sultan, annemin güzelliğini, mavi gözlerini, altın renkli saçlarını, teyzemin kıvırcık kıvırcık saçlı şirin hâlini pek ziyâde beğenip, "Bu çocuklar benimdir. Evlât edinip yetiştireceğim. Asla geri göndermem. Kalsınlar!" demiş. Kendi Hazinedar Ustası olan Şemsicemâl Kalfa'nın

himayesinde olarak anneme Nâvekyar Kalfa, teyzeme de Şevkıdîde Kalfa'nın bakmalarını emretmiş. Bezminigâr Hanım'in evinde kalan anneleri Emine Hanım'la ağabeyleri Şahin Bey de bir müddet sonra Mahmud Bey'in şehit olduğunu haber almışlar, edilen bütün ısrarlara rağmen tekrar geldikleri yere gitmişler, ondan sonra da bunlardan bir haber alınamamıştır.

Yıllardan sonra, Valide Sultan'ın ölümü üzerine, Hazinedar Usta başta olmak üzere bütün saray halkı, âdet olduğu üzere, Dolmabahçe Sarayı'na nakledilmişlerdir. Annem Dolmabahçe Sarayı'nda genç kızlık çağma erişmiş, ondördüncü yaşına girdiği sırada, o zamanlar muâyededen sonra Harem Dairesi'ne geçmek âdeti olan babam tarafından görülmüş, derhal Yıldız Sarayı'na aldırılmıştır.

Pertevniyal Valide Sultan, annemle teyzemi aldığı zaman saray âdetince isimlerini değiştirip anneme Destizer, teyzeme de Destiper isimlerini vermişti. Biraz yukarda yazdığım gibi babam, annemi nikâhına aldığı zaman adını değiştirip Müşfika, teyzeme de Şükriye isimlerini vermiş, teyzemi hazinedar yapmıştır.

Pek sevdiğim teyzem Şükriye Hanım, babamın hazinedarı olarak 25 yaşına kadar Yıldız Sarayı'nda yetişti. Babamın sütkardeşi olan Esvapçıbaşı ismet Bey'in ikinci oğlu Halid Paşa'ya verildi. Teyzemin bugün hayatta evlâtları vardır.* Ben isviçre'de iken, babamın ölümünden beş ay kadar önce teyzem tifodan

* Tevfik, Vedad, Refik, Mebrûre, Hâdiye (N)

ölmüştür. O zaman Beylerbeyi Sarayında bulunan babama haber verilmiş, teçhiz ve tekfin masrafını babam vermiştir. Hi-sar'daki mezarlıkta yatmaktadır. Allah rahmet eylesin.

DOĞUMUMDAN ÖNCE VE SONRA

Annem, babamın haremleri arasına geçtikten sonra emsali gibi, o zamanlar Küçük Mabeyn denilen daire hazırlanmıştı. Bendegân tahsis edildiği gibi Daire Müdiresi olarak da Sultan Abdülmecid'in son devirlerinden kalmış ve Sultan Aziz'in hizmetinde bulunmuş, sarayca tanınmış Dilesrar Kalfa tâyin edilmişti.

Bir yıl sonra ben dünyaya geldiğim gün babam çok sevinmiş, müjdeyi götüren hazinedar Filürye Kalfa'ya bir broş ihsan etmişti. Doğumum hizmetinde bulunan Ebezâde Kâmile Ha-nım'a 300 lira ihsanda bulunmuştu. Annemin hamileliği esnasında, her hafta muayene ve tedavisinde bulunan o zamanın kadın hastalıkları mütehassısı Doktor Triandafilidis ayrıca nişanla taltif edilmişti. Ben üçbuçuk kilo ağırlığında, sıhhatli bir bebek olarak dünyaya gelmişim.

Babam, ben doğmadan önce, "Kız doğarsa Ayşe, oğlan olursa Musa adını vereceğim," dermiş. Doğduğumun ikinci günü annemin odasına kıbleye karşı seccadesini yaydırmış, kulağıma ezân-ı Muhammedi okuyarak üç defa adımı tekrar etmiş, sonra beni Dilesrar Kalfa'nın eline vererek, "Kızım sana emanet," demiştir.

Hazineden altın yaldızlı beşiğim ve o zamana göre işlemeli örtüler, havlular, gümüş taslar, pek eski an'anelerden olan gümüş kaplumbağa tas,29 Mabeyn hademeleri tarafından getirilmiş, âdet üzere avâidlerini almışlardır. Annemin kına gecesi, yedinci akşam, sarayın kadınlardan kurulmuş incesaz takımı çalmış, şeker ve şerbet dağıtılmış, paralar serpilmiştir.

29 Gümüş kaplı kaplumbağa, "uzun ömür" sembolü olarak verilirdi.(N)

Taya'm, saray tâbirince "sütninem" Pervin Hanım, Hacı Mahmud Efendi'nin evinde evvelden hazırlandığından hemen saraya getirilmiş, Ebe Kâmile Hanım'ın ve Doktor Triandafılidis Efendi'nin tertibiyle bakılmaya başlanmışım.

YENİ KÖŞK

Babam, ben dünyaya gelmeden önce Yeni Köşk denilen daireyi yaptırmaya başlamıştır. Bu köşk hakikaten çok güzeldi. Çocukluğum ve ilk gençliğim burada geçmiştir. Hevesle ve özenerek yaptırdığından Yıldız Sarayı'nın en güzel ve en havadar mevkiinde, fevkalâde nezaretli binalardan biriydi. Mimarı Vasilaki Efendi olup iç tezyinatını da Marangozhanenin en iyi sanatkârı yapmıştı.

Kapılar ve pencereler yekpare maundan idi. Bu köşk iki bölük olup bir tarafı anneme tahsis edilmişti. Duvarları zarif nakışlarla işlenmişti. Yemiş ve çiçek resimlerini meşhur ressam Şeker Ahmed Paşa yapmıştı. Annemin dairesindeki yedi

pencereli salonun tavanına dört mevsim resmini Mehmed Ali Paşa yapmıştı, işleyen ameleye nezarete memur edilen, babamın eski bendegânından Müdür Ahmed Bey'di. Bu daire yapıldığı müddetçe sabah ve akşam Kiler-i Hümayun'dan ameleye yemek verilmiş ve gündeliklerinden fazla gümüş çil paralar dağıtılmıştır. Bu dairenin yaptırılmasının sebebi: Sultan Mecid zamanından kalma kârgir, Hünkâr Dairesi denilen binanın rutubetli olması, babamın sağlığına dokunması, aynı zamanda ailenin büyümesi, sarayda darlık hissedilmesidir.

Babam, annemi ve hazinedarlarını alarak bu köşke geçtikten sonra çok rahat edip memnun kalmıştır. O zaman ben yedi aylıkmışım.

Sonradan işittiğimize göre Dört Mevsim Salonu'nda Sultan Iteşad ameliyat edilmiş, Sultan Vahdeddin, annemin dairesinde

ikamet etmiş, fakat bir gece kaza neticesi bu koca köşk kül olup gitmiştir.

BİR HİKÂYE

Bu daire yapılırken, babam Hünkâr Dairesi'nden işçilerin çalışmalarını, Yeni Köşk'ün nasıl yapıldığını seyredermiş. Bir gün çimento taşıyan sekiz-dokuz yaşlarında iki küçük işçi çocuk, babanım pencereleri önündeki fıskiyeli havuzdan başlarını yıkamaya başlamışlar. Çocukların bu halleri babamın hoşuna gitmiş, pencereyi vurup çocuklara seslenmiş, çağırmış.

Gelen çocukların büyüğüne sormuş. "Oğlum, adın ne?" Çocuk cevap vermiş: "Mecid". Küçüğüne sormuş, "Ya seninki?" Çocuk, "Hamid" diye cevap verince babamın daha çok hoşuna gitmiş. Çocukların büyüğüne, "Orada bulunan Müdür Ahmed Bey'i buraya getir," demiş. Çocuk gidip, "Sizi şurada bir efendi istiyor," deyince Ahmed Bey derhal anlayıp gelmiş. Babam, "Bu çocukları şimdi doğruca Tüfekçibaşı Tahir Paşa'ya götürünüz. Bunları Maiyet Tüfekçi Bölüğü'ne kaydettim. Maaş alsınlar. Mektebe gitsinler," emrini vermiş. Ayrıca bir kese altın ihsan etmiş. Çocukların anne ve babalarına yardım edilmesini, elbise falan ne lazımsa alınmasını da emretmiş.

Yıllardan sonra, günün birinde bu çocukların büyüğü olan Mecid Bey, annemin, Serencebey Yokuşu'ndaki evine gelmiş, ağlamış, dualar edip gitmiştir.

İLK OYUN ARKADAŞLARIM

Dokuz aylık olduğum zaman tayamın yüzü şişmiş. Babama haber vermişler, hemen sütten kesilmemi emretmiştir. Zavallı ben ilk acıyı o zaman hissetmişim. Çok ağlamışım ama birkaç gün sonra unutmuşum.

insan değil miyiz? Büyük de, küçük de olsak her cefaya katlanıyor ve aldanıyoruz.

Biraz büyüyünce, o zamanlar babamın Üçüncü Musahibi olan Said Ağa bana lala tayin edilmişti. Beni Selâmlık Kapısı'na kadar abam ve dadım götürürler, lalama teslim ederlerdi. Küçük arabama binerek bahçede dolaşırdım. Yanımda daima gümüş kaplı bir çanta içinde bana lüzumlu olacağı tahmin edilen şeyleri, gümüş suluk ve şemsiyemi de küçük haremağaları getirirlerdi Günaşırı sabahları babama götürüp gösterirlerdi. Babam beni sevip okşarmış. Dört beş yaşlarına geldiğim zaman, beni eğlendirmek için ben yaşta beş küçük kız almışlardı. Bu küçük kızlara iyi bakılır, temiz ve güzel giyinirlerdi. Ben bu küçük arkadaşlarımı çok severdim. Öğleden sonra oyuncak odamda hep beraber bebeklerimle oynardık. En sevdiğim oyuncak çalgılı bebeklerimdi. Biz oynarken dadım Nîlifelek Kalfa da daima kapının önünde oturur, bize nezaret ederdi. eğer bu çocuklardan biri çirkin bir harekette bulunur, fena bir söz söylerse derhal onu oyundan çıkarır, ceza verirdi. O zaman ben pek üzülürdüm.

Şimdi, bu oyun arkadaşlarımın hepsi evlenip çoluk çocuk sahibi olmuşlar, hattâ bazıları da ölmüştür.

OKUMAYA BAŞLAYIŞIMIZ

Artık okuma çağımız gelmiş, annem bunu babama arzetmişti. Doğduğum Küçük Mabeyn Dairesi'nde bu defa da bir okuma odamız ayrılacaktı. Benden üç ay büyük olan hemşirem Şadiye Sultanla beraber sabahları oraya gidip bize tahsis edilen hocalardan ders alacaktık. Biz gitmeden önce sarayın hademeleri, Dairenin büyük salonuna kırmızı kadife minderler ve rahleler koyacaklardı. Rahlelerin üzerinde

divitli, rıhdanlıklı porselen yazı takımlarımız, kamış kalemlerimiz duracaktı. Ho-t ahırımız Sırkâtibi Hasib Efendi ile Hususî Şifre Kâtibi Kâmil

Efendi idi. Hasib Efendi Kur'ân-ı Kerîm, arabî, farisî; Kâmil Efendi de Türkçe yazı ve kıraat, kavâid-i Osmânî, hesap, tarih ve coğrafya derslerini verecekti. Sevincimize son yoktu. Annem mektep çantamı hazırlamıştı. Fevkalâde güzel mor kadife üzerine gümüş işlenmiş bir çanta içine kıymetli yaldızlar içinde bir elifbe cüzü, altın ve uçları elmaslı hilâller30 konmuştu. Mor rengi çok sevdiğim için çantamı bu renkte hazırlamışlardı. Mevlid Ayı'nın (Rebiülevvel) birinci perşembe günü seçildi, ilk Besmele-i Şerîf'i çekmek üzere lalalarımıza teslim edilerek mektebimize gidiyorduk. Bütün saray halkı Harem Kapısı'nın önünde bizi uğurluyorlardı, "Allah zihin açıklığı versin," diyorlardı. Selâmlık tarafında ağalar ve emektar bendegân da aynı duaları tekrar ediyorlardı.

Mektebe gitmeden önce annem beni karşısına almış, hocalarımıza itaat edeceğimizi, sözlerini dinleyip çalışacağımızı, hoca hakkının ana ve baba hakkından büyük olduğunu birçok misallerle anlatmış, epeyce öğütler vermişti.

Hocalarımız bizi bekliyorlardı. Onları hürmetkârane selâmladık. Rahlelerimizin önüne oturup Besmele-i Şerifi çektik. Birkaç harf okuduk. Yazı hocamız da bir iki harf yazdırdı. O günkü dersimiz bitmişti. Lâkin biz allâme-i cihan olduğumuzu zannetmiştik. Hocalarımıza çok iyi çalışacağımızı va'dederek doğruca babamın dairesine gitmiştik. Babamızın huzuruna girme usullerine alışıktık. Bu sırada babam Harem'deki büyük salonda bulunuyordu. Onu daima meşgul görürdük. Ya kâğıt okur, yahut birisiyle görüşürdü. Bu hâl bizim için tabii idi. Annem de orada bulunuyordu. Mektebe gidip okumuş olduğumuzu söylemek, Efendimizin elini öpmek istediğimizi bildirdik. Annem, "Efendiciğim! Sultanlar geldiler. ilk derslerini almışlar. Efendimizin elini öpmek istiyorlar," dedi. Babam, "gelsinler," emrini verince Şadiye Sultan Önde, ben arkada, elleri-

30 Okumaya yeni başlayan çocuklara, heceledikleri harfleri şaşırmamaları için birer birer göstermeye yarayan, kemik, fildişi, gümüş gibi maddelerden yapılan ince çubuklara "hilâl" denirdi. (N)

ellerimizi kavuşturarak girdik. Doğruca bir temenna ederek elini öptük. Çenelerimizden okşayarak kendine çekti. Alınlarımızdan öptü, "Bugün okudunuz, öyle mi? inşallah iyi çalışırsınız, göreyim sizi," dedi. Biz de, "Evet Efendimiz, çalıştık," dedik. Güldü, "Pekâlâ. Aferin, işte böyle olmalı," dedi. Annem bize, "durmayınız," işaretini vermişti. Arka arka çekilerek temenna ettik. Sevinçle dışarı koştuk.

ÇOCUKLUK DUYGULARI

Annemi çok severdim. Ama babamı ondan çok seviyordum. Babama karşı duyduğum sevgiye, saygı ve ta'zim de karışıyordu. Anneme yaptığım teklifsizlikleri babama yapabilir miydim? Babam da beni annem gibi öpüyor, okşuyordu. "Güzel kızım, melek evlâdım," diyordu. Bu tatlı sözlerine pek seviniyordum. Ama huzurunda bir kusur etmekten çekiniyordum. Huzuruna girerken ellerimin daima kavuşuk olmasını, babam "kızım!" diye çağırdığı zaman "Efendimiz", diye cevap vermemi annem tembih ediyordu. Babam, milletin babası, Padişah imiş. Herkes ona "Efendimiz." diyordu. Ben başka ne diyebilirdim? Büyüdükçe duygularım gelişiyor, muhabbet hislerim de artıyordu. Her hakikati, babamın büyüklüğünü anlıyordum.

PİYANOYA BAŞLAYIŞIM

Günler geçiyordu. Harem'de hazinedar Kevser Kalfa, derslerimi ezberletiyordu. Bu derslere bir de piyano ilâve edilmişti. Babamın son zamanına kadar yanında bulunan ikinci Hazinedar Zülfet Kalfa o zamanlar fevkalâde piyano çalardı. Guatelli

m

Paşa gelmiş, salonda Zülfet'e ders veriyordu. Ben koşarak içeri girmiştim. Doğruca piyanonun önüne gittim. "Paşa! Ben de çalmaya geldim," dedim. Tuhaf bir şiveyle Türkçe konuşan Paşa,

Buyurunuz arslanım,31 çalınız," diyerek beni kucağına oturttu. Tek parmağımla babamın marşını çaldım. Tuşları, sesleri bulmaktaki kulağımın hassasiyeti ihtiyar Paşa'nın pek hoşuna gitti. "Hemen piyanoya başlasın, çok büyük istidat görüyorum," diye anneme haber gönderdi. O zamanlar Muzika-i Hümayun muallimliğine yeni alınmış olan François Lombar-di'nin talebesi olan hazinedar Dürrüyekta,32 bana hoca tayin edildi. Haftada bir gün de 1 rançois Lombardi'den ders alacaktım. Daha modern ders veriyordu. Guatelli Paşa ise çok ihtiyar-lamıştı. Az zamanda terâkki etmiştim. Lâkin notalara hiç dikkat etmeden ve ehemmiyet veri neden ezbere, çalıyordum. Hocam, kaabiliyetime göre babamın marşını, Traviata ve U Travattore operalarından bazı parçaları yazıp hazırlamış ve bunları bana öğretmişti. Lâkin notalara dikkat etmediğime de pek canı sıkılıyordu. Nihayet bir gün babamın huzuruna girip çalmaklığıma karar verildi.

Bir akşamdı. Hiç bilmediğim notalarımı çalımla koluma aldım. Babamın dairesine gittim. Annem, "Efendiciğim! Sultan geldi. Efendimize piyano çalmak istiyor," dedi. Odaya sevinçle girmiştim. Efendimizin elini öpüp koşarak piyanonun önüne geçtim. Babam, "Haydi kızım, çal da dinleyelim," dedi. Çok sevinçliydim ama ne kadar da olsa biraz sinirlenmiştim. Kalbim, çarpıyordu. Marşı güzelce çaldım. Sıra diğer öğrendiğim parçalara gelmişti. Her nedense melodi hatırımdan çıkmış, bir türlü bulamıyordum. Notalara bakıyor, anlayamıyordum. Bu halime çok utanıyordum. Annem de yavaş sesle, "Gördün mü olanı? Notaya dikkat et dedikleri zaman niçin dinlemedin? Anladın mı şimdi?" diyordu.

Babam hiç ses çıkarmadan bana bakıyordu. Artık dayanamadım. Ağlamaya başladım. Tuşların üzerine başım eğilmiş,

31 "Arslanım", saraydaki yaşlı kimselerin sultanlara ve şehzadelere hitap şekliydi. (N)

32 Dürrüyekta Hanım, sonradan, Şehzade Mehmed Selim Efendi'nin zevcesi oldu. Trablusşam'da medfundur. (N)

hıçkırıyordum. Babam, halime acımış olacak ki gür sesiyle, "Kızım kalk, buraya gel," deyince kalktım. Yanına gittim. "Ağlama kızım. Dikkatsizlik etmiş, notaları ezberlememişsin. Onun için çalamıyorsun. Artık bundan sonra daha iyi çalışır, öğrenirsin, yine bana gelip çalarsın," dedi. Annem ise asla merhamet göstermemişti. Oradan nasıl çıktım, ne kadar utandım, tarif edemem. Bunu bugün bile hissediyorum. Eve kadar kimseye bakmadan koşarak geldim. Ağladım, me'yus oldum.

Ama ondan sonra da dikkatli ve çalışkan bir talebe olmuştum.

BABAMIN TEKİR KEDİSİ

Hemşirem Şâdiye Sultanla ben epeyce büyümüştük. Bizden dört yaş küçük olan hemşiremiz merhum Refia Sultan da artık bizim aramıza katılmıştı. Cuma sabahları babamın dairesine gider, el öperdik. O zamanlar daha sarayda kalorifer yoktu. Gayet büyük mavi bir çini soba vardı. Babam bizi onun önüne oturturdu. Biz üç kızkardeş domino oynardık. Babam uzaktan bizim oyunlarımıza bakar, fakat bir yandan da işleriyle meşgul olurdu.

Babamın gayet büyük bir tekir kedisi vardı. Pek munis, sevimli bir hayvandı. Babam bu kediye "Ağa Efendi" adını vermişti. Biz domino oynarken o da bizim aramıza oturur, dominoları karıştırır, birtakım oyunlar yapardı.

SADRÂZAM CEVAD PAŞAYA GİDİŞİMİZ

Epeyce büyümüş olduğumuzdan bize araba tahsis olunmuş, Selâmlık alaylarına çıkmaya başlamıştık. Bir seferinde babam, fevkalâde bir iltifat olmak üzere küçük kızkardeşim Refia Sultan'la beni selâmlık alayından sonra Sadrâzama göndermişti.

Ferid Paşa Konağı denilen, şimdi mektep olan konak o zaman Cevad Paşa'ya tahsis edilmişti.33

Hemşiremle beraber arabaya bindik. Karşımıza sarayın eski ağalarından Yaver Ağa oturdu. Bizi oraya götürdüler. Paşa, kapının önüne halılar yaydırmıştı. Dış kapıda bizi bekliyordu. Orada karşıladı.

Haremi Nimet ve hemşiresi Sâre Hanımlar da, iç kapıdan karşıladılar. Paşa son derece güleryüzlü, sevimli bir zâttı. Beni sağına, hemşiremi soluna alarak kollarımıza girdi, iki sıra duran cariyelerinin arasından geçirerek merdivenlerden çıkardı. Cariyeler yerlere kadar eğilerek bizi selâmlıyorlardı.

Bir salona girdik. Ortada duran büyük kanapeye bizi oturttular. Paşa ve herkes ayakta, oturunuz dememizi bekliyorlardı. Çocuktuk ama merasime oldukça alışık olduğumuzdan mah-cûbâne, "Oturunuz rica ederim," dedik.

Bize askılar içinde saray usulü kahve getirdiler. Teşekkür ederek içmedik. Zira çocukların kahve içmediğini biliyorduk. Bunun üzerine şekerler ve şerbetler ikram ettiler. Paşa, kendisi kalkıp takdim ediyor, biz de teşekkür ederek alıyorduk. Bizi eğlendirip konuşturmak için ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Güzel genç cariyeler geldiler. Nimet Hanım fevkalâde piyano çalıyor, kızlar da dans ediyordu. Önümüze pekçok oyuncak getirmişlerdi. Bu oyuncaklara el bile sürmeden gayet uslu akıllı kızlar gibi oturuyor, bir yanlışlık yapmamak için ikimiz de birbirimizin yüzüne bakıyorduk. Yalnız teşekkür ediyor, bir söze karışmıyorduk.

Paşa bize birer küçük cariye takdim etti. Paşa'nın kardeşi Şakir Paşa da gelmişti. "Biraderim Şakir Paşa," diye bize takdim etti. Büfe hazırlanmıştı. Paşa kendi eliyle bize birçok şeyler ikram etti. Tahminen iki saat kadar orada kaldıktan sonra yine aynı merasimle Paşa bizi arabaya bindirdi. Yaver Ağa'ya da tek taşlı bir yüzük hediye etti.

33 Cevad Paşa, 4 Eylül 1891 ile 8 Haziran 1895 arasında sadrazamlık etmiştir.

Arkamızdan araba dolusu oyuncaklarla beraber, Paşa, Ma-beyn'e teşekküre gelmiş, haremiyle hemşiresi de Harem Daire-si'ne gelerek teşekkürde bulunmuşlardı.

GAZİ OSMAN PAŞA İLE GÖRÜŞMEM

Yine bir gün babam cuma Selâmlığına çıkmak üzereydi. Ben de ağalarla beraber Büyük Bahçe'ye çıkmak üzere orada bulunuyordum. Babamın arabası gelmiş, camekânlı kapının önünde duruyor, Gazi Osman Paşa da arabaya birlikte binmek için babamı bekliyordu. Babam beni orada görünce, "Gel kızım, Paşa'ya seni göstereyim," dedi. Beni, "Paşa! Kızım Ayşe Sultan," diye tanıttı. Bana da, "Paşa'nın elini öp," deyince Paşa'ya doğru yürüdüm. Paşa gülerek yerlere kadar eğildi. Elini vermedi. O zaman, Paşa'nın nûrânî güleryüzünû, mavi gözlerini pek yakından görmüştüm. Babama, "Allah bağışlasın Efendimiz," diyerek dualar etti.

Babam birkaç kere de Paris Elçisi Münir Paşa'ya beni göstermişti. Babamla beraber tiyatroda ve bahçede otururlarken ben de gitmiştim. Bazen babam bizler için Münir Paşa'ya elbiseler de ısmarlardı. Nasıl olurdu bilmem, ölçülerimiz dahi alınmadan Paris'ten gelen bu elbiseler bize tamam gelirdi.

YAŞMAK TUTUNMAM

Yaşmak tutunma zamanım pek vakitsiz gelmişti. Onbir yaşına henüz girmiş, fakat hem boylanmış, hem de serpilmiş ve gösterişli bir çocuk olmuştum.

Bir cuma günü Selâmlık resmine çıkmıştım. Hiç unutmam, o gün pembe bir elbise giymiştim. Babam camiden çıkarken merdivenin üzerinde biraz durup arabaların tarafına bakmıştı. Harem arabalarından Padişahı selâmlamak âdet değildi. Ben

de bu sebeple arabanın penceresinden kendimi gösteriyor, gülerek bakıyordum.

O gün babam bermutad arabasını kullanarak saraya döndü. O günün akşamı annemle yemekte otururlarken, "Bugün kızımı arabada gördüm. Uzaktan, yaşından çok büyük gözüküyor. Bilmeyenler onu büyük bir kız sanırlar. Önümüzdeki haftadan itibaren yaşmaklanması lâzımdır. Bundan sonra açık çıkmasın," emrini verdi. Annem, "Ama Efendiciğim, nasıl olur? Yaşı pek küçük," diye itiraz ettiyse de babam, "Kadınım! Yetişmiş kızını açık gezdiriyor demezler mi zannediyorsun? Ne zaman olsa yaşmaklanacak değil mi? Şimdiden örtünmeye alışmış olur," cevabını vermişti.

Benden üç-dört ay kadar büyük olan hemşirem Şadiye Sultan benden hayli zaman sonra yaşmaklanmıştı. Lâkin ben büyük hemşirelerim gibi yaşmak giyeceğim için pek sevinmiştim.

Ertesi hafta feracem hazırlanmıştı. Rengi yine pembeydi. Önü aşağıya kadar sırma işlenmişti. İncili yaşmak iğneleri yapılmıştı. O gün fevkalâde bir hevesle giyindim. Saraym bütün eski kalfaları, "hayırlı, uğurlu olsun," dualarıyla annemi tebrike geldiler. Yaşmağımı, elinde büyüdüğüm abam, eliyle başıma taktı. Merdivenin başından aşağıya kadar iki sıra kalfalar durdular. Ben inerken abam aşağıya paralar serpti. Böylece arabaya kadar gittim. Lalalarım beni tebrik ederek koltukladılar. Artık büyük sultan muamelesi görüyordum. Annem arabacılara, bendegâna, lalama ihsanlar verdi. Böylece yaşmaklanmış oluyordum.

Ondört yaşıma geldiğim zaman çok boylanmış olduğumdan artık merasimlerde uzun etekli elbiseler giymeye başladım. Uzun etekli elbiseyi ilk giyişim bayramda olmuştu. Yine paralar serpildi. Babam beni böyle görünce gülerek, "Maşallah! Pek büyümüş, güzelleşmişsin. Pek yakışmış," dedi. Ben de kendimi büyük sultanlar sırasına geçmiş sayarak pek memnun oldum.

Çocukluğumda hayvanları pek severdim Güzel kedilerim ve köpeklerim vardı. Hele bir papağanım vardı ki daima omu-zumda otururdu. Ben beşikteyken Doktor ismet Paşa, babama hediye etmiş, babam da anneme vermişti. Bu papağan en küçüklük zamanımda bana alışmış, beni eğlendirmiş, sonra da bana âdeta arkadaşlık eder olmuştu. Bütün evin içinde gezerdi. Topal topal yürüyüşü pek şirindi. Ayağı ile başını göstererek dizime başını koyar, "kaşı" işaretini verirdi. Kafese koydukları zaman çıkmak isteyince, "Ayşe Sultan, hayatım" diye bağırırdı. Ben de istediğini yapar, çıkarırdım. Babam da bu hayvanı pek severdi. Ona, "Dadı Kalfa" adını vermişti. Piyanonun üzerine koyar, ona mahsus havalar çalardım. Bunları anlar, kanatlarını açarak, başını kabartarak oynardı. Bu sevgili papağını babamın hal'i sırasında kaybetmiştim. Sonra tekrar nasıl bulduğumu, sırası gelince anlatacağım.

Bizim en büyük eğlencemiz Yıldız bahçelerinde gezmekti. Selâmlıklardan sonra, sarayda "kır" dediğimiz büyük parktaki köşklere gider, hep birlikte vakit geçirir, bahçe takımları dediğimiz soğuk yemekleri her hafta birimiz masraf edip getirir, akşama kadar oralarda eğlenirdik. Çadır Köşkü'ne, Malta Köşkü'ne, Bahçıvanbaşı Köşkü'ne, Acem Köşkü'ne, Talimhane Köşkü'ne gider, oralarda gezerdik.

Bu gezintilerde genç sultanlar bir araya gelirdik. Annelerimiz de iştirak eder, maiyetimizdeki yaşlı ve genç kalfalar da bizimle beraber bulunurlardı. Sultan Murad'm kızları, Salâhad-din Efendi (Sultan Murad'm şehzadesi)'nin biz yaştaki genç sultanları da büyükbabalarının ölümünden sonra gelmeye başlamışlardı. Evli hemşirelerimiz de gelirlerdi. Eğlencelerden sonra akşam saraya dönerdik.

Arada Kâğıthane'ye gittiğimiz de olurdu. Sarayın bahçelerinde birçok cins hayvanlar yardı. Acem Köşkü'nün olduğu yer âdeta hayvanat bahçesi gibiydi. Küçük ayılar, devekuşları,

maymunlar, zürafalar ve bir çift zebir34 hep orada idi. Bu zeblr» leri Habeşistan İmparatoru Menelik, babama hediye etmişti.

Harem tarafındaki Selâmlık Bahçesi'nde ise her cinsten kuşlar vardı. Tavuslar, sülünler, türlü türlü papağanlar, güvercinler bulunurdu. Büyük Havuz'da Japonya împaratoru'nun babama hediye olarak gönderdiği Japon ördekleri çok güzeldi, isviçre'den kuğular da getirtilmişti. Büyük Havuz'un ortasındaki adada yine împarator'un gönderdiği nadide kuşlar vardı. Bunları pek sever, daima görmeye giderdim.

Hatta bir gün bu yüzden başıma birşey geldi; Lalamla birlikte adaya gitmiş, bu kuşlara bakıyor, çimenlikte koşuyor, oynuyordum. Orada uzun bacaklı, uzun gagalı turnalar da vardı. Bunlar insana pek alışkındılar. Fakat nasılsa biri geldi, enseme vurdu, kan akmaya başladı. Lalam son derece korktu. Ne yapacağını şaşırdı. Ben hiç ağlamadım. Çünkü canım yanmış değildi. Lalam beni kucağına alarak doğruca Nöbet Odası'na getirdi. Doktor Mukim Paşa'ya gösterdi. Doktor derhal pansuman yaptı. Yaramı yıkadı. Kanı durdurdu. Sonra anlaşıldı ki hayvan, elbisemin koyu pembe renginden ürkmüş. Babama söylemediler. Böylece geçti.

Sarayın Selâmlık Bahçesi'ndeki Büyük Havuz hakkında söylenmedik yalan, kalmamıştır. Bu havuzda babamın küçük, motorlu filikası vardı. Bahçeye Haremle çıktığı zaman bu motora biner, haremlerini, kızlarını yanına alır, böylece adaya kadar gider, orada iner, Küçük Köşk'te oturur, kahve içerdi.

Bazen de Cihannüma Köşkü'ne gider, yukarıdaki küçük salondan etrafı büyük Zeiss dürbünüyle seyrederdi. Kalfalar da bahçede dolaşırlar, havuzdaki kayıklara binip gezerlerdi.

Babam, bendegân ile de çıkardı. Bazen paşalardan bir- ikisi de yanında bulunurdu. Bazen de biraderleri, oğulları, büyük şehzadeler bulunurlardı. Hemşirelerini, diğer misafir sultanları da motoruna alıp kendi kullanarak gezdirdiği olurdu. O za-

34 Zebir: Zebra, yabaneşeği

O zaman üçüncü Musahip Nâdir Ağa yanında bulunurdu. Adeta

Gemicilik

yapar, motorun yanaşmasına falan yardım ederdi. Mil kaç kere Sadrâzam Avlonyalı Ferid Paşa ile ye Paris Elçisi Münir paşa ile de gezdiğini gördüm. Hıdiv saraya geldiği zaman onunla da gezmişti. Hıdiv'in annesi ve kızkardeşleri ise
bizlerle beraber gezmişlerdi.

Son zamanlarda babamın bir köpeği vardı. Adı "Seri" idi. hoş, munis, cins bir hayvandı. Harem'de bulunan diğer güzel köpeklerden ziyade babama alışmıştı. Biz de bu hayvanı pek severdik. Gezintilerimize o da katılırdı. Diğer güzel köpekler kafeslerinde oturup ona bakarlardı. Babamın bir de güzel, biyaz, fevkalâde bir Van kedisi vardı. Adı "Pamuk"tu. Evvelce bu kediyi bana vermişti. Lâkin benim dairemden kaçıp babamın odasına gitmiş, bir daha bizim daireye gelmemişti.

Babam bir gün beni istedi, gittim. "Kızım, bu kedi bize geldi. Bizden ayrılmıyor. Bana verir misin?" dedi. "Aman Efendimiz ne diyorsunuz. Kedi esasen Efendimizindir. Benim ne haddim. Fakat doğrusu kediyi kıskandım," diye cevap verdim. Pek çok güldü. "Teşekkür ederim kızım" dedi.

Bu kedi Selânik'e kadar gitti. Babamla birlikte Beylerbeyi Sarayı'na geldi. Babamdan bir yıl önce öldü. Resmi bende vardır.

DADIMIN ÖLÜMÜ

Çocukluğumda ilk duyduğum ölüm ve hasret acısı, dadımı kaybettiğim güne aittir. Bu acı, küçük ve masum kalbimi yakmış, beni çok ağlatmıştı. Dadım Raksıdil Kalfa'nın hayâlini daima yanımda görür, sesini kulağımda duyardım. Gözlerimden yaşlar boşanırdı. Bana bu kederi unutturmak için bütün kalfalar beni eğlendirmeye çalışırlar, beni lalama teslim ederek, kıra, bahçeye gönderirlerdi.

Dadım galopan veremden ölmüştü. Doktorlar, bir dakika bile Sultanın yanında kalmasın demişlerdi. Ben bunları bilmezdim. Dadımı isterdim. "Hastadır, bakılıyor, iyi olup gelecek" diye beni avuturlardı. Ona çok alışıktım. Küçüklüğümde beni yatağıma yatırarak başucumda oturur, ben uyuyuncaya kadar ince, nâzik sesiyle ninni söyler, gündüzleri bana güzel masallar anlatır, sonsuz itina, şefkat ve muhabbetiyle beni giydirir, her işimi yapardı. Ben de onun yanaklarından öper, "Benim cici dadıcığım" derdim. O da bana, "Bir taneciğim, melek sultanım" derdi.

Dadım odamdan çıkıp da tedaviye giderken, "Sultanımın eline veriniz" diye bana bir bohça göndermişti. "Bunu benim yadigârım olarak saklasın" demişti. Getirdiler. Açtım, içinden evvelâ resmim çıktı. Sonra herbiri bana ait olan hatıralar... ilk yazım, dünyaya geldiğim gün giydiğim gömlek ve çamaşırlar, ilk yemek yediğim kaşık, ilk yazı kalemim, ilk saçımdan bir parça, kordelâm ve buna benzer bana ait birçok şeyler önüme döküldü.

Hıçkırarak ağladım. Gönderdiği bu yadigârları son zamanlara kadar saklamıştım. Birçok şeyler gibi onları da kaybettim. Fakat sevgili dadımın hatırası kalbimde daima yaşamaktadır. Şimdi bile bazen onun siyah müşfik gözleri hayalimde canlanır. O zaman içten bir âh ederek ağlarım. Kendisini daima hürmetle yâdederim.

ABAM

Abam "Dilesrar Kalfa", sarayın çok muhterem eski ve değerli kalfalarındandır. Dünyaya geldiğim gün babam beni onun eline teslim etmiş. Babam onu, "Büyük Kalfa" diye çağırırdı. Sarayda herkes de ona "Büyük Kalfa" diye saygı gösterirdi.

Zavallı abacığım büyük bir hastalık geçirmişti. Güçlü kuvvetli

olan abam birdenbire hastalanmış, ateşler içinde yanmaya başlamıştı. Arkasında bir çıban çıktığını söylüyorlardı. Ben yine ağlıyordum. Sarayda ne kadar doktor varsa gelip baktılar. Kimse birşey anlamadı. Çıban gittikçe büyüyordu.

Nihayet Cerrah Emin Bey gelip görmüş ve şarbon olduğunu .ııüamıştı. Gidip babama söylemiş. O da Avrupa'dan yeni gelmiş olan ve Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi'nin damadı bulunan Cemil Bey'i getirip göstermesini emretmişti. Cemil Bey gelip görünce derhal müdahale lâzım geldiğini, şimdiye kadar yapılan tedavilerle vakit kaybedildiğini, altı saat daha geçerse mes'uliyet kabul etmeyeceğini bildirmişti. Babam da hemen müdahale edilmesini, fakat Büyük Kalfa'da tıknefes olduğu için mümkünse bayıltılmamasını söylemişti.

Cemil Bey bu mühim işi hakikaten bayıltmadan yaptı. Fakat Büyük Kalfa kendiliğinden baygın halde olduğundan hiçbir şey duymamıştır. Odada bulunan Işveriz Kalfa ile lalam Beşir Ağa, bu ameliyatı görmeye dayanamayarak bayılmışlardır. Çünkü operatör, Büyük Kalfa'nın sağ küreğinin altında bir et parçasını oyarak çıkarmıştır.

Akşam geç vakit yapılan bu ameliyat başarıyla neticelenmişti. Ertesi gün doktorlar gelip de hastayı ziyaret ettikleri zaman hasta kendine gelmiş olduğundan doktorların niçin geldiğini sormuş, hayretler içinde kalmıştı.

Üç ay kadar haftada iki defa Cemil Bey ve her gün de Emin Bey gelerek tedavi etmişler, nihayet abam tamamiyle iyileşmişti. O zaman babam, bu hizmetine mükâfat olarak Cemil Bey'e rütbe ve ihsan vermişti. Abam da iyileştikten sonra pırlanta bir kol düğmesi hediye etmişti. Babam ayrıca Emin Bey'i de taltif etmişti.

Sonradan işittiğime göre ihtiyar abamı, babamın gözdelerinden olarak yazmışlar. Bu da yazılan diğer iftira ve yalanların sırasına geçmiştir.

Ben, babamın ölümünden önce isviçre'ye gitmiş, abamı köşkte bırakmıştım. Ben dönmeden önce, seksen yaşını geçmiş olarak eceliyle vefat etti. Onu da daima rahmetle anarım. Hatırası kalbimde bakîdir.

Üçüncü Bölüm : MEŞRUTİYET DEVRİ

MEŞRUTİYETİN İLANI

sarayda günlerimiz mutad şekilde geçiyordu. 24 Temmuz 1908 Cuma sabahı aldığımız gazetelerde 23 Temmuz Perşembe günü Kanûn-i Esasî'nin ve Meşrutiyet'in ilânını okumuştuk. Her sene salnamelerin başında çıkan Kanûn-i Esasî'yi biliyorduk. Babam padişah olduğu zaman meşrutiyet idaresini vermiş, sonradan görülen lüzum üzerine de kaldırmıştı. Tabii, bunları işitmiştik. Fakat imparatorluk nüfusu içinde ekalliyetlerin ağır basmaları tehlikesi meydana geldiğini, bundan dolayı millî menfaatlerin tehlikeye girdiğini, Meclisin bu sebeple kapatıldığını o zaman bilmiyorduk. Meşrutiyet yeniden ilân olununca hepimiz, "İnşaallah Devletin, Milletin ve Efendimizin hakkında hayırlı olur" dua ve temennisinde bulunduk.

24 Temmuz günkü cuma selâmlığı pek sakin geçmişti. Buna rağmen yüksek rütbeli zabitlerin her zamankinden az bulunması da dikkatimizi çekmişti. Birkaç gün önce (22 Temmuzda) yine Said Paşa yedinci defa Sadrâzam olmuştu. Said Paşa'ya karşı sarayda öteden beri hüsn-i zan yoktu. Herkes, "Efendimiz

yine bu uğursuzu mu getirdi?" diyordu. Serasker Rıza Paşa da değişmiş, yerine Ömer Rüşdü Paşa geçmişti. Saray muhitinde Rıza Paşa'yı da pek seven yoktu. Aleyhinde çok sözler geçerdi. Hele Avlonyalı Ferid Paşa'nın çekilmesine herkes

memnun olmuştu. "Sadık değildir. Arnavutluk prensliğini kafasına koymuş, isyanların müsebbibidir. Kendi menfaatine çalışıyor. Efendimiz bu adama aldanıyor," derlerdi.

Babam birkaç aydan beri pek meşgul bulunuyor, Mabeyn'de mütemadiyen Vükelâ Meclisi toplanıyor, ancak yatmak için gecenin geç vaktinde Harem'e geliyor, ömrü Selâmlıkta, Küçük Mabeyn'de geçiyordu. Mühim işler döndüğünü seziyor, fakat içyüzünü bilmiyorduk.

Artık hakikat tezahür etmişti. O günün ertesi, şehirde nümayişler başlamış, gazeteler şimdiye kadar işitmediğimiz şekilde ağız değiştirmişler, saray bendegânı bile kendi bildikleri, anladıkları şekilde tefsirler yapmaya başlamışlardı.

Birtakım hey'etler, mektep talebeleri ve ahâli Mabeyn-i Hümayun önüne gelerek nümayişlerde bulunuyorlar, bayraklarla gelip davullar çalıyorlar, hattâ daha ileri giderek "Padişahı görmek isteriz," diye bağrışıyorlardı. Babam da Mabeyn'e gidip pencereden kendisini gösteriyordu. Bu hal günde bir, iki, hattâ üç defa dahi oluyordu. Başkâtip Tahsin Paşa saraydan çıkarılmış, huzura çıkıp veda etmesine bile müsaade edilmeden götürülmüştü, ikinci Kâtip İzzet Paşa ise pek akıllı olduğundan durumun vehametini kavramış, bir fırsat bularak huzura gelmiş, babam kendisini kucaklayıp iltifat etmiş, izzet Paşa da ağlayarak veda etmiş ve "Allah muinin olsun velinimetim," diyerek elini öpmüş, çıkıp gitmişti. Diğer bendegândan birçokları da saraydan çıkarılmışlardı. Tabiî bu hallerden biz de endişe ediyor, müteessir oluyorduk.

Mabeyn kâtiplerinden olan Cevad Bey, Tahsin Paşa'nın yerine başkâtip tâyin edilmişti. Babama başkâtiplik için bazı kimseler takdim olunmuş ise de babam, Cevad Bey'i seçmiş, "

vaktiyle Tahsin Paşa'yı getirmekle Cevad Bey'i gücendirmiştik. Bu defa da gücendirmek istemem. Esasen Kitabet Dairesi'nin bütün işlerine vâkıftır. Cevad Bey başkâtip olsun," demişti.

Eski mabeyncilerden Emin Beyle Rıza Bey yerlerinde bırakılmışlar. Mabeynci Bekir Bey her nedense birkaç ay sonra kendiliğinden çıkmış, Rıfat ve Galib Beyler de yeniden mabeyncili-ğe tâyin olunmuşlardı, ikinci Mabeynci olan Nuri Paşa, Başma-beynci olmuştu.

Mabeyncilerden bir de Arif Bey vardı ki babam onu evlâdı gibi sever, hiçbir lûtfunu esirgemezdi. Buna rağmen birkaç zaman önce Avrupa'ya kaçmıştı. Meşrutiyetin ilânından evvel istanbul'a gelir gelmez hemen Mabeyn'e gelmiş, huzura kabul edilmiş, ağlayarak babamın ayaklarına kapanmış, "Beni affet Efendiciğim. Şenin çok iyiliğini gördüm. Nankörlük ettim," diye pekçok ağlamış, babam da onu kucaklayarak, "Affettim oğlum, zarar yok," demiş. Arif Bey baygınlıklar geçirmiş, babam da ona kolonya serpmiş ve pekçok üzülmüştü. Sonra da, "Zavallı çocuk bir şeydir yaptı. Arkadaşlarına uydu. Halbuki o beni severdi," diyerek üzüntüsünü belli etmişti.

MEŞRUTİYETİN İLK CUMA SELAMLIĞI (31 TEMMUZ 1908)

Bir hafta önceki selamlık, Meşrutiyetin ilânına rastladığından, daha önceki cuma selâmlıklarına benzemiş ve bir parça tenhalıktan başka hiçbir değişikliği olmamıştı. Bu ikinci Cuma Selâmlığı ise tam manasıyla ilk Meşrutiyet selamlığı olacaktı. Bundan dolayı babam bizlere haber göndererek hepimizin selamlıkta bulunmamızı emretmişti. Sarayda herkes bu ilk selamlığın nasıl olacağını merak ve telâş içinde bekliyordu. "Allah hayırlı etsin," duasını tekrar ediyorduk.

Valide Sultan, babamın son büyük hastalığından pek az sonra ölmüş olduğundan yerine "Bedrifelek Başkadınefendi" başta olmak üzere cümlemiz selamlığa çıkacaktık. Halkın yığın

yığın Yıldız'a geldiğini sabahtan beri haber alıyorduk. Hepimiz büyük bir heyecan içindeydik. Tevekkül ile arabalarımıza binip sarayın kapısından çıkınca müthiş bir kalabalığın ortasına düştük. Yıldız Yokuşu mahşerden bir gün halini almıştı. Her türlü, her cins insan yığınları bir dalga gibi hareket ediyor, basılacak yer bulunmuyordu. Ağaçların, duvarların, gaz direklerinin', parmaklıkların üzerlerine çıkmış olan binlerce insan intizamsız, disiplinsiz,

dehşetli bir manzara teşkil ediyordu. Buna âdeta bir insan deryası denilebilirdi. Bizden yüzlerce yıl önce yaşayanların böyle bir gün gördüklerini tahmin etmediğim gibi, bizden sonrakiler de belki görmeyeceklerdir. Sanki bütün istanbul halkı Yıldız Yokuşu'nu istilâ etmişti.

Selamlığa mûtad olarak gelen taburlardan hiçbiri yerinde yoktu. Yalnız Selanik'ten gelen Avcı Taburları, eskiden Bahriye Taburlannın bulunduğu yerleri işgal ediyorlardı. Başka asker gözükmüyordu.

Babam gibi biz de kadere tâbi olmuştuk. Arabalarımız adım adım değil, santim santim ilerliyordu. Camie varmamızın ne kadar vakit aldığını tahminden âcizim. Zorluğun üstünde bir güçlükle caminin avlusunda bir yer bulabildik. Etrafımızı görebilmek için âdeta çırpmıyorduk. Arabaların arka ve ön camlarından görebilmek gayretiyle kalkıyor, başlarımızı dışarıya çıkarıyor, görmeğe çalışıyorduk.

Saltanat Kapısı'nın kanatları açılmış, marş başlamıştı. Ahâlinin bağrışması ve uğultusu arasında mûsikînin kesik akisleri duyuluyordu. Babamın arabası gözükmüştü. Lakin ilerlemek ihtimali kalmamıştı. Yerinde bir adım yürüyüp duruyordu. Babam arabanın içinde boyca ayağa kalkmış olduğundan fesini ancak görebiliyorduk. "Padişahım çok yaşa," nidaları yükseliyordu. Babam kendisini halka gösteriyor, korkak dedikleri adam dimdik karşılarında duruyordu, hatıratında "Sultan Ha-mid'in müstena'imi (nîmetlenmişi) olmadığını" söylemekten çekinmeyen Sadrâzam Said Paşa da karşısında bulunuyordu.

Burada istitraten (sırası gelmişken) bir noktaya temas etmeden de geçemeyeceğim: Said Paşa, o günkü Selamlıkta babamın pür silâh olduğunu, ceplerinde muhtelif tabancalar bulunduğunu gördüğünü yazmaktadır. Bunlar doğru değildir. Bunu iddia edebilmek için Padişahın ceplerini muayene etmiş olmak icab eder. Babam gibi akıllı bir Padişah değil, orta zekâlı herhangi bir kimse bile yüzbinlerce insana karşı kendisini, eğer o insanlar düşmansa müdafaa edemeyeceğini idrak eder. Nihayet bir insan, yanında kaç silâh olursa olsun, bunlardan ancak bir tanesini kullanabilir. Bunun gibi babamın zırh giydiğinden bahsedenler de vardır. Bu da bir iftiradır. Eğer Yıldız yağmasında bütün malını, mülkünü iç çamaşırlarına kadar yağma edenler bu zırhlardan tek bir tane bulmuş olsalardı müzelerde teşhir etmekten çekinmezler ve geri kalmazlardı. Babamı Es-vapçılar giydirirdi. Eğer zırh giyseydi elbet sarayda bunu gören bir kişi bulunurdu.

Nihayet babamın arabası gürültü patırdı içinde, bağrışma-lar arasında ilerleyerek camiin merdivenine,35 binek taşına yanaşabildi. Babam arabadan iner inmez yüzünü halka dönerek selâm verdi. Vakur ve metin adımlarla merdivenden çıktı. Kazasız belasız vâsıl olduğundan dolayı biz de şükrettik.

O gün camiin avlusunda nazarı dikkati en çok çeken iki kişi vardı. Bunlardan biri Rıza Tevfik (Bölükbaşı), diğeri de Selim Sırrı (Tarcan) Bey'lerdi. Her yerde gözüküyorlar, babamın arabasının arkasında, önünde dolaşıyorlar, vazifelerinin ne olduğu malûm olmayarak orada burada koşup duruyorlardı. Bunlar, sözde nizam ve intizama bakıyorlarmış.

Rıza Tevfik Bey beyaz pantalonla siyah ceket, Selim Sırrı Bey ise binici kıyafeti gibi bir elbise giymişti. Resmî alaylarda bu türlü elbiselere alışık olmadığımızdan bu adamlara hayretle bakıyorduk.

35 Camiinin merdiveni Sultan Reşad zamanında değiştirilmiş, şimdiki haline konmuştur.

Babam saraya aynı veçhile döndü. Yalnız cumaları mûtadı olduğu gibi arabasını kendi kullanmadı. Yine saltanat arabasına bindi. Körüğü fazlaca açtırdı. Bu defa ayağa kalkmadı. Öylece saraya avdet etti.

O gün elçilerden kimlerin bulunduğu hatırımda değildir. Akşam geç vakit Harem'e gelip elbiselerini çıkartarak biraz dinlendikten sonra bana bir hazinedar gönderdi. "Gelsin," emrini verdi. Derhal koşarak dairesine gittim. Kendisi Küçük Daire'de-ki küçük salonda şezlongvârî koltuğunda oturuyor, kahvesini yudum yudum içiyordu. İçeriye girince bir temenna ederek yürüdüm. Önüne gelip elini öptüm. Gülümseyerek karşısındaki sandalyeyi gösterdi, "Otur kızım," dedi. Yine bir temenna ederek oturdum. Odadaki diğer bir sandalyede

annem oturuyordu. Yine mütebessim bir çehreyle bana bakarak, "Bugünkü Selamlığı nasıl buldunuz?" diye sordu. Cevaben, "Fena değil Efendimiz. Bütün istanbul halkı Efendimize karşı son derece muhabbet ve tezahüratta bulundular," dedim. Başım salladı, "Bunlar olan şeylerdir kızım, işte biz de bir akıntıya kapıldık, gidiyoruz ve gideceğiz. Allah sonunu hayırlı etsin," dedi. Masanın üzerinde duran sigara kutusunu açıp bir sigara aldı. Hemen kalkıp sigarasını yakmak için kibrit çaktım. "Teşekkür ederim," diyerek bana bir otur işareti verdi. Oturdum ve "Efendimiz! Selâmlıkta, arabada ayağa kalktığınıza çok iyi ettiniz," dedim. "Evet! Mahsus, kendimizi göstermek için böyle yaptık." dedi ve hafifçe gülümseyerek, "Bakalım yarınki gazeteler bunun için nasıl bir ağız kullanacaklar? Vâkıâ bunlara ehemmiyet verecek değilim." dedi.

Sonra bana baktı ve şu unutulmaz sözleri söyledi: "Biliyorsunuz ki ilk Meşrutiyeti ben ilân etmiştim ve daima Meşrutiyet taraftan olarak kaldım. Lâkin biz Japonlar gibi millet-i vahide değiliz. Muhtelif unsurlardan müteşekkil olan imparatorluğumuzda yıkılmak tehlikesi bizi çok korkutmuştu. Bu sebepten bir zaman için kaldırmaya lüzum görüldü."

Babam biraz durduktan sonra yine gülümseyerek devam etti: "Kızım! Millet bugün eskisi gibi cahil değildir. Oldukça terâkki etmiştir. Mektepler açılmış, zabitler yetişmiş, meşrutiyeti idrâk edecek hâle gelmiştir. Gazeteler ne kadar aleyhimizde bulunurlarsa bulunsunlar, İnşaallah meşrutiyet idaresini yürütmek azm ü kararındayım. Her türlü güçlüklere göğüs gereceğim."

Sakalını sıvazlayarak, "Yaşımız altmışı geçti. Âhır-ı ömrümüzde son vazifemizi yapmak, devletin ve milletin arzusunu ifa etmek en büyük emelimdir. Mademki millet istiyor, milletimin arzusu her ne ise o olacaktır. Yalnız Allah'tan muvaffakiyet dilerim." dedi.

Annemle beraber, "Allah duanızı kabul etsin Efendimiz" dedik.

Babam yeniden söze başlayarak, "İnşallah pek yakında Meclis-i Meb'usân-ı açacağız. Meşruti bir hükümdar olarak devlete, millete hizmet edeceğiz." dedi. Babam temennilerini izhar ederken annemle ben, "İnşaallah Efendimiz." diyorduk.

Babam yine bana dönerek, "Bugün bizim arabanın önünde bir hoppa çocuk mütemadiyen koşup dolaşıyordu. Gördünüz mü?" diye sordu. Ben, "Evet Efendimiz, gördüm. Rıza Tevfik Bey imiş. Diğerine de Selim Sırrı Bey diyorlar" deyince bu defa babam daha ziyade gülümseyerek: "Bu koca alayın nizam ve intizamı bu hoppa çocuklara mı kaldı? Deli gibi önümde, arkamda dolaşıyorlardı. Bunlar ne bilirler ki idare edecekler? Allah milleti bu gibi hoppalardan esirgesin" dedi. Sözlerini üzüntülü bir edayla şöyle bitirdi: "Mahzun olmamalı. Daha böyle nice nizamsız günler görüp geçireceğiz. Ama sabır ve tahammül ile inşaallah memleketim, milletim selâmete çıkacaktır. Kızım, ben hayatımın yarısından, fazlasını ikmâl etmiş bulunuyorum. Milletimin selâmet, taâli ve terâkkisinden başka emelim kalmamıştır. Allah millete zeval vermesin. Duam budur."
Bu son sözleri söylerken babamın da, bizim de gözlerimiz

dolmuştu. "Allah size uzun ömürler versin. İnşaallah arzunuz veçhile daha birçok hizmetlerde bulunursunuz." dedik. Sonra babam bana hitaben, "Haydi kızım, artık gidiniz. Güzel bir uyku uyuyunuz. Ben de yorgunum. Hemen istirahat edeceğim" dedi. Derhal ayağa kalktım. "Allah rahatlık versin Efendimiz" diyerek elini öpmek üzere eğildim. O da beni kendine çekerek yanağımdan öptü. Annemin de elini öperek daireme gitmek üzere odadan çıktım.

Babamın zihnime nakşolan bu sözlerini aşağı yukarı harfiyen tekrar ettim. Diğer evlâtlarına da buna benzer sözler söyleyip söylemediğini bilmiyorum. Ben diğer kardeşlerimden farklı olarak babamın dairesinde oturduğum için herhalde ilkönce bu şekilde benimle konuşmuştu. Büyük bir imparatorluğun ağır yükünü omuzlarında tutan ve esasında doğru ve haklı olmakla beraber o günkü şartlara göre ne netice vereceği meşkûk bulunan meşrutiyetin akıbetinden endişeli bir hükümdarın, genç kız da olsa, yanıbaşındaki evladıyla dertleşmesinden daha tabiî ne olabilirdi?

Hakikaten babamın tahmini gibi ertesi günkü gazetelerde acaip tefsirler başladı. Lehte, aleyhte bir sürü yazı yazılıyordu. Bunları okurken babamın dün

akşamki sözlerini hatırlıyordum. Fakat gidip bunları kendisine bir türlü göstermek istemiyordum. Bununla beraber babam herhalde bütün yazılanları okuyordu. Cevad Bey sık sık huzura giriyor, babam onunla meseleleri konuşuyordu.

KÂMİL PAŞANIN ÜÇÜNCÜ SADARETİ

Sadrâzam Said Paşa, Kanûn-i Esasî'nin bir maddesini tâdile kalkışması yüzünden 4 Ağustos 1908'de istifaya mecbur olmuş ise de, bu kabahati de yine babama yüklemek maharetini göstermekten geri kalmamış, babamın.aleyhinde kıyl ü kaali (dedikoduyu) mucib olmuştur. Said Paşanın istifaya mecbur kalmasıyla

Kâmil Paşa 5 Ağustos 1908'de üçüncü defa sadarete geçti. Kâmil Paşa'nın altı ay süren bu üçüncü sadareti de pek hayırlı olmuş değildi. Geşof hâdisesi,36 Avusturya'nın Bosna-Hersek vilâyetimizi ilhak etmesi gibi vak'alar zuhur etmişti. Babam bundan dolayı son derece müteessirdi. Çünkü Geşof hâdisesi neticesinde Bulgaristan istiklâlini ilân etmişti. Çok canı sıkılan babam, "Tedbirsizlik oldu" diyordu. Bu yüzden sarayda umûmî bir üzüntü hissediliyordu.

Babamı bu sıralarda en çok meşgul eden şeylerden birisi de Meclis-i Meb'ûsân'ın açılması hazırlıklarıydı. Hakikaten pek şevkle çalışıyordu. Maiyet Söğütlü Alayı için yeni üniformalar ısmarlanmıştı. Babam o gün Meclis'e bu Alayla gidecekti. Alayın başında "Hemşehrim" diye çağırdığı kumandan Mehmed Efendi de bulunacaktı. Üniformalar nefti renkteydi. Yenilik olmak üzere başlarına kabalak biçimi başlıklar giyeceklerdi. Hepimiz sevinç içindeydik. Meclis-i Meb'ûsân açıldıktan sonra artık memlekete düzen gelecek, millet de, biz de rahat edeceğiz zannediyorduk. Otuz yıl evvelki ilk Meclis-i Meb'ûsân'ın toplandığı, Ayasofya Meydanı'ndaki, sonraları yanmış olan Adliye Dairesi'nin bir kısmı yine Meclis-i Mebûsân'a tahsis edilmişti.

Hepimiz şevkle giyindik. Büyük Kordon nişanlarımızı taktık. Arabalarımıza binerek Meclis-i Meb'ûsân binasının karşısındaki yerlerimizi aldık.

Babam saraydan dört atlı arabasına binerek, karşısına Sadrâzam Kâmil Paşa ile biraderim Burhaneddin Efendi'yi almış olduğu halde saraydan çıkıp bütün yol boyunca millet tarafından yapılan fevkalâde tezahürat ve alkışlar arasında en uzun yoldan Meclis'e geldi. Önden ve arkadan gelen Söğütlü Alayı süvarileri de hakikaten pek heybetli gözüküyorlardı.

36 Geşof Hâdisesi: 12-13 Eylül 1908 gecesi, yâni Meşrutiyet devrinde, Sultan Abdülhamid'in doğum yıldönümü dolayısıyla Sadrâzam Kâmil Paşa, Hariciye Nâzırı'nın konağında yabancı diplomatlara bir ziyafet verir. Bulgaristan'ın Kapı Kethüdası (mümessili) Geşof'un, Osmanlı Devleti'ne tâbi bir emaret (prenslik) olduğu için bu ziyarete davet edilmemesi, Bulgaristan'ın istiklâlini ilânına sebep ve vesile olur. (N)

Nutku Hümayun îrad edilirken yüzbir pare top atıldı. Av-det-i Hümayun da aynen geliş gibi oldu. Saraya dönüşümüzde nutkun beğenilmediği havadisini alarak şevkimizi kaybettik. Ertesi günkü gazetelerde köpürme başladı. Cümlemize mahzunluk çöktü.

MEBUSLARA ZİYAFET

Bir gün babamın, mebusları saraya, yemeğe davet edeceği havadisi çıktı. Babam Şâle Köşkü'ndeki büyük Muayede Salo-nu'nda mebuslarla beraber, sofraya oturacağını söylüyor. "Bu, seleflerimden kimseye nasib olmamıştır," diye cidden sevinçle Ziyafet-i Hümayun'un en ince teferruatına kadar kendisi meşgul oluyordu. Yemek listesini bile kendi tanzim etmişti. Tatlı olarak "yedikardeş tatlısı" yaptırmıştı.37 Sık sık Şâle Köşkü'ne gidiyor, orada sofraların kuruluşu ve ziyafet işleri hakkında emirler veriyordu.

Meclis-i Meb'ûsân Reisi ile Sadrâzam'ın arasına kendisi oturacaktı. Bunları hep kendi düşünüyor ve düzenliyordu. Sofralar hazır olduktan sonra bizlere haber gönderdi. "Cümlesi gelip mebuslarla nasıl yemek yiyeceğimizi görsünler." dedi. Babam önde, biz arkada olmak üzere hep birlikte Şâle Köşkü'ne gittik. Bütün ziyafet salonunu gezdik. Köşeli, at nalı biçiminde olan büyük sofra hazırlanmıştı. Babam, bu sofranın iki ucunun birleştiği yere, dışa tam ortasına oturacaktı. Biz yine dualara başlamıştık. "İnşaâllah hayırlı, uğurlu olur" diyorduk.

Nihayet ziyafet günü geldi. Hepimiz bekleşiyorduk. Muzıka-nın başlamasıyla mebusların saraya geldiğini haber almıştık. Babam büyük üniformasını giyip giderken bizlere de haber göndereceğini söylemişti.
Gelecek haberleri bekliyorduk. Mebuslar çok güzel tezahü-
37 Osmanlılar başlıca yedi millet olduğu için.

rat yapmışlar, babamın etrafını almışlar, Arap mebusların birçoğu ayağını öpmeye bile kalkışmışlardı. Velhasıl babam son derece memnun kalmıştı. Üçüncü Musahip Nâdir Ağa'yı bizim daireye göndererek: "Gördüklerini kadınlarıma, kızlarıma anlat." demişti. Bu müjdeyi getiren Nâdir Ağa'yı ne kadar büyük bir sevinçle kabul ettik, tarif edemem. O gecenin hatırası olarak annem kendisine elmaslı altın bir kutu hediye etti.

Babam Şâle Köşkü'nden dönmeden önce hepimiz kapının önüne gelip kendisini bekledik. İçeri girince cümlemiz tebrik ettik. Hayatımda babamı bu kadar sevinçli, memnun ve beşuş gördüğümü bilmiyorum. Gür sesiyle anlatıyor, "Milletimin ve-killeriyle yemek yedim. Bana karşı pek samimî idiler. Bunu gördüğüme ve muvaffak olduğuma çok şükrediyorum." diyordu. Bizler de sevinç içinde muvaffakiyetine dualar ediyor, birbirimizi tebrik ediyorduk.

Ertesi gün, o gece çekilen resimlerden yadigâr olarak hepimize birer takım gönderildi. Maalesef bu sevinçlerimiz de en sonunda felâkete münkalib oldu.

Ertesi günkü gazeteler yine şevkimizi kırdı. Babamın, "Akıntıya kapıldık, gidiyoruz." dediğini birçok kereler işitmiştik. Bu sözlerinde ne kadar haklı olduğunu görüp anlamaya başlamıştık. Her gün gazeteleri okuyan babam, "Bunlar ihtilâlci gazetelerdir. Bunların sonu hayra alâmet değildir. Bunlar yorgan kavgasından başka bir şey değil." diyordu. Bu sıralarda, yâni 1909 Şubatı ortalarında Kâmil Paşa düşmüş, yerine Hüseyin Hilmi Paşa Sadrâzam olmuştu.

31 MART (13 NİSAN) VAKASI

Eskiden kullandığımız Rûmi tarihe göre 31 Mart'da olduğu için "31 Mart Vak'ası" diye anılan bu vak'a, şimdi kullandığımız Milâdî takvime göre 13 Nisan'a rastladığından ben de 13 Nisan Vak'ası dedim. Dışardan alınan haberler dolayısıyla gece yarısına

doğru sarayda bir telâş başlamıştı. Babam ne olduğunu anlamak için Başkâtibi istemiş, herkes ayağa kalkmıştı. "Asker gidiyor... Asker şeriat istiyormuş." sözleri cereyan ediyordu. Kurşun sesleri işitiliyordu, herkesi bir korku almıştı. Sarayın en üst katına çıkıp dürbünle bakıyor, fakat birşey göremiyorduk. Babamın dairesine gidip geliyorduk. Fakat birşey anlamaya imkân yoktu.

Babam da bir Harem'e geliyor, bir Selâmlığa çıkıyor, Başkâtiple ve Mabeyncilerden Rıza Beyle görüşüyor, olanı anlamaya çalışıyordu. Harem'e girip bizi gördükçe, "Korktuğum oldu. Yorgan kavgası demiyor muydum? işte başladı." diyor, çok meyus bir halde bulunuyordu.

Ertesi gün Sadrâzam Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifa ettiğini haber aldık. Babamın buna da, pek ziyade canı sıkılmıştı. Sarayda Hüseyin Hilmi Paşa için sebatsız, menfaatperest derlerdi. Bununla, beraber bu şekilde istifasına kimse sevinmemişti. Herkes, "Ne oldu, ne olacak?" kaygısına düşmüştü.

Taşkışla'daki avcı taburlarının isyanı bizi dehşete sevketmiş-ti. Babamın padişahlığı sırasında uzun müddet hariciye nezaretinde kalan Tevfik Paşa'nın sadrâzam olmasına hepimiz memnun olmuştuk. Sarayda bu zat için "mücessem namus" derlerdi.

Babam bu haller karşısında son derece üzgün bulunuyordu. Cevad Bey'i38 asilere nasihate göndererek, "Bakalım ne olacak?" diye bekliyordu.

Cevad Bey heyecanla gelerek olanı biteni babama anlattı. "Asilere Efendimiz tarafından söylediklerim tesirini gösterdi. Hâdise kapanmıştır." diye müjde getirdi. Fakat ertesi gün iş yine alevlendi. Babam, Harbiye Nezaretine tayin edilen, Yunan harbinin muzaffer kumandanı Müşir Edhem Paşa ile de görüştü. Onu da âsilere gönderdi. Fakat onun da bir faydası olmadı.

38 Ali Cevad Bey, Mabeyn Başkâtibi idi. Cumhuriyet Hariciyesi'nin mümtaz şahsiyetlerinden Mehmed Cevad Açıkalın Bey'in babasıdır. (N)

Bu işin, kendisinin tahttan indirilmesiyle neticeleneceğinden emin olan babam feragat etmek istediğini Sadrâzam Tevfık Pa-şa'ya bildirdi. Biraderi Reşad Efendi lehine saltanatı bırakmak istiyordu. "Beni istemediklerine eminim. Çekilmeye hazırım. Lâkin bu işte (31 Mart - 13 Nisan Vak'asında) dahlim olmadığı meydana çıkmalıdır." diyordu. Bu sözü her Harem'e girişinde bizlere de söylüyordu. Hele Ali Kabulî Bey'i getirip de "Padişahı isteriz?" diye, bağırdıkları gün çok bezgin ve kederliydi. Allah şahidimdir ki babamı bütün saltanatı müddetince, tahttan indirildiği vakit ve Selânik'e giderken bile bu kadar bitkin ve me'yus görmedim.

Asiler, Ali Kabulî Kaptan'ı, Mabeyn-i Hümayun önüne getirmişler. Babam, "Bırakınız çocuklar. Allah aşkına bana bağışlayınız" diye bağırmış. Bunu bizzat kendisinden dinledim. Buna rağmen zavallıyı süngülemişlerdi.

Babamın musahiplerinden olup babamın son zamanına kadar hizmetinde bulunan Musahip Şöhreddin Ağa, vaktiyle İstanbul'a bu Ali Kabulî Bey'in gemisinde gelmiş ve onun yardımını, iyiliğini görmüştü. Orada gözlerinin önünde Ali Kabulî Bey'in süngülendiğini görünce büyük bir teessürle koşmuş, bîçare adamın ağzına su akıtmak istemişse de müsaade etmemişlerdir. Vak'a tamamiyle gözünün önünde cereyan etmiştir.

Resimli Tarih Mecmuası'nm 1955 Ağustos tarihli 68'inci sayısında "Deniz Albayı Tevfik inci" imzası ile çıkan "31 Mart îrti-caında Ali Kabuli Vak'ası" başlıklı yazıda şu satırlar vardır:

"Sultan Hamid, Ali Kabulî Bey'i görmek istediğinden, Ali Kabulî Bey, Padişahın bulunduğu pencerenin karşısındaki meydana yalnız başına gelerek Padişahı vakur bir eda ile askerce selâmladı. Sultan Hamid, Ali Kabulî Bey'i görünce heyecana kapıldı; fesini geriye itti, bir ayağını da pencerenin kenarına dayayarak Ali Kabulî Bey'i dikkatle süzdü. Nihayet, Alın götürün' yahut 'git' manasına gelmek üzere elinin tersiyle havada bir işaret yaptı..."

Bu satırlar baştanbaşa uydurma ve yanlıştır. Ali Kabulî Bey, Mabeyn-i Hümayun önüne getirilinceye kadar âsîler tarafından pekçok tartaklanmış, tehdid olunmuş ve yarı baygın bir hale getirilmişti. Babamın heyecanı Ali Kabulî Bey'i gördüğü için değil, zavallıyı o halde gördüğü içindi. Fesini arkaya atması da tamamen uydurmadır. Babam fesiyle asla oynamaz, geriye itmeyi terbiyesizlik sayardı. Zaten bir topluluk karşısında fesini arkaya itmek yalnız babam için değil, bütün halk tarafından terbiyesizlik sayılan bir hareketti. Babamın çok terbiyeli bir adam olduğu ise münakaşa götürmez bir hakikattir. Ayağını pencereye dayadığı hakkındaki iddia da yalandır. Mabeyn pencereleri yıkılmadı, henüz ortadadır. Ayağını bu kadar yüksek bir yere dayamak istemesi için hiçbir sebep yoktur. Böyle bir hareketi, ancak, kendisini dışarı atmak isteyen bir insan yapabilir. "Alın, götürün" yahut "Git" manasına gelecek bir işaret yapmadığını da babam birkaç defa söylemiştir. Kendisinden işittiğimiz, "Allah aşkına bırakınız çocuklar, bana bağışlayınız diye bağırdığım hâlde gözümün önünde adamı bitirdiler" dediğidir.

Babamın kan dökmekten, kendi tahtı bahasına da olsa, şiddetle çekinen bir insan olduğu bugün tahakkuk etmiş olduğundan, daha fazla söylemeyi lüzumsuz buluyorum. Allah âdildir. Haklıyı, haksızı ancak O meydana çıkaracaktır.

Babam, Harem'e döndüğü zaman ter içinde kalmış, kederle omuzları çökmüş bir haldeydi. Başını tutarak, "Bizim için artık kurtuluş yolu yok. Askere itaatsizlik gelmiş. Yeniçeriliğe dönmüş, yazık," diyordu. Padişahın yânında bulunan kızı sıfatıyla benim bildiğim budur. Keder, yüzünden akıyordu. Yukarda da söylediğim gibi, tahttan indiği ve Selanik'e gittiği gün bile bu kadar üzgün ve bitkin değildi.

işte o günden itibaren babamın eski neş'esinden zerre kalmadı. "Düşmanlarımın muradı oldu." diyordu. Hareket Ordusu istanbul'a yaklaşmıştı. Hal'ine kadar günlerini beklemekle geçirdi. Biz de me'yus ve perişan, kapısının önünde dolaşıyorduk.

Tevekkülle kaderimize razı olmuştuk. Kendisine sadık paşalar geliyorlar, silâhla mukabele etmesini teklif ediyorlardı. Babam cevaben, "Bir kişi için bin kişi yanmaz. îki kardeş birbirini vurmaz. Tüfekçilerin silâhları toplansın. Kimse bir silâh atmasın. Kimsenin burnunun kanamasını istemem. Ne yapacaklarsa yapsınlar." diyordu.

O sırada Taşkışla dövülüyor, sesler bütün kuvvetiyle saraya aksediyor, cümlemiz korku içinde perişan yaşıyorduk. Saray da muhasara altındaydı. Bu muhasaradan biraz önce Rusya büyükelçisi Mabeyn-i Hümayun'a gelerek: "Çar Hazretlerinin selâmını getirdim. Kendilerini hasta diye işittim. Arzuları neyse bildirsinler. Kıllarına zarar gelmeden her arzuları yerine getirilecektir. Emirlerine muntazırım" diye haber gönderdi.

Cevad Bey bunu arzettiği zaman babam irkilmiş: "Çar'm teklifini görüyor musun Cevad Bey? Allah bana böyle bir şey yapmayı kısmet etmesin. Başıma gelecek her felâkete razıyım. Ecdadımın mezarı neredeyse benimki de orada olmalıdır. Bu ihaneti yapmaktansa ölümü tercih ederim." diye cevap vermiştir. Sonra Cevad Bey'e, "Elçiye, Çar Hazretlerinin selâmına teşekkür ettiğimi, işittikleri gibi hasta olmadığımı, gösterdikleri dostluktan dolayı da teşekkür ettiğimi söyleyiniz" emrini vermiştir.

Hareket Ordusu sarayı kuşatarak etrafla alâkasını kesince, babam "Saray'a, Hareket Ordusu'na karşı teslim bayrağı çekilsin." emrini verdi. Fakat kimse bu bayrağı çekmek istemiyordu. Nihayet yaverlerden Çerkez Mehmed Ali Bey bu işi yapmayı üzerine aldı. Talimhane Köşkü'ne bayrak çekildi. Artık son günlerimiz gelmiş, Hareket Ordusu etrafımızı sarmıştı.

BABAMIN TAHTTAN İNDİRİLMESİ (27 NİSAN 1909 SALI)

Gençliğimin ilk acı ve kederli günleri babamın hal'i ile başlar. Şiddetli top sesleri sarayın duvarlarına aksedip camları sarsarken,

kalbimde duyduğum ıstırapla gözlerimden yaşlar boşandı, ilk sözlerim, Cenab-ı Hakk'a yalvararak, "Allahım! Babama acı. Hayatını bağışla!" diye dua etmek oldu. Taht, taç, bunlar, hep boş şeylerdi. Şimdi bize yalnız onun hayatını korumak, ölümden, ecel-i kazadan muhafaza olunması için dua etmek, Rabbimizden yardım beklemek kalıyordu.

Sığınağımız Allah'tı. Küçük yaştan beri sarayın eskilerinden dinlediğimiz Sultan Aziz'in hal'i ve katli, bu müthiş felâket, dimağlarımızda yer etmişti. Şimdi bizim başımıza da aynı hâlin gelmesi ihtimali vardı. Bu korkulu düşünceyle harap ve perişan titriyor, gözlerimden yaşlar boşanıyor, hıçkırıyordum.

Sarayın her tarafından feryatlar yükseliyor, ah ü enin sesleri arasında "Allah Efendimize acısın" nida ve duaları işitiliyordu. 31 Mart (13 Nisan) Vak'ası gününden beri huzur ve sükûndan mahrum kalmıştık. Hele bir haftadan beri nasıl yaşıyor, neler çekiyorduk? Sarayın bütün genci yaşlısı sofalarda, odalarda dağınık bir hâlde bulunuyorlardı. Her saat, her dakika felâket haberini bekliyorduk. Ne oldu, ne olacak korkusuyla ağlaşıyor-duk. Uykusuz, yataksız, yemeksiz bekliyorduk. Bitkin bir haldeydik. Küçük Mabeyn Dairesindeki babamın odasının kapısı önünde kendisini yalnız bırakmayalım, her ne olacaksa başımıza birlikte gelsin düşüncesiyle başlarımızı duvarlara vurup gözlerimizden yaşlar akıtarak bekleşiyorduk.

Saray büyük bir korku ve hakikî bir karanlık içindeydi. Elektriklerle havagazları sönmüş, sular bile kesilmişti. Gece bekçileri, sadık zannettiğimiz Arnavut kapıcılar hademe ağalar, bahçıvanlar, tablakârlar, hattâ haremağaları bile, çoktan çıkıp gitmişlerdi. Koca sarayda kadınlardan başka kimseler kalmamıştı. Sinir buhranları geçiren, korku ve dehşetten bayılan kadınlar görülüyordu. Etrafımız abluka içindeydi. Arada silâhlar atılıyor, sarayın bahçesine kurşunlar düşüyordu. Bu sesler bizi iliklerimize kadar titretiyordu. Bütün bu hallere rağmen aramızda en metin olan yine babamızdı.

Sükûn ve vekarını asla terketmeyerek büyük bir tevekkülle Küçük Salon'daki masasında oturuyor, bu patırtıları, ağlayışları hiç işitmiyormuş gibi bermûtad kitap ve kâğıtlarıyla meşgul oluyordu. Elindeki tespihini çekerek güleryüzle odanın içinde dolaşıyor, bu haliyle bizlere gayret ve teselli veriyordu. Biz,

kendisini rahatsız etmemek için odasına girmiyorduk. Yalnız annem girip çıkıyordu.

Bu sırada babam bir sandığa yerleştirdiği birçok vesaiki iki haremağası ile Başkâtibe gönderdi. Bunlar kendi hizmetlerini gösteren tarihî vesikalardı. Haremağaları ile de Başkâtibe şu sözleri söyletti: "Zamanımda kaht-ı vükelâ (devlet adam! azlığı) olduğu halde münâvebeyle Said ve Kâmil Paşaları kullanarak devleti idare ettim. Fakat bakalım, benden sonra kim ve nasıl idare edecek?"

Bir aralık babam, anneme, "Kadınım! Çoluk çocuk kaç gündür ne yiyorlar?" diye sordu. Annem, "Efendiciğim! Hiç merak etmeyiniz. Aç kalmıyorlar. Ne buluyorlarsa yiyorlar. Bisküvi falan da vardır. Sizin sağlığınızdan başka istedikleri yoktur" dedi. Babam, "Kadınım! Bu kadar saray halkı bu azıcık şeyle yaşayabilir mi? Bu zavallı kadınların günahları ne ki açlığa mahkûm olsunlar? Bu nasıl devam eder? Bir çaresine bakmalı" dedi. Kapıda bekleyen ikinci Musahip Cevher Ağa'ya seslendi. Başkâtibi çağırttı. Beş dakika geçmeden, Cevad Bey geldi. Babam, "Başkâtip! Bir haftadan beri çoluk çocuk, genci ihtiyarı, bütün kadınlar adeta aç yaşıyorlar. Bu masum kadınların günahı nedir? Biraz ekmek lâzım değil mi? Bir çaresine niçin bakmıyorsunuz?" diye sordu. Cevad Bey laubali bir tavırla: "Ne yapalım? Onları düşünecek halde değiliz. Ne bulurlarsa yesinler. Yemeği nereden bulayım? Aşçılar gitmiş. Sarayda kimse kalmamış. Biraz ekmek getirttim. Suya batırıp yesinler" cevabını verdi.

Hiç beklemediği bu cevap üzerine babam pek mahzun olmuş, hayretler içinde kalmıştı. Babamda, karagünde herkes tarafından terkolunan insanların kırgınlığı vardı. "Çoluk çocuk

açlığa mı mahkûm edildiler? insaniyet ortadan kalktı mı? Bir kişi için bin kişi feda edilir mi? Bu nasıl söz? Herhalde bir çaresini bulunuz" diyerek Küçük Salona doğru yürüdü. Biraz sonra Harem'e bir çuval ekmek gönderilmişti. Kalfalara dağıtıldı. Bizler ise birer parça bisküvi ve kahveyle idare ediyorduk.

Babam yine Cevher Ağa'dan sarayda şehzadelerden kimlerin kaldığını sordu. Cevher Ağa yalnız Abdürrahim ve Nureddin Efendilerin kaldığını, diğer dört büyük şehzadenin büyük hemşirelerin evlerine gittiklerini bildirdi. Babam, "Pekâlâ! Hakları var" cevabım verdikten sonra derhal Abdürrahim Efendi'yi istedi.

Biz, Efendilerin saraydan çıktıklarını biliyorduk. Hattâ Bur-haneddin Efendi'nin kendisine yapılan iftiralardan39 dolayı korkup sarayı terketmeye mecbur olduğunu da bildiğimiz halde babama söylememiştik. Abdürrahim Efendi, zavallı çocuk ağlayarak geldi. Baba oğul öpüşüp ağlaştılar. Babam, "Oğlum! Sen daha çocuk denecek yaştasın. Bu felâketlere tahammül edemezsin. Sana yazık olur. Haydi sen de benimle veda et. Büyük biraderlerin gibi hemşirelerinin evine git. Tehlike içinde bulunmanı istemem. Hattâ buradaki üç genç hemşireni de beraber götür. Onlar da burada kalmasınlar" dedi. Fakat biraderimiz cesaretle, "Hayır babacığım. Sizi bırakıp gidemem. Tehlikeden korkmuyorum. Sizden ayrılacak değilim. Size ne olursa bana da o olacaktır. Gitmem!" dedi.

Biz üç hemşire ise, biraderimiz gitmiş olsa bile, her tehlikeye göğüs gerecek, yine babamızı bırakmayacaktık. Bunu, çoktan aramızda kararlaştırmıştık. O günden sonra Abdürrahim Efendi de aramıza girdi. Selâmlık tarafındaki odalardan birinde küçük bir kanapede yatıp kalkmaya başladı. O zaman Abdürrahim Efendi 14, Nureddin Efendi 7, Abid Efendi ise 4 yaşında idiler.

39 Burhaneddin Efendi güya 31 Mart (13 Nisan) Vak'asını kışkırtmak için askere para dağıttı, diye söyleyenler vardı. Kendisi bu yüzden sorguya çekilmişti.

Babam küçük biraderler için "Analarının yanında kalsınlar ve ayrılmasınlar" diye emretti.

Bundan sonra yine Cevher Ağa'ya "Selâmlıkta, Nöbet Odası'nda kimler kaldı" diye sordu. Cevher Ağa, "Başkâtipten başka Seccadecibaşı izzet, Kahvecibaşı Ali, musahiplerden bendenizden başka Dördüncü Musahip Selim, Musahip Şöhreddin ve Şehabeddin Ağalar, Kâtiplerden Ali Muhsin Bey ve Çerkez Mehmed Paşa40 kaldılar," cevabını verdi. Babam mütebessi-ınâne başını sallayarak, "Pekâlâ," dedi.

Artık cülus topları41 atılmaya başlamıştı. Beklenilen müthiş gün ve saat gelip çatmıştı. Yukarıda yazdığım gibi cümlemiz korku içindeydik. Ağlaşıyor, dua

ediyorduk. Bütün haremleri ve evlâttan Büyük Salon'a toplanmıştık. Kendisi metin ve mütevekkil aramızda dolaşıyordu. Bizlere hitaben, "Takdir-i ilâhî yerini buldu. Elhükmülillâh," diyordu. Biz kendimizi tutamaya-rak ağlıyorduk. O ise, bilâkis bize metanet tavsiye ederek tesellimize çalışıyordu. Bu sırada Cevher Ağa kapıdan gözüktü, "Başkâtip Cevad Bey, Efendimizi görmek, istiyor," dedi. Babam, "gelsin" diyerek bizleri Küçük Salon' a geçirdi. Kapı ardına kadar açıktı. Hepimiz kapının önünde duruyorduk. Cevad Bey içeri girerek Millî Meclis'ten heyet geldiğini haber verdi. Babam "buyursunlar" dedi. Başkâtip önde olarak, gelen heyet içeri girdi.

Dört kişiydiler. Babamın karşısına sırayla durup kısa birer selâm verdiler. Babam mukabele etti. Gelenler, Arnavut Esad Toptânî, Lâz Arif Hikmet Paşa, Ermeni Aram Efendi ve Yahudi Karasu Efendi idi.
Başta duran Esad Toptânî yekten, "Millet seni azletti," dedi.

Babam metin ve gür bir sesle, "Zannedersem hal'etti demek istiyorsunuz. Pekâlâ! Buna gösterilen sebep nedir?" diye cevap verdi.
O zaman ikinci askeri şahıs ki bunun da Arif Hikmet Paşa ol-
40 Bidar Kadınefendi'nin kardeşidir.
41 Sultan Reşad'm cülusu. (N)

duğunu sonradan öğrendik, fetva suretini okumaya başladı. Fetva şöyle başlıyordu: "Imâm-ı Müslimîn olan Zeyd bazı me-sâil-i mühimme-i şer'iyyeyi kütüb-i şer'iyyeden tayyü ihrâc ve kütüb-i mezkûreyi men'ü hark ü ihrak.."

Bu "kütüb-i şer'iyyeyi hark ü ihrak" yani "şer'i kitapları yırtıp yakma" sözleri geçince babam yüksek sesle, "Ben hangi kütüb-i şer'iyyeyi yakmışım? Hasbünallah derim" dedi ve fetvayı sonuna kadar dinledi. Fetvanın okunması bitince, "Bu kararı hangi makam verdi?" diye Arif Hikmet Paşa'ya sordu. Arif Hikmet, "Meclis-i Millî" diye cevap verdi. Bunun üzerine babam, "Ya... Öyle mi? Bu meclise riyaset eden kimdir?" dedi. Ve Ayan Reisi Said Paşa olduğu cevabını alınca hayret eden bir seda ile "Said Paşa, öyle mi?" dedikten sonra şu sözleri söyledi: "Otuzüç sene millet ve devletim için, memleketimin selâmeti için çalıştım. Elimden geldiği kadar hizmet ettim. Hâkimim Allah ve beni muhakeme edecek de Resûlullah'tır. Bu memleketi nasıl buldumsa öylece teslim ediyorum. Hiç kimseye bir karış toprak vermedim. Hizmetimi ancak Cenab-ı Hakk'ın takdirine bırakıyorum. Ne çare ki düşmanlarım bütün hizmetime kara bir çarşaf çekmek istediler ve muvaffak da oldular."

Burada babam sağ ayağını öne atarak, "Allah düşmanlarımı kahretsin" dedi. O zaman hepimiz birden "âmin" dedik. Salonun içinde bu seda yükseliyor, bu "âmin"e erkek sesleri de iştirak ediyordu. Acaba bendegân mı, yoksa babamın karşısında bulunan hey'et azaları mı âmin demişlerdi, bunu anlayamadık.

Babam tekrar Arif Hikmet Paşa'ya hitap etti, "Sizden bir ricada bulunacağım: Lâzırngelenlere ve biraderime bildiriniz. Bana Çırağan Sarayı'nı tahsis etmelerini istiyorum. Buradan oraya kolaylıkla geçmek mümkündür. Âhir-i ömrümüzü biz de orada ibâdetle geçiririz. Başka bir arzum yoktur" dedi. Bir selâm verdi. Vakur ve metin adımlarla, bulunduğumuz Küçük Sa-lon'a doğru yürüdü. Heyet de çıkmıştı.
Bu konuşma sırasında "Babamın iki elinin paltosunun cebinde

olduğunu" görmüş gibi söyleyenler vardır. Babam, iki eli yanlarında olarak resmî bir tavırla duruyordu. Kimseyi, hattâ bizleri bile eli cebinde kabul etmezdi. Ne babamın terbiyesi, ne de Türk terbiyesi bu şekilde bir kimseyi kabule müsaid değildi. Maalesef Şehzade Abdülmecid Efendi, yâni merhum son halife, bu konuşmayı canlandıran tablosunda babamı elleri cebinde olarak tasvir etmiştir. Pek akıllı olan Abdülmecid Efendi' nin, babam gibi bir hükümdarın eli cebinde olarak bir hey'eti kabul etmeyeceğini düşünmemesi şaşılacak şeydir. Fazla söze lüzum görmüyorum.

Babamın maruz kaldığı bu muamele karşısında zavallı biraderim Abdürrahim Efendi'nin sinirleri bozulmuş, iki eliyle yüzünü kapayarak hıçkırıklarla ağlıyordu. Ayakta duramayarak oracığa düşmüştü. Babam salona girer girmez,

Abdürrahim Efendi'nin annesi Peyveste Kadın'a, "Evlâdımız düştü. Ona bakınız" dedi. Anası koşarak biraderimi kaldırdı.

Babamın bayılacağını tahmin ederek dışardan bir şişe kor-diyal göndermişlerdi. Onlar göndermiş olacaklardır. Her nedense babamı öyle sanan düşmanları çoktu. Halbuki babam çok metin adamdı. Şişeyi kendisine gösterdik. "Oraya bırakınız. Olduğu gibi kalsın" dedi.

Sonra bize hey'et azasını anlatmaya başladı, "Baştaki çok iyiliğimi görmüş olan Esad Toptânî'dir. ikincisi Arif Hikmet'dir ki bizim Kızlarağası Abdülganî'nin yetiştirdiği ve o yüzden himayeme aldığım, ferikliğe kadar yükselttiğim bir nankördür. Öbür ikisi de Yahudi Karasu ile Ermeni Aram'dır. Milletim namına otuz üç senelik hizmetimin mükâfatı, memlekete ve milletime düşman olduklarına şüphe etmediğim bu adamlar tarafından hal'imin tebliği oldu. Zarar yok. Milletim masumdur. Bunları tertip edenler şahsî düşmanlarımdır. Fakat Allah âdildir. Bir gün elbet hakikat tecelli eder. Her neyse, takdîr bu imiş." dedi. Sonra bize döndü, "Haydi çocuklarım, çok üzüldünüz. Odalarınıza gidip biraz dinleniniz. Benim gibi metanetli

olmaya gayret ediniz. Olabilir ki yarın yahut öbür gün bizi buradan çıkarırlar. Yüzleriniz çok solgun. Haydi, ağlamayınız. Allah kerîmdir." diye ilâve etti. Hemen babamızın elini öperek odadan çıktık. Ağlıyorduk.

Ben bir haftadan beri daireme çıkmamıştım. Sofalarda ağlayan saray kalfalarının arasından perişan bir halde geçerek dairemin merdivenine gelmiştim. Üst basamakta, elinde doğup büyüdüğüm ihtiyar abam, çökmüş ağlıyordu. Beni bekliyordu. "Aman arslanım, ne hâle gelmişsin? Biraz istirahat et. Kendini bu kadar harap etme." gibi samimî nasihatlarla teselli vererek beni odama götürdü. Yatağımın üzerine uzandım. Hemen oracıkta bir kahve pişirip elime verdi. Fakat o gün istirahat günü değildi. Bir hiss-i kablel-vukû ile aklıma hep fena şeyler geliyordu. "Daha çok göreceğimiz var" diye düşünerek kalbim ürperiyor, âdeta diken üzerinde yatıyormuşum hissiyle harab oluyordum.

O sırada aşağıdaki Hünkâr Sofası'nda yine telâşlı koşuşmalar, feryatlar, patırtılar başladı. Hemen fırladım. Ne oluyor diye merdivenin başına koştum. Alt başında olan kızlar, "Eyvah! Efendimizi götüreceklermiş!" diye bağırıyorlardı. Elim, ayağım kesilmişti. Titriyordum. 'Aman abacığım, ben duramam. Babamı götürüyorlarmış. Ben de gideceğim" dedim.

Sultan Aziz vukuatını görmüş olan tecrübeli abam, "Arslanım! Bu halde gitme. Hiç olmazsa şu örtüyü başına al. Şu mantoyu da giy" diyerek beni giydirdi. Ayrıca elime bir mantoyla bir örtü daha verdi. "Bunları da annene götür" dedi. Birbirimize sarıldık. "Hakkım helâl et abacığım" diyerek merdivenden aşağı koşa koşa inmeye başladım. Arkama baktığım zaman bu şefkatli kadının merdiven üzerine düşmüş, ağlar bir halde olduğunu gördüm ve onu o halde bıraktım. Doğruca babamın dairesine koşuyordum. Her tarafta, sofalarda bekleyen genç, ihtiyar kalfalar arkamdan, "Sen de mi gidiyorsun? Bizi kimlere bırakıyorsunuz? Sizden başka kimimiz var?" diye bağırıyorlardı.

Bana sarılmak istiyorlardı. Ellerinden güçlükle kurtuluyor, "Hakkınızı helâl edin. Babamla gideceğim" diyordum.

Nihayet kendimi babamın dairesinde buldum. İlk gözüme çarpan kapının önünde sapsarı kesilmiş bir halde duran annem oldu. Ona doğru koşarak, "Ne var Allah aşkına, ne oluyoruz anneciğim?" dedim. Annem, "Kızım, babanı Selânik'e götürmek istiyorlarmış. Cevad Bey gelip haber verdi. Efendimiz şimdi hey'etle konuşuyor" diye cevap verdi.

Kapının önünde bekleşiyorduk. Akıbetimizin ne olacağını düşünüyorduk. Böyle bir hâl şimdiye kadar ne görülmüş, ne de işitilmişti. Ecdadımızdan tahttan indirilmiş olanlar burada yaşamış, burada ölmüşlerdi. Hattâ öldürülen dahi olmuş, fakat bir vilâyete nakledilen kimse görülmemişti. Adeta aklımız durmuştu. Bu sırada babam içeriye girdi, "Hayır, gitmeyeceğim, istediklerini burada, yapsmlar!" diye ısrar ediyordu. Cevad Bey kapıya gelmişti, "Inad etmeyiniz. Çoluğunuza çocuğunuza acıyınız. Benim vazifem hitam buluyor. Ben de gideceğim. Çabuk cevabınızı bekliyorlar" diyordu.

Babam tekrar salona geçti. Ne kadar müddet kaldığını tahminden bugün âcizim. Tekrar içeri girip hey'etin söylediklerini bize anlattı. Hey'et dört kişiydi. Kimler olduğunu hemen biraz sonra öğrenmiştik. Biri Hüsnü Paşa, ikincisi Hadi Paşa idi.42 Üçüncüsü Galib Bey, dördüncüsü de Fethi Bey (Fethi Okyar) idi.

Babam bu hey'ete, "Ben burada ölmek isterim. Ecdadımın medfeni buradadır. Benî götürmek istemeniz meşrutiyete mugayirdir" demiş. Fethi Bey, "Ordu, hayatınızı tekeffül ediyor. Size ordu bakacaktır. Bizi cebir kullanmaya mecbur etmeyiniz" diye cevap vermiş. Hüsnü Paşa ise, "Arabaya beraberce binelim. Emniyet etmiyorsanız elinize bir tabanca alınız. Karşınızda oturalım. Bizden bir hareket görürseniz bizi vurmak eliniz-

42 Bu Hadi Paşa, Mahmud Şevket Paşa'nın akrabasından olup Sevr Andlaşmasını imzalayanlardandır.

dedir" teklifini yapmış. Babam da: "Paşa! Ben sizi vurduğum takdirde beni kim vuracak?" diye sormuş.

Babam ilâve ediyordu, "Sözde devletler gemilerini göndermişler. Çanakkale'de bekliyorlarmış. Dâhilde bir vukuat zuhur ederse memleketi işgal edeceklermiş. Tarih huzurunda yine benim mes'ûl olacağımı da utanmadan söylediler. Bu sırada aklıma şimşek gibi bir fikir geldi. Beni evlâtlarım ve ailemle beraber göndermeye müsaade ederlerse giderim dedim. Şimdi sormaya gittiler."

Burada babam acı ve hazin bir bakışla, "iyi yaptım mı? Beraber gelecek misiniz?" diye sordu. Hepimiz, "Evet Efendimiz! Pekiyi yaptınız. Siz nereye giderseniz elbet biz de beraber geleceğiz" dedik. Babam bize teşekkür ederek odanın içinde dolaşmaya başladı. "Mukadderatımızı verecekleri karar tayin edecektir" diye cevap verdi.

Hepimiz takdire razı olmuştuk. Tek korktuğumuz şey babamı bizden ayırmaları, yalnız götürmeleriydi. O zaman ne olacaktı? Bunu düşünerek titriyor, hazin hazin ağlıyorduk.

Bu sırada Cevad Bey kapıya geldi, "Müsaade geldi. Ailece çıkmanıza izin verildi. Şu şartla ki, bir an önce çil malısınız" dedi. Annem, "Efendiciğim! Biraz çamaşır falan alalım, olmaz mı?" deyince Cevad Bey, "Hayır, olamaz! Vakit dardır. Gideceğiniz yerde herşey var. Başınıza toplar atılacak. Bir an evvel çıkınız, daha iyi olur" diye bağırarak mani oldu. Annem şaşırmıştı. Bizimle beraber gitmeye hazır bulunan Hazinedar Gülşen'e babam, "Rica ederim kızım, bana çabuk bir bardak su getir" dedi. Gülsen hemen koşarak suyu getirdi. Babam durduğu yerde bu suyu sonuna kadar içti. Gülşen'e, "Allah razı olsun" dedi.43 İşte saraydan son nafakasını almıştı. Bu sırada saat takriben zevali yedi (on dokuz) idi zannındayım.

43 Zavallı sâdık Gülsen Hanım, ben bunları kendisine okurken gözlerinden yaşlar akarak dinliyordu. Bu fâni dünya kime baki? 13 Temmuz 1955 Çarşamba günü aniden ölerek bizi keder içinde bıraktı. Allah garik-i rahmet eylesin.

Babam suyu içtikten sonra bizlere döndü, "Haydi evlâtlarım, hazır mısınız? Besmele-i şerif ile çıkalım. Allah muinimiz olsun, Tevekkeltü alellah" diyerek yürüdü. Annem Küçük Sa-lon'daki masanın üstünde duran çantayı eline aldı. Bu çantanın içinde Kur'an-ı Kerîm vardı. Babam nereye gitse bu çantayı beraber götürürdü. Cümlemiz, mümkün olduğu kadar toplu bulunmaya dikkat ederek babamın etrafını sardık. Böylece Büyük Salon'u geçerek kapının önüne geldik. Annem derhal atıldı, "Dur Efendiciğim! Evvelâ ben inip arabaya bineceğim" dedi. Önden inip arabaya girdi. Sonra babam, Abdürrahim Efendi, en küçük kardeşimiz Abid Efendi' nin annesi Saliha Naciye Hanım arabaya girdiler. Saliha Naciye Hanım'ın kucağında oğlu Abid Efendi bulunuyor ve zavallı küçük çocuk herşeyden habersiz uyuyordu. Babamın arabası derhal hareket etti.

Şimdi sıra bize gelmişti. Sarayın her tarafı müthiş bir karanlık içindeydi. Birtakım beyaz külâhlı, acayip insanlar merdivenin başında, arabaların önünde bulunuyorlardı. Bu korkunç insanlar nereden çıkmıştı? Bizi dağlara mı kaçıracaklardı? Titreyerek bunların arasından geçiyorduk. Cevad Bey de orada duruyordu. İkinci arabaya ben, Şadiye ve Refia Sultanlar, Abdürrahim Efendi'nin annesi Peyveste Hanım, Refia Sultan'in annesi Sâzkâr Kadın binmiştik. Biz üç

hemşire en genç yaşlarda idik. Nerelere gidiyorduk. Ölüme mi? Hapse mi? Mahkûmiyetimiz ne idi? Ne talihsiz çocuklardık! Arabamız kapıdan çıkarken Seccadecibaşı İzzet Efendi'nin elindeki mendille gözlerini silerek bizi selâmladığım gördük. Arabalarımız âdeta uçuyordu. Arabanın pencerelerinden babamızın arabasını gözlerimizle takip ediyorduk.

Sinirli, bîtap bir haldeydik. Zavallı Peyveste Hanım bayılmıştı. Onu ayıltmak için bir kolonyamız bile yoktu. Sâzkâr Hanım onu ayıltmak için uğraşıyor, "Kalk kardeşim, kendine gel" diye sarsıyor, bağırıyordu. Böylece Yıldız Yokuşu'ndan iniyor, insandan eser görmediğimiz İstanbul'un sokaklarından geçiyor,

yolda mütemadiyen acıklı veda gözyaşlarımızı bırakıyorduk. Nihayet Sirkeci'ye vardık. Babamın arabası bizden önce gelip durmuştu, kendisi inmek üzereydi. Bizim araba da durunca hemen kendimizi atarak babamıza doğru koşmaya başladık. Yine etrafını sardık. Şunu da ilâve etmeden geçemeyeceğim ki, elinde bir baston dahi yoktu. Birtakım askerler, zabitler, jandarmalar bizlerle beraber yürüyorlardı. Trene gelmiştik. Babam vakar ve temkinle trenin basamaklarını çıktı. Arkasında annem vardı. sırayla hepimiz içeri girdik. Salonlu bir vagon hazırlanmıştı. Arkamızdan, gelen üçüncü arabadaki kadınlar da yetiştiler. Musahip ağalar da gelmişlerdi. Kimlerin geldiğini ancak orada görüyorduk. Babamın gelemeyen haremleri, sarayda karşı daire ile Küçük Mabeyn Dairesi'ni asker istilâ ettiğinden ve Harem kapıları da kilitli olduğundan bizim tarafa geçememişlerdi. Biçâre Nureddin Efendi fesini kaybetmiş, çocuk aklınca babamın huzuruna fessiz çıkamayacağını düşünmüş, fesini ararken bizim tarafa geçememiş olduğunu kendisi sonra anlatmıştır.

Hepimiz trene binince üzerimize kapılar çekilip kilitlendi. Babam salonun ortasında ayakta duruyordu. Cevher Ağa'ya bendegândan kimlerin geldiğini sordu. O da musahiplerden Selim ve Şöhreddin Ağalarla Çerkez Mehmed Paşa'nın, Kahvecibaşı Ali Efendi'nin, kâtiplerden Ali Muhsin Bey'in geldiğini bildirdi. Harem'den de bizlerden başka üçüncü arabada merhum Hatice Sultan'ın annesi Fatma Pesend Hanım, ikinci Hazinedar Zülfet, Hazinedar Gülsen, Mülkicihan ve Nevrestan gelmişlerdi.

Ekspres hareket etti. Son hızla gidiyorduk. Küçük bir kompartıman vardı. Babam oraya girdi. Biz de salona gelişigüzel dağıldık. Bazıları yerde oturmaya bile mecbur kaldılar. Geçirdiğimiz korku ve heyecandan cümlemiz harap bir haldeydik. Tren, istasyonlarda durdukça ürkerek: "Ne olduk, yine ne var?" diye birbirimize soruyorduk. Bazı istasyonlarda nümayişler

yapıldığını ve bir defasında taş atıldığını hatırlıyorum. Bu sebepten perdeleri indirmiştik.

Selânik'e vardığımız saati tahminden bugün âcizim. Ertesi gece saat on (yirmi iki) idi zannmdayım.

Şehrin istasyonunda durmadık, Trenimiz şehirden epeyce uzak, boş bir yerde durdu. Babama, geldiğimizi, burada ineceğimizi haber verdiler. Yolculuğumuz sırasında, arada bir bir kondüktör, sarışın bir genç Fransız içeriye girip makinelere bakıyordu. Kendisiyle beraber giren musahipler de bu gence "Mösyö Moris" diyorlardı. Bu çocuk merdivenin başında duruyordu, ineceğimiz yer epey yüksek olduğundan âdeta atlamak lâzım geliyordu. Birtakım zabitler sırayla dizilmişler, bize bakıyorlardı. Babam merdivenin başına gelince genç kondüktöre hitaben, "Oğlum gel, beni tut, rica ederim" dedi. Moris derhal babamın iki elini birden tuttu, aşağı atlamasına yardım etti. Babam kendisine teşekkür ettikten sonra annemi ve bizleri de hep bu çocuk indirdi. Cümlemiz kendisine teşekkür ettik. Ondan sonra yine bir yokuştan çıkıp karanlıkta epeyce yürüdük. Arabaları beklettikleri yere geldik. Saraydan çıktığımız tertip üzere arabalara yerleştik. Hareket ettik, iki tarafımızda atlı askerler gidiyordu. Yarım saatlik bir gidişten sonra Alatini Köşkü'ne vardık.

Sarayı terkettiği gündenberi sigara içmediği için bunalmış olan babam, arabasının yanında giden atlı jandarmaya hitaben: "Hemşehrim bir sigara verir misin?" demiş ve jandarma sigarayı verdiği için pek memnun olmuştu.

Babamla birlikte Selânik'e 24 kişi gelmiştik. Tarihî bir hatıra olarak listesini burada veriyorum:

Haremleri 1— Başikbâl Müşfıka Hanım,
2— ikinci ikbâl Sâzkâr Hanım,
3— Üçüncü ikbâl Peyveste Hanım,
2—

4— Dördüncü ikbâl Fatma Pesend Hanım,
5— Altıncı İkbâl Saliha Naciye Hanım. Kızları 6— Şadiye Sultan,
7— Ben,
8—Refıa Sultan. Oğulları 9—Abdürrahim Efendi,
10—Abid Efendi. Hazinedarlar 11—İkinci Hazinedar Zülfet,
12—Hazinedar Gülsen,
13—Hazinedar Mülkicihan,
14—Hazinedar Nevrestan. Musahipler 15—İkinci Musahip Cevher Ağa,
16—Dördüncü Musahip Selim Ağa,

17—Musahip Şöhreddin Ağa.
Bendegân 18—Çerkez Mehmed Paşa (Bidar Kadın'ın Kardeşi),
19—Kâtip Ali Muhsin Bey,
20—Kahvecibaşı Ali Efendi.
Hademe 21—Kilerci Sıtkı,
22—Kilerci Hakkı,
23—Aşçı Veli Baba (Pederimin şehzadelikten emektarı),
24—Aşçı Mustafa.

Bu son dört kişiyi zabitler getirmişlerdir. Yıllar geçti. Fakat bu acı günlerin izleri kalbimde bakidir.

<vts36cK!> Dördüncü Bölüm:

SELANİK'TE ALATÎNİ KÖŞKÜ'NDE DOKUZ AYLIK HAYATIM

ALATİNİ KÖŞKÜNE GİRİŞİMİZ

Alatini Köşkü'nün bahçesindeki bütün havagazları yandığından fevkalâde aydınlıktı. Babamın arabası büyük taş merdivenin önüne yanaşmış, bizimkiler de arkadan gelmişti. Babam arabadan indiği zaman üst basamakta' genç bir zabit duruyordu. Bu zabitin Fethi Bey (Fethi Okyar) olduğunu, bizimle beraber geldiğini, bize muhafız tayin edildiğini sonradan anladık. Terbiyeli bir halde babamı selâmladı. Biraz konuştular. Buraya kadar birlikte geldiğimizi söyledi.

Babam önde, bizler arkada hep birden köşkün büyük kapısından girip kendimizi büyük salonda bulduk. Arkamızdan derhal kapılar kapandı. O dakikada dünyadan ayrılmış, yeni bir âleme girmiş olduğumuzu anlamıştık. Hepimiz mahzun ve asabi bir haldeydik. Köşkün içinde bizden başka kimse yoktu. Şaşkına dönmüş, koca boş salonun ortasında birbirimize bakıyorduk. Şimdi ne yapacaktık? Ne olacaktı? Bu evde nasıl yaşayacaktık?

Görmediğimiz, düşünmediğimiz, bilmediğimiz, hatır ve hayâlimizden geçmeyen bu hâl ne idi? Geçirdiğimiz bunca tehlikeli, heyecanlı, felâketli, yorgunluklu günlerden sonra mahpus olduğumuzu anlıyorduk. Çünkü bu, acı bir hakikatti. Pencereler koca tahta kepenklerle kapanmıştı. Hariçle alâkamız nihayet bulmuştu. Biz burada yaşayacak, belki de ölecektik. Kendimizi toplamaya, teessürümüzü babamıza göstermemeye mecburduk. Mademki onun selâmeti için kendimizi bu felâkete atmıştık, babamıza olan muhabbet ve şefkatimizi esirgemeyecektik. Onun her türlü rahatını temine elimizden geldiği kadar çalışmak borcumuzdu. Evlâtlık vazifemizi ifa edecektik. Babamıza yardımda bulunmak, başına gelecek kazaların mümkünse önüne geçmek, her türlü fedakârlığı göze almak azim ve kararıyla buralara kadar gelmiştik. Onun, bizler için bundan sonra her şeyden kıymetli

olan hayatının kurtarıldığına emin değildik. Bundan sonra da kimbilir neler olabilirdi. Tahtını, tacını, malım, mülkünü bir anda kaybetmişti. Yalnız elinde kalan yegâne teselli bizdik. Şimdiye kadar sayesinde sâ-yebân olmuş, nimetini yemiş, debdebe ve saltanat sürmüştük. Daha dün Padişahtı. O zaman elini eteğini öpmüştük. Bugün ise bunların hepsi elinden gitmişti. Ama bizim için O, canımız kadar kıymetli, sebeb-i hayatımız, eskisinden daha ziyade takdis ettiğimiz babamızdı. Büyük salonun ortasındaki iki koltuktan birinin üzerine oturmuş, mahzun bir halde düşünmekte olan babamızın etrafını aldık, "Efendimiz! Yorgunsunuz, istirahat buyurmaksınız. Bu odalardan birini intihap buyurunuz. Biz hemen hazırlayacağız." dedik.

Ayağa kalktı, "Bilmem ki ne yapmalı?" dedi. Sonra bize dönerek, "Siz ne yapacaksınız?" diye sordu. "Efendimiz, üzülmeyiniz. Bir çaresini buluruz." dedikse de doğrusu ne yapacağımızı biz de bilmiyorduk.

Babam sol taraftaki odaya doğru yürüdü. Şöyle bir göz gezdirdi. "Burası bize elverişlidir." dedikten sonra tekrar bize döndü, "-

Ya sizler?" dedi. Karşıki odayı göstererek, "Orası bize yeter Efendimiz" dedik.

Sofada koca bir yemek masasından başka iki koltuk vardı. Elbirliğiyle bu koltukları babamın işgal edeceği odaya çektik. Birbirine ekleyerek yatılabilecek bir hâle getirdik. "Buyurunuz Efendimiz! Şimdilik burada dinleniniz" dedik. Lâkin iş bu kadarla bitmiyordu. Görünürde hiçbir şeyler yoktu. Boşluk içindeydik. Kızlardan Gülşen'in aklına geldi: "Belki yukarda birşey-ler vardır" dedi. Fakat yukarıya nasıl çıkmalı idi? Bu katta havagazı vardı. Fakat merdivenden yukarısı karanlık içindeydi.

Su arıyorduk. Yıkanmak, ellerimizi tren kirinden temizlemek istiyorduk. Sabun yoktu. Yukarı kata çıkmak için mum yoktu. Kapıya vurarak musahiplere seslendik. Bunları söyledik. Onlar da Fethi Bey'e söylemişler. Fethi Bey derhal kovalarla su, mum ve sabun gönderdi.

Biraz sonra da Hüsnü Paşa tarafından yemek getirildi, istanbul'dan çıkalıberi ağzımıza bir lokma koymamıştık. Esasen istanbul'daki son haftamızda da yemek yemiş sayılamazdık. Şöyle böyle yaşamıştık. Gençlik kuvveti bize tahammül vermişti. Hüsnü Paşa'nın yolladığı yemek, ekmekle soğut et ve dondurmadan ibaretti. Babam bunları yiyemedi. Yoğurt ile maden-suyu istedi. Sular da içilecek bir halde olmadığından bize de madensuyu getirdiler.

Kaşık, çatal ve bardağımız da yoktu. Etleri elle yediğimiz gibi dondurmaları da ellerimizle yemeye çalışıyorduk. Gençlik bu... Bir yandan da bu hâlimize gülüyorduk. Böylece doyup hararetimizi de giderdikten sonra sabunla elimizi, yüzümüzü yıkadık. Kızlardan birinin yırttığı gömleğini havlu gibi kullandık. Biraz aklımız başımıza geldi. Ellerimize birer mum alarak üçer dörder kişi yukarı çıkalım, diğerleri aşağıda dursun dedik. Merdivenden çıkıp odaları dolaşmaya başladık. Odanın birinde demir bir karyola bulduk. Ötede beride unutulmuş havlu ve örtü gibi şeyler elimize geçti. Bir iki tane de sandalyeye rastladık.

Bunları aşağıya indirdik. Karyolayı söktük. Babamın odasına götürdük. O sırada Fethi Bey de bir otelden birtakım yorganlar, yastıklar getirmiş, ağalarla içeri göndermişti. O kadar kirli şeylerdi ki tarif edemem. Bununla beraber en temiz olanlarını Efendimiz için ayırdık. Hemen bir yatak hazırladık. Kalanları da aramızda taksim ettik.

Diş çıkarmasından zaten biraz hasta olan zavallı Abid Efendi saraydan uykuda çıktığı gibi bütün yolculuğumuz müdde-tince de anasının kucağında uyumuştu. Anasının kolu uyuşmuştu. Saraydan çıkarken arabanın kapısı kırıkmış. Hızla giderken kapı açılıp fırlamak ihtimali olduğundan kadıncağız parmağını kapının halkasına geçirmiş, bir taraftan da oğlunu tutmuş. İnerken de uyuşmuş ve şişmiş olan parmaklarını annemin yardımıyla halkanın içinden güçlükle çıkarabilmiş. Şimdi hâlâ oğlunu kucağında tutuyor, bitkin bir halde bulunuyordu. Yine yukarda berjer tarzında bir iskemle bulmuştuk. Anası, Abid Efendi'yi bunun üzerine yatırdı. Zavallı masum, dünyadan habersiz, hâlâ uyuyordu.

Bütün evin içinde bir halı, bir kilim parçası dahi yoktu. Cümlemiz yorganlara sarılarak kuru tahtaların üzerine serildik. Her pencerenin ve her kapının, önünde birimiz yatmıştık. Musahip Ağaları da selâmlık kapısının önüne yatırdık, işte Selanik'te Alatini köşkü'nde ilk gecemiz böyle geçti.

SELANİK'TE İLK GÜNLERİMİZ

Sabah olmuştu, ilk geceyi nasıl geçirmiştik? Zabitlerin ayak sesleri, balkonun üzerinde ve bahçede dolaşmaları bize her dakika ürküntü veriyordu. Korktuğumuz da oluyordu. O zaman biz hemşireler birbirimize sarılıyorduk.

Güneşin ışığını görünce hemen kalktık. Dün akşam bize dehşet veren koca tahta kepenkleri açtık. Odamıza güneşin tatlı

doldu. Kalblerimize biraz ferahlık geldi. Pencerelerden bahçeyi seyrettik. Ağaçların yeşilliği, çiçeklerin elvanlı renkleri gözlerimizi dinlendiriyordu.

Biraz sonra babamın odasına giderek elini öptük ve "Sabâh-ı şerifler hayır olsun Efendimiz" dedik. O da bize, "Karşınıza hayırlı günler çıksın 44 çocuklarım" cevabını verdi. Sonra, "Nasıl uyudunuz?" diye sordu. "Pek iyi uyuduk Efendimiz" dedik. Gülümsedi, "Ben pek az uyudum. Bugün çok yorgunum. Ta gençliğimden beri mûtadım olan banyoyu yapmadıkça yorgunluğum geçmez; rahat edemem. Maalesef bu bir itiyat" dedi. Biz de babamızı teselli etmek için akşam yukarı kata gezerken bir hamam gördüğümüzü, biraz sabır buyurursa onun da olacağını söyledik. "Bakalım" diye cevap verdi ve anneme, "Çocuklar bu sabah ne yediler?" diye sordu. Annem: "Efendiciğim! Şimdilik yiyecek yok ama elbet böyle bırakmaz, yine bir şeyler getirirler. Üzülmeyiniz. Bir çaresi bulunur" diye cevap verdi. Bunun üzerine babam, "Bugün Fethi Bey'i görmeliyim. Halimizi anlatmam lâzım" dedi. Musahiplerden birini çağırarak Fethi Bey'le görüşmek istediğini bildirdi.

Fethi Bey geldi. Babam onunla görüştükten sonra içeri gelip bize müjdeler gibi: "Fethi Bey, 'Her şey yoluna girecektir. Merak etmeyiniz' diyor. Meğer saraydan iki kilerci ile iki aşçı da getirmişler. Bizim emektar Veli Ağa da gelmiş. Bugün masraf alınacak. Yarın yemekler pişecekmiş. İnşaallah kimse aç kalmaz." dedi. Hakikaten biraz sonra da peynir, ekmek, zeytin, soğuk et, kahve, yoğurt ve madensuyu gönderdiler, ispirto takımı istedik. O da geldi. Bu günümüz de böylece geçmiş oldu.

Saraydan Aşçı Mustafa Ağa ile babamın şehzadeliğinden kalma ihtiyar Veli Baba'yı ve Kilerci Hakkı ve Sıtkı Efendileri de beraber getirmişler, bundan haberimiz yoktu.

Üçüncü günü yemeklerimiz yoluna girmişti. Aynı gün babamla Fethi Bey yine görüştüler, istanbul'a gidip bizlere lâzım

44 Saray tâbiri.

olan çamaşır ve yatak gibi şeyleri getirmesine karar verildi. Aynı zamanda babamın anahtarlarını istedi. Babam kendisinde kalan iki anahtarı da teslim etti. Nerelerin anahtarları olduğunu da anlattı. Sarayda Küçük Mabeyn Dairesi'ndeki Küçük Sa-lon'da bulunan masanın üzerine hazinelerin anahtarlarını bıraktığını da bildirdi.

Bizden önce bu köşkte jandarma kumandanı olan italyan Robilan Paşa oturuyormuş. istanbul'dan gelen emir üzerine derhal köşkü bırakmaya mecbur olmuş. Çıkarken nasılsa unuttukları eşya bir küçük yemek masası, birkaç koltuk, birkaç iskemle, bir iki tahta dolap, evin üst katında küçük bir piyanodan ibaretti. Kuru tahta üzerinde oturup yatıyorduk. Geldiğimizden beri ne yıkanmış, ne de çamaşırlarımızı değiştirebilmiştik.

Babam, Fethi Bey'den haremleri, kızları ve yanımızdaki kalfalar için giyecek ve yatak gibi şeyleri getirmesini rica etmişti. O da elinden geleni yapacağı va'diyle gitmişti. Fethi Bey dönün-ceye kadar köşkteki zabitlerden Yüzbaşı Zekeriya Efendi muhafızlık vazifesini yapacaktı.45

45 Gördüğüm muhafız zabitler şunlardır: Yüzbaşı Zekeriya Efendi, Yüzbaşı Rahmi, Kürt Salim, Mahmut Siirt, Kel Ali, Salih (Salih Bozok), Davut, Tevfik, Kâzım, Fuat, Çolak İbrahim, Emin, Abdullah, Hüseyin Hicrani ve Zünnun Efendiler. Bunların hepsi yüzbaşı idiler. Son zamanlara kadar muhafızlıkta bulunmuşlar,

bazıları çıkmamışlardır. Bunlardan Kürt Mahmut Siirt, Cumhuriyet devrinde bir gazetenin başyazarlığını yapan ve Millet Meclisi azasında bulunan Mahmut (Soydan) Bey'dir. Kel Ali, eski vekillerden Ali Çetinkaya, Salih Bey de Atatürk'ün yaverlerinden olan Salih Bozok'tur. Doktorumuz Atıf Beydi. Selanik'e geldiğimiz günden babamın ölüm gününe kadar ona ve herkese bakmış, doktorluk vazifesini yapmıştır. İcap edince istediği diğer bir doktoru da getirtirdi, işittiğime göre babamın hastalığı ve hususi ahvali hakkında bazı hatıraları varmış. Maalesef tarafsız yazacağını hiç ummuyorum. Çünkü babam vaktiyle onun kardeşini sürgüne göndermişti. Bundan dolayı kin beslediğine hiç şüphe edilmez. Bununla beraber babam kendisine oldukça ehemmiyet gösterir, "Fena çocuğa benzemiyor" derdi. Beylerbeyi Sarayı'na geldikten sonra babam kendisine, o zamanki başmuhafız Rasim Bey'in malûmatı ile kendi kendisinden ayrıca 25 lira aylık vermiştir. Hükümet tarafından babama verilen cep harçlığı 50 lira idi. Demek ki yarısı doktora gidiyordu.

EŞYALARIMIZIN GELMESİ

Selânik'e geldiğimizin onbirinci günü Fethi Bey, istanbul'dan döndü. Beraberinde Âbid Efendi'nin abası Mâhıenvar Kalfa ile hazinedar Dübeşte Kalfa'yı da getirmişti. Hiç beklemediğimiz bir zamanda karşımızda bu kadınları görünce ne kadar sevindiğimizi tarif edemem. Dübeşte gelirken babamın sevgili kedisi Pamuğu da getirmişti.

Hepimiz birbirimize sarılıp ağlaştık. Bizden sonra sarayda neler olduğunu merakla sorduk. Babamın dairesi çoktan hiçlere karışmıştı. Yükte hafif pahada ağır ne varsa yağma edilmişti. Geceleri sabahlara kadar sandıklar, eşyalar saraydan çıkarılıyordu. Babamın hususî dairesindeki bütün kızları karşı daireye geçirmişler, bazılarını anaları babaları, akrabaları gelip saraydan çıkarmışlar. Kalan ihtiyar ve yaşlıları da Topkapı Sarayı'na göndermişler. Zavallı abam âdeta mücadele ederek: "Ölürüm de Sultanımın eşyasını vermem" diye canını ortaya atıp benim ve annemin dairesini mühürletmiş. Refia Sultan'ın anasının, Âbid Efendi'nin anasının dairelerini de mühürlemişler. Şadiye Sultan'ın anası İstanbul'da kaldığı için eşyalarını alıp saraydan çıkmış. Nişantaşı'ndaki hemşiremin evine nakletmiş. Kalan kadın ve efendiler hep harice, ahbab evlerine taşınmışlar. Saray darmadağınık bir hâle gelmiş. Kalfaları hep muayeneden geçirerek öylece çıkarıyorlarmış. Bazıları yıllardan beri biriktirdikleri, alın teriyle kazandıkları paralarını ve elmaslarını korkudan şuraya buraya atarak ancak o suretle kurtulmuşlar.

Fethi Bey, abalarımızı istemiş, babamın Dördüncü Hazinedarını aratmış. Hemşirelerimden Naile Sultan'ın sarayına gittiklerini haber alınca onları saraya celbetmiş, dairelerimizin mühürlerini açtırmış, bize çamaşır ve yatak hazırlatmış, yeniden mühürletmiş. Dördüncü Hazinedar'a da, babamın dairesine getirtip babam için eşya hazırlamasını söylemiş, güçlükle bir sandık bulmuş, fakat iyi çamaşır ve eşya kayıplara karıştığından zavallı Dördüncü Hazinedar ne bulup da koyacağını şaşırmış,

 köşede bucakta kalmış eski püskü ne bulduysa sandığa tıkmış. Allah razı olsun, bu kadarı da Fethi Bey'in gayret ve in-saniyetiyle kabil olmuştu. Maalesef pantolon var, ceket yoktu. Çamaşırlar da hep eski şeylerdi.

Babamla birlikte gelemeyen kadınefendiler ve ikballer hep karşıki dairede kalmış olanlardı. Küçük Mabeyn Dairesi'nin önüne asker gelmiş, kapıları çevirmişlerdi. Ortadaki Hünkâr So-fası'ndan babamın dairesine geçmek imkânsız bir hâle gelmişti. Yâni ne bu taraftakiler o tarafa, ne de o taraftakiler bizim tarafa geçememişlerdi. Allah korusun, biz de öteki tarafta bulun-saydık babamla beraber gidemezdik. O, bir hengâme idi. Her-şey birkaç dakika için de olup bitmişti. Fazla düşünmeye, "en doğru hareket hangisidir" diye fikir yürütmeye imkân yoktu.

Mâhıenvar Kalfa, Selânik'e, Âbid Efendi'nin yanma gitmek için eşyaları mühürlettikten sonra eline büyük bir çanta almış. İçine Efendi'nin 3000 lirası ile esham ve tahvilâtlarını, Techi-zât-ı Askeriye Tahvilâtım, bazı kıymetli mücevherlerini koyarak saraydaki hey'etin huzuruna çıkmış, "Efendim küçüktür.

Ona bakmak için gitmek istiyorum. Bu çanta da Efendinindir. Götüreceğim" deyince, "Sen gidebilirsin. Lâkin çantayı götüremezsin" demişler. Elinden almışlar. Ne kadar yalvarmış, ağlamış, sızlamış ise de yumuşamamışlar. Bunun üzerine: "Hiç değilse, aldığınıza dair bana bir senet verin" demiş. Kadıncağızın eline "Çantayı aldık" diye yazıp ehemmiyetsiz bir kâğıt parçası vermişler, işte birçok yerlerde yazılan çanta meselesi budur. Hattâ Halid Ziya Bey'in hatıratında da bu çanta meselesi vardır. Fakat her nedense doğrusunu yazmamıştır.

Âbid Efendi'nin abası Mâhıenvar Kalfa tarafından hey'ete teslim olunan bu çanta Âbid Efendi'nin anasına aitti. Halid Ziya Bey, Selanik'te babamın huzuruna çıktığı vakit, babam, Âbid Efendi'nin annesinin ricası üzerine bu çanta meselesini Halid Ziya Bey'e hatırlatmıştı. Halbuki Halid Ziya Bey bu işi biraz çapraşık şekilde ve oldukça vuzuhsuz olarak nakletmiştir.

Bir de annemin elinde olan küçük bir çanta vardır ki o bizimle beraber Selanik'e kadar gelmiştir. Halid Ziya Bey, ihtimal o zamanki hey'eti korumak maksadıyla bunu istediği şekilde değiştirmiştir. Doğrusu, benim yukarda anlattığım gibidir. Babam, Halid Ziya Bey vasıtasıyla biraderi Sultan Reşad'a haber göndererek çantayı buldurmasını rica etmişse de hiç şüphesiz yağma edilen o çantayı bulmak kabil olamamıştır.

Fethi Bey, Inekçi Mehmed Ağa ile iki inek, bir de Tatlıcıbaşı Raşid Ağa'yı da beraber getirmişti. Eşyalarımızın geldiğine pek sevindik. Artık yorganlara sarılıp kuru tahtaların üstünde yatmaktan kurtulacaktık.

Babam bize, "İstediğiniz odaları seçiniz" demişti. Ortadaki balkonlu odayı ben aldım. En üst kattaki piyanolu odayı da Ab-dürrahim Efendi aldı. Hemşireler de istedikleri odalara yerleştiler. Böylelikle artık köşke iyice yerleşmiş ve ilk defa çamaşırlarımızı değiştirebilmiştik.

Sarayda Hazinedar Usta Fetânıfer kalmıştı. Onun elinde misafirlere mahsus kıymetli mücevheratlı kahve takımları, gümüş mangallar, şamdanlar, altın tabak takımları, sayısı sayılamayacak kadar kıymetli eşyalar, Dolmabahçe Sarayı'nda Sultan Me-cid'in yaptırmış olduğu Taş Hazine'de mahfuz olup ecdattan kalan eşyaların anahtarları bulunuyordu, Mücessem namus denmeye lâyık olan bu ihtiyar kadın bütün anahtarları hey'ete teslim etmiştir. Sonra saray usûl ve âdetlerince maiyetinde olan hazinedar usta ve kalfalarıyla beraber muayeneden geçirilerek saraydan çıkmışlardır.

Bu biçare kadın yersiz yurtsuz kaldığından epeyce bir zaman sonra Sultan Reşad'a ricada bulunmuş, kendisine beş lira maaş tahsis olunmuş, o zamanlar Hazîne-i Hassa'ya ait bulunup bugün Nuri Demirağ ailesinin elinde bulunan, Serencebey Yokuşu'ndaki evde ölünceye kadar oturmasını Padişah emretmiş, kadıncağız, sıkıntı içinde ölüp gitmiştir.
ilk işimiz eşyalarımızı yerleştirmek oldu. Babamıza gelen

çamaşırlar eski püskü şeyler olduğu halde bize iyi şeyler gelmişti. Yataklarımızdan işine yarayabilecek olanları kendisine takdim ettik.

Geldiğimizin 21'inci günüydü. Yine hiç haberimiz yokken kapımız birdenbire açıldı. Babamın şehzadeliğinden kalma Sırrıcemal Kalfa ile eskilerinden Nevpesend, Hazinedar

Fulya, Fatma Hanım'ın kalfası Cenânyar, Hazinedar Gevheriz46 Kalfa içeriye girdiler. Bu defa hayret feryatlarıyla birbirimizi kucakladık. Etraflarını aldık. Herbiri birşey anlatıyordu. Sırrıcemal Kalfa'nın anlattıkları hepsinden enteresandı: Zavallı kadın birkaç defa hey'etin huzuruna çıkmış: Önüne her kim geldiyse eteğini öpüp, "Beni Efendimize gönderin" diye ağlamış, yalvarmış. Kendisiyle eğlenenler olmuş. Küfür bile etmişler. Yine aldırmamış. Yalvarmakta devam etmiş. Diğer gelen kalfalar da gitmek istediklerini söyleyince nihayet bıkarak hepsine birden müsaade etmişler. Sırrıcemal Kalfa'nın anlattığına göre oradaki hey'etin arasında başı sarıklı, mavi gözlü birisi oturuyormuş. Sırrıcemal Kalfa vaktiyle, babamın kendisine vermiş olduğu, imameleri kehribar olan pırlantalı bir tespihi daima belindeki kuşağa takardı. Kalfa, babamın hal'i

sırasındaki kargaşalıklar içinde bu tespihi babamın dairesinde düşürmüş. Sırrıcemal Kalfa bu tespihi o sarıklının elinde gördüğü halde tespihten hiç bahsetmeyerek ona da yalvarıyormuş. O ise hakaret ederek, "Yürümeni unutmuşsun kocakarı! Nereye gideceksin?" demiş. Buna rağmen Kalfa yalvarmaktan vazgeçmediği için nihayet, "Haydi defol, git!" demişler. Sırrıcemal Kalfa, "Tespihim haram olsun ama yine neyse beni Efendiciğime gönderdi ya. Buna da şükür" diyordu.

Bu sefer gelenlerin verdiği malûmata göre, daha biz İstanbul'da iken, babamın hal'inden birkaç gün önce tevkif edilip götürülmüş olan Nâdir Ağa'yı47 almaya geldikleri vakit Nuri

46 Doğrusu "Gevherriz" (Elmas saçan) ise de, sarayda "Cevheriz" denirdi.

47 "Açıkalın" soyadını alan Musahip Nâdir Ağa (1882-1961) vefat ettiği 1961 yılına kadar istanbul Göztepe'de otururdu. (N)]

Ağa da tesadüfen orada bulunuyormuş. Onu da tevkif etmişler. Diğer saray bendegânıyla beraber Nuri Ağa'yı48 da Selânik'e, bir nevî hapishane hâli alan Beyaz Kule'ye göndermişler. Nuri Ağa'nın bir suçunu bulamadıklarından ve kendisi de, "Beni Efendimize gönderin," diye rica ettiğinden o da kendi arzusuyla aramıza gelip karışmıştı. Bu suretle köşkün içi epeyce kalabalık olmuştu. Günlerimiz yeknesak geçmekle beraber bu hayata da alışmaya çalışıyorduk. Dünyadan habersiz, birbirimizle eski günlerimizi konuşuyor, geçmişten, hatıralardan bahsediyorduk. Hâlihazır ise bizi sinirlendiriyordu.

Öğle yemeklerinden sonra, babamın odasına gidiyor, konuşuyorduk. Bahçenin manzarası hoşumuza gidiyordu. Fakat önümüzdeki, büyük bahçe merdiveninin basamağına bile ba-samıyorduk. Büyük kapıyı açıyor, önünde, fakat iç tarafta olmak şartıyla otururak biraz hava alıyorduk. Pek sevdiğimiz çiçekleri koparmak hakkından bile mahrumduk. Bahçede muttasıl gezen zabitlerden rahatımız kaçıyordu. Pencerelerin önünde biraz fazla kalsak bu adamlar geçiyorlardı. Çekilmeye mecbur kalıyorduk.

KOLAĞASI RASİM BEYİN MUHAFIZLIĞA TAYİNİ

Günün birinde, Fethi Bey'in büsbütün İstanbul'a gideceğini haber aldık. Yerine bir başka muhafız tayin edilecekti. Babam başta olmak üzere hepimiz buna üzülmeye başladık. Çünkü Fethi Bey nâzik, terbiyeli bir adamdı. Babamın istediklerini az çok yerine getirebiliyordu. Bendegândan da kimseyi incitmiyor, herkese iyi muamele ediyordu. Babam gitmemesini kendisinden rica ettiyse de Fethi Bey gitmeye mecbur olduğunu bildirdi.

Nihayet bir gün kendi yerine muhafız tayin edilen Arnavut

48 Musahip Nuri Ağa, 10 Ağustos 1955'de Göztepe'de vefat etti.

.. u -

Rasim Bey'i getirip babama takdim etti. Biz de pencerelerden gördük. Ne yalan söyleyeyim, gayet sert çehreli ve çirkin olan bu adamdan kimsenin kalbi hoşlanmamıştı.

Abdürrahim Efendi zabitlerle temas ediyordu. Bazı havadisler alıyorduk. Zabitlerin isimlerini öğreniyorduk. Fakat her işittiğimizi, canı sıkılmasın diye babama söylemiyorduk.

Babama 800 lira tahsisat bağlanmıştı. Bu paradan bizlere, validelere, kalfalara onar lira veriliyordu. Hepimiz eş maaş alıyorduk. Gençlik icabı bu para ile şeker, çikolata gibi ufak-tefek şeyler de ısmarlıyorduk. Fakat umumiyetle ihtiyaçlarımıza kâfi gelmiyordu.

Babam, birkaç defa gazete istedi. Biz de istiyorduk. Rasim Bey vermiyordu. Hattâ bir gün babama, 'Aleyhinizde çok yazılar yazıyorlar. Okursanız müteessir olursunuz; bu sebepten vermiyoruz" demiş, babam da, "Zarar yok. Biz bu gibi şeylere alışığız. Ehemmiyet vermeyiz" cevabını vermişti.

Zannımca gazete vermemelerinin asıl sebebi kendi icraatlarının yolsuzluklarını bizlere göstermemek, meşrutiyet adı altında işlenen büyük hataları babama bildirmemek idi. Babam gibi akıllı bir adam gazetelerden çok şey anlayabilirdi.

Yukarda da yazdığım gibi, öğle yemeklerinden sonra babamın odasına gider, bir saat, bazen de iki saat kadar yanında kalır, konuşurduk. Kahvesini ağır ağır

içerken kendi şehzadelik günlerinden, sarayda geçen vukuattan bahsederdi. Aklımda kalanları sırası geldikçe yazıyorum.

Babamın çok nasihatini aldım. Aklına her zaman hayran kaldım. Görüşü çok kuvvetliydi, ileriyi keşfedecek kadar keskin görüşlüydü. Keramet sahibi denebilirdi. O zaman söylediklerinin hakikat olduğunu zaman bize ispat etti.

Aman Yarabbi! Babam bunları nasıl keşfetmişti? Söylediklerinden aynen gerçekleşenler pek çok olmuştur.

? 171

SANDANSKİ'NİN ALATİNİ'YE GELMESİ

Bir gün bahçemizde bir faaliyettir başladı. Zabitler koşuyorlar, gülüyorlar, patırdı kıyamet kopuyordu. Biz de ne olduğunu merak edip pencerelerden bakıyorduk. Abdürrahim Efendi bahçeye çıkmıştı, içeriye girince: "Zabitlerin mühim misafirleri varmış. Türk dostu Sandanski geliyormuş. Bizim zabitlerin arasında dostları varmış. Mahbusiyetimizin şerefine ona ziyafet çekiyorlar," haberini getirdi. Hepimiz hayretle seyre dalmıştık.

Bu gürültüler, bu keyifli kahkahalar tabii, babamın da dikkatini çekmiş olacak ki, "bahçede bir eğlence mi var?" diye sormuş. "Bilmiyoruz" demişler ama babam yine şüphe etmiş. Rasim Bey'i istemiş. Ona "bahçede bir eğlence veya ziyafet mi var?" diye sorunca muhafız Rasim Bey pek de söylemek istemediği halde, "evet" demeye mecbur olmuş. Babam hayretle, "Herhalde mühim bir misafir, olacaktır. Kimdir?" diye sormuş. Rasim Bey yine istemeyerek, "Sandanski geliyor. Birlikte yemek yiyeceğiz," demiş. Babam, "Dünkü düşmanımız bugün dostumuz mu oldu?" diye sorunca Rasim Bey, "Şimdi dostuz," diye cevap vermiş.

Babam gülmüş, "Rasim Bey, aldanıyorsunuz. Sandanski49 ve ona benzeyen adamlar hiçbir vakit Türk'ün dostu olamazlar. Gaflet içindesiniz. Aklınızı başınıza toplayınız, yazıktır. Binlerce Türk'ün kanını bu komitacılar emmişlerdir. Pişman olmamanızı temenni ederim," demiş ve şunları da ilâve etmiş, "Ben çekilmiş bir adamım. Benim felâketim şerefine bir Türk düşmanına verilen ziyafet benden ziyade sizin için acıklıdır. Pek teessüf ederim."

Rasim Bey, bu sözler üzerine önüne bakarak çıkmıştır. Ra
sim Bey gittikten sonra babam bu konuşmayı bize anlattı. Bah- r|
çede o kadar neşe kalmadığı da dikkatimizi celbetti. :.'. i

49 Sandanski, Makedonya'nın muhtariyeti için kurulan Santralist Fırkası şefliğini | yapmış ve pekçok kan dökmüş bir rpiwiHir it-

172 •

BABAMIN ŞEFKATİ

Birgün yine odasına gitmiştim. Karşısında oturuyordum. Yüzüme dikkatli dikkatli bakıyordu. "Kızım! Sizi solgun görüyorum. Rahatsız mısınız?" diye sordu. "Hayır Efendimiz. Pek iyiyim. Merak buyurmayınız," dedim. Bir ah çekti, "Zavallı çocuklarım. Sıkılıyorsunuz. Havasız kalıyorsunuz. Sizi de bir türlü, yerleştiremedim. Eğlenceniz de yok," dedi. Sonra birdenbire, "Kızım! Siz güzel piyano çalardınız. Mûsikiyi severdiniz. Yukarda bir piyano var. Çalıyor musunuz?" diye sordu. "Evet Efendimiz! Biraderle beraber bazen çalıyoruz," diye cevap verdim. Babam, "Durun kızım, aklıma bir şey geldi: Siz mandolin de çalardınız değil mi? Şimdi size bir mandolin getirteceğim. Odanızda meşgul olur, biraz eğlenirsiniz. Siz biraz da resim yapardınız. Yağlıboya takımı ısmarlıyacağım. Şu karşıki Karaburun'da bir gazino var ya, onun resmini yapıp bana getirirseniz çok memnun olurum," dedi.

Hakikaten pek sevinmiştim. Yüzüm gülmüştü. Hemen kalkıp elini öptüm. Bir musahip vasıtasıyla Rasim Bey'i çağırttı, isteklerini bildirdi.

Ertesi günü yağlıboya takımı ve mandolin gelmişti. Sevincime son yoktu. Hemen fırçalarımı hazırladım. Karaburun'daki gazinonun resmini yapmaya başladım. Oldukça da muvaffak olmuştum. Her gün meşgul oluyordum. Bir gün elime resmi alarak odasına gittim, gösterdim. Babam, "Aferin kızım! Çok beğendim. Çalışınız kızım. Daha da iyi yaparsınız," dedi. Teşvik etmekten maksadı beni meşgul etmek, oyalamaktı.

Annem için de ayna üzerine çiçekler yaptım. Bunları da babama gösterdim. "Tam annenize göre," diye beni yine teşvik etti. Mandolinle de uğraşıyordum. Hatırımda kalan parçaları çalıyordum. Nota istedimse de getirmediler.

Yaptığım resim hatıra olarak bendeydi, istanbul'dan son çıkışımda onu da kaybettim.

? 173

Bir gün yine merdivenin en üst katında oturmuş, kendimden geçmiş, düşünüyordum. Nedense gönlümün sıkıntısı ziyadeydi. Bilâ ihtiyar şarkı söylemeye başlamıştım. Söylediğim parçalar da babamın en sevdiği Traviata operasından idi. Parça bitmiş, ben de susmuştum. Babam aşağıdan seslendi, "Kızım devam ediniz. Çok memnun oluyorum," diye bağırdı. Fakat ben o kadar üzülmüştüm ki bir türlü sesim çıkmıyordu. Gözlerimden yaşlar boşanmıştı. Eski günleri hatırlamıştım. Hızla odama koştum.

Bir gün öğle yemeğinden sonra yine babamın karşısında oturuyordum. O da kahvesini içiyordu. Annemle, Saliha Naciye Hanım da oturuyorlar, şundan bundan, eski günlerden bahsediyorlardı. Ben nasılsa, "Ah Efendimiz! Bir an evvel şu meşrutiyeti keşke vermiş olsaydınız," dedim.

Babam yüzüme şöyle bir baktı: "Kızım, siz de mi yanlış düşünüyorsunuz?" dedi. "Ben daima meşrutiyet taraftarı idim. Hattâ padişahlığımın ilk zamanlarında o zamanki Vükelâya bunu kabul ettirmek için ısrar etmiştim. Sonradan bunu kaldırmamız milletin çok büyük zararlara uğrayacağı anlaşılmasından dolayı idi. Maazallah devletimizin dağılmasına ramak kalmıştı. Beni meşrutiyet taraftarı olmamakla itham edenler emin olsunlar ki yanıldıklarını anlayacaklardır. Kızım bunu iyi biliniz ki bu İkinci Meşrutiyeti kendi arzumla verdim. Eğer mâni olmak isteseydim..." Burada biraz durdu. "Yapacak şeyi de pek âlâ bilirdim. Esasen meşrutiyetin ilânından önce bütün devletlerin kânun-i esasilerini tercüme ettiriyor, bize en uygun olanını intihap etmek, bu suretle devleti dağılmaktan kurtaracak bir kanun-i esâsiye mâlik olmak, meşrutiyeti bu suretle ilân etmek istiyordum. Ne yapalım. Allah nasib etmedi." Burada gözleri doldu. "Milletimin başında tecrübeli bir baba gibi bulunmak, böylelikle, vatanımın selâmeti uğruna çalışmak azmü kararında idim. Düşmanlarım bu fırsatı bana vermediler. Türlü güçlükler ve iftiralar icat ettiler. Nihayet 31 Mart Vak'ası meydana

174 •

çıkarıldı. Ben, meşrutî bir hükümdarın yapacağını bir hatve aşmadım. Ne ileri, ne de geri gittim. Lâkin beni başka türlü başlarından def edemezlerdi. Ben takdire inanırım. Bu bize Allah'tandır. Eğer 31 Mart Vak'asını ben ihdas etmiş olsaydım bu şekilde yüzüme gözüme bulaştırmazdım. Nasıl yapılacağını pekâlâ bilirdim. Tarih bu hakikati bir gün meydana çıkaracaktır. Bundan dolayı kalbim müsterihtir. Kızım! Şahsım için iki Türk'ün, asker evlâtlarımın birbirini kırmasını, kan dökülmesini Allah hakkı için istemedim. Bana bu iftirayı yükleyenleri Al-lahıma havale ediyorum."

Babam çok müteessir olmuştu. Ben de çok üzülmüş, bu bahsi açtığım için de mahcup olmuş, önüme bakıyordum. Babam sözlerine şöyle devam etti.

"Kızım! Bizim memlekette kaht-ı rical vardır. Karşımda aklına ve ilmine güvendiğim yalnız iki vezir görüyordum. Bunlardan biri Said Paşa, biri de Kâmil Paşa idi. Her ikisi de çok değerli oldukları halde daima bir ipte oynayan iki cambaz gibiydiler. En sıkıştığım zaman bunlardan birini getiriyor, tecrübelerinden istifade etmek istiyordum, işte ben tarihe karıştım. Meydan onlara kaldı. Kızım! Gördüğünüz bu zabit efendilerin cümlesi zamanımda yetişmiş, mektepten çıkmışlardır. Bugün ilmü irfan ocaklarımızdan çıkmış bunlar gibi birçok kimseler vardır. Maarifimiz de ilerlemiştir. Otuz sene evvelki gibi değiliz. Inşa-allah idare ederler de devlet bir zarara uğramaz."

Ben, "Efendimiz! Size bu fenalığı eden Said Paşa'dır," deyince babam pek tuhaf bir şekilde gülümsedi, "Kızım! Ben Said Pa-şa'yı herkesten iyi tanırım. O bir korkaktır. Bunu yapmaya kendisini mecbur görmüştür. Başka kasdı olamaz," dedi. "Mesele bundan ibarettir. Kızım! Görüyorsunuz ki bize gazete, kitap vermiyorlar. Ahvâli bizden gizliyorlar. Fakat maalesef gidişimizin iyi olmadığını hissediyorum. Fakat ahvâli bilmiş olsak da ne faydası olacak? Bilmemeyi daha hayırlı görüyorum. Ben çok görmüş, çok çekmiş bir insanım. Şimdi yaşımız da ilerledi.

eski takat ve kuvvetimiz de kalmadı. Hayırlısı, çekilip, devlete millete dua ederek ibadetle âhır-ı ömrümüzü geçirmektir."

Bize dönüp, üçümüze birden hitap ederek; "Şunun bunun hakkında fena söz söylemeyin. Kaderinize razı olun. Hayır ve şer Allah'tandır deyin. Hayırlısını isteyen kimseye intizar etmeyin. Bunlar boş şeylerdir. Biliyorsunuz ki ecdadımızdan bizden ziyade çekenler, başlarına büyük felâketler gelenler, hallerinden sonra bizim kadar da huzur ve rahat görmeyenler de vardır. İşte ben burada evlâdü ayalimle oturuyorum. Bu hâlime şükrediyorum. Siz de şükredin. Millete dua edin. Allah millete zeval vermesin," dedi.

Elindeki sigarayı tablaya atıp, "Namaz kılacağım. Abdest almak lazım," diyerek ayağa kalktı. Ben de gözlerimin yaşını silerek odadan çıktım.

Babamla olan bu unutulmaz konuşmayı, Alatini'de iken aldığım notlara dayanarak yazıyorum.

BABAMIN BANKADAKİ PARASININ ALINMASI

Bir gün yine köşkte sıkıntılı bir hava esmeye başladı. Babamın Alman Bankası'ndaki parasını almak istiyorlardı. Babam üzüntülü bir halde olduğundan biz de müteessirdik.

istanbul hükümeti, Rasim Bey vasıtasıyla haberler gönderiyor, babam kâğıtlar yazıyor, Rasim Bey sık sık huzura girip cevap getiriyordu. Babam diyordu ki, "Ben kalabalık bir ailenin babasıyım. Padişah olduğum zaman şehzadeliğimde çalışıp kazandığım paranın bir kısmını cülus bahşişi olarak kendi kesemden verdim. Çünkü ben diğer biraderler gibi âvâre yaşamaz, oturmaz, dinlenmez, çiftliklerimde çalışırdım. Kazandığım parayı benden sonra evlâdü ayalim alsın diye bankaya yatırdım. Ben hazineye ait mücevheratı da muhafaza ettim. Devletin parasını kimseye vermedim. Evlâtlarıma bu paradan, mücevherattan

Babamın bu ısrarı karşısında onlar da baskıyı arttırıyorlardı. "Mutlak vereceksiniz. Vermeye mecbursunuz," diyorlardı. Hattâ Rasim bu yüzden hayatımızın bile tehlikeye gireceğini ihsas ediyordu. Babamı, "Sizi de, kızlarınızı da bodruma indirip hapsederler," diye tehdit de etmişti. Abdürrahim Efendi'ye de bâzı korkunç şeyler söyleyip korkutuyorlar, bendegâna fena muamele ederek yıldırmaya çalışıyorlardı.

Biz de korkmaya başlamıştık. "Allah rezzâk-ı âlemdir. Babam parayı versin. Kendi de kurtulsun, biz de kurtulalım," demeye başlamıştık.

Babam bizim İstanbul'a gidip evlenmemizi de istiyor, keza Abdürrahim Efendi'nin burada, bu muhitte tahsilsiz bir halde kalmasını da arzu etmiyordu. Parayı vermedikçe bu arzularının yapılmayacağını kendisine söylüyorlardı.

O sırada, nişanlım Ahmed Nâmi Bey51 ile Refia Sultan'in ni-

50 Oğullarına verdiği bu han da ellerinden çıkmıştır. Bu han, Sultan ikinci Mahmud'un kızı dile Sultan'a ait olup kendisine de zevci Mehmed Ali Paşa'dan intikâl etmiş, Sultan'ın ölümünde de o zamanki Hanedan Kanunu gereğince dile Sultan'ın evlâdı bulunmadığından babama kalmıştı.

51 Ahmed Nâmi Bey'le, Kâmil Paşa'nın son sadareti sırasında nişanlanmıştım. Babama birçok resimler getirilmişse de, ben Cevad Bey'in tavsiyesi üzerine Ahmed Nâmi Bey'i intihap etmiştim. Nişanlarımız teati edilmiş, son kandil merasiminde babamın huzuruna çıkıp elini öpmüştü. Ertesi günkü gazetelerde namzetliğimiz ilân edilmişti.

şanlısı Ali Fuad Bey de Babıâli'ye beraberce gidip Hüseyin Hilmi Paşa'ya bizleri istediklerini bildirmişlerdi. O de cevaben, "Geleceklerdir. Fakat bir iş var. O

iş bitmeden olamaz. Sabırlı olunuz," demişti. Bu konuşmayı, daha sonra Ahmed Nâmi Bey bana bizzat anlatmıştı.

Bütün köşkü bir korku istilâ etmişti. Bu paranın bize baş belâsı olacağını düşünmeye başlamıştık. Hem kendimizin, hem de babamızın selâmeti için "verilsin" diyorduk. Mânevi hava o kadar sıkıcı bir hâle gelmişti ki, pencerelerin önünde bile duramaz olmuştuk.

Babam, evlâtlarının hâline acıyor, üzülüyor, bu parayı vaktiyle evlâtlarının, haremlerinin adına taksim edip de bankaya vermediğine pişman oluyordu. Parayı kendi namına yatırıp da, "Ben öldükten sonra evlâtlarımındır," demekle bir hatâ işlediğini anlıyordu. "Ben hayatta çok şey gördüm. Padişahlığımda hiç rahat huzur görmeden çalışmakla ömrüm geçti. Şehzadeliğim bahtiyardı. Halbuki bu zavallı masum evlâtlarımın hâli ne olacak? Bu üç kızımı evlendirmek bile nasip olmadı. Bu çocuklar benim felâketimle kavrulup hayatlarını kaybediyorlar. Burada gençliklerini heba etmelerini asla istemem. Gitsinler, mesut olsunlar. Oğlum da tahsile gitsin. Bakınız ne hâle geldi. Sinir içinde kıvranıyor," diye son derece üzülüyordu.

Hakikaten Abdürrahim Efendi sinirden ne yapacağını şaşırmış bir hâldeydi. Zabitlerle temasta olduğundan, tahrik edici sözlerin tesiri altında kalıyor, bir türlü kendini zaptedemiyor-du. Üstelik sıkıntıdan sarılık olmuştu. Biz ondan daha büyük olduğumuz için kendisine çok nasihat ediyor idiysek de dinleyecek hâlden çıkmıştı. Benim de burnumdan her sabah kan geliyordu. Annem bunu gördükçe ne yapacağını şaşırıyordu. Hemşirelerim de sararmış solmuşlardı. Velhasıl sıhhatimiz ta-mamiyle bozulmuştu. Tabii, babamın gözünden bunlar da kaçmıyordu. Evlâtlarına çok düşkün bir baba idi. Kendi felâketinin arasında bizleri de bu halde görmek onu çok sarsıyordu.

Babam hükümete müracaat etmiş, Meclis-i Meb'ûsân'a müracaat etmiş ise de mukabil tehdit cevabı almış, artık rahatımız tamamen kaçmıştı. Annem de babama, "Efendiciğim! Ver de kurtul. Senin ve cümlemizin selâmeti için bu parayı başından defet. Nasıl olsa bir lokma ekmek buluruz. Çocukların da böyle söylüyorlar," demişti. Nihayet bu endişeler, bu ıstıraplar arasında paranın verilmesi takarrür etti. Ve bir gün babama imza ettirdiler.

Fakat banka kendisine gönderilen bu imzalı kâğıdı kabul etmedi. Huzura gelip kendi gözlerinin önünde babamın imzasını almak ve parayı da bizzat kendisine vermekte ısrar ettiler. Babamın şartlan ise şunlardı:

1 — Abdürrahim Efendi'nin tahsil ve üç Sultanın da evlenmek için buradan çıkarak İstanbul'a gitmeleri.

2 — Yanında kalan bendegân'a biraz hürriyet verilmesi.

3 — Kendisi için kâfi miktarda tahsisat bağlanması ve Alati-ni Köşkü'nün satın alınması.

4 — Ölünceye kadar rahat bırakılması ve hayatının ordu tarafından tekeffül edilmesi.

Bu şartlar kabul edildiği takdirde babam parayı vereceğini bildirmişti. Hakikaten bendegân da hürriyetsiz kaldıklarından dolayı pek ziyade şikâyete başlamışlardı.

Şartların kabul edildiğini bildirdiler. Nihayet banka direktörlerinin huzura gelip imza edecekleri gün kararlaştı. O gün sabahtan zabitler tehdit tavırları takınarak bahçede dolaşmaya başladılar. Sık sık pencerelerin önünden geçiyorlardı. Faaliyet ziyadeleşmişti. Abdürrahim Efendi ve bendegân, Selâmlık Odası'na toplanmışlar, bahçeye çıkmaktan korkup sessiz sedasız oturuyorlardı. Biz de pencerelerin pancurlarını çekmiş, arkasından gözetliyorduk.

Yine hayatımızın en korkunç günlerinden birini yaşıyorduk. Bütün zabitler sivil giyinmişti. Korkunç bakışlarıyla pencereleri

süzüyorlardı. O gün zabitler her günden ziyade hiddetli bir haldeydiler. Böylelikle, bugün gelecek olan Alman Konsolo-su'na ve banka direktörüne babamın bu parayı rızası hilâfına verdiğini söylemesi ihtimalini önlemek istiyorlardı. Bizim gibi tecrübesiz kadınlar bu vaziyetten elbet korkardı.

Babam birinci kattaki büyük yemek salonunda, büyük masanın önünde direktörleri ve Alman Konsolosu'nu kabul edecekti. Babam, Abdürrahim Efendi'nin de yanında bulunmasını istemişse de biraderim, zabitlerden çok çekindiği ve sinirlendiği için, "Gelemem. Beni affediniz," demişti. Bunun üzerine babam, o zaman beş yaşında bulunan küçük oğlu Abid Efendi'yi sağına oturtmuştu. Âbid Efendi'yi yanına oturtmaktan maksadı beş yaşındaki bu masumun hakkının gadre uğradığını ihsas etmekti. Biz de merdivenin üst başından, aşağıda geçecek sahneyi görmeye çalışıyorduk.

Nihayet Konsolos önde olmak üzere üç direktör Hadi ve Ali Rıza Paşalar ve Rasim Bey hep birlikte salona girdiler. Konsolos ve direktörler babamı ta'zîmle selâmladılar. Babam da kendilerine mukabele etti. Büyük altı bavul para ve tahvilâtı da beraberinde getirmişler, yere dizmişlerdi.

Direktörler, paşalara ve Rasim Bey'e dönerek, "Majeste ile biz yalnız kalmak istiyoruz. Kendileriyle hususi görüşmemiz lâzımdır. Muameleyi ancak bu suretle yapabiliriz," deyince paşalar ve Rasim Bey pek ziyade şaşırdılar. Birbirlerinin yüzüne baktılar. Fakat ister istemez salonu terkedip bahçeye indiler. İşte o zaman bahçede bir kıyamettir koptu. Almanlara kendilerini sivil göstermek isteyen sivil kılıklı zabitler, Hadi Paşa ile Ali Rıza Paşa'nın etrafını sardılar. Askeri disiplini, mafevke (üst'e) saygıyı falan bir tarafa bırakarak yüksek sesle, "Neden yalnız bıraktınız diye söylenmeye, babama küfürler etmeye, bizim pancurlara tehdit işaretleri savurmaya başladılar. Paşaların rütbelerine hiç ehemmiyet vermiyorlardı. Onlar da suçlu gibi bir hâl almışlardı. Bu hâlleri korku içinde seyrediyorduk.

Nihayet kapı açıldı. Direktörlerle Konsolos'un dışarıya çıktıkları görüldü. Derhal bahçeye bir sükûnet geldi. Hiç unutmam, Konsolos etrafına selâm bile vermeden yürüdü. Herhalde vaziyetin hoşuna gitmemiş olduğu belliydi. Direktörler, de onu takip ettiler. Köşede bekleyen arabalarına doğru hızlı adımlarla gidip bindiler. Paşalar arkalarından yürüyorlardı. Onlara bile bakmadılar. Araba sür'atle kapıdan çıktı.

Babam balkonun kapısına yürümüştü. Zabitlere, "Alınız şunları!" diye gür bir sesle bağırdı. Birkaç zabit koşarak salona girdiler. Bavulları taşımaya başladılar. Evvelden iki lando arabası hazırlanmıştı. Bavulları köşede bekleyen bu arabalara yerleştirdiler.

Birinci arabaya Kürt Salim atladı, ikinci arabaya da bugün adını hatırlayamadığım bir zabit bindi. Aynı hâl ve sür'atle kapıdan çıkıp Beyaz Kule'ye doğru gittiler.

Paraların tesliminden sonra babam bizleri huzuruna cel-betti, "Evlâtlarım! Hiçbirinizin istikbalini temin edemediğimden çok me'yûsum. Ne yapayım? Talih, kader böyle imiş. Elbet size millet bakar," dedi.

Esasen biz de sabahtan beri az korku geçirmemiştik. Kurtulduğumuza memnun bile olmuştuk. "Efendimiz! Siz sağ olunuz. Feda olan paralar olsun," diyerek elini öptük. O da gözleri dolarak bizi öptü. Biz de gözlerimizin yaşını silerek odalarımıza çekildik. Sonradan işittiğimize göre, bu muhafız zabitlerin hepsine bu paradan ikramiye verilmiştir.

Paraların tesliminden bir gün sonra Rasim Bey huzurda iken babama, "Efendim. Bu paraları verdiğiniz halde gösterdiğiniz metanete hayran oldum. Vallahi ben on liramı düşürmüş olsam oturduğum odanın kapısını bulamayacak kadar kendimden geçer, kederimden ne yapacağımı şaşırırdım," demiş.

Babam da bu sözlere gülerek, "Rasim Bey! Mal habistir. Bir elden gelir, diğerinden çıkar. Siz benim elimde büyümüş, yetişmiş adamlarsınız. Ben ise nice şeyler görmüş geçirmiş inşa-

Mâruf tabiriyle sakalımı değirmende ağartmadım. Bana •bunları Allah verdi. Yine o aldı." cevabını vermiştir.

YÜZBAŞI KÜRT SALİMİN BABAMA TABANCAYLA ATEŞ ETMESİ

Alatini Köşkü'nde babamın paraları teslim edildikten takriben bir hafta sonra muhafız zabitlerden Topçu Yüzbaşısı Kürt Salim, babama kurşun atmıştı.

Bir sabah, tahminen on buçuktu. Yemekten evvel hava almak için babam balkona çıkmış, dolaşıyordu. Hemşirelerimin herbiri kendi odalarında bulunuyorlar, ben de kendi odamda mandolin çalıyordum. Tam benim balkonumun altından bir tabanca patladığını duydum. "Eyvah! Korktuğumuza uğradık!" diye bir feryat koparark deli gibi merdivene koştum. Aşağıya indim. Gözlerime ilk ilişen babam oldu. Ayakta balkonun kapısı önünde duruyor, annemle, Saliha Naciye Hanım'a hâdiseyi anlatıyordu. Diğer haremleriyle biz kızları da oraya gelmiştik.

— "Salim bize kurşun attı. Şu karşıdaki taflanların arasına saklanmış. Gözümle gördüm. Ben çık diye bağırınca her nedense ikinci kurşunu atmadan ayağa kalktı," diyordu.

Bahçede musahiplerden Selim Ağa ile Kahvecibaşı Ali Efendi ve Âbid Efendi geziyorlarmış. Bu hâli onlar da görmüşler. Kurşun duvara çarpıp geriye teperek bahçedeki çakıl taşlarının üzerine düşmüş. Babam, Ali Efendi'ye seslenmiş, "Kurşun işte şurada duruyor. Alıp bana getir," demiş ise de Ali Efendi, "Affet beni Efendiciğim, getiremem," diyerek korkusundan ağlamıştır.

Bu vak'a üzerine zabitler koşup Salim'i tuttular. Alıp götürdüler. Babam derhal Rasim Bey'i istedi. Rasim Bey o sırada köşkte yoktu. Biraz sonra geldi. Babam hâlâ kapının önünde Rasim Bey'i bekliyordu. Ona yerde duran kurşunu göstererek, "Salim bizi vurmak istedi. Lâkin muvaffak olamadı, işte kurşun burada duruyor. Bizimkilerden istedim. Getirmediler. Kurşunu

bana veriniz, hatıra olarak saklayacağım," dedi. Rasim Bey: "Bir şeydir oldu. Kusura bakmayınız. Ben şimdi Salim'i buradan çıkaracağım. Merak etmeyiniz," diyerek bahçeye indi. Kurşunu aldı. "Veremem," diyerek cebine koydu. Çıkıp gitti.

Bu köşkün, limonlukta çalışan eski bir bahçıvanı vardı. Bar-bo adında bir Rumdu. Bu hâli tamamiyle görmüştü. Kurşun atıldığı sırada orada bulunuyordu. Eliyle yüzünü kapayarak feryatla bağırmıştı. Çok ağlamış olduğunu da ağalardan haber aldık.

Kürt Salim'e bunu neden yaptın diye sordukları zaman, "Cümlemizi kurtarmak için," cevabını vermiştir. Bunu da sonradan öğrendik.

Esasen babamın talihidir: Kime nimet yedirdiyse mutlak ondan ihanet görmüştür. Bu Kürt Salim kimdi? Vaktiyle pek fakir bir ailenin çocuğu imiş. Asker olmak istediği halde müracaat edecek kimsesi yokmuş. Bu arzusunu bazı kimselere söylemiş. Onlardan biri kendisine, babamın hususî doktoru İsmet Paşa'ya başvurmasını tavsiye etmiş. İsmet Paşa, Yıldız'a yakın olan Yeni Mahalle'de ikamet edermiş. Saraya da daima sabahları yokuşu yürüyerek çıkmak suretiyle gelirmiş. Bazı kimseler Paşa'yı yolda yakalayıp hallerini anlatırlar, o da Padişah'a arze-der, bu suretle birçok kimselere iyilikte bulunurmuş. Salim'e de aynen böyle yapmasını tavsiye etmişler.

Salim, bir sabah İsmet Paşa'yı yokuşun başında bekleyip halini anlatmış, ismet Paşa da, "Peki oğlum, Efendimize arzede-rim," demiş. Babama bu genç çocuğun halini anlatmış. Babam da Kuleli'ye yazdırtıp ihsan göndermiş.

işte Salim bu suretle yetişmiş, yüzbaşılığa kadar terfi etmiştir. Lâkin gel zaman git zaman, babamın hal'inde moda olan kahramanlık zihniyetiyle babamı ortadan kaldırmanın bir şeref olacağını düşünerek bu kurşunu atmaktan çekinmemiştir. Böylelikle minnet borcunu ödemiştir!

BABAMIN HAFIZA KUVVETİ

Yine zabitler arasında bir Yüzbaşı Hakkı Efendi vardı. Babam bir gün Cevher Ağa'ya onu göstererek, "Ben bu çocuğu tanıyorum," demişti. Cevher Ağa hayretle: "Nasıl olur Efendimiz? Zannetmem," deyince babam gülmüş, "Ben bir kere gördüğümü asla unutmam. Eminim ki bu çocuk odur. İmparator bana ilk defa misafir geldiği vakit Talimhane Köşkü'nde genç zabitlere meç talimi yaptırmış, misafirime göstermiştim. Bu çocuk o zaman pek gençti. Fevkalâde kılıç kullanıyordu. İmparatorun da, benim de pek hoşuma gitmişti. Bundan dolayı elimle göğsüne altın madalya takmıştım, işte Hakkı Efendi bu çocuktur. Bir yolunu bulursan kendisinden sor bakalım, ne diyecek," demişti.

Cevher Ağa bir gün bahçede otururken yanlarında kimse bulunmamasından istifade ederek münasip bir lisanla bunu sormuş. Hakkı Efendi birdenbire şaşırmış. Müteredditbir hayretle: "Evet benim. Fakat nasıl oluyor da beni hatırlıyor? O zaman pek gençtim. Bugün ise kırk yaşındayım. Saçlarım ağarmış, aradan yıllar geçmiş. Doğrusu hafıza kuvvetine hayran oldum," diye cevap vermiş. Lâkin sonra: "Rica ederim, bundan kimseye bahsetmeyiniz," diye de tembih etmiştir.
Bereket versin ki Hakkı Efendi de bize kurşun atmadı!
MAHMUD ŞEVKET PAŞANIN ALATİNİ'YE GELMESİ
Bir gün yine bahçemizde faaliyet başladı. Hepimiz pencerelere koşup faaliyetin sebebini anlamak istiyorduk. Biraz sonra anladık: Meğer Mahmud Şevket Paşa teftişte bulunacakmış. Bahçeye geldiği zaman etrafında muhafız zabitlerle Hadi Paşa vardı. Hiç konuşmayarak öylece köşkün etrafını tavaf ediyordu. Gözlerini asla pencerelere kaldırmıyordu. Baksın diye biz de mahsus hızlı sesle konuşuyorduk.
Babam, Rasim Bey'i istedi, "Paşayı görmek istiyorum.

kendisine bildiriniz," dedi. Lâkin Rasim Bey tekrar gelip de evet yahut hayır diye bir cevap getirmedi.
Karşımızdaki büyük meydana arka tarafından çıkmaz bir sokak vardı. Paşanın gelmesinden biraz sonra Alatini Köş-kü'nün duvarından oraya bir kapı açtılar. Önüne de zabitlerin nöbet beklemesi için bir daire yaptırdılar. Nöbetçi olmayanlar orada yemek yiyip istirahat ediyorlardı.
ALATİNİDE İLK RAMAZAN VE ALİ MUHSİN BEYİN HAPSEDİLMESİ
Ramazan gelmiş, hepimiz oruca başlamıştık. Zabitler, kâtip, Ali Muhsin Bey'i köşkün altındaki bodruma hapsetmişlerdi.
Sebebini hiç kimse bilmiyordu. Herkes, bilhassa ağalar çok korkuyordu. Bizlerden de saklıyorlardı. Babam da Ali Muhsin Bey'i istemiş, fakat "biraz hastadır" diye cevap vermişlerdi. Nihayet Abdürrahim Efendi'den hakikati anladık, Onbir gün olmuştu. Ağaların ağzını bıçak açmıyordu. En sonunda babam: "Ali Muhsin Bey nasıldır?" diye sorunca Harem'den kendisine hakikati söylemişler. Fakat kimin söylediği belli değildir.
Babam fevkalâde müteessir olarak derhal Rasim Bey'i istemiş, "Ali Muhsin Bey'i niçin hapsettiniz? Kabahati nedir?" deyince, "Efendim, bazı hatıralarınızı kendisine kaydettiriyor-muşsunuz. Yasaktır. Ali Muhsin Bey bundan dolayı hapsedilmiştir," cevabını vermiş. Bunun üzerine babam, "Aman rica ederim, adamcağızı mübarek ramazanda bu halde bırakmayınız. Bir daha kendisine bir şey yazdırmam. Bunun bir suç olacağını tasavvur etmemiştim," demiş. Ali Muhsin Bey onbir gün bodrumda Kur'ân okuyup orucunu tuttuktan sonra hapisten çıkmışsa da, bir daha babamın huzuruna gelememiş, daha doğrusu getirilmemiştir.
Bir gün Rasim Bey huzura gelmişti. Babam onunla

görüştükten sonra içeri girdi. Biz de orada bulunuyorduk. Birdenbire, "Cidden bu adam pek iyi bir hapishane müdürüdür. Hakikaten pek vazifeşinas," dedi ve gülerek ilâve etti: "Vaktiyle bu adamı tanımış olsaydım mutlaka aynı hizmette kullanırdım. Bu işin bundan daha ehli bulunamaz."
ALATİNİ'DEN ÇIKMAMIZ
Babam, köşkün hususi doktoru, olan Atıf Bey'le görüşüyor, "Kızlarımın sıhhati bozuluyor. İstanbul'a bir rapor yazıp göndermenizi isterim," diyordu. Atıf Bey de bir rapor tanzim edip göndermişti. Az zaman sonra Alatini'den çıkarak İstanbul'a gitmemiz için izin geldi. Gitmek istemekle beraber babamızı ter-kedip de gideceğimiz için üzülüyorduk. Ben öteki iki hemşiremden daha kederliydim. Çünkü hem babamı, hem de annemi bırakıp gidecektim.
Annem beni karşısına alıp nasihat ediyordu: "Kızım! Ağlama, üzülme. Metin ol. Kaderimiz böyle imiş. Mutlaka gitmelisin. Burada kalırsan gençliğine yazık olur. Evin barkın, çoluğun çocuğun olmalı. Uzakta bile olsan senin çocuk sahibi olduğunu bilmeliyiz. Üstelik buranın havasıyle imtizaç edemiyorsun. Genç yaşında bu mahpeste çürüyüp, solup, mahvolursan o zaman benim hâlim ne olur? Allah bana

bunu göstermesin. Git evlâdım. Bahtiyar ol. Ancak o zaman kalbim rahat eder," diyordu.

Aşağı inip babamı gördükçe gözlerimden yaşlar boşanıyor-du. Göstermemek için kaçıp odama geliyor, yatağımın üzerine kapanıp saatlerce talihimizin fenalığına ağlıyordum. Hemen her günüm elem, keder içinde geçiyordu. Buradan çıktıktan sonra bu iki mukaddes vücudu bir daha görmek kısmet olacak mıydı? Bütün ömrüm bunların hasretiyle mi geçecekti? Haberlerini dahi alamıyacak mıydım? Kendilerini nasıl bırakıp gidecektim? Bütün bu düşüncelerin ıstıraplarıyla kıvranıyordum.

Ogünlerde çektiğim acı ve ıstırabı bugün dahi, bunu yazarken kalbimde hissetmekteyim.

Nihayet çıkacağımız gün yaklaşmıştı. Eşyalarımızı bugün evvel alacaklarını haber verdiler. Hiçbir şeye elimi sürmeye takat ve tahammülüm kalmamıştı. Gülsen ile Dübeşte ve Mülkicihan elbirliğiyle eşyalarımı hazırlıyorlar, her işi onlar yapıyorlardı. Mülkicihan yarım başağnsına müptelâ olduğu için o da benimle beraber İstanbul'a dönecekti. Askerler gelip eşyalarımızı çıkardılar. Anahtarlarımızı da istemişlerdi. Meğer bunun hikmeti varmış. Sonradan anladık.

Çıkacağımız günün akşamı babamla vedalaşacaktım. Ağlaya titreye aşağıya indim. Babamın kapısında bir müddet durdum. Sonra olanca gayretimi toplayarak yavaşça odasına girdim.

Babam kendisini yorgun hissettiği için yatağın üzerinde oturuyordu. Dizlerini yorganla örtmüştü. Doğruca yatağın önüne koştum. Diz çöktüm. Elimle yorganın altında duran ayaklarına sarıldım. Öpmeye başladım. Gözlerimden yaşlar boşanmış, hıçkırıktan boğuluyor gibiydim. "Babacığım, babacığım!" diyor, inliyor, tıkanıyordum. Ağzımdan başka söz çıkmıyordu. Babam eliyle başımı tutmuştu. Saçlarımdan okşuyordu. Sesi titreyerek, "Metin ol kızım, ağlama kızım!" diyor, fakat kendisi de ağlıyordu. Odada olan annemle, Saliha Naciye Hanım da hıçkırıklarla ağlıyorlardı.

Oraya çöktüm. Başımı babamın karyolasının demirine dayadım. Ömrümün en bedbaht, en acıklı saatini yaşadım. Babam hem saçlarımı okşuyor, hem de şunları söylüyordu:

"Melek evlâdım! Takdir böyle imiş. Söyleyeceklerimi iyi dinle. Kulağında kalsın. Ömrün oldukça unutma. Hanedanımız çilelidir. Hepsinin başına bu gibi şeyler gelmiştir. Fakat takdire tevekkül lâzımdır. Dokuz ay benimle beraber kavruldunuz. Bundan fazla feda olmanızı istemem. Kızım, sana en büyük, en son nasihatim Hanedanımızın şeref ve namusunu canınızdan

ziyade sakınmanızdır. Kızım olduğunuzu asla unutmayınız. Bana dokunacak her türlü hâl ü hareketten sakınıp kendinizi muhafaza ediniz. İsmimi yere düşürmeyiniz. Melek evlâdım. Sen akıllı bir çocuksun. Senden daima iyilik beklerim. Allah seni mes'ud etsin. Duam üzerinde bakidir. Kızım! Bugün amcanız yerimi işgal etmektedir. Ona da benim kadar hürmetkar olur, itaat ederseniz beni çok memnun edersiniz. Onun her emrine mutî olmanızı isterim. Politika icabı, biraderim, zevçlerinizi münasip bulmazsa karşı gelmeyiniz. Bütün hayatınızca afif olunuz. Mümkünse sık sık mektuplarınızı, sıhhat haberlerinizi almak isterim."

Babam, canevime işleyen öğütlerini verdikten sonra başu-cunda duran küçük masanın üzerinde, istanbul'dan gelirken kıravatına takmış olduğu küçük platin boyunbağı iğnesini alarak elime verdi: "Al kızım! Sana yadigârım olsun," dedi. İğneyi elime alarak tekrar ayaklarına sarıldım, öptüm. "Biradere selâmlarımı söyleyiniz. Sizleri kendisine emanet ettiğimi de söyleyiniz. O sizi saraya alacak, himaye edecektir, itaatte kusur etmeyiniz," dedi. Ellerine sarılıyor, birbirimizi öpüyor, gözyaşla-rımız birbirine karışıyordu. Babam son söz olarak, "Allah mes'ud etsin. Çok bahtiyar ol evlâdım," dedi. Ben de, "Allah yardımcımız olsun babacığım," diye mukabele ettim.

Öyle bir hâle gelmiştim ki âdeta bayılacak gibiydim. Babanım rengi de kül gibi olmuştu. Annemle Saliha Naciye Hanım beni kolumdan tutup çektiler, "Ne

yapıyorsun? Kendine gel. Efendimizi fazla üzüyorsun. Aklını başına topla," diyerek beni sürüklercesine çekip odadan çıkardılar.

Benden sonra babam, Mülkicihan'ı istemiş. O da ağlayarak Efendisinin ayağını öpüp veda etmiş, babam ona, "Kızıma söylemedim. Damadıma selâmlarımı söyle. Kızımı Allah'tan sonra kendisine emanet ediyorum," demiş. Abama da ayrıca selâm göndermiş, "Ölünceye kadar kızımın yanından ayrılmasın," demiştir.

Babam o gün yalnız bizimle değil, İstanbul'a gidecek olanların herbiriyle ayrı ayrı görüşmüştü. Bendegânı bile Harem'e girip veda etmişlerdir.

Babamın yanından; ayrıldıktan sonra odama çıktım. Fakat girer girmez düşüp bayıldım. Gülsen ile Dübeşte kolonyayla beni ayılttılar. Teselli etmeye çalıştılar.

Anneme de veda etmek istiyordum. "Aman Allahım! Ne bedbahtım ki hem annemi, hem babamı bırakıp gidiyorum!" diye bağırıp ağlıyordum. Birdenbire kapı açıldı. Annem gelmişti. Lâkin içeri girmeyerek kapının önünde durmuştu, "Evlâdım! Hayırlısıyla git. Seni Allahımın birliğine emanet ettim. Dilerim Allah'tan, çok bahtiyar ol. Malım, mülküm ne varsa sana feda olsun. Ben babanla kalacağım. Canımı ona hasrettim. Sonuna kadar vazifemi yapacağım. Onun başına ne gelirse bana da o gelecektir. Evlâdım! İkimizin de duası senin üzerinedir. Allah seni koruyacaktır," diyor, fakat bir adım içeri girmiyordu. Ben de yerimden kalkacak halde değildim. "Kucaklaşalım anneciğim," diyordum. Fakat annem, gözleri yaşlı olduğu halde, "Tahammül edemem kızım! Seni görmek bana kâfi. işte babana gidiyorum. Sen mes'ud ol. Allah'a emanet ol," diyerek kapıyı çekti.

Annemle babamı bir daha görebileceğimi ümit edemeyerek ayrıldığım o gün, hayatımın unutulmaz, ölümle müsavi bir günüydü.

Odamda perişan bir halde yatarken Mülkicihan telâşla geldi, "Arslanım! Şimdi yukardan gördüm: İçeriye, zabitlerin dairesine siyah çarşaflı iki kadın girdi. Aman Sultanım, yanınızda kâğıt falan bulunmasın. Şimdi herkese haber vermeye gidiyorum," diyerek odadan çıktı. Koşarak gitti.

Hayretler içinde kalmıştım. Esasen yanımda ne bulunabilirdi. Yalnız birkaç hatıra kaydetmiştim. Bunları da elimdeki çantaya koymuştum. Derhal çıkarıp Gülşen'e verdim, "Bunları anneme ver. Bir gün kavuşursak belki lâzım olur," dedim.

Beni zorlukla giydiriyorlardı. İlk defa çarşaf giyecektim. Şimdiye kadar sarayda yaşmak, ferace giymiştik.

Gülsen ve Dübeşte'nin himmetiyle giyinebildim. Saliha Naciye Hanım geldi. Ağlayarak kucaklaştık. Kendisine, "Vâlideci-ğim!52 Annemi, babamı size emanet ediyorum," dedim. "Hiç merak etme Sultancığım! Annen benim kardeşimdir," diye cevap verdi. Hakikaten annemle Saliha Naciye Hanım kardeş gibi sevişirler ve geçinirlerdi. Saliha Naciye Hanım, anneme fevkalâde hürmet eder, annemin her hakkını tanır, annem de ona aynı muameleyi ederdi. Çok iyi huylu, nazik, akıllı, evlâdına ve babama sadık muhterem bir Hanımefendi idi. Yıldız'dan beri ben de kendisini çok severdim. Küçük biraderim Âb id Efendi'yi de öptüm. Zavallı çocuk bizim ağlaşmalarımızdan şaşırmıştı.

Emektar Sırrıcemal Kalfa da gelmişti. Kucaklaştık. "Efendi-ciğimin yavruları53 gidiyorlar!" diye ağlıyor, bir taraftan da bize dualar ediyordu. Velhasıl kalanlarla gidenler birbirimizi öpüyor, vedalaşıyor, ağlıyorduk.

Nuri Ağa ile Şöhreddin Ağa da gelmişler, gözyaşlarıyla hem veda ediyorlar, hem de "Haydi arslanım, yürüyünüz. Rasim Bey kapıda bekliyor. Vakit geldi, çıksınlar diye söylüyorlar," diyorlardı.

Artık çıkma zamanımız gelmişti. Ben bir türlü kımıldanıp yürüyemiyordum. Nihayet Mülkicihan koluma girdi, "Haydi yürü arslanım, gayret! Allaha sığın," diyerek beni kolumdan tuttu. Kapıya doğru götürdü.

Bahçemizdeki havagazları tamamen söndürülmüştü. Geldiğimiz zamanın aksine bu defa karanlık içinde çıkıyorduk. Rasim Bey merdivenin başında duruyordu. "Buyurunuz," diye bize yol göstererek önden yürüyordu. Hepimiz birden büyük merdivenden indik. Bizi büyük kapıdan çıkaracakları yerde zabıtan dairesi tarafına götürdüler. Nuri ve Şöhreddin Ağalar da

52 Üvey annelerimize "Validem" der, hepsinin hatırına hürmet ederdik!
53 Emektar Sırrıcemal Kalfa bize 'Efendiciğimin yavrusu' diye hitap ederdi.
52
190 •
bizi takip ederek oraya kadar gelmişlerdi. "Allah selâmet versin. Hayırlısıyla gidiniz," diyerek ve ıslanan gözlerini mendilleriyle silerek döndüler. Biz de, "Allah muinini̇z olsun!" diye arkalarından seslendik.

Rasim Bey bize, "Biraz yukarıya buyurun," dedi. Küçük bir merdivenden çıktık. Yıldız Sarayı'nın Bendegân daireleri döşemelerinden biriyle döşenmiş, büyük salonvâri bir odaya girdik. Hepimiz birbirimize bakıyorduk. Kapının önüne gelen Rasim Bey'in, "Muayene edilmeden çıkmayacaksınız," demesiyle beraber biri ihtiyar, biri genç iki kadın içeri girdi. Biz hayret içinde kadınlara bakıyor, kendimizi muayene ettirmeyeceğimizi söylüyorduk, "Buna neden lüzum gördünüz?" diye sorduk. Rasim Bey yine kapıdan, "Sütten ağzımız yandı. Yoğurt da yakar diye korkuyoruz," cevabını verdi. Öfkelenmiştik, "Yazıklar olsun size. Ne vicdansız adamlarmışsınız," demekten kendimizi alamadık. Daha çok şey söyleyebilirdik. Fakat babamızın başına birşey getiririz diye korkuyorduk, içimizden direnmek arzusu gelmekle beraber aksi takdirde buradan çıkamayacağımızı anlayarak mücadeleden vazgeçtik. "Sizi Allah'a havale ettik," diye razı olduk.

Bizi muayene için gelen kadınlardan gencinin Rasim Bey'in zevcesi, ihtiyarının da Mahmut Siirt'in annesi olduğunu öğrendik.

Önce Şadiye Sultan'a, "Buyurunuz," deyip bir odaya götürdüler. Biraz sonra nöbet bana geldi. Ben de o odaya alındım. Bir de ne göreyim? Bir gün önce eşyalarımızdan çıkardıkları, birer gecelik gömleğin üzerine isimlerimizi yazmışlar, elbiselerimizi çıkartıp bunları giydireceklerdi. Zavallı hemşirem Şadiye Sultan'ı hamamdan çıkmış gibi bir hale getirmişler, saçlarını da bütün açıp dökmüşlerdi. Büyük bir sandığın üzerinde oturuyordu. "Gördün mü kardeşim halimi?" diyor ve ağlıyordu. Beni de aynı hale getirdiler. Ben de hemşiremin yanına oturdum. Küçük hemşirem Refia Sultan da aynı hâle girdi. İstanbul'a bizimle

? 191
beraber dönen üç validemizi ve diğer bütün kadınları da aynı hale soktular. Cümlemiz banyodan çıkmış gibi idik.

Bir aralık odada durup bize kanapelik eden sandıklar dikkatimizi çekti. Bunlar Yıldız'daki çamaşır dairesinde duran sandıklara pek benziyordu. "Tuhaf şey. Nasıl olur?" diye birbirimize sorduk. Efendimizin sandıkları neden buraya gelsin de zabitlerin odasında bulunsun? Bu olamazdı. Belki eşleridir demiştik.54

Nihayet muayene bitti. Elbiselerimizi verdiler. Tekrar giyindik. "Haydi buyurunuz. Arabalara bininiz," dediler.

Ellerinden kurtulmak için merdivenlerden koşarak indik. Zabitler sıraya dizilmişler, bize selâm veriyorlardı. Sözde hürmet gösteriyorlardı. Selâmlarına mukabele dahi etmeden canımızı kurtarmak kabilinden kendimizi arabalara attık. Onbir araba hazırlamışlardı, ikişer kişi bindik. Ben yanıma Mülkici-han'ı aldım. Arabalarımız hareket etti. Selanik yollarından geçiyor, fakat hiçbir şey görmüyorduk. Görmek istediğimiz de yoktu. Bizi yine babamla birlikte gelmiş olduğumuz istasyona götürdüler. Yine öylece, indiğimiz zamanki gibi zorlukla trene bindik. Yine salonlu bir vagon hazırlanmıştı. Mendillerimizle gözlerimizi siliyor, geldiğimiz günlerin hatırasıyla hazin hazin ağlıyorduk.

Şimdi sevgili babamızı bırakıp gidiyorduk. Hiçbirimizde takat kalmamıştı. Yine kapılarımız kilitlenmişti. Yine bir başka hapishaneye mi gidiyorduk? Her şey meçhuldü. Rasim Bey de bizlerle beraber geliyor, jandarma muhafazası altında bulunu-

54 Hâlbuki sonradan haber aldığımıza göre Sultan Reşad, iik Yıldız'a çıktığında bu sandıkları açtırıp bakmış. İçinde birçok pantolon, gömlek, yelek gibi şeyler görünce, "Bunlar biradere mahsustur. Selânik'e gönderilsin" emrini vermiş. Hâlbuki içindeki eşya hiç de iyi şeyler olmayıp babamın eski elbiseleri idi. Bunlar toplanıp her iki üç yılda bir bendegâna dağıtılırdı. Bunları ne olur, ne olmaz Harem'e babama vermeyip Balkan Harbi'nde babam İstanbul'a gelinceye kadar saklamışlardır. Beylerbeyi Sarayı'nda kendisine getirip göstermişler ise de:

"Aman, ben bu eski püskü şeyleri istemem. Bendegâna dağıtsınlar, ne yaparlarsa yapsınlar," diyerek Harem'e dahi aldırtmamıştır. Bunlar dört eş sandıktı.

•
yorduk. Çarşaflarımızı çıkarmadan koltuklara uzandık. Yanımızdaki kızlar yerlerde oturuyorlardı.

Böylece istanbul'a kadar geldik. Cevher Ağa: "Hazır olunuz. Yakında vâsıl olacağız," deyince kendimize biraz çekidüzen vermek, başlarımızı örtmek için kalktık. Sirkeci'ye varmıştık. Trenimiz durdu.

o anda Rasim Bey ortaya çıktı. Vagonumuzun önüne gelerek bir selâm verdi. Çekilip gitti. Hayretler içinde bakıyorduk.
Gardiyanımız gidiyordu. Esaretten kurtulup hürriyete kavuş
muştuk. Kalblerimizdeki kâbus da Rasim Bey'le beraber git
mişti.

Yine tarihî bir hatıra olarak burada, Alatini'den istanbul'a dönenlerin toplu bir listesini veriyorum:
Babam Sultan Hamid'in evlâtlarından;
1 —Abdürrahim Efendi.
2 — Şadiye Sultan.
3 —Ben.
4 — Refıa Sultan.
Babamın haremlerinden:
5 — Peyveste Hanım (Abdürrahim Efendi'nin annesi).
6 — Sâzkâr Hanım (Refıa Sultan'in annesi).
7 — Fatma Hanım (merhume Hatice Sultan'in annesi).
Kalfalar:
8 — Mülkicihan Kalfa (benimle geliyordu).
9 — Nevpesend Kalfa (Fatma Hanımla geliyordu).

10 — Cenanyar Kalfa (Fatma Hanımla geliyordu).
11 — Gevheriz Kalfa (pek genç olduğu için geliyordu).
12 — Nevrestan Kalfa (pek genç olduğu için geliyordu).
10
? 193
Erkekler:
13 — Çerkez Mehmed Paşa (Bidar Kadın'in biraderi).
14 — Hususî Kâtip Ali Muhsin Bey (çıkartılıyordu).
15 — Kilerci Sıtkı (hürriyetsizlikten dolayı geliyordu).
16 — Kilerci Hakkı (hürriyetsizlikten dolayı geliyordu).
17 — Aşçı Mustafa (hürriyetsizlikten dolayı geliyordu).
18 — İkinci Musahip Cevher Ağa (sıkıntıya katlanamadığı
için geliyordu).
19 — Musahip Selim Ağa (sıkıntıya katlanamadığı için
geliyordu).

istasyonda büyük bir kalabalık vardı. Eski saray bendegânı bizi karşılıyordu. En önde abamla teyzem gözüme çarpmıştı. Bana doğru koşuyorlardı. Birbirimize sarıldık.

Küçük kardeşim Nureddin Efendi koşarak geldi, boynuma sarıldı. Yavaşça, "Teteciğim,55 babam nasıl?" diye sordu, "iyidir şekerim. Merak etme. Seni çok öptü. Okusun, çalışsın, adam olsun dedi," diyerek saçlarından okşadım, içinden gelen bir üzüntüyle, "Ah, ben babamla beraber gelemedim. Fesimi kaybetmiştim. Babamın huzuruna fessiz nasıl çıkardım? Askerler de beni babamın tarafına geçirmediler," dedi.

Hâlâ bu üzüntüyü çektiği belliydi. Annesi Beşinci ikbal Be-hice Hanımla da kucaklaştık. Arabalarını hazırlatmışlardı. Kayınvalidem56 de istasyonda beni bekliyor, nişanlım Ahmed Nâ-mi Bey'in yolladığı beyaz gülleri takdim ediyordu. Bu güller benim genç kalbimde ümit ve memnuniyet hisleri uyandırmıştı.

Arabaya binip derhal, Nişantaşı'nda kirayla tuttukları Nâzım Paşa Konağı'na gittik. Konağa gelir gelmez yorgunluk, açlık ve manevî üzüntülerden bîtab bir halde, evvelden hazırladıkları yatağa düştüm. Büyük hemşirelerim, büyük biraderlerim ge-

55 Nureddin Efendi küçükken bana böyle hitap ederdi.
56 Beyrut eşrafından ibrahim Fahri Bey'in zevcesi Huriye Hanımefendi. (N)
55

liyor, fakat hiçbirisiyle doğru dürüst konuşamıyordum. Sultan Aziz'in kızları da gelmişlerdi. Onlarla da pek az konuşabildim. Bana Doktor Kasabyan'ı getirdiler. Muayene edip birkaç gün yatakta kalmamı, sükûnet içinde yaşamamı şiddetle tembih edip ilâçlar vererek gitti.

Babamızın bizi emanet ettiği, himaye edeceğini söylediği amcamız Sultan Reşad'dan bir selâm bile gelmemişti. Fakat amcam buna mecburdu1. Bizi hemen karşılatsaydı saraya alması gerekecekti. Hâlbuki ittihatçılar bunu istemiyordu. O geceyi, etrafımda dolaşan şefkatli gözler arasında oldukça rahat geçirdim.

Ertesi sabah Sultan Reşad'ın Başmusahibi'nin geldiğini haber verdiler. Kalkıp kendisini kabul ettim. Başmusahip, "Efendimiz mahsus selâm edip gözlerinizden öpüyor. Safa geldiler, diyor ve biraderinin sıhhat haberini almak istiyor," dedi.

Ben de "Selâm-ı Şahanelerine arz-ı şükran ederim. Babam da ziyaret-i Şahanelerine derhal gitmemizi emretmişti. Lâkin görüyorsunuz ki rahatsızım. Dün akşam doktor gelip bir hafta çıkmamamı tembih etti. înşaallah iyileşir iyileşmez, vazifemi ifa edeceğim. Hâkipây-i Şahanelerine yüz süreceğim. O zaman pederimin selâm ve teşekkürlerini de bizzat arzedeceğim. Size de ayrıca teşekkür ederim," diye cevap verdim. Başmusahip yerlere kadar eğilerek selâm verdi. Çıktı.

İstanbul'a geldiğimizin üçüncü günü Rasim Bey selâmlığa gelip bana haber gönderdi. "Bu akşamki trenle Selânik'e dönüyorum. Bir arzuları var mı?" diye sordurdu.
Derhal ağlayarak babama ve anneme bir mektup yazdım.

Salimen vardığımı, şimdi Nureddin Efendi'nin evinde bulunduğumu, kendi afiyet dualarıyla meşgul olduğumu bildirdim. Açık olarak Rasim Bey'e gönderdim. Ayrıca da Rasim Bey'den arasıra kendi adına göndereceğim mektupları babama vermesini ve onların afiyetlerinden haber almaktan beni mahrum

bırakmamasını rica ettim. Rasim Bey de mektupları kumandanlık dairesine göndersinler diye adres vererek gitti.

istanbul'a geldiğimiz zaman ne suretle haber alarak bizi bu kadar kalabalık şekilde karşıladıkları bana merak olmuştu. Sorup sebebini öğrendim: Meğer Sultan Reşad, büyük biraderimiz Selim Efendi'ye, "Yarın hemşireleri geliyor," diye haber göndermiş. O da bütün aileyi haberdar etmiş. Hepimizin adamları bu suretle istasyona toplanmış.

PADİŞAHIN HUZURUNA GİDİŞİM

Bir hafta sonra kendimi biraz toplamıştım. Zât-ı Şahaneye gitmem icap ediyordu. Abamı yanıma alıp yaşmak ferace ile resmî olarak Dolmabahçe Sarayı'na, amcam Sultan Reşad'a gittim. Babam öyle emretmişti. Fakat ne yalan söyleyeyim, bu bana güç geliyordu.

Saraya girer girmez ilk gözüme çarpan şey sarayın intizamsızlığı oldu. Harem'de bir iki Kâtibe Kalfa'dan başka kimse yoktu. Selâmlıkta ise kapı açan ağalar ve kapıcılar mutena bir manzara arzetmiyorlardı. Sarayda eskilerden kalma, padişahtan padişaha kala kala nihayet Sultan Reşad'a kalan kalfalardan bazıları gözüme ilişti. Onlar da gelip beni etekliediler. Gözleri yaşlı idi. Birer birer hal hatır sorduk ama, kimse babama ait bir kelime bile söyleyemiyordu. Ağızlar mühürlenmişti.

Bu sırada Zât-ı Şâhâne tarafından Hazinedar Usta geldi, "Safa geldiniz sultanım. Efendimiz'in selâmları var. Biraz istirahat buyurunuz. Şimdi huzura kabul buyuracaklar," dedi. "Emrederler," diyerek bekledik. Biraz sonra ikinci Hazinedar geldi, "Efendimiz sizi istiyor," dedi. Hünkâr Dairesi'ne gittik.

Sultan Reşad'la babamın arası açılmadan önce, benim küçüklük zamanımda ramazanlarda ve arada sırada Sultan Reşad saraya gelip babamla görüşmüş. O zamanlar ben de bir iki kere

kendisine takdim olunmuşum. Fakat amcamın eşkâli hatırımda kalmamıştı. Zât-ı Şâhâne kabul salonunda ayakta duruyordu. Kapının önüne gelir gelmez bir temenna ederek yürüdüm. Babama gösterdiğim resm-i tazimi aynen ifa ettim. Kendisi de gülümseyerek yüzüme bakıyordu. Ayakta durduğum hâlde önce babamın selâmını bildirdim. Fakat "Bizleri Zât-ı Şahanelerine emanet etti," diyemedim. Bu söz ağzımdan çıkamadı. Zira söylemenin bir faydası olamayacağını anlamıştım.

Bana, "Buyurunuz, oturunuz Sultanefendi," dedi. Onun oturmasını bekledim ve temenna ederek karşısında duran iskemleye oturdum. "Maşallah, pek güzel bir Sultan olduğunuzu görüyorum," diyerek iltifatta bulundu. Sonra, "înşaallah biraderin sıhhat ve afiyeti iyidir" dedi. "Evet Efendimiz! Hamdol-sun babam sıhhatçe iyidir. Bize istanbul'a gider gitmez hâki-pây-i Şahanelerine yüz sürmeyi defalarca emir ve tembih etti. Hastalığımdan dolayı bugüne kadar vazifemi ifa edemedim," diye cevap verdim. "înşaallah rahatsızlığınız geçmiştir," dedi. "Teşekkür ederim. Geçti Efendimiz," dedim. "Biraderin bir arzuları var mıdır?" diye sordu. "Evet Efendimiz! Lütuf ve iltifatlarınızdan müteşekkirdir. Bizimle beraber Selanik'e giden kalfalardan ve bendegândan bazıları hastalıkları dolayısıyla köşkte kalamadılar, döndüler. Pederime hizmet edecek kimseler kalmadı. Efendimizin emir ve tensibi ile eskilerden birkaç kişinin gönderilmesini rica ettiğini bildirmemizi bize emretti. Her hususta yegâne güvendiği Zât-ı Şahaneleridir," diye cevap verdim, "înşaallah biraderimin her arzusunu yerine getiririm," dedi. Sonra, "Valideniz orada mı kaldı?" diye sordu. "Evet, Efendimiz," dedim. Yüzüme acıyarak baktı, "Müsterih olunuz. Biraderimin istediği adamları göndereceğiz," dedi ve gülümseyerek ilâve etti: "Birader bana ayrıca haber gönderdi.57 Bir an önce izdivaçlarınızın icra edilmesini istiyor, inşaallah onu da yaparız." Ben de önüme bakarak, "Allah ömr-ü şahanelerinizi nıüzdâd buyursun," dedim. 57 Babam bu haberi Rasim Bey'le göndermişti. Bunu sonra öğrendik.

Padişah ayağa kalkmıştı. Yürüdüm. Eline doğru eğildim. Selâm ve tazimi ifa ederek dışarıya çıktım.

Sultan Reşad'm tipinde Hanedanımıza mahsus bazı eşkâl yoktu. Fakat terbiye ve nezaket bakımından Hanedandan olduğunu belli ediyordu. Vaktiyle sarışınmış. Gözleri iri ve güzel mavi idi. Sakalı ve yüzü çok beyazdı. Burnu düz, ağzı büyük, dudakları kahncaydı. Konuşurken daima gülümsüyordu. Güzel, nazikâne sözler sarfediyordu. Hâli, tavrı çok sadeydi. Giyinmesi de öyleydi. Arkasında düz siyah bir redingot vardı. Fesi yüksek ve kulaklarına kadar inikti. Çok muhterem bir şahsiyetti. Yaşından daha ihtiyar gözüküyordu.

Gerek izdivacım hususunda ve gerekse bazı arzularım hakkında her ne zaman saraya gidip kendisine başvurdurma daima iyi kabul gördüm. Benimle her defasında çok nazikâne görüştü. Çok dindar bir Padişahtı.

Evvelce yazdığım gibi eşyalarım Yıldız'da mühürlü idi. Çıkartmak için müsaade istedim. Has Ahır'dan arabalar verildi. Eşyalarım Bebek'teki evime taşındı. Bebek'teki köşkümü hal'inden önce babam almıştı.

Ahmed Nâmi Bey saraya gidip nikâhımızın bir an önce kıyılmasını rica etmişti. Hemşirem Refıa Sultanla beraber aynı günde Dolmabahçe Sarayı'na gittik. Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi tarafından Mabeyn-i Hümayun'da nikâhlarımız kıyıldı, iki ay sonra da Bebek'teki köşkümde düğünüm yapıldı. Hemşirelerim, diğer sultanlar ve tanıdıklarımız düğün merasimine iştirak ettiler. Düğün masrafları Hazîne-i Hassa'dan yapıldı. Padişah saray bandosunu göndermek istediyse de kabul etmedim, izdivacımız hususi bir merasimle böylece yapılmış oldu. Bundan başka Zât-ı Şahaneden en küçük bir hediye dahi almadık. Babama ve anneme, izdivacımızın yapıldığını, Selanik Kumandanlığına çektiğimiz telgrafla bildirdik. Cevap olarak annemden memnuniyet mektubu aldım.
izdivacımızdan bir yıl sonra oğlum Ömer dünyaya geldi.

Ben, babama telgraf çektim. Ahmed Nâmi Bey de Sultan Re-şad'a gidip oğlumuzun doğumunu arzetti. Babama çektiğim telgrafın cevabını almadan önce çocuğun adını Ömer koymuştuk. Babam ise cevap telgrafında adının "Mehmed Şakir" olmasını

istemişti. Fakat cevap geciktiği için ancak Mehmed'ini ala-bilerek Mehmed Ömer dedik. Böylelikle oğlumun adı Mehmed Ömer oldu.

Babamın padişahlığı zamanında halk için müracaat kapısı Saray ve Padişahtı. Amcam Sultan Reşad devrinde ise Ittihad ve Terakki Cemiyetine sığınmak lâzım geliyordu. Padişahın hemen hemen hiçbir hükmü kalmamıştı. Rütbe ve mansıp vermek ancak cemiyete münhasırdı.

Saltanatı, İttihatçıların ileri gelenleri sürüyordu. Birtakım riyakâr paşalar ve beyler de bu şahıslara tabasbusta son dereceye kadar tenezzül ediyorlardı, ittihat ve Terakki'ye mensup yüksek şahıslar memleketin mukadderatını ellerine almışlar, bir kısmı kendi keselerini doldurduğu gibi, bir kısmı da dolduranlara bile bile göz yumuyorlar, devletimizi, imparatorluğumuzu âdeta imha ediyorlardı.

Bu adamların haremleri kürkler, pırlantalar içinde yüzüyor, sırf eğlenmek ve sefahat yapmak, için seyahatlere (ekseriya Almanya'ya) gidiyor, Yıldız Sarayı ile diğer saraylardan yağma olunan serveti, Üçüncü Ordu adına cebren aldıkları babamın şahsî servetini, Paris'te sattırdıkları Hanedan'a ait mücevheratı bu sefahat seyahatlerinde kullanıyorlardı.

Babam tahtından feragat edinceye kadar Topkapı Sara-yı'nda kilit altında muhafaza edilen ve ölen şehzadelerin parasıyla ölen sultanların çehizlerinden mürekkep olan servet hep ortaya dökülmüş, ceplere taksim edilmişti.

Babam, "Bunlar milletin malıdır. Ecdâd-ı izamımız hîn-i hacette sarfetmek için bu hazineyi muhafaza etmiştir. Allah göstermesin, felâket günümüz için bu servetin muhafazası boynumuzun borcudur" diye muhafazasına son derece dikkat eder,

kimseye, hattâ evlâdü iyâline bile bunlardan bir habbe vermezdi.

ittihatçılar her bakımdan işi çok ilerletmişlerdi. Padişahın Harem-i Hümayununa kadar emirleri giriyordu. Amcam çok iyi ve çok yumuşak adamdı, ister istemez bu adamların sözlerine uymaya kendini mecbur görüyordu. Biraderinin başına gelen felâketin kendi başına gelmesinden de korkuyordu.

Bizler, bilhassa Sultan Abdülhamid evlâtları Saraya çok gitmekten, Padişâh'a yaklaşmaktan âdeta ürküyor ve korkuyorduk. Çünkü babamız ittihatçıların elinde esir vaziyetinde bulunuyor, hayatına suikast etmek tamamen ellerinde olduğundan, hatalı bir hareketimizle belki babamıza fenalık ederiz diye uzak yaşıyorduk. Sarayın kapısından temkinle girdiğimiz gibi, hiçbir politikaya karışmadan ahvâle uzaktan seyirci kalıyorduk.

Diyebilirim ki, bütün kudret ve kuvvete sahip olan ve vatanperverliği yalnız kendilerine inhisar ettiren bu paşalarla beyler Ocak Ağaları devrinde yaşarken, biz adımlarımızı bile hesapla atıyorduk.

Beşinci Bölüm:
YENİDEN İSTANBUL'A GELİNCEYE KADAR VE GELDİKTEN SONRA BABAMIN HAYATI

BABAMIN SELANİK'TEN İSTANBUL'A GELİŞİ

Dünya değişiyordu. Balkanlar karışmıştı. Gazete havadisleri günden güne fenalaşıyordu. Parti kavgaları iç durumumuzu karışık bir hâle getiriyordu. Gafleti yüzünden aleyhimizdeki Balkan ittifakının müsebbibi olan Said Paşa, devletin başına gaile açarak çekilmiş, yerine Gazi Ahmed Muhtar Paşa gelmişti. Balkan Harbi başlamış, yenilmemizle neticelenmiş, Rumeli istilâya uğramıştı. Selanik de elden gitmek üzereydi.

Selanik tehlikeye girince babamın da istanbul'a getirilmesine karar verilmişti. Kulaktan kulağa aldığımız bu haber rahatımızı kaçırmış, yine düşünmeye, üzülmeye başlamıştık. O zamanlar en korktuğumuz şey babamızın hayatı idi. Bir kargaşalığa getirilip de başına felâket gelir diye ürküyorduk. Ah Sultan Aziz!.. O, bize daima nümûne olmuştu. Bunu aklımızdan hiç çıkarmıyorduk.

Nihayet bir gün dâmadlardan ikisinin babamı almak üzere gittiklerini, Almanya imparatoru'nun Lorelei adlı sefaret vapurunu, babamı getirmek için tahsis ettiğini işittik. Beylerbeyi Sarayı'na geleceğini de Dolmabahçe Sarayı bendegânından gizli olarak bize haber verenler bulunuyordu. Artık o günden sonra her gün dürbün elimde, Beylerbeyi Sarayı'nı tarassut etmeye başlamıştım. Zira Bebek'teki köşkümden Beylerbeyi Sarayı pek güzel görünüyordu.

1 Kasım 1912 Cuma günü, öğleye doğru Lorelei vapurunun geldiğini, sarayın açıklarında durduğunu, muşların sarayın harem kapısının önüne doğru yaklaştığını görmüştüm. Hemen hemşirem Naile Sultan'a haber gönderdim. Enişte m Damad Arif Hikmet Paşa'nın babamla beraber geldiğini, babamın Beylerbeyi Sarayı'na vâsıl olduğunu haber aldım. Artık en büyük meşguliyetim, Beylerbeyi Sarayı'nı dürbünle tavaf etmek olmuştu.

Dışardan ne görebilirdim? Fakat sarayın duvarları, taşları bile bana hoş görünüyordu, içinde ne oluyor, ne geçiyor, babam hangi odada oturuyor, annem ne taraftadır? Rahat mıdırlar? Yoksa sıkıntı mı çekiyorlar gibi türlü düşüncelerle saraya bakıyordum.

BABAMI DÜRBÜNLE İLK GÖRÜŞÜM

Ben böyle düşünceler içindeyken bir akşam hemşirem Naile Sultan, "Kardeşim bu akşam bana gelsin. Ona bir sürprizim var," diye haber göndermişti. Derhal arabama binerek hemşireme gittim. Naile Sultan bana, "Kardeşim bu akşam sana babamı göstereceğim," dedi. Sevinçle hemşiremi öptüm.

ikimiz de elimize dürbünleri alarak sarayın harem bahçesine bakmaya başladık. Hemşiremin köşkünden bahçe tama-miyle görünüyordu. Babamın mûtad hava alma saatlerini de

bilirdik. Beklediğimiz dakika nihayet gelmişti. Harem kapısının açıldığını, babamın çıktığını görüyorduk. Babamı âdeta karşımda görüyordum. Arkadan annem de çıkmıştı.

Aman Yarabbi! Sevgili babamı, annemi görüyordum. Ağlamaktan dürbünlerin camları görmez oluyordu. Babam binek taşında dolaşıyordu. Bizim tarafa döndükçe bizi görüyor zannediyorduk. Kaç yıl sonra bu kadarcık olsun görmek kısmet olmuştu. Hem Allahıma şükrediyor hem de doya doya bakmak istiyordum. Dürbün onları bana pek yaklaştırıyordu. Birdenbire aklıma bir şey geldi. Ne olursa olsun bir işaret vereceğim, dedim. Elime gayet büyük bir mendil gibi, beyaz bir kumaş aldım. Olanca kuvvetimle sallamaya başladım. Sallayıp duruyor, sonra dürbünle bakıyordum. Babam bizim tarafa doğru döndü, baktı. Biraz durdu. Anneme bir şeyler söyledi. Annem de ona bir şeyler söyledi. Babam selâm veriyor gibi elini başına götürdü. Annem de öyle yaptı, ikisi birden dönüp içeriye girdiler. Yıllardan sonra babamı, annemi sıhhatte bu kadarcık olsun görmek bana çok büyük teselli olmuş, sevindirmişti. Sonradan haber aldığıma göre, "Bir daha böyle yapmasınlar, istemem. Başlarına birşey gelmesin," demiştir. Esasen her gün bunu yapacak değildik ya. Bu kadarla teselli bulmuştuk.

En büyük kardeşimiz Mehmed Selim Efendi başta olmak üzere biz bütün birader ve hemşireler Zât-ı Şâhâne'ye müracaatta bulunmuştuk. Babamızın afiyet haberini almak için arası-ra adamlarımızı göndermek müsaadesini istemiştik. Başağala-rımızı cuma günleri Rasim Bey'e gönderip hem haberlerini alıyor, hem de bir arzuları var mı, diye soruyorduk. Babamın, annemin arzu ettikleri bazı şeyleri de takdim ediyorduk. Meselâ babam benden sarayda kullandığı keten yorganlardan yaptırıp göndermemi istemiş, annem de bazı elbise gibi şeyler diktirip gönderirse memnun olurum, demişti.

Derhal ve sevinçle bunları yaptırıp takdim etmiştim. Tabii, muayeneden geçirilerek kendilerine veriliyordu.

OĞLUMUN BABAMA GİTMESİ

Oğlum Ömer o zaman ikibuçuk yaşında güzel, melek gibi bir yavrucuktu. Bir gün Rasim Bey'e hususi bir mektup yazarak senelerden beri hasret bulunan annemle babama bu çocuğu göstermesini rica ettim. Yazdığım mektup dikkatine dokunmuş olacak ki muvafakat cevabını verdi. îlk defa olarak Rasim Bey'e kalbden "Allah razı olsun" diyordum. Rasim Bey'in tertip ve tensibi üzerine bir cuma günü

abamın ve dadısının eline vererek gönderdim. Sarayın kapısına kadar götürüp çocuğu Rasim Bey'in eline teslim etmelerini tembih ettim. Oğlum ve yanındakiler arabama binerek araba vapuruyla karşıya geçtiler. Yavrum pek akıllı, uslu, şeker gibi bir bebekti. Her sabah babamın resmini öpmeye alıştırmıştım. "Bak işte büyükbaba, cici büyükbaba budur. Öp evlâdım," derdim; Böylelikle Ömer, resminden babamı pek iyi tanır olmuştu.

Oğlumu tembihim üzre Rasim Bey'e kapıdan teslim etmişler. Çocuk esasen kimseden kaçmaz, yadırgayıp hırçınlık etmezdi. Rasim Bey de Nuri Ağa'ya vermiş, Nuri Ağa da Harem'e götürmüş. Babamla annem Pembe Salon'da oturuyorlarmış. Nuri Ağa, kucağında güzel bir bebekle içeri girince annem de, babam da hayretle: "Bu güzel bebek de kim? Nereden çıktı?" diye sormuşlar. Nuri Ağa: "Ayşe Sultan'in oğlu Ömer Bey'dir Efendimiz," cevabım verince babam son, derece sevinmiş. "Ver çocuğu bana!" diyerek kucağına oturtmuş. Ömer de babamı resminden dolayı tanımış olacak ki, "Oh cici büyükbaba," demeye başlamış, babamın sakalını öpmüş. Çocuğun göğsüne babamın resmini hâvi küçük bir minyatür madalyon takmıştım. Babama minimini elleriyle bu resmi göstererek, "Oh cici büyükbaba," dedikçe babamın gözlerinden yaşlar boşanmış. Çocuğu hep saçlarından öpmüş, kucağından indirmemiş. Annem yeminle beni temin etti ki, "Bunca yıl babanın yanında bulundum. Hiçbir gün böyle içten ağladığını görmedim."
Annem çocuğu öpmeye vakit bulamamış. Seyirci kalmış.

Çocuğun bu hâli de herkese dokunmuş. Bir saat kadar babamın kucağında kaldıktan sonra Nuri Ağa, "Vakit geldi Efendimiz. Rasim Bey fazla bırakmıyor," demeye mecbur olmuş. Babam da, "Rasim Bey'e söyle. Kızıma benim söylediklerimi aynen haber göndersin. Allah bağışlasın. Ömrü uzun olsun. Beni unutturmayıp da çocuğa tanıttığından dolayı teşekkür ettiğimi kızıma bildirsin. Bu kadar terbiyeli büyüttüğüne de son derece memnun oldum. Elimden gelen duadır. Yalnız, saçları çok güzel ama kestirsin. Erkek çocuğu erkek gibi büyümelidir," demiş. Rasim Bey de, çocuğu arabaya getirip annemin babamın memnuniyetini ve selâmlarını, sözlerini aynen abama anlatıp çocuğu teslim etmiş.

O zamanlar bir kızım dünyaya gelmişti. Doğum haberini babama bildirmiştim. Rasim Bey'i evime göndererek adını Âliye koyduğunu haber vermişti. Maalesef çocuk yaşamadı. On gün sonra kızımı kaybettim. Babam yine Rasim Bey'i göndererek taziye etti. Kederime iştirak ettiğini bildirdi. Annem de, babam da çok üzülmüşlerdi.

BABAMIN İSTANBUL'A GELDİĞİNİN İLK KURBAN BAYRAMI

Bütün hemşireler ve biraderler faaliyete geçmiştik. Mutlak babamızı ziyaret etmek istiyorduk. Hepimiz ayrı ayrı saraya gidip Zât-ı Şâhâne'ye rica ediyorduk. Nihayet bu istirhamlarımızı kabule mecbur oldular. Padişah tarafından Musahip geldi. Kurban Bayramı'nm ikinci günü (21 Kasım 1912 Perşembe) babamızı ziyaret edeceğimizi müjdeledi. Hepimizin, en büyük hemşiremiz Zekiye Sultan'ın sarayında toplanıp oradan hemen karşıda olan Beylerbeyi Sarayı'na geçeceğimizi, buna göre tertibat alındığını ve Zât-ı Şâhâne tarafından İkinci Mabeynci Nüzhet Bey'in, bize refakatte bulunacağını bildirdi.

Artık dünyalar bize verilmiş gibi seviniyorduk. O sabah erkenden büyük hemşiremiz Zekiye Sultan'ın sarayına gitmiştik.

Bütün hemşireler ve valideler oradaydık. Saat onu bulmuştu. Muşlar hazırdı. Yaşmak ve feracelerimizi giymiştik. Eski emektar Kalfaları da maiyetimizde götürüyorduk. Öndeki muşa bizler, kadınefendiler, çocuklarımız, babamın bütün küçük erkek ve kız torunları bindik. Arkadaki muşa da kalfalar binmişlerdi. Böylece Beylerbeyi Sarayı'nın Valide Kapısı denilen kapısına yanaştık. İçeri girdik.

Bahçede Rasim Bey başta olmak üzere bütün zabitler sırayla dizilmişler, askerlerle beraber bizi selâmlamışlardı. Harem tarafındaki kapılar açılmıştı. Babamın musahipleri tarafından karşılanarak içeri girdik. Babam, kapının önündeki küçük merdivenin başında durmuş, bekliyordu. Girer girmez kıdem terbiyemizi muhafaza ederek sırayla babamın elini öpüp sarılıyorduk. Babanım

gözlerinden akan yaşlar bizim gözyaşlarımıza karışıyordu. Babamızı doya doya öpüyorduk. Ben babamdan sonra annemin de boynuna sarıldım. Dünya gözüyle tekrar görüşüyorduk. Bu hayatın ne garip cilveleri vardı. İşte bunca felâketten sonra yine babamıza kavuşmak kısmet olmuştu.

Hepimiz ağlıyorduk. Aramızda en metin olan yine kendisiydi. "Geliniz evlâtlarım, salona gidelim," diyerek önümüze düştü. Biz de arkasından Pembe Salon'a girdik. Bu karışıklık arasında Muhafız Rasim Bey'in zevcesinin orada olduğunu görmemiştik. Babam bize dönerek, "Muhafızımız Rasim Bey'in haremidir. Bugün o da bizim misafirimizdir. Rasim Bey bize çok iyi bakıyor. Her arzumuzu yerine getiriyor. Hanımefendi de aramızda bulunacak. Kendisine iltifat etmenizi isterim." dedi. Biz de "Emredersiniz" diyerek Rasim Bey'in zevcesine el verdik. Esasen bu kadını Selanik'ten çıktığımız gece görmüştük. "Nasılsınız? iyi misiniz Hanımefendi?" dedim. Mahcubâne önüne bakarak teşekkür etti. İkimizin bu suretle konuşmamıza babamın bakışı hayret eder gibiydi. Çünkü Selanik'ten ayrıldığımız gece başımızdan neler geçtiğini hâlâ bilmiyordu.
Ortadaki büyük kanapeye babam oturdu. Biz de etraftaki iskemleleri

çekerek çevresine sıralandık. Zavallı Bedrifelek Baş-kadın, babamın yanıbaşına oturmuş, ellerini, dizlerini öpüyor, ağlıyordu. Babam bize ayrı ayrı, "Nasılsınız? Damadlarım inşa-allah iyidirler," diye hatır soruyordu. Rasim Bey'in zevcesine en ön safta yer vermemizi istemiş ve yerini bizzat göstermişti. O da oturuyordu. Aynı zamanda bizim halimizden müteessir olduğu belliydi. Çünkü o da ağlıyor, ikide birde gözlerini siliyor-du. Erkek ve kız küçük torunları babamın etrafını sarmıştı. Kimi ayağının önünde, kimi kanapenin yanında oturuyorlar, oğlum Ömer de babamın içtiği sigaranın dumanını tutmaya çalışarak dizinin dibinde ayakta duruyordu. Bu hâl babamın hoşuna gidiyor, çocukları başlarından okşuyordu. Orhan ve Abdül-kerim Efendiler de Âbid Efendi ile oynayarak bir içeri, bir dışarı koşuyorlardı.

Babam sık sık bize, "Rahat mısınız?" diyor, Validelere de aynı suali tekrar ediyordu. Maiyetimizde getirdiğimiz abalarımız, eski kalfalar da birer birer gelip saray usulünce babamın eteğini öpüyorlar, babam da herbirine ayrı ayrı: "Geldiğinize memnun oldum" diyerek iltifat ediyordu.

Sâdık bendemiz eski ikinci Hazinedar Mihriminnet Kalfa'yı beraberimde getirmiştim. Babam çok memnun olmuştu. "İkinci Hazinedarı getirdiğinden pek memnun oldum kızım." dedi. Bütün konuşmalarımız bu kabil şeylerdi. Başka ne konuşabilirdik ki? Ağızlarımızı kapalı tutmaya mecburduk. Bununla beraber bizim bir arzumuz olsaydı, Rasim Bey'in zevcesi değil, zabitlerin bile haberi olmadan yapabilirdik. Fakat babamızın çoktan talihe, mukadderata razı olduğunu, hayatının kalan kısmını rahat geçirmek istediğini, bundan sonra hiçbir şeye karışmak arzu etmediğini biliyorduk. Bütün felâketlerinde yalnız Allah yardımcı olmuştu. Kendisine fenalık ve iftirada bulunanları daima Allah cezalandırmıştı.

Kuvvei mâneviyemiz hiçbir zaman sarsılmamıştı. Gün geçtikçe hakikat meydana çıkıyordu. Kendisinin her zaman söylediği

gibi tarih hakikati gösterecekti. Partilerin ve şahısların birbirlerini yemeleri yüzünden koca Rumeli elimizden gitmişti. Birinci Dünya Harbi'nin arifesinde bulunuyorduk. Babama bunları mı söyleyecektik? Esasen şimdi kendisine gazeteleri veriyorlardı. Babam gazeteler vasıtasıyla dünyanın gidişinden ta-mamiyle haberdardı. Selanik'te olduğu gibi habersiz yaşamıyordu. Gidişin iyi olmadığını, otuzüç yıl memleketi idare eden onun gibi akıllı ve tecrübeli bir hükümdar anlayamaz mıydı?

Babam bizler için bir büfe hazırlatmıştı. Kendi eliyle, oturacağımız sandalyeleri bile tertip etmiş, yiyeceklerimizi kendi seçmiş, hususî olarak Tatlıcıbaşı Raşid Ağa'ya "yedikardeş tatlı-sı"nı yaptırmıştı.

— "Haydi, evlâtlarım, sizin için hazırlattığım yemeklerden yiyiniz." diyerek ayağa kalktı. Biz de, "Allah ömrünüze bereket versin. Yıllardan beri babamızın nimetinden mahrumduk. Bugünümüze şükrediyoruz." diyerek yemek odasına geçtik. Kendisi, "Ben perhiz yemeği yediğim için aranıza girip şevkinizi kırmayayım. Siz istediğiniz gibi yiyiniz." diyerek salona geçti. Rasim Bey'in zevcesini de

aramıza oturttuk. Babam bizi kapıdan seyrediyordu. Biz, "Aman ne kadar güzel olmuş," diye zevkle ve şevkle yerken babamız cidden memnun oluyordu.

Yemekten sonra, "Size yatak odamı göstereyim." dedi. Hep beraber gittik. Odasını gördük. "Bilirsiniz; Her sabah banyo yapmaktan bir türlü vazgeçemiyorum. Şu merdivenden inip çıkmaktan da pek yoruluyorum. Şuracıkta, şu gördüğünüz yerde plânlarını çizdiğim küçük bir hamam yaptırmak istiyorum. Allah razı olsun, Rasim Bey gayret ediyor. Yaptıracaklar. Inşaallah bir daha geldiğinizde yapılmış olarak görürsünüz." dedi.

Bu sırada Rasim Bey çıkma zamanımızın geldiğini Nuri Ağa ile haber göndermişti. Vaktimiz nasıl geçmiş, saat dördü bulmuştu.
Hepimiz yine hüzünlendik. Üzerimize mahzunluk çökmüştü.

Babam, "Haydi evlâtlarım, gidiniz. İnşaallah önümüzdeki bayramda yine görüşürüz." dedi. Salona geldik. Ortamızda ayakta durarak, "Şimdi size birşey söyleyeceğim: Buradan çıkar çıkmaz doğru Saraya gidip amcanıza benim teşekkür ve memnuniyetimi arzedeceksiniz." dedi. Hepimiz birbirimizin yüzüne baktık. Babam, bunu istemediğimizi anlamıştı. Hemen, "Yok, bu olmaz. Mutlak gitmelisiniz. Ben öyle istiyorum." dedi. "Emir buyurursunuz." cevabını vermeye mecbur olduk. Bununla beraber başımıza ne geleceğini biliyorduk. Babam gitmemizi o kadar istiyordu ki, "Sizi dürbünle takib edeceğim." diye ilâve etti. "Merak buyurmayınız." diye mukabele ettik. Yine gözlerimiz yaşarmaya başlamıştı. Elini öpüyor, yine görüşmemiz temennisiyle ağlaşıyorduk.

Annemle, Saliha Naciye Hamm'la, küçük biraderim Meh-med Abid Efendi ile de vedalaştım. Biz yaşmaklarımızı giyinip hazırlanırken babam aramızda dolaşıyor, giyinmemize bakıyor, küçük torunlarını okşuyordu. Bu işler bittikten sonra bizleri yine küçük merdivenin başına kadar getirdi. Kapıdan çıkıyor-duk. Yine askerler dizilmişlerdi. Aynı merasimle muşlara bindik. Çıkarken Rasim Bey'in zevcesine de teşekkür etmemizi babam ayrıca ihtar etmiş, biz de emrini yerine getirmiştik.

Babamın arzusu üzerine muşlara, "Dolmabahçe Sara-yı'na!" emrini verdik. İkinci Mabeynci Nüzhet Bey, öndeki muşta olduğundan bizden önce gidip Saraya haber vermişti. Sarayın rıhtımına yanaşarak yarım saat bekledik. Fakat Sarayın kapıları bize bir türlü açılmıyordu. Rıhtımda bekliyen Maiyet Bölüğü askerleri hayretle bize bakıyorlardı. Nihayet içerden sallana sallana gelen bir musahip: "Bugün Efendimiz pek meşguldür. Kabul buyuramayacaktır. Başka bir gün buyursunlar diyor." dedi.

Biz bunun böyle olacağını esasen biliyorduk. Zira Sarayın hâli bizce malûmdu. Gelen musahibe babamızın emri üzerine geldiğimizi söyledik. Musahip boynunu bükerek dinledi.

amcamız Sultan Reşad'ın bizi kabul etmesi için kimbilir kimlere sorması icap ediyordu. Tekrar Zekiye Sultan'in sarayına döndük ve orada vedâlaşarak evlerimize dağıldık.

Bir sene sonra Kurban Bayramı'nda tekrar aynı veçhile Beylerbeyi Sarayı'na, babama gitmiştik.58 Huzurda oturup konuşurken babamın sevgili kedisi Pamuk içeriye girdi. Doğruca babamın kucağına sıçradı. Babam da kendisini biraz okşadıktan sonra, inip gitti. O zaman babam bana döndü, "Kızım, siz hayvanları pek severdiniz. Sizin bir papağanınız vardı. Ne oldu?" diye sordu. Ben de, "Efendimiz! Yıldız Sarayı'ndaki kargaşalık sırasında kayboldu. Amcamdan istedim. Bir türlü bulunamadı. Yerine başka papağanlar gönderdi." dedim. Babam güldü, "Ben şurada, oturduğum yerde sizin papağanınızı buldumsa ne dersiniz kızım?" dedi. Hayretle, "Nasıl olur Efendimiz?" diye sordum.

Babam anlattı. "Geçenlerde bir gün muhafızlardan Emin Bey'in kızı bahçeye gelmiş, sizin papağanınızı da getirmiş, oynuyordu. Görünce tanıdım. Zira bilirsiniz o hayvanın kendisine mahsus konuşması vardı. Papağanı getirttim. Annenizle beraber hayvanı konuşturduk. Sizin papağan olduğunu anladık. Fakat zavallı hayvan biraz zedelenmiş. Çocukların elinde hırpalanmış. Siz buradan çıkarken Rasim Bey'e ve Emin Bey'e bizim Nuri Ağa ile haber gönderiniz. Size

getireceklerdir. Zaten kendisine söylediğim için Rasim Bey de biliyor," dedi. "Peki Efendimiz! Emrettiğiniz gibi yaparım," cevabını verdim. Babam memnun bir gülüşle, "Banyom da yapıldı. Artık rahat ettim. Doğrusu Rasim Bey pek gayret etti. Enver Paşa'nın babası Ahmed Paşa bu gibi şeylerden anlarmış. Geldi, kendisiyle görüştüm. Yaptığım plân ve tertip üzerine eskiden sarayda kullandığım banyoları yapan Karlo Usta'yı istedim. Bulup getirdiler. Pek âlâ yaptılar. Şimdi memnunum. Gelin, size de göstereyim," dedi.
58 Babamın ölümüne kadar yılda bir defa Kurban Bayramı'nda kendisini görmemize müsaade edilmişti. Fakat Ramazan Bayramı'nda gitmiyorduk.

Hep birlikte gidip hamamı gördük. Hakikaten şirin olmuştu. Babam bu daracık yerde pek kullanışlı bir hamam yaptırmıştı. Afiyetle kullanmasını diledik. Babam ölümüne kadar bu küçük hamamı kullanmıştır.

Rasim Bey'e papağan için haber göndermiştim. Bir hafta sonra Emin Beyle beraber papağanı alarak bize geldiler. Zevcim Ahmed Nâmi Beyle görüştüler. Onun vasıtasıyla ben de teşekkür ederek papağanımı aldım. Rasim Bey'e pırlanta işlemeli altın bir kol düğmesi, Emin Bey'e de yirmibeş lira verdim. Zavallı papağanım birkaç gün içinde eski alışkanlıklarını hatırladı, "Ayşe Sultan, hayatım." diye bağırmaya başladı. Bu küçük kuşta bile, iyilik gördüğü insanlara karşı sevgi ve sadâkat duygusu vardı. Rasim Bey'in zevcesi de bayramlarda bizleri ziyarete gelmeye başlamıştı. Biz de babamızın hatırı için kendisiyle görüşüyor, hediyeler veriyorduk. Bir defasında ben de yakutlu ve pırlantalı bir yüzük vermiştim. Esasen kendisi fena bir kadın değildi. İyi bir anne, iyi bir zevce, saf bir kadıncağızdı.

Babam Selanik'ten istanbul'a döndükten sonra üç kurban bayramı kendisini görmek nasib oldu. Zevcim Ahmed Nâmi Bey hastalanmıştı. Ben de tekrar anne olmak üzere bulunuyordum ve tedaviye muhtaçtım. Birinci Cihan Harbi başlamıştı. Almanya'ya gitmek için Zât-ı Şâhâne'den izin istedim. Bin güçlükle bu izni alabildim. Babama mektup yazarak Almanya'ya gitmek üzere olduğumu bildirdikten sonra hareket ettim. Bu seyahatim sevinçle başlamış ise de kederle neticelenmişti. Tafsilâtını ileride yazacağım.

Cennetmekân babamın ölümünden sonra istanbul'a döndüm. Bundan sonra yazdıklarım annemden dinlediklerimdir.

BABAMIN SELANİK'TE BİZDEN SONRA YAŞAYIŞI

Annemin anlattığına göre biz Selanik'ten istanbul'a doğru hareket ettikten sonra babam âdeta hasta düşmüş. Etrafındaki

boşluk, evlâtlarının gidişi, evin sessiz kalışı babamı çok sarsmış. Babam çok iftiraya uğramış bir insandır. Söyledikleri gibi katı kalbli, merhametsiz değildir. Bir kimsenin ağladığını görse veya kendisine söyleseler, en büyük kabahati de olsa affederdi. Ömründe kimseyi ne öldürmüş, ne de öldürtmüştür. Bu isnad ve iftiraları reddeder ve iftira cinayetini, bu yalanları söyleyen ve yazanların kendilerine terk ederim. Bilmedikleri, görmedikleri hattâ bazen kimden işittiklerini bile söyleyemedikleri halde, hiçbir delil ve şahit gösterememelerine rağmen, babamın adam öldürdüğünü yazanların sıfatı sadece müfterîliktir. Bu müfterilerin arasında babam tarafından rütbe, nişan ve mevkilere lâyık görülenlerin bulunması da ayrıca onların nankörlüğünü ispat eder. Belli ki bu iftiraları babamın düşmanı olan İttihatçılar rejimine yaranmak için yapmışlardır.

Ben onun uzun yıllar yanında yaşıyan kızı olarak, babamın kimseye fena muamele ettiğini görmediğim gibi göreni de işitmedim, işte bu kadar iyi ve yumuşak kalbli olan babam şimdi hepimizi birden kaybedince, bu ona çok büyük bir darbe olmuştu. Üç gün sonra Rasim Bey istanbul'dan dönerek salimen istanbul'a varışımız haberini ve yazdığımız mektupları getirince memnun olmakla beraber güvendiği biraderinin bizleri himayesine almayıp kayıtsız kalışına da pek müteessir olmuştu. Zira kendisi dört hemşiresini, amcası Sultan Aziz'in dört kızını, biraderi Sultan Murad'ın üç kızını ve diğer şehzade kızlarıyla hemşirelerinin kızlarım himaye etmiş, evlendirmiş, evlerini tedarik edip

çehizlerini yapmıştı. Şimdi ise kendi kızları himayesiz kalmışlardı. Elbet me'yus olacaktı.

Muhafız zabitlerin hâli tavrı Balkan Harbi'ne kadar devam etmişti. Yalnız babam birinci kattan ikinci kata çıkmış, evvelce benim odam olan balkonlu odayı yatak odası yapmıştı. Sağ tarafta bulunan Refia Sultan'ın odasını gündelik odası hâline getirmiş, orada bulunan küçük bir odayı da marangozhane hâline getirip bazı ufak tefek âletler aldırmışsa da esaslı bir surette

çalışmış değildi. Akşamları balkona çıkıp orada biraz oturur, hava alır, dürbünle etrafı seyredermiş. Annemle Saliha Naciye Hanım da karşısına otururlarmış. Hemen hiç aşağıya inmez-miş.

İstanbul'a geldiğimiz zaman babamın birkaç kalfaya ihtiyacı olduğunu Sultan Reşad'a bildirmiştik. O zaman, kimi isterlerse seçsinler, biradere göndereceğim diye haber yollamıştı. Büyük biraderim Mehmed Selim Efendi tarafından eskilerden Dilberyâl Kalfa ile Seher ve Nergiznihâl; Naile Sultân tarafından Çeşmipeykân, Kâmuran, Dildâde Kalfalar; benim tarafımdan da Rengimelek Kalfa ile eski Musahip Cavid Ağa'yı hazırlayıp Zât-ı Şâhâne'ye arzetmiştik.

Bu suretle bu kalfalarla bir musahip gitmiş olduğundan köşk yeniden kalabalık bir hâle gelmişti.

SULTAN REŞAD'IN RUMELİ SEYAHATİ

Bir gün Rasim Bey gelip babama birkaç gazete getirmiş ve Sultan Reşad'ın Rumeli'ye ve bu arada Selânik'e seyahatini anlatmış. Babam da, "Inşaallah devlet ve millet hakkında hayırlı olur." cevabını vermiş. Birkaç gün sonra da Tahsin Paşa gelip babamla görüşmek istemiş ve huzura girmiş. Sultan Reşad'ın seyahat tafsilâtını mübalâğalarla anlattıktan sonra bu hususta ki fikrini sormuş. Babam da cevaben, "Tabiî, biraderimin muvaffakiyetiyle iftihar ederim. Pek isabet buyurmuşlar. Şimdiye kadar gazete havadislerinden mahrumdum. Bu kadar bir havadis aldığımdan memnunum. Allah muvaffak bilhayr eylesin" demiş, bu adamla konuşmak istemediğinden bu kadarla başından savmıştır.

Babam bu paşayı vaktiyle Halep'e sürmüştü. Neferlikten yetişme olan Tahsin Paşa, Balkan Harbi'nde Selânik'i tüfek patlatmadan Yunanlılara teslim etmek suretiyle vatana ihanet etmiş

ve babamın bu adamı sürmekte ne kadar haklı olduğu da böylece meydana çıkmıştı.

Tahsin Paşa'yı huzurundan savdıktan sonra babam şunları söylemiş, "Tahsin Paşa çok fena adamdır. Haksız sürmemiştim. Kolordu kumandanıdır ama bu adamdan devlete, millete hayır gelmez. Şimdi huzuruma girmekten maksadı beni güya müteessir görmek istemesidir. Biraderimi kıskanacağımı zannediyor. Allah biradere acısın. Adamcağızı çocuk gibi oynatıyorlar. Bu türlü adamlar onu oradan oraya sürükleyip duruyorlar. Arnavut milletini ben çok iyi bilirim. Bu seyahatin maalesef hiçbir faydası olmayacaktır. Tahsin Paşa da Arnavuttur. Kimbilir beyninde ne gibi emeller, fesatlar vardır. Onu zaman gösterecek."

Aradan birkaç gün geçtikten sonra Sultan Reşad, Selânik'e gelmiş. Zabitler, köşkü bayraklarla donatmışlar. Babama haber gönderip, Harem'e girerek en üst kattan gemilerin limana girişini seyretmek istediklerini bildirmişler. Babam buyursunlar müsaadesini vermiş. Zabitler içeriye girmişler. Babam da onlarla beraber dürbünle seyretmiş. Hattâ zabitlerden bazıları Padişahın hangi gemide olduğunu anlayamadıklarından babam Padişah sancağını onlara göstererek biraderinin hangi gemide olduğunu anlatmış.

Sultan Reşad, Selânik'e çıkmadan önce biraderinin hatırını sormak nezaketini göstermiştir. Hanedanımızın terbiye ve ulviyeti Padişahlar arasında daima baki kalmıştır. Sultan Re-şad'ın Başkâtibi Halid Ziya Bey köşke gelmiş. Yanında Hadi Paşa da bulunuyormuş. Babam, biraderinin selâmını getiren zâtı, küçük kardeşinin makamına olan hürmetini göstermek için, kapıdan karşılamıştır. Halid Ziya Bey, selâm-ı Şahaneyi tebliğ ederken ayakta dinledikten sonra babam da muvaffakiyetlerine duacı olduğunu ve teşekkürlerini bildirmiştir. Sonra karşısında yer göstererek oturtmuştur. Yukarda bahsi geçen mahut çantanın oğluna ait olduğunu söyleyerek bu çantanın buldurulmasını

biraderinden rica etmiştir. Âbid Efendi'nin annesi Saliha Naciye Hanım, evlâdının vaziyetinden büyük bir teessür duyarak ve oğlunun tek serveti ve medarı olan çantanın kaybından dolayı fevkalâde üzülerek, Sultan Reşad'ın Selânik'e gelmesi fırsatından istifadeyle bunu biraderine haber göndermesini babamdan rica etmişti. Babam da bu ricası ile beraber Âbid Efendi'nin Selanik'deki mekteplerden birine devam etmesine müsaade olunmasını da istemiş, o sırada altı yaşında olan Âbid Efendi'nin zabitler tarafından bahçede çıkartılmış birkaç resmini de biraderine göndermiştir.

Halid Ziya Bey her nedense hatıratında bunların doğrusunu yazmamış ve sanki bu çanta annemin elinden alınmış gibi göstermiştir. Hattâ babamın giydiği elbiselerin pak âdi kumaşlardan olduğunu da yazmıştır. Eğer "Hâkân-ı sabık" bu gibi âdi kumaşlardan elbise giymişse bulduğunu giymiş demektir. Acaba utanmak kime düşer? Yine Halid Ziya Bey'in yazdığı, babamın sakal boyasının, gömleğini kirletmesine gelince: Babam gibi temizliğe meraklı bir kimsenin kirli yakalı bir gömlekle kimseyi kabul edemeyeceğini düşünmemesi şâyânı hayrettir. Babam derbeder bir insan değildi. Ömrü müddetince haremleri, evlâtları bile onu bu tarzda görmemişlerdir. Herhalde o gün Halid Ziya Bey'in gözlük camlarında bir kirlilik olacak ki babamı bu suretle görmüş, çanta meselesini de te'vil etmiştir.

Yıllardan sonra, Sultan Vahdeddin zamanında, Âbid Efendi'nin annesi çantanın buldurulmasını yine rica etmiş, nihayet arayıp Efendi'nin çantasını ve tahvillerden bazılarını, bulmuşlardır. Mücevherlerle para bulunmamıştır. Çantayı bulan, o zaman Hazine-i Hâssa Müfettişi olan Emin Paşa'dır ki sonradan merkez kumandanlığı da yapmıştır. Sultan Reşad, Rumeli seyahatinden döndükten sonra babamın arzularından bazıları yerine getirilmiştir. Bu arada Âbid Efendi, Mahmut Siirt'le beraber mektebe başlamış, kalfaların haftada bir defa bahçeye çıkıp biraz hava almalarına müsaade olunmuş, musahiplerle diğer

bendegâna da haftada bir defa zabitlerin refakatinde şehri gezmek için izin verilmiştir. Bu arada babamın tahsisatı da bin liraya çıkarılmıştır.

EMEKTAR SIRRICEMAL KALFANIN ÖLÜMÜ

Kalfalara bahçeye çıkma müsaadesi verilmeden önce emektar ihtiyar Sırrıcemal Kalfa biraz hasta imiş. Kadıncağız hava almak ihtiyacını o kadar duyuyormuş ki kalbinin sıkıntısını bir türlü def edemediğinden, "Kimseye görünmeden şu merdivenden ineyim. Şurada biraz çimenlere kadar gideyim." demiş. Aksi tesadüf, o dakikada Yüzbaşı Davud oradan geçiyormuş. Kadıncağızı görünce üzerine hücum ederek, "Gir içeriye! Burada ne yapıyorsun?" diye bağırmış.

Derhal, zabitler toplanmışlar. Büyük bir suç işlenmiş gibi kadıncağızı dışarıya çıkarmışlar. Sorguya çekmişler. Bîçare ihtiyar yeminlerle herhangi bir sebepten çıkmadığım temin edinceye kadar akla karayı seçmiş. Zavallı kadın bu korku yüzünden, bir iki gün içinde inme inerek ölmüş. Babam onun Yahudi mezarlığına götürülmesi ihtimaliyle üzülmüş ve "Burada Hay-reddin Paşa'mn türbesi ve mezarı vardır. Oraya gömsünler" demiş. Neyse, bu iyiliği yapmışlar. Allah rahmet eylesin.

YÜZBAŞI NÂZIM EFENDİ

Âbid Efendi, Sultan Reşad Selânik'e gelmeden önce Yüzbaşı Nâzım Efendi'den ders alıyordu. Çünkü babam, Âbid Efendi'ye bir hoca bulması için Rasim Bey'e son derecede ısrar etmişti. Böylece Nâzım Efendi ders vermeye başlamıştı. O zamana kadar zabitlerden Âbid Efendi'ye fena muamele edenler bulunuyor, hattâ çocuğa bazı fena isimler bile veriyorlardı. Nâzım Efendi, arkadaşlarına bu çocuğun bir şehzade olduğunu, böyle

fena muamele edilemeyeceğini söyleyerek bu çirkin hallerin önünü almıştı. Çocuk o zamana kadar herşeyden habersizdi. Ecdadının kim olduğunu bile henüz lâyıkiyle bilmiyordu.

Nâzım Efendi, bütün tarihi ve babasının bir hakan olduğunu esaslı surette, Âbid Efendi'ye öğretmiş, bilmediği hakikatleri anlatmıştır. Birçok nasihatlerde bulunmuş, bunları bir kâğıda yazarak Efendi'ye vermiştir. "Bu muhitte bir

Şehzade terbiye edilemez, mektebe gitmelidir" demiştir. Bir sene kadar Efendi'nin tahsil ve terbiyesiyle uğraşmış ise de her ne sebepten ise köşkte kalmak istememiştir ve gitmeden önce bir gün babamla gizli görüşüp veda etmiştir. Allah razı olsun.

BALKAN HARBİ

Balkan Harbi'nin başlaması üzerine zabitler arasında telâş başlamış ise de bendegân'dan kimseye bunu hissettirmemişler. Köşkün önündeki meydanlığa taburlarla asker geliyormuş. Babam bu askerleri gördükçe, "Tuhaf şey" diyormuş. Dürbünle bakıp askerin seferberlik halinde olduğunu anlıyormuş. Birkaç kere Rasim Bey'e, "Bu kadar asker nereye gidiyor, ne oluyor?" diye sormuşsa da Rasim Bey, "Manevraya gidiyorlar" diye cevap vermiş. Fakat babam birkaç kere anneme, "Kadınım! Bir şey var ama anlayamıyorum." demiş.

Köşkün etrafında olan askerî kulübeleri de ziyadeleştirmiş-ler. Günün birinde o kadar çok asker gelmiş ki bütün meydanı doldurmuş. Zabitler de içeriye haber göndererek "Pancurları kapasınlar." demişler. Babam bunları gördükçe, "Allah Allah, bu harp alâmetine benziyor." der ve "Allah başımıza hayır etsin." diye dua edermiş. Bu hareketleri tefsir ederken de, "Allah bilir bizden gizliyorlar. Bunlar hayra alâmet değildir." diyormuş. Tabiî babam hakîki durumu tahmin edebiliyordu.

Köşkün etrafındaki nöbetçilerin de ziyadeleştiği bu günlerin birinde Inekçi Mehmed Ağa çöp tenekesi içinde bir gazete

parçası bulup kendisi okumak bilmediği için Musahip ağalara getirip göstermiş. Onlar da okuyup harb içinde bulunduğumuzu anlamışlar ise de babamın haber almasından korktukları için kalfalara bile söylememişler. Herkes düşünceliymiş. Babam ise, "Balkanlarda harb mi oluyor? Bu hâl nedir? Kiminle harb ediyoruz? Mutlak bir şey var!" diyormuş. Annemle ve Sa-liha Naciye Hanımla dertleşiyor, "Zamanımda en çekindiğim şey Balkanlarda bir harbin çıkması idi. Bunu önlemek için çok çalışırdım. Soruyorum, söylemiyorlar." diyormuş.

Nihayet bir akşam mûtadı veçhile yatak odasına çekilmiş. Annemle Saliha Naciye Hanım da yatmışlar. O gece nöbetçi olmayan kızlardan birkaçı, Dilbeste ve Gülsen dahi üst kattaki büyük kapı tarafına nazır odada oturuyorlarmış. Kapının önünde bir silâh, patlamış. Arkasından, acıklı bir feryat, "Yandım anam!" diye bağırmış. Bu sesi odanın içindeymiş gibi yakından duyan kızlar dehşetten titremeye başlamışlar. Dilbeste düşüp bayılmış. O sırada zabitler dairesinde Çolak ibrahim nöbetçi olduğundan köşke doğru koşunca Mahmut Siirt çıkmış. "Dön Gitme!" diye bağırmış. Bu hâli gören kızlar büsbütün korkmuşlar. Fakat babama haber vermemişler. Sonradan anlaşıldığına göre bu hâdise bir komitacı tarafından bir Türk neferinin vurulması imiş. Hâlbuki zabitler işi saklamak için, soranlara, "Biri intihar etti" demişlerdir.

Bu vak'adan iki gece sonra babam ve herkes yatmış olduğu bir sırada Şöhreddin Ağa, Harem kapısını vurmaya başlamış. Orada bulunan İkinci Hazinedar hemen kalkıp kapıya gitmiş, "Ne var?" diye sorunca: "Rasim Bey geldi. Şimdi hemen Efendimizi görmek istiyor" demiş. İkinci Hazinedar koşup babamın oda kapısını yavaşça vurmuş. Annem, "Hayrola?" deyip kapıyı açmış. Babam da uyanmış, "Ne var?" deyince ikinci Hazinedar içeriye girip Rasim Bey'in hemen kendisini görmek istediğini söylemiş. Babam, "Allah hayırlar versin" diyerek kalkmış. Çabucak giyinip oturma odasına geçmiş. Rasim Bey'i çağırtmış.

Rasim Bey mahzun bir tavırla odaya girmiş. Annemle Saliha Naciye Hanım da kapıdan dinliyorlarmış. Babam, "Ne var Rasim Bey? Inşaallah hayırlıdır. Bu saatte neden geldiniz?" diyince Rasim Bey, "Rahatsız ettim ama aldığım emir üzerine geldim." cevabını vererek harb içinde olduğumuzu söylemiş. Babam, "Kiminle harb ediyoruz?" diye sormuş. Rasim Bey, "Dört devletle harbediyoruz. Hem de kaybetmek üzereyiz" diye cevap vermiş. Babam hayretle, "Rasim Bey! Ne demek istediğinizi anlayamıyorum. Dört devletle harb mi? inanmam. Demek Balkanlarda bize karşı ittifak oldu, öyle mi? Yunanlılarla Bulgarların birleşmesi nasıl olur? Başta bulunanlar bu ittifakı anlayamadılar mı?" demiş.

Kendisinin vaktiyle Balkanlarda aleyhimizde bir birleşme olmaması için nasıl uyanık davrandığını söyleyerek Rasim Bey'den tafsilât istemiş.

Rasim Bey harbin ana çizgilerini anlattıktan sonra, "Selanik düşmek üzeredir. Sizi İstanbul'a götürmek istiyorlar." demiş. Babam büsbütün hayret içinde kalarak, "Selanik istanbul'un anahtarıdır. Düşmana verilir mi? Şuradan şuraya gitmem. Bana da bir tüfek veriniz. Birlikte son nefesimize kadar müdafaa edelim. Hem bizim ikinci ve Üçüncü Ordularımız nereye gitti? Bu harbi idare eden kumandanlar kimlerdir? Ne olursa olsun. Bir yere gidecek değilim. Bunu bilmiş olunuz." demiş.

Babam o gece Rasim Beyle uzun uzun konuşmuş. Rasim Bey giderken sabah oluyormuş. Anneme de, "Gördünüz mü? Bana manevradır dedikleri halde asker harb hazırlığı içindedir demiyor muydum?" demiş. Babam ondan sonra uyuyamamış ve bir yere gitmemek hakkındaki kararını tekrarlayıp durmuş.

Sabahın erken saatlerinde Ali Rıza Paşa ile Hadi Paşa gelmişler. Buradan mutlak çıkmak lâzım geldiğini, hükümetten emir aldıklarını söylemişler. Babam, onlardan da malûmat almış. "Kiliseler ittifak ettiler mi?" diye sormuş. "Bizim elçiler, ataşemiliterler uyudular mı? Dört devlet ittifak eder de hükümet nasıl haberdar olmaz? Ben makamda bulunduğum müddetçe

daima bunların birleşmesini önledim. Bu ne gaflet! Allah devleti bu hâle getirenleri kahretsin. Demek Selanik şimdi müdafaa edilmeden teslim ediliyor. Hayır, ben buradan gidecek değilim. Ben de bugün herhangi bir şahıstan farklı olmadığım için müdafaaya iştirak etmek istiyorum. Bana da silâh veriniz. Ölünceye kadar birlikte müdafaa edelim." diye tekrar ısrar etmiş. Paşalar da meyus bir halde çıkıp gitmişler.

Babam odasına döndüğü vakit, "Felâket! imparatorluğumuz yıkılıyor" diye pek üzgün bir halde bulunuyormuş. Bu sırada top sesleri duyulmaya başlamış. Evde herkesi telâş almış. Artık zabitler de ağalara korkulu haberleri vermekten çekinmi-yorlarmış.

Ertesi sabah yukardaki pencereden bakarken bir geminin gelmekte olduğunu görmüşler. Derhal babama haber vermişler. Babam dürbünle çıkıp balkondan bakarken bir hayret nidası ile "Bu Alman sefaret gemisidir. Tanırım. Burada ne işi olabilir?" demiş. Biraz düşündükten sonra, "Sakın bizi götürmeye gelmiş olmasın?" diyerek Nuri Ağa'yı çağırtmış. Gemiyi ona göstererek, "Bak Nuri Ağa, eminim ki bizi almaya geldi." demiş. Nuri Ağa da, "Hayırlısı olsun Efendimiz." cevabını vermiş.

Köşkte herkes korkuyor ve babamın gitmesini istiyorlarmış. Bendegân, zabitlerden işittikleri sözlerden korkarak bu korkuyu kadınlara da bulaşürıyorlarmış. "Efendimiz ısrarı bırakıp gitmelidir. Yoksa hâl vahim olacak." diyorlarmış. Gemi rıhtıma yanaştıktan biraz sonra bir landonun köşke geldiği görülmüş. İçinden Damad Şerif Paşa (Çavdaroğlu) ile Damad Arif Hikmet Paşa çıkmışlar.

Rasim Bey, damadları derhal aşağıdaki büyük yemek odasına almış. Nuri Ağa da babama haber vermiş. Babam, damadlarını hemen yukarıdaki odaya çıkartmış. Tabiidir ki ailesinden yıllardır esaslı bir haber alamadığından Damadları karşısında görünce, bilhassa kendi sevgili kızı Naile Sultan'in zevci Arif Hikmet Paşa ile karşılaşınca hem sevinmiş, hem de hüzünlenmiş.

Paşalar da ağlamışlar, huzura eski an'ane usulüyle girmişler, babamın elini saygı ve sevgiyle öpmüşler. Tabiî bu hal zabitlerin hiç hoşuna gitmemiş. Babam, damadlara yine aynı sualleri sormuş, damadlar da kendisini ikna etmeye çalışmışlar. Bütün yollar kapandığından ancak Alman gemisiyle istanbul'a gitmek mümkün olduğunu söylemişler. Nihayet güçlükle babamı kandırmaya muvaffak olmuşlar.

Zaten annemle Saliha Naciye Hanım da, burada kalmak çok tehlikeli olduğu için ayrılmasını rica ediyorlarmış. Damad Paşalar şehre altı saat sonra Yunan gireceğini söyliyerek, bir an önce çıkmak tavsiyesinde bulunmuşlar. Paşalar aşağıda beklerken babam, kadın efendiler ve kalfalar elbirliğiyle hazırlanmaya başlamışlar. Annem, "Aman Efendiciğim, yine geldiğimiz gibi olmıyahm." diyerek

giyecek ve kullanacak şeyleri bir sandığa yerleştirmiş. Diğer herkes de bir bavul hazırlamış. Büyük eşyaları arkadan göndermek üzere zabitlerden bazıları gayret edeceklerini bildirmişler, inekçi Mehmed Ağa müstesna olmak üzere bütün köşk halkı hep beraber çıkmışlar.

Babam hazır olur olmaz Rasim Bey'i çağırtıp: "Benimle beraber gelir misiniz?" diye sormuş. Rasim Bey bundan çok memnun olarak, "Elbette gelirim." demiş. Âbid Efendi'nin öğretmeni olan Yüzbaşı Mahmut Siirt'in de gelmek istediğini bildirmiş. Babam bunu da münasip bulmuş. Bunun üzerine Rasim Bey, Küçük Vasfı Bey'i de götürmek istemiş. Babam, "Elimden gelse hepsini götüreceğim" deyince Yüzbaşı Salih (Bozok) koşarak gelmiş, "Aman Rasim Bey, Hakana söyleyin, beni de götürsün." demiş. Babam, "Pekâlâ oğlum, gel. Diğerlerini de götürmek istiyorum ama yer yok diyorlar. Ne yapayım?" demiş. Bu dört zabitten gayrisi kalmış. Babam Alatini'den çıkarken kalan zabitler büyük merdivenin üzerine sırayla dizilmişler, askerle beraber selâma durmuşlar.

Babam mûtadı üzere vakur, ağırxadımlarla merdivene gelip selâm verdikten sonra zabitlere dönmüş, "Inşaallah yine sağ,

selâmet cümlenizi istanbul'da görürüm." demiş ve askere selâm vermiş. Birinci arabaya babam, iki Kadını ile Âbid Efendi'yi almış. Damad Paşalar, zabitler, kalfalar, bendegân arkadaki arabalara taksim olmuşlar. Böylece rıhtıma kadar gelmişler. Sokaklarda ahâliden bazıları ağlaşarak, "Bizi bırakıp nereye gidiyorsunuz?" diye bağırışryorlarmış. İskeleye halılar sermişler. Vali ve kumandan paşalar da uğurlamaya gelmişler. Babam orada paşalar ve beylerle görüşmüş, "Allah devlete, millete zeval vermesin. Muvaffak bilhayr eylesin" diye dua etmiş.

Alman Konsolosu da orada bekliyormuş. Onunla da oracıkta biraz görüştükten ve selâmlaştıktan sonra geminin sandalı karaya yanaşmış. Babam yine haremlerini, oğlunu ve damadla-rını alarak hareket etmiş.

Babam gemiye çıkınca kumandan ve tayfalar selâm resmini ifa etmişler. Kumandan gelip Imparator'un selâmım bildirmiş. Herhangi tarafa emir duyuruluyor ise o tarafa götürmeye hazır olduklarını ve emre âmâde bulunduklarını söylemiş. Babamla Fransızca olarak konuşmuş. Babam da imparator Hazretle-ri'nin gösterdiği dostluğa teşekkür ederek vatana gitmek istediğini bildirmiş. Alman Konsolosu da gelip babamla hususî surette konuşmuş, fakat babam ona da aynı cevabı vermiş.

Konsolos gemiden çıktıktan sonra gemi kumandanı gelerek babamdan kalkmak emrini istemiş. Babam da eliyle istanbul tarafını göstermiş. Babam için hazırlanan kamaranın kapısına bir Alman neferi nöbetçi olarak konmuş. Babamın arzu ve izni olmadan kimseyi kamaraya sokmamışlar.

Hareket ettikleri zaman kumandan yine gelerek, "Majeste arzu ederlerse güverteye teşrif buyursunlar. Alatini Köşkü'nü ve etrafı seyir buyursunlar." demiş.

Bunun üzerine babam güverteye çıkmış. "Yazık oldu." diyerek teessüfle memleketi ve Alatini Köşkü'nü seyretmiş. Kumandanla biraz konuşmuş ve me'yus bir halde kamarasına dönmüş.

LORELEİ GEMİSİYLE BEYLERBEYİ SARAYINA GELİŞ

Deniz güzel olduğundan yolculuk fena geçmemiş. Fakat Marmara'ya girince deniz başlamış ve gemi şiddetle sallanmış. Herkesi deniz tutmuş. Annem, Saliha Naciye Hanım ve kalfaların çoğu yatmışlar. Âbid Efendi başlangıçta gemide fetiş olarak bulunan küçük bir ayı ile oynayıp, babama getirip gösterip keyifli bir halde bulunurken nihayet o da yatağa düşmüş. Fakat babama hiçbir şey olmamış. Geminin doktorunu isteyerek hastalar için ilâçlar verdirmiş. Oğlunun başucunda durarak bakmış ve onun ilâçlarını kendisi vermiş. Geminin doktoru sık sık gelip babamla görüşüyor, bir arzusu olup olmadığını soru-yormuş. Kumandan da ara sıra ziyaretten geri kalmıyormuş.

Babam bir ara damadları ve sonra da Rasim Bey'i isteyip onlarla da görüşmüş. Bir aralık gemi kumandanı bizim zabitlerin yukarıya çıkmalarını, güvertede dolaşmalarını yasak etmiş. Buna pek canları sıkılmış olan zabitler kamaralarda mahzun bir halde oturuyorlarmış.

Nihayet Gelibolu açıklarında gemi demir atmış. Babam istanbul'a geceleyin girmek istemediğinden hükümetten gelecek emri beklemişler, istanbul'dan emir gelince gemi Beylerbeyi Sarayı açıklarına doğru ilerlemiş. Demirlemişler. Almanlar geminin sandallarıyla babamı Saraya kadar götürmüşler. Resm-i tazimi ifa etmişler. Babam kumandana, doktora ve efrada teşekkürlerini bildirmiş. Eski dostu olan Imparator'a teşekkürlerinin ulaştırılmasını kumandana söyleyerek gemiyi terketmiş.

Damad Şerif Paşa da gemiden çıkmadan babama veda edip ayrılmış. Kendi Damadı olan Arif Hikmet Paşa ise babamı Beylerbeyi Sarayı'na kadar getirip veda ederek dönmüş.

Babam rıhtıma çıkıp da Sarayın Mabeyn Dairesi tarafındaki kapıya doğru yürüyünce orada duran nöbetçi nefer, "Yasak!" diye bağırmış. Babam da: "Düşünemedim" diyerek Harem tarafındaki

Valide Kapısı'na dönmüş, içeriye girmiş. Girer girmez, arkasından gelen Nuri Ağa'ya, 'Aman Nuri, burası ne kadar rutubetli! Biz burada öleceğiz!" demiş. Nuri Ağa, "Aman Efendimiz, niçin böyle söylüyorsunuz?" diyince babam, "Esasen annem de burada ölmüştü," diye cevap vermiş. Doğruca, sonuna kadar kendisinin yatak odası olan oda istikametinde yürümüş, "Annem bu tarafta yattıydı. İşte ben de burasını kendime yatak odası yapacağım," diyerek eşyalarını o tarafa getirtmiş. Kadın efendiler ve herkes de birer oda seçerek yerleşmişler.

Beylerbeyi Sarayı'nda dahi Selanik'te olduğu gibi yaşamaya devam etmişler. Burada bir yenilik ve fazlalık varsa o da babama artık gazete vermeleri olmuş. Bundan başka bazı küçük arzuları da yapılmaya başlamış. Evvelce yazdığım gibi, biz de cuma günleri Başağalarımızı göndererek Rasim Bey vasıtasıyla babamızın afiyet haberini alabiliyorduk.

Selanik'te kalmış olan Inekçi Mehmed Ağa da bir hafta sonra inekler ve eşyalarla gelmiş. Saray yine eski hâlini almış. Artık babam gazeteleri okumakla vakit geçiriyormuş. Havadisleri dikkatle takib ediyor, enteresan bulduklarını kurşun kalemle çiziyormuş.

Babam, Beylerbeyi Sarayı'na ilk geldiği, zamanlarda yeniden Sadrâzam olmuş bulunan Kâmil Paşa haber göndermiş, "Beylerbeyi Sarayı'nın rutubetli olması sıhhatlerine dokunacak endişesinden kurtulmak için eğer arzu buyururlarsa Sarayın parkında kendilerine mahsus ahşap bir bina yaptıralım. Orada ikamet buyururlar ve rahat ederler." demiş. Babam da bunun üzerine Kâmil Paşa'ya teşekkür edip selâmlarını göndermiş. Derhal mühendisler gelmişler, yer ayırmışlar, binanın yapılacağı yeri seçmişler, babama da bildirmişlerse de biraz sonra Kâmil Paşa düşmüş ve bu iş kalmıştır.

Kâmil Paşa bu suretle nîmetşinaslık gösterdiğinden ve babamın rahatını temin etmek istediğinden dolayı saray muhitinde

dedikodu oluyor ve kendisi hoş görülmüyordu. Hattâ amcam Sultan Reşad'ın bile, belki bu sebebin de eklenmesiyle Kâmil Paşa'dan şüphe ettiğini, o tarihte kabinesinin Dâhiliye Nâzın bulunan Ahmed Reşid Bey, hatıratında yazmaktadır.

işte bu sırada babam bir sabah Babıâli Baskını'nı, Nâzım Paşa'mn öldürülmesini ve Kâmil Paşa'nın sükûtunu gazetelerde hayretle okumuş, "Avrupa devletleri üzerinde bu hâlin fena tesir yapacağından korkarım. Kâmil Paşa çok akıllı, vezirdir ama siyasî görüşünde daima beceriksizlik vardır. Kabinesini de iyi seçememiş. Nâzım Paşa'ya gelince, pek iyi tanırım. Çok hodbin ve anuddur. Mevkiini idare etmek kaabiliyetinde değildir. Askerlikte de ondan çok üstün kumandanlarımız vardır. Kâmil Paşa hata etti. Böyle nâzik bir zamanda böyle bir adama kumandanlık verilir mi?" diyerek teessüf etmiş. Bu hususta Ra-sim Bey ile de konuşmuş.

Aradan az bir zaman geçip Mahmud Şevket Paşa'nın da vurulduğu havadisini okuyunca son derece telâş etmiş, canı pek sıkılmış, "Böyle karışıklıkların tekerrürü iyi netice vermez. Mahmud Şevket Paşa, 31 Mart Vak'asında felâketimin müsebbibi olmuştur. Ama değerli bir askerdir. Bu inkâr edilemez. Belki de bu idareyi yine o yürütebilirdi. Yazık ettiler." demiş.

Hâlbuki sonradan haber aldığımıza göre o zaman babamın hayatı tehlikedeymiş. Mahmud Şevket Paşa'nın Sultan Hamid taraftarları tarafından bir hükümet darbesi maksadıyla öldürüldüğü vehmolunarak babamı tahta geçirmek için yapılacak en küçük bir teşebbüste vücudunun yok edilmesi Cemal Paşa tarafından kararlaştırılmış, Rasim Bey'e emir verilmiş, Rasim Bey de bu işi en elverişli gördüğü Mülâzım Naci Efendi'ye havale etmiş, o da bunu iftiharla kabul etmiş. Fakat babama her zaman yardımcı olan Allah bu defa da kendisini bu belâdan kurtarmıştır.

Mahmud Şevket Paşa'nın ölümünden sonra bîçare Damad Salih Paşa'nın bu meseleye karıştırılarak idam olunmasına babamın

pek ziyade canı sıkılmış. Yeğeni Münire Sultan'a (Da-mad Salih Paşa'nın zevcesi) bir selâm dahi gönderemeyip hatırım soramadığı için üzülmüş. Aynı zamanda anneme: "Ağır hastalığı sırasında birgün biraderim Kemaleddin Efendi'nin hatırını sormak için Esvapçıbaşı İsmet Bey'i göndermiştim. Biraderim, bana Salih Paşa'nın resmini göndererek, kızım Münire Sultan için bu çocuğu intihab ediyorum; Sadrâzam Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğludur, eğer kendileri de münasip görürlerse versinler demişti. Zavallı biraderim, bana, bir tek evlâdım vardır, ona emanet ediyorum diye haber yollamıştı. Ben de biraderim öldükten sonra bu kızcağızı evlendirmiş, mes'ud olsun istemiştim. Zavallı çocuğa pek yazık oldu. Acaba şimdi ne haldedir? Allah muini olsun." demiş.

Babam, Mahmud Şevket Paşa'nın ölümünden sonra kendisi hakkında verilen feci karardan hiçbir vakit haberdar edilmemiş, müsterih yaşamıştır.

BEYLERBEYİ SARAYINDA HAYAT

Âb id Efendi, Harbiye Mektebi'ne devama başlamış. Mahmut Siirt'le beraber gidip geliyormuş. Sünnet olması lâzım geldiğinden Zât-ı Şâhâne doktorlar göndermiş. Babamın nezareti altında yatak odası hazırlanmış. Zabitler, Efendi'nin sünnet cemiyetinden pek memnun kalmışlar. Çocukları olanlar oğullarını, kızlarını saraya getirmişler. Sofralar kurulmuş. Bu sünnet düğünündeki Karagöz'ü babamın da seyrettiğini bazı kimselerden duydumsa da annem, "Yatak odasından çıkmadı. Baban çoluk çocuğun arasında oturup da Karagöz seyreder miydi? Yalandır." diyor.

Babamın Credit Lyonnais Bankası'nda 60.000 lira kadar bir parası kalmıştı. Bunu da istemişler. Babam bu paranın çocuklarına kalması için ısrar etmişse de yine direnip imza ile almış-

Sultan Reşad, veliahtlık zamanında babama güzel güvercinler gönderirmiş. Beylerbeyi Sarayı'na da, "Birader de benim gibi güvercin sever" diye yine birçok güvercin göndermiş. Bir de güzel güvercinlik yaptırmış. Babam da, "Kardeşime, karşılık bir şey göndereyim" diye düşünerek Rasim Bey'i çağırtmış, "Vaktiyle Kuyumcu Sori'den alışveriş ederdim. Biradere küçük bir hediye yollamak istiyorum. Bana oradan güzel saatler getiriniz." demiş. Birçok saatler getirmişler. Babam bunlar arasından üstü mavi mineli, köşesinde küçük bir tek taşı olan altın bir saat seçmiş. Üç yüz lira değerinde olan bu saati almış. Rasim Bey vasıtasıyla biraderine hediye etmiş. Tabiî bu gibi şeylerin parası, verilen tahsisattan kesiliyormuş.

Babam, küçük kardeşimiz Âbid Efendi'ye çok düşkünlük gösteriyormuş. Çünkü yanında kalan tek oğlu idi. Daima dersleri hakkında malûmat alıyormuş, tyi yetişmesine çok itina ediyormuş.

Bir gün Efendi mektebe gitmiş. Dönüşte hava fırtınalı olduğundan gemi iskeleye yanaşamayıp kuma oturmuş. Gemi imdat işareti vermiş. Babam o sırada annemle ve Âbid Efendi'nin annesi Saliha Naciye Hanım'la salonda oturuyormuş. İmdat işaretini duyan babam, "Eyvah! Evlâdım vapurda." diye son derece telâş göstermiş. Kapıya koşmuş. Zabitler de derhal rıhtıma koşup bir motorla Efendi'yi çıkarmak istemişler. Lâkin Efendi, "Kadın ve çocuklar çıkmadan ben çıkmam" diyerek bu teklifi reddetmiş. Ancak ahâli boşaltıldıktan sonra motora binmiş. Orada bulunan zabitler ve halk, kendisi de küçük bir çocuk olan Efendi'nin bu hareketini takdir etmişler. Âbid Efendi Saraya gelince, kendisini kapı önünde bekleyen babamın elini öptükten sonra vakayı hikâye etmiş. Babam da sevinçle

oğlunu bağrına basarak, "Aferin evlâdım. Böyle olmalı. Bu hareketinle iftihar ettim" demiş.

Babam her kurban bayramında kızlarım gelecek diye bizleri beklermiş. Bir kere de erkek evlâtlarının gelmesine izin vermişler.

Büyük biraderim Mehmed Selim Efendi ile Ahmed Efendi birlikte gelmişler. Babamla kucaklaşmışlar. Mehmed Selim Efendi'ye, "Sen büyük evlâdımsın. Bütün ümidim sendedir" demiş. Dualar etmiş. Babamın sözlerini dinlerken Mehmed Selim Efendi pek çok ağlamış. Ayrıca Ahmed Efendi'ye de iltifat etmiş. Tabii bu konuşmada Rasim Bey de beraber bulunmuş.

Birkaç gün sonra Burhaneddin Efendi gelmiş. Babam kendisine daha önce çocuklarını da görmek istediğini bildirdiğinden o da hususî izinle zevcesi Aliye Nazlıyar Hamm'la oğulları Mehmed Fahreddin ve Ertuğrul Osman Efendileri ayrıca Beylerbeyi Sarayı'na yollamış.59

Abdürrahim Efendi cepheye (Filistin) gidiyormuş. Gitmeden önce babamı gördüğü gibi, döndükten sonra da yine gelip görüşmüş.

Abdülkadir Efendi asla gelmemiştir. Esasen o, babama karşı daima küskün davranır, "sosyalist olduğunu" iddia ederdi. "Burhaneddin Efendi'yi bizden üstün tutuyor." derdi. Kendisine mahsus acayip fikir ve hareketleri vardı. Babamın hiç istemediği hareketleri yapmaktan çekinmez, meselâ fesini yana eğerek giyer, babamdan daima tekdir haberleri alırdı. Babam ona çok defa Mabeynci Emin Bey'i göndererek nasihatler ederdi. Herhalde bu mütevâli kırgınlıkların verdiği bir duyguyla gelmemiş olacaktır.

59 Burhaneddin Efendi'nin haremi Aliye Nazlıyar Hanım, Sultan ikinci Mah-mud'un kızı dile Sultan'ın ölümünde, bütün diğer bendegânıyla birlikte babamın sarayına gelmiştir. O zaman altı-yedi yaşında olan Aliye Nazlıyar Hanım, saray terbiye ve tahsiliyle büyümüş, biraderim Burhaneddin Efendi için yetiştirilmiştir. Evlenme çağına gelince babam nikâhını kıydırıp biraderime vermiştir. Bu evlenmeden Mehmed Fahreddin ve Osman Ertuğrul Efendiler dünyaya gelmişlerdir.
Babamın gençlik zamanında Bidar Kadın'dan sonra Nazlıyar Hanım adında bir gözdesi yâni (odalığı) vardı. Fakat bu hanım ne kadın, ne de ikbâl olamamıştır. Çehizi yapılıp çırak edilerek, yüksek rütbeli bir zâta verilmiştir. Kendisi şimdi ölmüş bulunuyorsa da bir kızı bugün hayattadır. (1955'deki malumattır.)

BEŞİNCİ İKBAL BEHİCE HANIMIN BAŞINA GELENLER

Küçük biraderlerimden Nureddin Efendi talihsiz bir çocuktur. Tam adı Ahmed Nureddin olan bu kardeşimiz, Mehmed Bedreddin Efendi ile ikiz olarak doğmuş ve bunların ikiz olması ortaya bir mesele çıkarmıştı: Osmanlı Hanedanı geleneğine göre taht daima büyüğe geçtiğinden bu ikizlerden de birinin ötekine tekaddüm etmesi icab ediyordu. Tesadüfle günün birinde sıra bunlara geldiği takdirde taht'a aynı zamanda iki kişinin birden çıkması gibi tarihimizde ve an'anemizde mevcut olmayan bir durum hâsıl olacaktı, işte bundan dolayı bu ikizlerden birinin "büyük" sayılması gerekti. Babam, "Bence, dünyada en önce nefes alan büyük itibar edilmelidir. Bunun için Nureddin Efendi büyük, Bedreddin Efendi küçük sayılsın." emrini verdi. Bu iki kardeş, pekçok ikizler gibi son derece birbirine benzediklerinden tefrikleri için birine kırmızı, ötekine mavi kordela bağlamışlardı. Sonradan Bedreddin Efendi öldüğünden Nureddin Efendi tek kalmıştır.

Biçare Nureddin Efendi'nin elinden gelse babamın yanında kalırdı. Yaşı küçük olduğu için henüz kendisini kurtarmış değildi. Bu zavallı saf ve masum çocuğun annesi olan Behice Hanım da genç olduğu için vaziyeti iyi idare edemiyor, oğlu ile gereğince uğraşamıyordu. Üstelik evleri de olmadığı için kirada yaşıyorlardı. Efendi'nin maaşıyla geçinmekte güçlük çekiyorlardı. Çünkü o zamanki âdet üzere bendegân fazlacaydı. Bu sebepten Behice Hanım mütemadiyen Zât-ı Şahaneye başvuruyor, bununla da kalmayarak Enver Paşa'ya haber gönderiyor, bir ev istediğini bildiriyor, babamın şehzadelik zamanına ait Maslak Köşkü'nü vermeleri için ısrar ediyordu.

Behice Hanım'ın bu ardı arkası kesilmeyen müracaatlarından kurtulmak isteyenler nihayet onu başlarından atmak için bir hile düşünmüşler, bir sabah

Nişantaşı'ndaki evine giderek, "Sultan Hamid hastadır. Sizi görmek istiyor" demişler. Bu yalana inanan kadıncağız, hemşiresi Tasvire Hanım'ı dayanma alarak

Beylerbeyi Sarayı'na gitmiş. Babam kendisini görünce şaşırmış. Tabiî kurulan tuzak meydana çıkmış. Maksat Behice Hanım'ı Beylerbeyi Sarayı'na hapsetmekti. Zavallı Nureddin Efendi o sırada 12 yaşında bulunuyordu. Ortada, kimsesiz olarak kalmıştı. Ona Mehmed Selim Efendi baksın diyorlardı. Behice Hanım burada kalamayacağını, evlâdını öksüz edemiye-ceğini söylediyse de kimseye dert anlatamadı. Babam da kendisini haklı görüyordu. Buna rağmen yine üç ay kadar babamın yanında, Beylerbeyi Sarayı'nda mahpus kaldı.

Bir gün babama, "Kimbilir oğlum ne haldedir?" diyerek mutlaka onun yanına gitmek istediğini söylemiş. Babam, "Kadınım! Ben söylersem dinlemezler. Onun için ben bu işe karışmak istemem. Kendin çarene bak." diye cevap vermiş. Bunun üzerine Behice Hanım, "Öyleyse ben yapacağımı bilirim." diye cevap vermiş. Bir sabah erkenden giyinip kimseye gözükmeden Selâmlığa çıkmış. Zabitlerin odasına gitmiş. Zabitler şaşırmışlar. Rasim Bey'i istemiş. Rasim Bey gelince, "Hangi hak ve selâhiyetle beni evlâdımdan ayırıp burada hapsediyorsunuz. Ben esir değilim. Meşrutiyet devrinde yaşıyoruz. Beni şimdi buradan çıkaracaksınız. Yoksa kafiyen Harem'e gidecek değilim" diyerek oraya oturmuş. Bunun üzerine Rasim Bey vak'ayı hemen Padişah'a ve Enver Paşa'ya bildirmiş.

Ertesi günü Zât-ı Şâhâne, babama, haber göndererek "Behice Hanım'ın saraydan çıktığını istiyor mu?" diye sordurmuş. Babam da, "Evet, çıksın. Lâkin biraderim, benim Maslak Köş-kü'nü Nureddin Efendi'ye tahsis etsin." diye rica etmiş. Zât-ı Şâhâne saraydan kâtibe kalfaları göndererek Behice Hanım'ı muşla aldırıp Beylerbeyi Sarayı'ndan çıkartmış. Behice Hanım, babamın elini öpüp veda ederek ayrılmış. Maslak Köş-kü'nü Nureddin Efendi'ye tahsis etmişler. Behice Hanım,60 istanbul'dan çıkıncaya kadar oğluyla birlikte Maslak Köşkü'nde

60 Behice Hanım, sultanların Türkiye'ye dönüşüne müsaade edilen 1952'den sonra yurda gelmiş ve 1969'da vefat ederek, Beşiktaş'daki Yahya Efendi kabristanına defnedilmiştir. (N)

yaşamıştır. Kendisi şimdi hayatta olup Napoli'de bulunmaktadır.

BABAMIN FARSÇA BİR ŞİİRİ

_m_„ * * Annem onu görünce gpî* ğ^^ **#*£ £,.£ *»#_
1 gfÜnJF i0m»â# i

Babam Beylerbeyi Sarayı'nda iken vaktinin çoğunu gazete okumakla geçirir, bazen de yazı yazarmış. Pek kederli olduğu bir günde masasının # 0; ' önünde oturuyor, sigara içiyormuş. Sigara kutusuna bir şeyler yazıp oraya bırakmış.
ne olduğunu sormuş.
Babam hüzünlü bir sesle okuyup manasını da anneme anlatmış. Annem bu Farsça rubaiyi alıp saklamak istediğini söyleyince babam gülerek, "Peki, al Kadınım." demiş.

Sayın tarihşinas İsmail Hami Danişmend Bey'e bunu göstermiştim. Bizden istedi. Altına bir iki satır yazarak kendisine verdim. Fotoğrafını dercediyorum.61

BABAMIN HARBİYE NEZARETİNE DİLEKÇESİ

Babam, Selanik'te bulunduğu müddetçe küçük kardeşimiz Âbid Efendi ile annesi Saliha Naciye Hanım'a ait ve içinde mü-

61 Bu şiir babamın eseri midir, yoksa başka Birisinin midir de, o dakikadaki durumuna uygun olduğu için mi ezberinde olan bu şiiri babam kâğıda dökmüştür bilemiyorum. İran'ın Türkiye'deki Kültür Ataşesi olup pek değerli bir Şarkiyat bilgisi olan muhterem Profesör Minövi'ye bu şiir bir ahbabım tarafından gösterilmiş ve değerli profesör, "Bir İranlının kaleminden çıkmış olamaz, selikası yabancıdır. Sultan Hamid'in olabilir" diye hüküm vermiştir.

cevherlerle para ve hisse senetleri bulunan çantanın bulunup verilmesi için birkaç defa müracaat ettikten sonra 30 Haziran 1330 tarihiyle Harbiye Nezareti'ne bir istida vermiştir. Muhafız Rasim Bey'e yazdırdığı bu istidanın müsveddesi annemde mahfuz kalmıştır. Tarihî bir hatıra olarak buraya koyuyorum:
Harbiye Nezareti Celilesine
Üç yüz yirmi beş senesi nisanında Selâniğe azimetimi müte-âkıb Yıldız Sarayına ait husûsâta nezâret etmek üzere o zaman Şehremini bulunan Hazım Bey'in riyaseti altında bir komisyon teşkil edilmişti. Selâniğe muvasalatımızdan bir hafta sonra bize iltihak etmek üzere Selâniğe sevkolunup elyevm yanımda olan Mâhıenvar Kalfa'nın beraberinde götürmek istediği iki sandık mezkûr komisyon tarafından alınmış ve kendisine sureti merbut mazbata verilmiştir. Mezkûr sandıklarda bugün nez-dimde bulunan oğlum Abid Efendi ile validesi haremime ait hisse senedatı, nukıid, ve akik gibi bazı taşlar vesaire bulunduğu mazbatanın mütalâasından anlaşılacaktır. Bu sandıkların iadesi için şimdiye kadar muhafız Râsim Bey vasıtasıyla vâki olan bunca müracaatlarımdan hiçbir semere hâsıl olmadığından tahkikat ve tedkikat-ı lâzimenin icrâsıyla sandıkların bulundurulup iade edilmesini hükûmet-i haziranın her an tasdik ve takdir ettiğim adalet ve istikametinden ve bilhassa zât-ı nezâ-retpenâhilerinin meftun olduğum ciddiyet ve faaliyetlerinden ümid ve rica ederim.
30 Haziran 330 Beylerbeyi Sarayında mukim
Hâkan-ı sabık
BİRİNCİ CİHAN HARBİ
Babam, Birinci Umumî Harbin safhalarını büyük bir üzüntü içinde takip ediyor, Rasim Bey ile de konuşup tamamlayıcı

malûmat almak istiyormuş. Gazete havadislerini bazen hayret, bazen üzüntüyle okuyor, pek müteessir oluyormuş. "İki gemi için62 feda olduk. Üç büyük devlete karşı bu harbe girmemiz akıl kârı değil. Vahim bir neticeden pek korkuyorum" diyormuş. Birkaç defa da, "Nasıl olur? Bu bir deliliktir." demiş.
Cihat ilân olununca babam büsbütün şaşırmış ve "Cihadın kendisi değil, fakat ismi bizim elimizde bir silâhtı. Ben bazen sefirleri tehdit etmek istediğim vakit, 'Bir islâm halifesinin iki dudağı arasında bir kelime vardır. Allah bunu çıkartmasın' derdim. Cihad bizim için ismi olup da cismi olmayan bir kuvvetti. Bunun altından nasıl çıkacaklar, İngiltere buna aldanacak mı?" diyerek teesürlerini bildirmiş.
ingilizlerle Fransızlar Çanakkale'ye saldırdıkları zaman istanbul tehlikeye girdi diye telâş artmış. Hattâ Padişah'ın Konya'ya, babamın da Bursa'ya gideceği haberleri çıkmış.
BABAMIN SULTAN REŞAD'A GÖNDERDİĞİ HABER
Bu haberler tahakkuk ederek biraz sonra Sultan Reşad'dan babama bir haber gelmiş. Padişah, "Biraderim hazır olsunlar. Kendilerini Bursa'ya nakletmek icap edecek. Ben de Konya'ya gideceğim." diye bildirmiş. Babam bu haberi aldığı zaman tehevvürle ayağa kalkmış, "Biraderim ne yapıyor? Hiçbirimiz payitahtı terketmemeliyiz. Bahusus kendileri ölünceye kadar burada kalmalıdırlar. Biz bütün Hanedan, en küçük ferdimize kadar burada memleketi müdafaa ederek ölmeliyiz. Bizler son Bizans imparatoru kadar da mı olmayacağız? Ben istanbul'dan kat'iyen çıkmam. Burada ölmeye razıyım." diye Padişah'a cevap göndermiş.
O günlerde bütün Hanedan âzası da müteessirdi. Çünkü ortalıkta garip garip söylentiler dolaşıyor, "kadın âzâlar Istanbulda
62 Goeben ve Brestlau = Yavuz ve Midilli gemileri. (N)

kalacak, yalnız erkekler gidecek" gibi aklın almayacağı şeyler söyleniyordu. Hattâ zevcim Ahmed Nâmi Bey, Mabeyn'e giderek "Böyle şey olur mu?" diye bağırıp çağırmıştı.
Bereket versin ki bu kadarına lüzum görülmedi. Esasen Türk askerinin misli görülmemiş bir kahramanlıkla Çanakkale'yi müdafaası payitahtı kurtarmıştı. Zât-ı

Şâhâne'ye bu yanlış fikri telkin edenler düşüncelerinden vazgeçtiler. Bu suretle herkes yerli yerinde kaldı.

ATATÜRK'ÜN BEYLERBEYİ SARAYINDA MİSAFİRLİĞİ

Birinci Cihan Harbi sırasında Mustafa Kemal Bey, Beylerbeyi Sarayı'nda muhafız subaylardan Salih (Bozok) Bey'e misafir olarak kalmıştır. Babam pencereden Mustafa Kemal Bey'i görerek: "Bu yakışıklı zabit kimdir?" diye sormuş. Mustafa Kemal Bey olduğu, burada misafir bulunduğu kendisine söylenince: "Burada bulunan zabitlere benzemiyor. Müstesna bir kimse olsa gerek." diye fikrini bildirmiş.

Mustafa Kemal Bey, bu misafirliği sırasında, biraderim Âbid Efendi ile bahçede oturup konuşurmuş. Hattâ Âbid Efendi'ye iki ceylân yavrusu hediye etmiş, babam da, Âbid Efendi'nin kendisine gösterdiği bu hediyelerden pek memnun olmuş.

BABAMIN ENVER PAŞA İLE GÖRÜŞMESİ

Almanya İmparatoru üçüncü defa İstanbul'a geliyordu. Kabul resminde bulunmak için Âbid Efendi de saraya davet olunmuştu. Babam bu davetten memnun kalmıştı. Esasen bayramlarda ve resmî günlerde, babam, oğlu Âbid Efendi'yi Zât-ı Şâhâne'ye gönderiyordu.

Enver Paşa'nın birinci defa babamın huzuruna çıkması Im-parator'un selâmını bildirmek için olmuştur. Bahçede selâm

duran zabit ve askerlerin önünden geçen Enver Paşa huzura girmeden önce kılıcını çıkarmış ve fevkalâde bir terbiye ile huzura girmiş. Babam kendisini ayakta karşılamış. Enver Paşa önce Zât-ı Şâhâne'nin, sonra da Imparator'un selâmlarını bildirmiş. Babam mukabele ederek İmparator'a eski dostluğundan dolayı teşekkür etmiş, şimdi de biraderine karşı gösterilen dostluktan dolayı ayrıca müteşekkir kaldığım ifade etmiş.

Ondan sonra Enver Paşa'yı oturtarak kendisiyle mültefitâne görüşmüş. Harb ahvâli hakkında kendisinden uzun uzadıya malûmat almış, sualler sormuş. Enver Paşa'nın zevcesi olan yeğeni Naciye Sultan'a selâm göndererek, "Küçükken pek güzeldi. Kızı63 da kendisine benziyor mu?" diye sormuş. "Resmini görürsem memnun olurum." demiş. Milletin ve devletin selâmetine, harbin kazanılmasına duacı olduğunu söylemiş ve ilk görüşme bu suretle bitmiş.

Enver Paşa bundan sonra bir daha gelmiş. O zaman da harb durumunu anlatmış, babama fikrini sormuş. Babam şu cevabı vermiş: "Bir gemiyi kaptan yürütür. Fırtına ve tehlikenin ne taraftan geleceğini yine kaptan keşfeder. Gemisini de ona göre idare eder. Dışardakiler bunu nasıl anlayabilir? Bu vaziyette benim ne yürütecek bir fikrim, ne de teklif edilecek bir tedbirim olabilir. Ben tecerrüt etmiş bir adam olduğum için şimdiki hâl karşısında bir şey söyleyemezsem de, denizlere hâkim olan devletlere karşı Almanya ve Avusturya Macaristan'ın ne yapabileceğini düşünmek kâfidir."

Enver Paşa gittikten sonra babam, "Günün birinde umumî bir harbin çıkacağına hiç şüphe yoktu. Fakat bizim bu işe atılmamız büyük bir cehalet ve tedbirsizlikti. Selametimiz tarafsız kalmaktaydı. Bu hâle geldikten sonra çaresiz sonuna kadar gidilecektir." demiş ve me'yus bir tavırla, "Allah, devleti bu hâle getirenleri kahretsin!" diye beddua etmiş.

63 Enver Paşa'nın büyük kızı Mahpeyker Hanım, Tıp doktorudur. Dr. Fikret Ürgüplü ile evlenmiş ve ayrılmıştır, istanbul'da yaşamaktadır. (N)

Babam bir sabah gazetede Sultan Reşad'ın hastalığını ve ameliyat olacağım okuyunca derhal Rasim Bey'i çağırarak biraderine göndermiş, pek merak ettiğini, Allah'tan biraderinin sıhhat ve afiyetini niyaz ettiğini söylemiş. Rasim Bey akşam dönüp de ameliyatın başarıyla bittiğini söylediği zaman, "Cenabı Hakka şükürler olsun. Allah biraderimi muhafaza buyursun" temennisinde bulunmuştur. Bundan sonra da günaşırı, Rasim Bey'i Saraya yollayarak biraderinin hatırını sordurmuştur. Bundan fevkalâde memnun kalan Sultan Reşad da biraderine selâmlarını ve samimî teşekkürlerini göndermiştir.

Padişah'ın ameliyatı sırasında ben de Harem-i Hümayun'a gidip Zât-ı Şâhâne'ye istifsâr-ı hatırda bulunmuştum.

BABAMIN HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ

Ben o sırada İsviçre'de bulunuyordum, ikinci oğlum Osman'ı dünyaya getirmiştim. Bu müjdeyi babama telgrafla bildirmiş, Rasim Bey imzasıyla babamın memnuniyetini bildiren bir cevap almıştım. Bu telgraf bende mahfuzdur. İsviçre gazeteleri ikinci Abdülhamid'in bir torunu doğduğunu yazmışlar, her taraftan tebrikler almıştım.

Bu sırada babam artık eskisi gibi değilmiş. Sıhhati bozulmuş. Gençler gibi hareketli bir vücuda mâlik olan babam şimdi yorgunluktan şikâyet ediyormuş. Ekseriya hazım cihazından şikâyet edermiş. Doktor Atıf Bey'in ilâçlarına itimat gösteriyor, şikâyetlerini ona dindirtiyormuş.

Ölümünden üç gün önce yorgunluktan bahsettiği halde mûtadı veçhile giyinmiş, istirahat etmeyerek dolaşmış. 9 Şubat 1918 Cumartesi günü akşamı âdeti üzere kadınlarıyla birlikte sofraya oturmuş, iştahsızlıktan bahsederek bir tane köfte, bir iki kaşık kabak, bir tane de pirinçunu tatlısı yemiş. Yemekten kalkınca anneme göğsünü göstererek, "Sol tarafımdan sağa

doğru bir sancı hissediyorum." demiş. Annem derhal doktoru getirtmek istemişse de aksi gibi doktor o sabah babamdan izin alıp evine gitmiş bulunduğundan çağırmak kabil olmamış. Rasim Bey bir başka doktor getirmeyi düşünmüş. O civarda oturan ve babamın küçük kardeşi Mehmed Vahdettin Efendi'nin doktoru olan Aleksiyadis Efendi'ye haber göndermiş. Aleksiya-dis Efendi, babamı muayene ettikten sonra Rasim Bey'e hastalığın ehemmiyetli bir zatürrie başlangıcı olduğunu söyleyerek, "Hakanın hastalığı kendisi kadar büyüktür." tâbirini de kullanmış. Bunun üzerine Rasim Bey derhal Sultan Reşad'a ve Enver Paşa'ya vaziyeti bildirmiş. Bu sırada bulunan Atıf Bey de babamı muayene edip aynı kanaate vardığından hemen meşhur doktorlardan Neşet Ömer Bey'i getirtip ona da muayene ettirmiş.

Babamın durumu gayet ciddî olduğundan ve şimdiki tesirli ilâçlar o zaman henüz malûm bulunmadığından sarayda sabaha kadar kimse uyumamış. Doktor Atıf Bey babamın yanma girip çıktıkça Âbid Efendi de onu takib ediyormuş. Şafak sökerken babam, "Oh! Ne çabuk sabah oldu." demiş ve kendisinin her sabahki mûtad banyosunun hazırlanmasını söylemiş. Hastalığı dolayısiyle bundan vazgeçirmeye çalışmışlarsa da ısrar etmiş ve "Beni banyodan mahrum ederseniz hakkımı helâl etmem." demiş. Bunun üzerine zavallı Gülsen ağlayarak banyoyu hazırlamış. Doktorun rızası hilâfına banyoya kadar annemin koluna dayanarak gitmiş. Fakat banyodan sonra fevkalâde terlemeye başlamış. Annemle Saliha Naciye Hanım, birbirlerinin yüzüne bakarak hayra alâmet olmayan bu hâlden dolayı gözlerine gelen yaşları saklamaya çalışmışlar.

Babam oturduğu yerde, kolunun altma yastık koydurarak iki rekât sabah namazını kılmış. Sonra sütünü istemiş ve âdeti üzere yarım bardak madensuyuna karıştırılmış sütünü içerek, "Hamdolsun Yarabbi! Daha iyiyim." demiş. Yine annemin koluna dayanarak yatak odasına girmiş.

O sırada Hünkâr tarafından Selâm-ı Şâhâne ile doktorların geldiği kendisine haber verilmiş. Babam, "Hayır, ben doktor istemem, iyiyim." demiş ve doktorların kimler olduğunu sormuş. Tekrar, "Hayır, hayır istemem." demiş. Fakat annem, "Aman Efendiciğim! Biraderiniz gücenir. Müsaade edin de bir kere gelsinler." deyince, "Doğru! Belki biraderin gücüne gider. Gelsinler." demiş.

Doktor Âkil Muhtar Bey, Selânikli Rıfat Bey, Atıf Bey ve Alek-siyadis Efendi içeri girmişler. Âbid Efendi de nemli gözlerle gelip babamın karşısında durmuş. Onun yaşlı gözlerini gören babam, "Ağlama oğlum. İyiyim. Üzülme." demiş. Doktorlara her nedense, dün akşam çok yemek yediği için bu hâle geldiğini söylemiş.64 Biraz rahat nefes alabilmek için doktorlardan kan almalarını istemiş. Bunun üzerine kan almışlar. Babam da, "Evet, kendimi iyi hissediyorum." demiş. Doktorların, rahat etmesi için morfin yapmak tekliflerini reddetmiş.

Doktorlar odadan çıkarken Rasim Bey arkada kalmış. Babamın yanma gelerek elini öpmüş ve gözleri dolarak, "Hakanım! Hakkını helâl et." demiş. Babam hayretle yüzüne bakmış, bir cevap vermemiş. Doktorlar çekildikten sonra odaya giren annemle Saliha Naciye Hanım'a gülümseyerek, "Rasim Bey bizden ümidini kesmiş olacak ki elimi öptü, bana hakkını helâl et dedi." demiş ve bir ah

çekerek: "Bütün hizmetime bir kara çarşaf çektiler. Benim kimseden talep edecek hakkım yok." diye ilâve etmiş, gözleri dolmuş. Annem o zaman, "Efendiciğim! Bundan büyük hastalıklar geçirdiniz. İnşaallah yine iyi olursunuz. Hakkınızı da elbet Allah alır." cevabını vermiş.
64 Babamın ölümü üzerine yazılan bazı yazılarda, beş köfte, bir kotlet, bir balık, iki börek, bir miktar pirinçunu tatlısı yemiş olduğu gösterilir. Annem yeminle temin ediyor ki, bir köfte, biraz kabak, bir tane de pirinçunu tatlısı yiyip kalkmıştır. Annem, "Doktorlara çok yemek yedim demesinin, kendisini teselli için olduğuna şüphe etmiyorum." diyor. Gerçi bir insanın midesi aldığı kadar yemek yemesi kabahat değilse de hakikat bunun aksi olduğu için burada tavzih ediyorum. Çünkü o gün yanında olan annem, ne yediğini gören ve bugün hayatta olan tek kişidir. Kaldı ki o gün babam, iştahsız olduğunu da ayrıca söylemiştir.

Babamın hayatından ümit kalmadığını doktorlardan öğrenen Sultan Reşad, büyük biraderimiz Mehmed Selim Efendi'ye haber yollayarak, "Babaları ağır hastadır. Hepsi hemen gidip kendisini görsünler." demiş.

Dilberyâl Kalfa içeriye girerek Mehmed Selim ve Ahmed Efendilerin geldiğini bildirince babam, "Biraz beklesinler." diyerek sulu bir kahve istemiş. Şöhreddin Ağa kahveyi getirerek içeri girince babam, annemin koluna dayanarak oturmuş; "Ver kahveyi, içeyim." demiş. Babam bu sırada odada bulunanlarla âdeta vedâlaşmış. Önce annemin avucunu öperek, "Allah senden razı olsun." demiş. Sonra Saliha Naciye Hanım'ın elini tutarak, "Hakkını helâl et." diye vedâlaşmış. Ayakucunda duran Gülşen'e de, "Kızım, Allah senden de razı olsun." diyerek kahveden büyüdüm içmiş. Fakat ikinci yudumu içmeden kahve annemin avucuna dökülmüş ve babam, yüksek sesle "Allah" dedikten sonra başı annemin koluna düşmüş. O zaman annem, "Efendimiz bayıldı. Doktor yetişsin." diye bağırmış. Doktor Atıf Bey koşarak gelince acı hakikati anlamışsa da, henüz gafil olan odadakilere söylememiş. Âbid Efendi de yine doktorla beraber içeri girmiş.

Atıf Bey, hâlâ babamı kollarında tutan ve kendisine bırakmak istemeyen anneme, "Bana bırakınız. Baygındır. Lâzımgelen tedaviyi yapacağım. Siz hemen çıkınız." deyip sert bir tavırla annemi ve Âbid Efendi'yi odadan çıkartmış. Odada bulunan Dilberyâl Kalfa'ya, "Ne duruyorsunuz? Bir tülbent getiriniz de çenesini bağlayalım." diyince kapıda hâlâ bir şey anlamadan duran sadık Şöhreddin Ağa, "Ah Efendim gitti!" diye bir feryad koparark bayılmış. İşte o anda Sarayın içinden âh ü enînler, feryatlar yükselmiş. Âbid Efendi de, "inanmam. Şimdi yatağında oturuyordu!" diye ağlamaya başlamış. Muhafız zabitler içeri girerek babama son ta'zim vazifelerini yapmışlar. Bu suretle babam ebediyete intikal etmiş oluyordu (10 Şubat 1918 Pazar)
Yine annemin anlattığına göre Başkadın'la diğer kadınefendiler

ve sultanlar gözyaşları içinde Beylerbeyi Sarayı'na gelmişler. Zabitler babamın odasında toplanan, ağlaşan bütün kadınları, "Aman efendim, taciz etmeyiniz." diye çıkarmışlar ve kendileri ikişer ikişer nöbet beklemişler. Zabitlerden Zekeriya Efendi, başucunda Kur'ân okuyarak sabaha kadar beklemiş. Zât-ı Şâhâne'den gelen kâtibe kalfalar, şehzadeler sarayda kalmışlar. Herkes yerlerde oturarak ve ağlayarak sabahı etmiş.

Cenaze merasiminin nasıl yapıldığını, ahâlinin, "Babamız! Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?" diye nasıl bağırdığını o zaman birçok yazanlar olmuştur. Bunun hakkında fazla birşey yazmayacağım. Yalnız o zaman Tarihnüvis Abdurrahman Şeref Efen-di'nin yazdığını okumak kâfidir, zannederim.

Ertesi sabah, annem başta olmak üzere herkes tekrar odasına girip son hürmeti ve vedâı yapmışlar. Cenazeyi zabitler taşımışlar, asker de sarayın bahçesinde selâma durmuş.

Babam çıkar çıkmaz Rasim Bey, odasını derhal mühürlemiş. Sarayda o dakikadan itibaren yasak kalktığından dışarıdan birçok tanıdıklar ve eski bendegân gelmeye başlamışlar.

îki gün sonra, yani 12 Şubat 1918 Salı günü Beylerbeyi Sarayı'na bir hey'etle Enver Paşa gelmiş. Rasim Bey, babamın odasının mührünü açmış. Odaya giren hey'et babamın yatağının başucundaki dolabı açmışlar. Yıldız'dan giderken götürdüğü çantayı çıkarmışlar, (bu çanta annemin Küçük Mabeyn'deki masanın üzerinden aldığı çantadır) Çantayı açmışlar. İçinden bir tomar kâğıtla babamın hatıralarını kaydettiği bir defter, bir de mushaf şeklinde, vidalı, kendi mührüyle mühürlenmiş bir kutu çıkmış. Kutuyu açınca içinin mücevherle dolu olduğunu görmüşler.

Kâğıtları ve defteri65 Enver Paşa burup paltosunun cebine yerleştirmiş. Sözde kâğıtlar Selânik'deyken Alman Banka-sı'ndan ve Beylerbeyi Sarayı'nda iken Credit Lyonnais'den aldığı kâğıtlar imiş. Bütün dolapları açtırıp elbiselerin ceplerine

65 Bu defter, kapaklı bir defter olmayıp, kâğıtların birleşmesiyle yapılmıştı.

kadar bakmışlar. Başka bir şey bulamamışlar. Giderlerken Enver Paşa, babamın mührlerini de istemeyi unutmamış.

Babam, ölümünden biraz önce mührlerini anneme verip saklamasını söylemiş. Enver Paşa mührleri sorunca mecburen annemde olduğunu söylemişler. Fakat annem mührleri hey'ete vermemiş. Bunun üzerine kendisinin Beylerbeyi Sara-yı'nda hapsolunacağı söylenerek tehdit olunmuş. O zaman annem, "Mührleri ancak büyük oğluna veririm." deyip Mehmed Selim Efendi'ye teslim etmiş. Fakat bu defa da Mehmed Selim Efendi'yi tehdide başlamışlar. Nihayet bir hâl çaresi bulunmuş: Mührleri bir zarfa koyup açılmaması şartıyla Mehmed Selim Efendi'ye bırakmışlar. Fakat mührlerin bir kopyasını kendileri alıkoymuşlar. Mührlerin asılları, Mehmed Selim Efendi ölünceye kadar kendisinde kalmıştır. Öldükten sonra ne olduğu, kimin elinde kaldığı belli değildir. Bunların da müzede olması arzu edilirdi.

Enver Paşa, babamın başucundaki dolaptan çıkan çantayı Sultan Reşad'a götürmüş. O da: "Bu çanta bana değil, biraderime aittir. Evlâtlarına taksim edilsin." demiş. Bunun üzerine çanta Mehmed Selim Efendi'ye teslim edilmiştir. Sonradan işittiğimize göre, Selim Efendi'ye verildiği sırada, çantanın, altından kesik olduğu görülmüştür. Buna rağmen evlâtlarına onar bin, Kadınlarına beşer bin liralık mücevher bölüştürülmüştür. Ben o sırada İsviçre'de olduğum için, benim hakkımı, dönüşümde almak üzere kasama yatırmışlar. Bu sahne de böylece kapanmıştır.

BABAMIN ÖLÜMÜNÜ HABER ALIŞIM VE İSTANBUL'A GELİŞİM

Babamın ölümünde, isviçre'nin Cenevre şehrinde oturuyordum. Bu acı haberi gazetelerin verdiği havadisle duymuştuk. Haber, aynı gün, ilâve çıkarılmak suretiyle yayılmıştı. Orada bulunan Türk aileleri gelmeye başladıkları gibi her taraftan

taziye telgrafları da almaya başlamıştım. Tabiî, kederimin derecesini yazmaya lüzum görmüyorum. Arası çok geçmeden, 3 Temmuz 1918'de amcam Sultan Reşad'ın da ölüm haberini aldım. Küçük amcam Mehmed Vahdeddin Efendi, "Altıncı Meh-med" unvanıyla Osmanlı tahtına geçmişti.

Yollar kapalı olduğu için istanbul'a mektup göndermek ve istanbul'dan haber almakta büyük güçlükler çekiyorduk. Annemin ne hâlde olduğunu bilmiyor, memleketime dönmek istediğim halde imkân bulamıyordum. Para sıkıntısı çekmeye de başlamıştım. Elimdeki ufak tefek mücevherleri satıyor, tanıdıklardan borç alıyordum. Yolların açılmasını dört gözle bekliyordum.

Bu sırada zevcim Ahmed Nâmi Bey'le de aramız açılmıştı. O, Beyrut'a gitmek istiyordu. Başımda epeyce kalabalık vardı. Almanya'da tahsilde bulunan küçük biraderim Nureddin Efendi, Almanlar'ın mağlûbiyetinden dolayı oradan çıkarılmış, isviçre'ye gelmişti. Tabii, onu da yanıma almıştım. Velhasıl iyi bir durumda değildim.

Nihayet yolların ilk açılışında zevcim Ahmed Nâmi Bey Beyrut'a, isviçre'de bulunan bütün şehzadeler de istanbul'a gittiler. Ben de o zaman yedi yaşında olan Ömer'im, bir yaşında olan Osman'ım ve dadılarıyla birlikte, mayın korkusu olmasına rağmen deniz yoluyla istanbul'a gitmeyi göze aldım. Güçlükle

hazırlanarak Milano'ya geçtim. Oradan Roma'ya gelip ondört gün orada kaldıktan sonra Brendizi yoluyla istanbul'a hareket ettik.

İKİNCİ İZDİVACIM

Altıncı Mehmed, yersiz yurtsuz kalan annemle Âbid Efen-di'yi Yıldız Sarayı'na aldırmıştı. Memleketim, bıraktığım hâlde değildi, işgal altında bulunuyordu. Bu hâle teessüf ve kederden başka elimden ne gelirdi? Nihayet anneme kavuşmuştum.

babamın ölümünün nasıl olduğunu, yukarda yerdiğim tafsilâtı hep buraya geldikten sonra öğrendim.

Ahmed Nâmi Bey'den ayrılmak mecburiyetinde olduğumdan, bunu Padişâh'a bildirmekliğim icap ediyordu. Vaziyetim hakkında malûmat vermek için huzura girmiştim. Zât-ı Şâhâne de işimi o zamanki Şeyhülislâm Nuri Efendi'ye havale etmişti. İstanbul Kadılığı'ndan aldığım "boş kâğıdı" ile nikâhımızın fesholunmasına karar verilmişti.

Aradan bir yıl müddet geçip iddetim de hitam bulmuş olduğundan, Müşir Rauf Paşa oğlu olmak dolayısıyla ailesini eskiden beri tanıdığım Mehmed Ali Rauf Bey'le izdivacımın icra edilmesini arzetmiş, Padişah'ın müsaadesini almıştım.

Nikâhımız Şeyhülislâm Nuri Efendi tarafından Mabeyn-i Hümayun'da yapıldı.

Zevcim, Fransa'da Sainte - Barbe'da tahsil etmiş, asker olmak istediğinden babam kendisini Almanya'ya göndermiş, askerlik tahsilini ikmâl etmiş, babamın yaveri olarak askerlik mesleğine girmiş, Balkan Harbi'nde cephede vazife görmüş, sonra son zamanına kadar Sultan Reşad'a yaverlik ettiği için Altıncı Mehmed zamanında dahi ibka olunmuştu. Çok vatansever bir askerdi. Müddeti dolup kaymakamlıkla emekliye ayrılırken ağlamıştı.

İkimizin de yegâne teessürümüz memleketin hâli idi. O esnada İngilizler evimi işgal etmek istemişlerdi. General Haring-ton'un yaveri gelmiş, bizi evimden çıkarmak teşebbüsünde bulunmuştu. İngilizlerle mücadele ettim. Evimi vermeyeceğimi söyledim.

"Beni evimden zorla atabilirsiniz. Elinizdedir. Fakat bahçeye çadır kurup yine burada otururum ve Kraliçenize telgraf çekerim." dedim.

Çıkıp gittiler. Hamdolsun, bir daha da gelip beni rahatsız etmediler.

VATANDAN AYRILIŞIMIZ

Nihayet Altıncı Mehmed'in gitmesiyle Abdülmecid Efen-di'nin hilafete geçmesi vuku buldu. Halife, Hanedanın erkek, kadın, genç, ihtiyar bütün azasını Dolmabahçe Sarayı'na davet ederek büyük bir akşam ziyafeti vermişti. Hep birlikte yemek yemiştik. Tarihimizde bu ilk defa görülüyordu. Meğer bu ziyafet ilk olduğu gibi son da olacakmış. Öteden beri menü toplamak meraklısı olduğumdan o gecenin hatırası olan menü koleksiyonumda mahfuzdur.

Bundan sonra geçen günlerimiz hiç de hoş değildir. Her an, başımıza felaket geleceğini düşünüyor, talihimize ağlıyordum. Heyhat! Nihayet korktuğumuz günler gelip çatmıştı. Memleketi, sevgili vatanı terketmeye mecbur olmuştuk. Hangi diyarlara gidecektik? Biz Türkiye'nin taşından, toprağından yaratılmıştık. Cesetlerimiz, kemiklerimiz o toprağın mahsulü idi. Yabancı ülkelerde ölmek istemiyorduk. Suçsuz olarak vatandan kovuluyorduk. Bu ne kadar acı idi.

Biz, Avrupa prensesleri gibi yetiştirilmiş, hayatın ne olduğunu gören, bilen insanlar da değildik. Üstelik servetimiz de yoktu. Yegâne malımız, mülkümüz, yaşadığımız evlerden ibaretti. Milletimizin bize bahşettiği, elimize geçen maaşlarla bendegâ-nımıza bakmış, kalanını hayır işlerine sarf etmiştik, insanlığa kıymet veriyor, paraya asla tamah etmiyorduk. Böyle görmüş, böyle yaşamıştık. Şimdi ecnebi diyarında yersiz yurtsuz ne yapacaktık? Encamımız ne olacaktı? Yegâne günahımız Hanedan âzası olmaktan ibaretti.

Yol hazırlığımızı yapmak için evimizin kapısını açıyor, mevcut eşyamızı haraç mezat satıyorduk. Tabii, hem acelemizden, hem de bu gibi işleri bilmediğimizden hiçbir zaman hakikî değeriyle satamıyorduk. Topladığımız bu parayla, bizim gibi çoluk çocuk sahibi olanlar kaç yıl yaşıyabilirdi?
işte bu hâlde, gözyaşları içinde vatanı terkettik. O zaman

büyük oğlum Ömer Nâmi 12, ikinci oğlum Osman Nâmi 6 yaşında, en küçük oğlum Abdülhamid Rauf 2 yaşında idiler. Bu çocukları büyütmek, yetiştirmek kolay mıydı? Bu güçlükleri idrak eden bir ananın kalbi kan ağlamaz mıydı?

Zevcim Mehmed Ali Rauf Beyle birlikte düşündük. Gitmek için bize en elverişli yerin Fransa olduğuna kanaat getirdik. Bir kere dil hususunda güçlük çekmeyecektik. Çocuklarıma da iyi bir tahsil ve terbiye verecektik. Artık bundan sonra elimizde olan kıymetli evlâtlarımızdan başka hiçbir şey düşünmeyecektik. Kendimizi her mahrumiyete alıştıracak, yalnız bu çocuklar için yaşayacaktık.

Bu düşünceyle Fransa'ya doğru yola çıktık. Elimize biner lira yol masraflarımızı vermişler, eşyalarımızı da geçirtmeye müsaade etmişlerdi. Doğruca Paris'e gidip Keyres Oteli'ne yerleştik. O sırada Paris'te 1924 Olimpiyat Oyunları yapılmakta olduğundan kesemize elverişli ev yahut barınacak bir yer bulmak pek güçtü.

Fransızlar bize nezâket ve kolaylık gösteriyorlardı. Bundan dolayı Fransızlara müteşekkirim. Zevcim, Fransa'yı iyi tanırdı. Çocukların tahsili ve daha rahat yaşamamız için banliyöde bir ev tutmak uygun olacağını düşündü. Talih eseri olarak Versay civarında, Virofle'de küçük, her cinsten bize elverişli bir ev kiraladık. Fransa'ya gelişimizin on sekizinci günü oraya taşınıp yerleştik. Büyük oğlum Ömer'i derhal mektebe yazdırmaya muvaffak olduk. Versay'da Hoche Lisesi'ne kaydettirdik. Diğer oğullarım henüz küçük oldukları için vakitleri vardı.

Paris gibi bir şehirde evlât yetiştirmek pek kolay değildir. Sırası ile her eğlenceden istifade edebilirlerdi. Fakat mutedil kalmaya mecburdular. Fransa'da tanıdığımız birkaç iyi ailenin çocuklarıyla arkadaşlık edecekler, biz de onlarla meşgul olacaktık. Fransa'da yaşayıp da onun sanat ve kültüründen istifade etmemek olamazdı. Çocuklar da biz de elbet bunları görecek, faydalanacaktık.

işte bu suretle çocuklarımızı büyüttük. Oğlum Ömer nihayet Hoche Lisesi'ni bitirdi. Paris Hukuk Fakültesi'ne yazıldı. Kâmil Paşa'nın oğlu Mirliva Said Paşa'nın kızı Saadet Hanımla evlendi. Saadet Hanım, oğlumun halazadesi idi. Ömer, Beyrut'ta çalışma hayatına atıldı.

Birkaç zaman sonra büyük biraderimiz Mehmed Selim Efendi'nin Beyrut'ta öldüğünü haber alarak yeni bir acı daha duydum. Ailemizin kıymetli büyüğünü kaybetmiştik. Biraz sonra sevgili küçük hemşirem Refıa Sultan da genç denebilecek bir yaşta Beyrut'ta irtihal etti. Bu da beni büsbütün me'yüs etti. işte bu üzüntülerle dilhûn iken, hayat arkadaşım, aziz ve sevgili zevcim Mehmed Ali Rauf Bey'i de kaybetmekle ne kadar bedbaht ve bîkes kaldığımı hakkıyla yazmaktan âcizim. Hanedana mensup zevattan Paris'te ilk defa ölen, vatan hasretine kurban giden, maalesef kıymetli zevcim olmuştu. Bundan duyduğum elem ve kederin derecesini nasıl yazacağımı bilemiyorum.

Paris'teki camie gittiğimiz zaman Fas Veziri Ben Gabrit'le görüşürdük. Bilgin ve muhterem bir zâttı. Bu zât imdadıma yetişti. Eşimin bir Müslüman olarak teçhiz ve tekfinini yaptırdığım gibi Türk bayrağına sardırarak camie naklettirdim. Virof-le'deki Fransız ahbaplarımız, polisler ve itfaiye hey'eti cenaze merasimine iştirak ettiler. Müslüman Araplar tarafından camide namazı kılınarak Bobigny'de islâm mezarlığına gömülme müsaadesi verildi. Bu yüzden Bobigny'de, Türklere mahsus ayrı bir yer de ayrılmış oldu. Zevcim şimdi orada yatmaktadır. Allah gani ganî rahmet eylesin.

Zevcimden sonra bütün yük üzerimde kalmıştı. Hayat arkadaşımın teselli verici yardımını kaybetmiştim, ikinci Cihan Harbi'nin arifesinde bulunuyorduk. Şimdi bütün kuvvetimi ikinci oğlum Osman'ın tahsiline vermiştim. Zira üçüncü oğlum Abdülhamid Rauf, malûl bir çocuktu. Bu zavallı yavrumun maluliyeti benim hayatımın en bedbaht tarafıdır.

Böylece yaşayıp giderken ikinci Harp başladı. Şimdi yollar

kapanmış, felâket büsbütün gelip çatmıştı. Büyük oğlum Ömer çalışıp hayatını kazanarak bana para gönderiyordu. Fakat yollar kapanınca bundan mahrum kaldım. Şimdi ne yapacaktık? Oğlum Osman henüz on sekizinde bulunuyor, tahsilini

tamamlaması için daha bir müddet mektebe gitmesi icab ediyordu. Abdülhamid ise malûl ve hasta idi. Bu felâketin içinden nasıl kurtulacaktık?

Elde avuçta kırıntı, döküntü ne buldumsa, ne kalmışsa bir müddet onları satmakla geçindik. Fakat bu da kâfi gelmiyordu. Bir zaman elyazısı ile "Innallâhi ma'assâbirin (Allah sabırlılarla beraberdir)" yazılmış bir levhayı kopya ederek, bir de tuğralar yaparak satmakla vakit geçirdim. Gündüzleri bunları hazırlıyordum. Akşamları Osman eve gelince bunları satmak için alıp sokağa çıkıyordu. Bir müddet de böyle gitti.

Ben genç yaşımdan beri pullara meraklıydım. Esaslı surette pul koleksiyonu yapıyordum. Bir ahbabıma bir gün bunu söylemiştim. O ahbap, hâlimi bildiğinden, "şimdi satarsan iyi para eder, razı mısın?" diye sormuştu. Derhal kabul ettim. Bir gün Suriyeli bir genç getirdi. Koleksiyonumu gösterdim. Bir milyon franga alacağım söyledi. Derhal razı oldum.

Koleksiyonumu verip parayı aldığım zaman gözlerimden bilâ ihtiyar yaşlar boşandı. Bu, bende yıllardan beri bir meraktı. Bu kadar eşya satmıştım. Kıymetli elmaslarımı bile satmıştım. Hiçbiri için gözyaşlarını akmamıştı. Fakat pullara çok emek vermiştim. Saatlerimi, günlerimi sarfetmiştim. Erörler bulmak için günlerce çalışmıştım. Bunları, toplamak için çok uğraşmıştım, işte bu kadar emek verdiğim birşey elimden gidiyordu. Lâkin hiç olmazsa evlâtlarımı kurtarıyordum.

işte, altı yıllık savaşı bu parayla geçirdik. Karaborsadan ekmek almaya bile muvaffak olmuştuk. Çok şükür Allah yardımımıza yetişmişti.

ikinci Cihan Harbi sırasında kardeşim Ahmed Efendi bir hastahanede öldü. Onu takip eden günlerin birinde de kardeşim

Abdülkadir Efendi'nin Bulgaristan'da bir sığmakta öldüğünü radyodan haber aldım. Böyle âni havadislerin insan üzerindeki tesirini düşünebilirsiniz.

Harbin son günlerinde Halife Abdülmecid Efendi de öldü. Ailemizin son reisi olduğundan tabii ona da çok üzüldük. Bu ölümün tafsilâtını aşağıda veriyorum.

HALİFE ABDÜLMECİD'İN İRTİHALİ

Alman ordusu artık Paris'i terkedecekti.

Fransızlar hem seviniyorlar, hem de müthiş bir korku içinde bulunuyorlardı. General de Gaulle girecekti. Amerikan, İngiliz orduları geliyordu. Fakat acaba Almanlar Paris'i kansız bırakacaklar mıydı? Herkes, ne olacak diye dehşet ve sevinç içinde bekliyordu. Kimseler sokağa çıkmıyordu. Herkes evine, inine girmiş, sakin bir halde bulunuyor, hattâ birbiriyle dahi konuşa-mıyordu.

Milis teşkilâtında bulunan askerler, Petain'e taraftar olanlar, Almanlarla görüşen kimseler, Alman dostu olan kadınlar kaçacak yer arıyor, köylere ve şuraya buraya gizleniyorlar, hastanelere, akıl hastanesine gidip doktorların himayesine sığmıyor, başlarına gelecekten korktukları için her çareye başvuruyorlardı.

De Gaulle taraftarları ise şimdilik Alman ordusu burada iken bir şey yapmıyorlar, fakat sonunu bekliyorlardı. Velhasıl Paris müthiş günler yaşıyordu. Bir haftadan beri ahvâl bu şekilde olduğundan biz de kapıdan dışarı çıkmıyor, evimizde oturuyorduk.

24 Ağustos 1944. çarşamba günü, saat bire doğru kapının zili çalındı. Halifenin daire uşaklarından biri gelmiş, bana mahsus bir kâğıt bırakarak derhal gitmiş. Kâğıdı alıp açtım. Bu, Halifenin kâtibi, dairesinin müdürü olan kumandan Korsikalı

Çekaldi'nin bir mektubuydu. Mektupta "Halife Hazretleri bugün saat 11'de âni olarak vefat etmiştir" yazılıydı.

Okuyunca derhal gözyaşlarını boşandı. Hemen oğlum Osman'a seslendim: "Oğlum! Halife vefat etmiş. Hemen gitmeliyiz" dedim. Oğlum da teessüre kapılmıştı. Benden tafsilât istiyordu. Tafsilât olmadığını, acele gidip anlamamız icab ettiğini söyledim. Osman, sokağa çıkmanın tehlikesine işaret etti. Bu doğru idi. Fakat gitmemiz de mutlaka lâzımdı. Çünkü Halife, ailemizin son reisi idi. Ayrıca şahsına da hususî bir hürmetim vardı. Allah kerimdir diyerek oğlumun koluna girdim, sokağa çıktım.

Sokaklarda insan bulunmuyordu. Avenue de la Grande Ar-mee'ye gittik. Saint - Ferdinand sokağının başına geldiğimiz zaman Alman ordusunun geçmekte olduğunu gördük. Almanlar herzaman olduğu gibi fevkalâde disiplinleriyle geçiyorlardı. Artık Paris'i terkediyorlardı. Bunlar bakiye kalan son birlikleriydi. Sokak aralarında işgal etmiş oldukları evleri bir haftadan beri boşaltmışlardı.

Şimdi bunlar geçerken aralarına girmek çok tehlikeliydi. Esasen bütün evlerin kapıları çekilmiş, pencereler kapanmış, sokaklarda hayat eseri kalmamıştı. Orda kuytu bir köşeyi tutan bir apartman kapısının arkasına girdik. Almanlar geçinceye kadar orada bekledik. Kimse tarafından görülmekten pek korkuyorduk. Maazallah, yanlış anlarlar, başımıza birşey gelebilirdi. Gerçi hüviyet tezkerelerimiz yanımızda idi. Esasen harb çıkalı-beri hüviyet kâğıtlarımız olmadan sokağa çıkamazdık. Ama yine de böyle kritik bir anda başımıza birşey gelebilirdi.

Orada tahminen bir saat kadar kaldık. Askerin arkası kesilmişti. Belki arkadan yine gelenler olacaktı. Bundan istifade ederek Rue de la Faisanderie tarafına sür'atle geçtik. Koşuyor ve kenarlardan oğlumun kolunda gidiyordum. Suchet Bulva-rı'nı bulmuştuk. Marechal - Maunoury sokağına nihayet vâsıl olmuştuk. Orası esasen Alman Kumandanlığının merkeziydi.

Bulvar üstünde olan bütün evleri haricen bin türlü renklere boyamışlar, damlarına ağaçlar, dallar koymuşlardı. Bunlar tayyareye karşı alman tedbirlerdi. Bu evler şimdi boşaltılmıştı. Daima burada görülen askerlerden eser yoktu. Demek iyice gitmişlerdi.

Nihayet Halife'nin evine vardık. Ev dışardan sükûnet, içinde görülüyordu. Kapıya geldik. Bahçe kapısı aralık duruyordu, içeriye girdik. Geniş bir nefes aldık. Dairenin kapı zilini çektik. Kapıyı açan Ermeni hizmetçiye bilâ ihtiyar, "Ne oldu?" diye sordum. "Ah efendim, olanlar oldu." diye cevap verdi. Büyük taş merdivenin yarısına çıkmıştık ki Halifenin sâdık hazinedarı Bihrûze Hanım'ın feryadıyla karşılaştık, "Ah sultanım! Geliniz, geliniz. Amcanızı görünüz. Gitti. Kuş gibi elimizden uçtu." diyerek başını merdivenin parmaklığına vuruyor, ağlıyordu.

Mehistî ikinci Kadın'ın66 odasına gittik. Kadınefendi bayılmış, biraz önce ayılmış, gözyaşları içinde yatıyordu. Yanında Hüseyin Nakib Bey'in haremi bulunuyor, kolonya koklatıyordu. Biz de ağlayarak elini öptük. Artık bu acı cümlemizin kalbine işlemişti. Gözyaşlarımız arasında teselli verici sözler söylüyorduk.

Oradan Şehsuvar Başkadın'a67 gittik. Bizi görünce, "Efendimiz nasıldır?" diye sordu. Pek sinirli, fakat bihaber bir hâldeydi. Esasen Kadınefendi bir müddetten beri hasta olduğundan bugünkü felâketi anlayamıyor, efendisinin hasta olduğunu zannederek büyük bir telâş içinde bulunuyordu. Ona da söyleyecek sözü pek bulamayarak, avutucu birkaç sözle çıktık. Bu haller bizi pek harap etmişti.

Artık Halife Hazretleri'ni son bir kere ziyaret etmek vakti gelmişti. Odasına geldik. Kapıyı açıp içeri girdik. Büyük lake, japonvâri karyolanın üzerine boylu boyunca yatırılmış, yüzüne kadar bir beyaz keten çarşafla tamamen örtülmüştü. Bihrûze

66 Dürrüşehvar Sultan'ın annesi.

67 Ömer Faruk Efendi'nin annesi.

Hanım ayakucunda yere oturmuş, karyolanın ayakucuna başını dayamış, hıçkırıklarla ağlıyordu. Biz de ağlayarak yaklaştık. Hayatta iken kendisine karşı gösterdiğimiz resm-i tâ'zimi îfa ettik. Ondan sonra yüzünü görmek istediğimi söyledim. Bihrû-ze Hanım yüzündeki örtüyü çekti. Halife'nin nûrânî, güzel çehresi meydana çıktı. Saçları ve sakalı bembeyazdı. Eşkâli, saçlarının ve sakalının yüzüne verdiği şekil Sultan Abdülâziz'i hatırlatıyordu. Esasen beyaz olan teni üzerinde, yanaklarındaki hafif pembelik dikkate çarpıyordu. Hayatta iken güzel olan bu çehre, şimdi diyebilirim ki bir kat daha güzelleşmişti. Gözleri kapalıydı. Sakin ve âsûde bir uykuya dalmış hissini veriyordu. Elleri yanına düşmüştü. Çok me'yûs oldum. Ağlayarak eğildim, çarşafı öptüm. "Bedbaht amcacığım! Vatanına ve evlâtlarına hasret gittin. Allah cennetini ihsan etsin."

dedim. Kızı Dürrü-şehvar Sultan Hindistan'da, oğlu Ömer Faruk Efendi Mısır'da idi. Bunlar savaş dolayısıyla babalarının yanına gelemiyorlardı. Halife onların hasretini ve ondan daha müthiş olarak, vatanının hasretini çekiyordu.

Çarşafı yine yüzüne örtmüşlerdi. Gözyaşlarıyla orada oturdum. Yâsin-i şerif okudum. Üç ihlâs, bir fatiha ile odadan çıktım.

* * *

Halife'nin cenazesi kalkıncaya kadar orada kalmaya karar vermiştik. Cenazeyi kaldırmak epey güçtü. Zira Almanlar çıkıp Amerikalılar girmiş olduğundan memleket hercümerc içindeydi. Kendisiyle birlikte vaktiyle memleketten çıkmış olan kâtibi Hüseyin Nakib Bey bu iş için öteye beriye koşuyor, elinden geleni yapıyordu.

Oğluna ve kızına telgraf çekmişlerdi. Onlar, vasiyeti gereğince defnedilmesini istiyorlardı. Onun için toprağa koymadan muhafaza edilmesini istemişlerdi. Paris'teki caminin içinde bir küçük odaya koyacaklardı. Buna karar verilmişti.

Tahnitini yapmak için, kendi doktoru olan Profesör Yak'ovel,68 asistanlarıyla birlikte geldi. Uzun zaman durabilmesi için lazım geleni yaptılar. Tabutunu hazırladılar.

Müslüman usulünce yıkanması lazımdı. Orada bizim aileden, bizlerden başka kimseler yoktu. Biraderim Nureddin Efendi, oğlum Osman ve Hüseyin Nakib Bey, üçü birden cenazeyi hamama geçirdiler. Hüseyin Nakib Beyle oğlum Osman yıkadılar. Nureddin Efendi de su dökerek yardım etti. Ondan sonra yine bu üçü kefenlediler. Türlü güçlüklerle yapılıp gelen tabuta koydular. Üzerine bir şal örttüler.

Ondan sonra biz kadınlar cümlemiz odaya geldik. Başkadın da gelmişti. "Efendiciğim neredesin?" diye odaya girip de tabutu görünce hemen koşup üzerine atıldı. Oraya düştü. Artık acı hakikati bütün manasıyla anlamıştı.

Hemen gidip Kadın efendi'yi kollarından tuttum. "Vâlideci-ğim, metin olunuz." diyerek odasına kadar götürdüm. Onun bu hâlini hiç unutamayacağım. Bedbaht, zavallı kadın ne kadar perişan olmuştu. Kendisiyle saatlerce uğraştık.

Diğerleri de birbirinden beter bir haldeydiler. Cenaze için bir araba gelmişti. Tabutu aşağıya indireceklerdi. Cümlemiz gözyaşlarıyla kapıya kadar arkasından indik. Feryatlar arasında Halife'nin tabutu arabaya kondu. Nureddin Efendi, oğlum Osman ve Hüseyin Nakib Bey beraberce camie kadar gittiler. Bizler harap bir hâlde kaldık.

Halife yıkanırken hatırıma gelmiş. "Bir tutam saçını kesip evlâtlarına yadigâr olarak veriniz." demiştim. Dediğimi yapmışlar, Mehistî Kadına vermişlerdi. Bu fikri ilham eden sebep şuydu: Bir gün Halîfe ile konuşurken bana, "Sultanefendi! Ben babamın saçını buldum, saklıyorum. Bu benim için pek mukaddes bir yadigârdır." demiş, ben de nasıl bulduğunu sormuştum. "Babamın fesi bende kalmıştı. İçinde bir iki saç teli bul-

68 Bu profesör Yahudi olduğu hâlde, pek büyük bir kalp mütehassısı olduğu için Almanlar kendisine dokunmamışlardı.

dum. Bunları dikkatle çıkarıp bir zarfa koydum." diye cevap vermişti, işte Halifenin cenazesi yıkanırken aklıma bu konuşmamız gelmiş ve saçından bir tutam kestirip saklamalarını temin etmiştim.

İşte artık bugün, ailemizin bu büyük şahsiyeti de bizim için bir hatıradan ibaret kalmıştı.

Halife ile daima görüşürdük. Mûsiki ve resme meraklıydı. Alafranga güzel mûsiki eserleri arasında alaturka parçalardan armonize edilmiş bir konçertosu, güzel bir bersözü vardır.

Gaetan Detaüle adında, Fransız Konservatuvarı'ndan birincilikle çıkmış bir genç vardı. Bu genç, Halifenin, bu eserlerini fevkalâde güzel çalardı. Pek değerli bir sanatkârdı. Ben de ekseriya bu mûsikî cemiyetlerinde bulunurdum. Bersöz'ü ben de Gaetan ile beraber çalardım.

Halifeye bir marş besteleyerek takdim etmiştim. Kendisi de, "Sizin gibi bir prensese ne verilir? Ancak prelüd verilir." diyerek bir prelüd yazıp göndermişti. Bu arada yadigâr olarak iki tablosunu da vermişti.

Ufaktefek âcizane yaptığım bazı resimleri ve başka sanat eserlerini kendisine takdim eder, daima takdir ve teşvik görürdüm. Sonuna kadar daima mültefit, san'atkâr, vatanperver bir şahsiyet olarak yaşadı ve böylece ölüp tarihe karıştı.

Halifenin ölümüne dair bin türlü rivayet vardır. Korkudan öldü diye de şayialar çıkmıştır. Aşağıdaki odaya Almanlar kurşun atmışlar, korkmuş ve bundan ölmüş şeklindeki rivayetin bir aslı varsa da yalanı da vardır. Eve hakikaten ateş edilmişti. Lâkin ölümü bundan değildir.

Suchet Bulvarı askerî bölge idi. Almanlar oradan giderken tabiî birtakım nümayişler, coşkunluklar olmuştur. Bu, yalnız Halife'nin sokağına değil, askerlerin bulunduğu her yere mahsus

bir hâdisedir. Halife'nin evine ateş edilmesi, ölümünden bir hafta öncedir. Fakat bu onun şahsına karşı yapılmış bir hareket değildi. Gizli mukavemetçilere karşı idi. Bizim tarafta dahi böyle hâdiseler oluyordu. Yanıbaşımızdaki bir garajı basarak oradaki 36 mukavemetçiyi alıp kurşuna dizdilerdi. Amerikalılar girdikten sonra da intikam devri başlamıştı. Alman taraftarları köşe bucak saklanmışlardı. Yakalananlar sokaklarda türlü işkencelerle sürükleniyor, kadınların saçları kesiliyor, alınları damgalanıyor, türlü çirkin şeyler oluyordu. Kimse evinden çıkamıyordu. Bu haller ortalık yatışıncaya kadar bir aydan fazla sürmüştü.

Paris'te hemen her akşam bombardıman olurdu. Bazı şiddetli bombardımanlarda şarapnel parçaları balkonlarımıza düşerdi. Ekseriya, sığınaklardan çıktıktan sonra bunları toplardık. Halife, Boulogne Ormanı'na yakın bir köşkte olduğundan, oraya tabiî ki daha çok düşerdi. Birkaç kere bana mermi parçalarını göstererek "Bunları koleksiyon yapıyorum." demişti.

Halife'nin ölümünün bu bombardımanlarla ve evine atılan kurşunlarla hiçbir ilgisi yoktur. Ölümü şöyle olmuştur: Sabah yataktan kalktıktan sonra yorgunluk hissetmiş, yatak odasında duran büyük koltuğa oturup biraz kahvaltı etmiş. Yarım saat sonra göğsünde bir sıkışıklık duyunca hemen Kadınefendi, kendisini yıllardan beri tedavi etmekte olan meşhur kalb mütehassısı Profesör Yak'ovel'e telefon etmiş. Derhal gelen doktor, Halife'yi uzun bir muayeneden geçirip birşey olmadığını söylemiş. Doktorla epeyce konuşmuşlar. Doktor gittikten sonra Halife'ye yeniden, bir kriz gelmiş. Uşaklar hemen doktorun peşinden koşmuşlar. Yan yoldan geri dönen doktor geldiği zaman Halifeyi ölü bulmuş.
Takdir ne ise o olur.

Halife'nin Başkadını Şehsuvar Kadınefendi, Halife'den bir yıl sonra öldü. Paris'teki Müslüman mezarlığı olan Bobigny'de gömülüdür. Mehistî Kadınefendi hayattadır. Halife'nin

ölümünden sonra kızı Dürrüşehvar Sultan'ın yanına gitti. Şimdi onunla birlikte Londra'dadır.

Ailemizden Paris'te ölenler hep Bobigny'de yatmaktadır. Burasını Fransa Hükümeti Faslılara hediye etmişti. Türklerden ilkönce buraya defnedilen zevcim Mehmed Ali Bey olmuştur. 1937'de vefat ettiği zaman buraya gömülmesi için müracaatta bulunmuştum. Bizim aileden yapılan ilk müracaat benimkidir. Ondan sonra ailemizden ölen kadın ve erkekler hep oraya defnedildiler. Tabii ailemiz dışındaki bütün Müslümanların da mezarlığıdır.

Halife hayatta iken Place Monge'da bulunan camie cuma günleri gider ve bayramlarda muntazaman bulunurdu. Orada bulunan Müslüman cemaat kendisini tebrik ederdi. Fas Müslümanlarının yaptırmış olduğu bu camie biz de birkaç kere gittik.

Halife'yi işte bu caminin içinde küçük bir odaya muvakkaten bıraktılar. Bir masanın üzerine yeşil bir örtü koymuşlar, tabutu onun üzerine koyup üzerine yeşil bir çuha örtmüşler, fesini baş tarafına koymuşlardı. Üzerine bir de Kur'ân-ı Kerim koymuşlardı. Pencereler daima açık olduğu gibi, tabutun içine bir ucu bırakılmış olan lâstik borunun diğer ucunu bir şişe suyun içine koymuşlar, böylece duruyordu.

Paris'te bulunduğum müddetçe birkaç kere ziyaretine gidip Fatiha okudum. Ben istanbul'a gelinceye kadar bu vaziyette kalmıştı. Sonra Medine'ye götürülüp defnedildiğini haber aldım.

DİĞER ÖLÜMLER VE VATANA KAVUŞMAMIZ

Aradan çok geçmeden küçük kardeşim Nureddin Efen-di'nin ölümü vuku buldu. Bu çocuğun felâketi gözümün önünde cereyan ettiğinden, çektiği mahrumiyete kurban gittiğini

gördüğüm için bir kat daha me'yûs olmuştum. Haremi Andelib Hanım'ı bin güçlükle istanbul'a gönderebildik.

Bundan sonra kardeşim Abdürrahim Efendi'nin, halini kimseye anlatmaması ve gururunu muhafaza edebilmek için intiharı bizi daha ziyade sarstı.

Biraderim Burhaneddin Efendi, Amerika'da hâli vakti yerinde yaşıyordu. O da eceliyle ölerek cenazesi eski hareminin yardımıyla istanbul'a getirilmişken, mümkün olmayıp Şam'a gönderildi.

işte bizler yersiz yurtsuz, vatansız topraksız kalmış bir sürü insandık. Vatan dışında ailemizin tarihi bir sürü acıklı ölümler ve intiharlardan ibaret kalmıştı. Fransızlar hâlimize acıyorlar, bizi incitmiyorlardı. Her ne için başvursak kolaylık gösteriyorlardı. Ama biz onlardan ne bekleyebilirdik? Ya Türkiye, Fransa'ya karşı harbe girseydi ne yapardık?

Herhangi bir yabancı devletin tabası olmak gururumuza dokunuyor, nefsimize ağır geliyordu.

Bin güçlük içinde bu harp gailesinden kurtulduktan ve oğlum Osman da mektebini bitirdikten sonra onu da evlendirmeyi düşündüm. Merhum Ahmed Râtib Paşa'nın oğlu merhum Mehmed Ali Bey, yıllardan beri Paris'te oturuyordu. Büyük kızı Adile Hanım'la69 oğlum arasında bir sempati hâsıl olmuştu. Bundan istifade ederek bu çocukları da evlendirdim. Bu suretle oğlum Osman da hayata atılmış oldu. Şimdi Tunus'ta radyografi makine işleriyle meşgul bulunmaktadır.

Artık iki oğlum da kurtulmuş bulunuyor, ben de büyükana olmakla iftihar ediyordum. Büyük oğlum Ömer'den Ayşe Rebia adında melek gibi güzel bir torunum vardır. Küçük oğlum Osman'ın iki kızı vardır. Büyüğü Medara Şükriye ben Paris'te iken doğmuştu, ikincisi Fethiye Nîmet'tir ki 1953'de doğduğu için70 bu ismi verdim.

69 Adile Hanım 8Ağustos 1958'de Tunus'da vefat etti. Orada medfundur. (N)

70 istanbul'un Fethi'nin 500. yılı münasebetiyle. (N)

Zavallı oğlum Abdülhamid'e gelince: Ebediyyen iki elime, sağlığıma muhtaç bir vaziyettedir. İşte ben bu talihsiz çocuğun mümkün olabilen rahat ve saadeti için çalışmaya ebediyyen mahkûmum. Annelik şefkat duygusunun kalbimde bıraktığı teessürle daima mustaribim.

işte bu acıklı hayatın içinde kavrulup giderken günün birinde gazetelerde bugünkü Cumhuriyet hükümetimizin bizleri memleketimize kavuşturacağını nihayetsiz bir sevinçle okudum. Yirmidokuz yıldan beri ihtiyar anacığımı görmediğimden hasretiyle yanıyordum. Bu geçen müthiş yıllar içinde, babamın hayatta iken istemediğini ölümünden sonra da yapamayacağını düşünen annem, Avrupa'ya gelip de beni görmeyi vicdanî kanaatlerine aykırı bulmuş, bu yüzden görüşememiştik. Annemin bu mukaddes duygularını da biliyor, şefkat ve hürmetle kendisine bağlı kalıyor ve haklı buluyordum.

Şimdi yollar bize açılmıştı. Anneme kavuşmak, vatana dönmek, aziz topraklarına yüz sürmek en büyük emelimdi. Bütün güçlüklerime rağmen kendimi derhal uçağa atarak vatana kavuştum. Uçaktan inip de kendimi burada gördüğüm dakikanın saadet ve şaşkınlığını hiçbir vakit unutamıyacağım.

Mukaddes vatan topraklarına birgün ayaklarımın değeceğini asla ümit etmeyerek geçirdiğim- bu 29 yılın ağırlık ve ıstırabını hâlâ hissetmekteyim. Annemin kucağına atılıp da döktüğümüz hasret gözyaşları birbirine karışırken ilk sözümüz, "Allah vatana; millete zeval vermesin." duası olduğu gibi, hayatımız sona ererken son sözümüz de yine bu olacaktır.

Bizi vatana kavuşturan bugünkü Cumhuriyet hükümetimize sonsuz teşekkürler ederek hatıratıma son veriyorum.

Serencebey Yokuşu, 26 Ağustos 1955

Altıncı Bölüm.
İKİNCİ SULTAN ABDÜLHAMİD HAN'IN ZEVCELERİ VE ÇOCUKLARI

Osmanlı saltanatının resmî cetveline göre Osmanlı Padişahlarının 34'üncüsü ve islâm Halifeliğini hâiz olanların 26'ncısı olup 21 Eylül 1842'de istanbul'da Çırağan Sarayı'nda doğmuş, 10 Şubat 1918'de istanbul'da Beylerbeyi Sarayı'nda ölmüş bulunan ikinci Abdülhamid Han, Osmanlı padişah ve halifelerinden Abdülmecid Han ile ikinci Kadını Tîrimüjgan Ka-dın'ın, oğullarıdır. Babasının çocuklarından sekizincisi, oğullarından ikincisi ve Abdülmecid Han'ın saltanat ve hilâfeti ihraz eden evlâdından ikincisidir.

Tirimüjgân Kadın'ın, Çerkeslerin Şapsıh Kabilesi'nden olduğu ve Kafkasya'dan geldiği Sarayda bulunan eski cariyelerden hemşehrileri olan Çerkez kalfalar tarafından söylenirdi. Aleyhinde bulunanlar, kendisinin Ermeni olduğunu söylemekle zavallı büyükanamıza iftira etmişlerdir.

Abdülmecid Han'ın haremlerinin nesebleri de ancak bu suretle tanınabilirdi. Bunlar ancak, Sarayda birbirlerini memleketlerinde,

köylerinden tanıyan diğer cariyelerle anlaşılabilir. Başka bir kayıt kuyutları yoktur. Büyükannemi tanıyan eski kalfalardan duyduklarımız, bildiklerimiz bundan ibarettir. Babamın büyük küçük bütün erkek ve kızkardeşlerinin anneleri hakkında bilmen şeyler de ancak bu eski kalfaların hikâyelerine bağlıdır.

ikinci Kadın Tîrimüjgân'm üç evlâdı dünyaya gelmiştir. Büyüğü Naime Sultan çiçek hastalığından, küçüğü Âbid Efendi ise pek küçük yaşta iken ölmüştür (Bunlar hakkında evvelce tafsilât verilmişti).

ikinci Abdülhamid Han, doğumunda tahtın üçüncü vârisi, 1861'de babasının ölümü ve amcası Abdülâziz Han'ın cülusu ile ikinci vârisi olmuş, büyük kardeşi Beşinci Murad Han'ın 30 Mayıs 1876'da cülusu ile veliahtliği ihraz etmiş, 31 Ağustos 1876'da tahta çıkışı üzerine saltanat ve hilâfet makamını ihraz ile 32 yıl, 7 ay, 27 gün bu makamı işgal etmiş, Milli Meclis hâlinde toplanan Meb'üsân ve Ayan Meclislerinin fetvaya müsteniden verdikleri karar gereğince 27 Nisan 1909'da hal'olunmuş ve ömrünün kalanını 1912'ye kadar Selanik'te ve ölümü tarihine kadar da Beylerbeyi Sarayı'nda geçirerek ölümünün ertesi günü (11 Şubat 1918) dedesi ikinci Sultan Mahmud'un türbesine defnedilmiştir.

ikinci Abdülhamid Han'ın annesi Tîrimüjgân Kadın, Çer-keslerin Şapsıh kabilesinden Kafkasya'da doğmuş ve emsali gibi istanbul'a gelerek 1839'da Abdülmecid'in Kadınları arasına girmiş, istanbul'da Beylerbeyi Sarayı'nda ölmüş, istanbul'da Yenicami türbesine gömülmüştür.

ikinci Sultan Abdülhamid, seleflerinin çoğu ve halefleri gibi câriye aslından kadınlarla evlenmiş olup bunlardan "Kadın e-fendi " ve "ikbâl" payesini ihraz eden onikisinden 17 evlât sahibi olmuştur.
Doğum sırasına göre:

Ulviye Sultan Mehmed Selim Efendi Zekiye Sultan Naime Sultan Abdülkadir Efendi Ahmed Efendi Naile Sultan Burhaneddin Efendi Şadiye Sultan Ayşe Sultan Refıa Sultan Abdürrahim Efendi Hadice Sultan Nureddin Efendi Bedreddin Efendi Mehmed Âbid Efendi Sâmiye Sultan

Nâzikedâ Kadın 'dan Bedrifelek Kadın'dan Bedrifelek Kadın 'dan Bîdar Kadın 'dan Bidar Kadın'dan Bedrifelek Kadın'dan Dilpesend Kadın'dan Mezîde Kadın 'dan Emsâlinur Kadın'dan Müşfıka Kadın 'dan ikbâl Sâzkâr Hanım'dan ikbâl Peyveste Hanım'dan ikbâl Fatma Pesend Hanım'dan ikbâl Behice Hanım'dan ikbâl Behice Hanım'dan İkbâl Saliha Naciye Hanım'dan ikbâl Saliha Naciye Hanım'dan

dünyaya gelmişlerdir. Böylece Bedrifelek Kadın 'in 3, Behi-ce ve Saliha Naciye Hanımlar'ın 2'şer evlâttan dünyaya gelerek diğerlerinin birer çocuğu olmuştur.

Sultan Abdülhamid'in cülusu ile zevcelerinden dördü "Ka-dınefendi" payesini almıştır ki bunlar da Başkadın Nâzikedâ, ikinci Kadın Bedrifelek, Üçüncü Kadın Nûrefsun, Dördüncü Kadın Bîdar Kadınlardı.

Başkadın mevkiini ilk zevcesi olmak itibariyle Nâzikedâ Kadın ihraz etmiş, istanbul'da ölümüne kadar bu hakkı muhafaza etmiş, ölümü üzerine ikinci Kadın Bedrifelek, Başkadın olarak bütün saltanat müddetince bu hakkı haiz bulunmuştur.

Nûrefsun Kadın tatlik edilip sonra izdivaç etmiş, ikinci Es-vapçı Saffet Bey'in haremi olarak Ölmüştür.

Bîdar Kadın ikinci, Dilpesend Kadın üçüncü, Mezîde Kadın dördüncü olmuşlarsa da bu son ikisinin ölümü üzerine Emsâ-linur Kadın üçüncü, Müşfika Kadın dördüncülüğe geçmişlerdir. Sâzkâr, Peyveste, Fatma Pesend, Behice, Saliha Naciye Hanımlar ikbâl olmuşlardır.

Hanedan Türkiye'den çıktıktan sonra ölen Bedrifelek, Bîdar, Emsâlinur Kadınlar İstanbul'da medfundur. Sâzkâr Hanım Şam'da, Peyveste Hanım Paris'de, Fatma Pesend Hanım istanbul'da medfundur.

Osmanlı Hânedanı'nın Türkiye'den çıkarılması hakkındaki kanundan, bir ay önce, 4 Şubat 1924'te ölmüş olan Saliha Naciye Hanım ise Sultan Mahmud türbesinde yatmaktadır.

Hâlen annem Müşfika Kadın "Kayı" soyadını alıp İstanbul'da Serencebey Yokuşu'nda 53 numaralı evde, İkbâllerden Behice Hanım ise (soyadı: Maan) İtalya'da, Napoli'de yaşamaktadır.71

Sultan Abdülhamid'in 8'i erkek, 9'u kız olmak üzere 17 çocuğu dünyaya gelmiş ve bunlardan 13'ü, yâni doğum sırasıyla Mehmed Selim Efendi, Zekiye Sultan, Naime Sultan, Abdülka-dir Efendi, Ahmed Efendi, Naile Sultan, Burhaneddin Efendi, Şadiye Sultan, Ayşe Sultan, Refia Sultan, Abdürrahim Efendi, Nureddin Efendi, Mehmed Âbid Efendi olgunluk çağını idrak etmişler; 4'ü yâni Ulviye Sultan, Hadice Sultan, Bedreddin Efendi, Sâmiye Sultan, küçük yaşlarda ölmüşlerdir.

Sultan Abdülhamid'in ilk üç çocuğu, yani Ulviye Sultan, Mehmed Selim Efendi ve Zekiye Sultan şehzadeliğinde, diğerleri padişahlığı sırasında dünyaya gelmişlerdir.

Tahttan indirildikten sonra çocuğu olmamıştır.

71 Müşfika (Kayı) Kadınefendi 1961'de, Behice(Maan) Hanım ise 1969'da vefat ettiler. İkisi de Beşiktaş Yahya Efendi Kabristanı'nda medfundurlar. Sultan Abdülhamid'in zevceleri hakkında, kitabımızın "Belgeler" bölümüne bakınız. (N)

SULTAN İKİNCİ ABDÜLHAMİD'İN ÇOCUKLARI

1 - Sultan İkinci Abdülhamid'in ilk çocuğu Ulviye Sultan 1868'de istanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda doğmuş, ikinci ve-liahdliği sırasında bir kaza neticesinde 1875'de yanarak ölmüştür.

2 - İkinci çocuğu ve ilk oğlu Mehmed Selim Efendi 1870'de istanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda doğmuş, vatandan ayrıldıktan sonra 1937'de Beyrut'ta Cunye'de ölmüş, Şam'da Sultan Selim Camii türbesine gömülmüştür.

3 - Üçüncü çocuğu ve ikinci kızı Zekiye Sultan 1872'de istanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda doğmuş, vatandan ayrıldıktan sonra 1950'de Fransa'da Pau şehrinde ölmüştür. Gömüldüğü yer belli değildir. Zekiye Sultan 1889'da Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'mn oğlu Nureddin Paşa ile evlenmiş, zevcinin nikâhında iken ölmüştür.

4 - Dördüncü çocuğu ve üçüncü kızı Naime Sultan 1876'da istanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda doğmuş, vatandan ayrıldıktan sonra Arnavutluk'ta Tiran şehrine gitmiş, ikinci Cihan Harbi'nde, bilinmeyen bir tarihte ölmüştür. Tiran'da medfun olduğu tahmin edilir. 1898'de Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'mn ikinci oğlu Kemaleddin Paşa ile evlenmiş, sonra ayrılmış, 1904'de vezirlerden Işkodralızâde Celâleddin Paşa ile evlenmiş ve dul olarak ölmüştür.

5 - Beşinci çocuğu ve ikinci oğlu Mehmed Abdülkadir Efendi 1878'de istanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğmuş, vatandan ayrıldıktan sonra Bulgaristan'a

gitmiş, ikinci Cihan Harbi'nde Sofya'da bir hava hücumunun doğurduğu panikte kazaen ölmüştür. Sofya'da medfundur. Abdülkadir Efendi gayet serbest fikirli bir insandı. Kabına sığmaz, yerinde durmaz derecede herşeyin aşırısına giderdi. Hayatı boyunca böyle yaşamıştır. Fevkalâde keman çalardı. Muzika-i Hümayun'da Birinci Kemancı olan Vundra Bey'den ders almıştı. Bir aralık Budapeşte'de

bulunduğu esnada bir orkestraya girerek birinci kemancılığı yapmak suretiyle hayatını kazanmıştır. Sonra Bulgaristan'a geçmiştir. Orada kemanını bile satmıştır; Kral Boris ona yardım olmak üzere kantarcılık işini havale etmiş, bu suretle hayatını biraz kazanabilmiştir. Bu şekilde yaşarken, İkinci Harb'de bir sığmakta zuhur eden bir panik sırasında kalbi tıkanıp düşmüş ve fecî şekilde ölmüştür. Abdülkadir Efendi ilk zevcesi olan Mislimelek Hanım'ı tatlik edip Suhandan Hanımla evlenmiş, onu da tatlik edip, Mihriban Hanımla evlenmiş, Sultan Abdül-hamid'in halinden sonra Naime Sultan'ın sarayında, Mihriban Hamm'dan Orhan Efendi dünyaya gelmiştir.

6 - Altıncı çocuğu ve üçüncü oğlu Ahmed Nuri Efendi 1878'de İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğmuş, vatandan ayrıl dıktan sonra Fransa'ya gitmiş ve orada eceliyle ölmüştür. Ora da medfundur. Biçâre Ahmed Efendi son derece sıkıntı içinde ölmüştür. Kendisinin vaktiyle iyilikte bulunduğu bir Rum gen ci, Efendi'ye bazı yardımlar yapmıştır. Ahmed Efendi zekiydi. Fakat çok sinirli olduğundan hayatta daima bedbaht yaşamış tır, iyi resim yapardı. Sarayda iken Valery'den ders almıştı. Sa rayda cam üzerine renkli resimler yapardı. 25'inci cülus yılı he diyesi olarak babama küçük bir çadır büyüklüğünde, her nere ye istenirse götürülmesi mümkün bir hamam yapmış, günler le bunun üzerinde uğraşmış, muvaffak da olmuştur. Bu gibi şeylerle uğraşmayı severdi. Bu hamam sarayda duruyordu.

7 -Yedinci çocuğu ve dördüncü kızı Naile Sultan 1884'de İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğmuş, vüzerâdan ve Osmanlı Devleti Vükelâsından Arif Hikmet Paşa ile 1904'de evlenmiş, vatandan ayrıldıktan sonra Beyrut'ta yaşamış, orada dul kalmıştır. Memlekete döndükten sonra Kızıltoprak'da yerleşmişti. 25 Ekim 1957'de öldü.

8 - Sekizinci çocuğu ve dördüncü oğlu Mehmed Burhaned-din Efendi 1885'de istanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğmuş olup Avrupa'da seyahatte iken Cumhuriyetin ilânı üzerine vatana

dönememiş, Amerika'da, New York'ta eceliyle ölerek cenazesi Şam'a götürülmüştür. Sultan Selim Camii'nin türbesinde med-fundur. Burhaneddin Efendi, kardeşleri gibi yoksuzluk çekmemiştir. Çünkü zevcesi Madam Jarvis'in serveti vardı. Çok zekî, herşeyden anlayan, güzel söz söyliyen modern bir şehzadeydi. Fevkalâde piyano çalar, resim yapar, son derece san'atkâr bir ruha mâlik, aynı zamanda çok yakışıldı bir insandı.

9 - Dokuzuncu çocuğu ve beşinci kızı Şâdiye Sultan 1886'da istanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğmuş, 1910'da istanbul'da me murlardan Feyzi Bey'in oğlu, kız tarafından Galip Paşazade Fa hir Beyle evlenip sonra dul kalmış, vatandan ayrıldıktan sonra 1931'de Paris'te süferâdan Reşad Halis Beyle evlenip tekrar dul kalmıştır. Şimdi istanbul'a dönmüş bulunmaktadır.72

10 - Onuncu çocuğu ve altıncı kızı Ayşe Sultan 1887'de İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğup 1910'da Beyrut eşrafından Fahri Beyzade ve sonradan Suriye Devlet Başkanlığı yapmış olan Ahmed Nâmi Beyle evlenmiş, 1921'de kendisinden ayrılarak Vükelâdan Hâssa Müşiri Rauf Paşazade Kaymakam (Yarbay) Mehmed Ali Beyle evlenmiş, onunla beraber vatandan ayrılarak Fransa'ya gitmiş, 1937'de dul kalmıştır. Hâlen istanbul'da yaşamaktadır.73

11 - Onbirinci çocuğu ve yedinci kızı Refıa Sultan 1891'de istanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğup 1910'de istanbul'da Müşir Eyüb Paşazade Ali Fuad Beyle evlenmiş, vatandan ayrıldıktan sonra 1938'de eceliyle Beyrut'ta ölmüş, Şam'da Sultan Selim Camii'nin türbesine gömülmüştür.

12 - Onikinci çocuğu ve beşinci oğlu Abdürrahim Hayri Efendi 1894'de istanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğmuş, askeri tahsil görüp miralaylığa (albaylığa) kadar yükselmiş, 1919'da Mısır kral hanedanına mensup Prenses Nebîle Emine Hanımla

72 Şâdiye Sultan 20 Kasım 1977'de vefat etmiştir. Divanyolu'ndaki Sultan Mah-mud Türbesi'nde medfundur. (N)
73 Kitabımızın yazarı Ayşe Sultan (Osmanoğlu) 10 Ağustos 1960 günü İstanbul'da vefat etmiş ve Beşiktaş Yahya Efendi Kabristanı'na defnolunmuştur. (N)

evlenmiş, vatandan ayrıldıktan sonra 1923'de Paris'te zevcesini boşamış, 20 Ocak 1952'de Paris'te Sainte-Honore otelinde intihar etmiştir. Paris'te, Bobigny Müslüman Mezarlığı'nda gömülüdür.

13 - Onüçüncü çocuğu ve sekizinci kızı Hatice Sultan 1897'de istanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğup bir yaşını doldurmadan hastalık neticesinde ölmüş, Yahya Efendi Dergâhı'nda-ki türbeye gömülmüştür. Etfal Hastahanesi (bugünkü Şişli Çocuk Hastahanesi) bu Sultan adına yaptırılmıştır.

14 ve 15 - Ondört ve onbeşinci çocukları ve 6 - 7'nci ikiz oğulları Ahmed Nureddin ve Mehmed Bedreddin Efendiler 1901'de istanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğmuşlar, Bedreddin Efendi 1903'de hastalıktan ölmüştür. Ahmed Nureddin Efendi askeri tahsil görüp subay olmuştur. Vatandan ayrıldıktan sonra Paris'e gitmiş, 1945'de hastalıktan ölerek Bobigny Müslüman Mezarlığı'na gömülmüştür.

16 - Onaltıncı çocuğu ve sekizinci oğlu Mehmed Âbid Efendi 1905'de istanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğarak askerî tahsil görüp subay olmuştur. Vatandan ayrıldıktan sonra Paris Hukuk Fakültesi'ni ve Şark Dilleri Farsça Bölümü'nü bitirmiş, 1936'da Tiran'da Arnavut Kralı Ahmed Zogo'nun kızkardeşlerinden Prenses Seniye ile evlenmiş, 1948' de boşanmıştır. Şimdi Paris'te yaşamaktadır.74

17 - Onyedinci çocuğu ve dokuzuncu kızı, son evladı olan Sâmiye Sultan pek küçük yaşta hastalıktan ölerek Yahya Efendi Dergâhı'ndaki türbeye gömülmüştür.

SULTAN İKİNCİ ABDÜLHAMİD'İN OĞULLARINDAN GELEN NESLİ

Mehmed Selim Efendi'nin: Bir kızı, iki oğlu; Abdülkadir Efendi'nin : Üç oğlu, iki kızı;
74 Âbid Efendi 1973'de Beyrut'da vefat etmiş ve Şam'daki Sultanselim Camii türbesine defnolunmuştur. (N)

Burhaneddin Efendi'nin: îki oğlu;

Abdürrahim Efendi'nin: Bir kızı dünyaya gelmiştir. Diğer oğullarının çocuğu yoktur.

MEHMED SELİM EFENDİ'NİN ZEVCELERİ VE ÇOCUKLARI

Mehmed Selim Efendi'nin ilk Haremi 1870 Sohum doğumlu Eryâle Hanım, Gürcü ailesine mensup olan Altıncı Mehmed'in Başkadın ı Nâzikedâ Kadın'ın küçük kızkardeşidir. Mehmed Selim Efendi'nin ilk çocuğu olan Nemika Sultan, Eryâle Hanım'dan 1888'de dünyaya gelmiştir. Eryâle Hanım'in bir Şehzadesi daha dünyaya gelmişse de pek küçükken ölmüştür. Eryâle Hanım'in kendisi de 1904'de İstanbul'da ölmüştür.

Mehmed Selim Efendi'nin bundan sonra evlendiği Pervin Hanımla Eflâkyâr Hanımlar Beyrut'ta Cunye'de ölmüşlerdir. Dördüncü haremi Nilüfer Hanım, Hanedan memleketi terket-tiği sırada İstanbul'da kalmış, tatlik olunmuş, evlendikten sonra ölmüştür.

Nilüfer Hanım'dan 1906'da İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda Ab-dülkerim Efendi doğmuştur. İstanbul'da askerî tahsil görüp Osmanlı ordusunda subay olan Abdülkerim Efendi, Cumhuriyetin ilânı üzerine Hanedan tarihinde benzeri olmayan bir teşebbüse girerek Çin Türkistam'nda müstakil bir Türk devleti kurmaya çalışmış, muvaffakıyetsizliğe uğrayıp Amerika yoluyla dönerek, New York'ta misafir bulunduğu otelde 3 Ağustos 1935'de intihar etmiş, zayıf bir ihtimalle de suikasta uğramıştır. New York'ta gömülmüştür.

Abdülkerim Efendi 1930 başında Beyrut'ta Maruni asıllı bir kızla evlenmiştir. 1911 Beyrut doğumlu olan Haremi ihtida ederek Nimet Hanım adını almıştır. Bu Hanım dul olarak Şam'da yaşamaktadır.75

75 Nimet Hanım 4 Ağustos 1981'de vefat etmiştir. (N)

Abdülkerim Efendi'nin Nimet Hanım'dan Şam'da iki oğlu olmuştur. Bunlar da 1930 doğumlu Harun ve 1932 doğumlu Dündar Efendilerdir. Bu iki genç henüz evlenmemiş olup Şam'da yaşamaktadırlar.76

Mehmed Selim Efendi'nin ilk çocuğu olan Nemika Sultan, Sultan Abdülhamid'in en yaşlı torunu olup 1888'de istanbul'da Yıldız Sarayı'nda dünyaya gelmiştir. 1911'de istanbul'da, mühendis olup ikinci Meşrutiyette bir müddet Orman-Maadin ve Ziraat Nezareti'nde, Maadin Umum Müdürlüğü'nde bulunan Arnavut ibrahim Paşazade Kenan Bey'le evlenmiş ve Hanedan vatanı terkederken zevciyle birlikte çıkmış, son kanundan sonra dönmüştür. Bir müddet istanbul'da yaşadıktan sonra Ankara'ya yerleşmiştir.77

ABDÜLKADİR EFENDİNİN ZEVCELERİ VE ÇOCUKLARI

Sultan Abdülhamid'in ikinci Şehzadesi Abdülkadir Efendi beş kere evlenmiş, ilk üç zevcesinden ayrılmıştır, ilk Haremi Mislimelek Hanım'dır. Sonra Sunandan Hanımla evlenmiş, onu boşadıktan sonra Mihriban Hanım'ı almıştır. Mihriban Hanım'dan Orhan Efendi dünyaya gelmiştir. Orhan Efendi, istanbul'da Naime Sultan'ın sarayında doğmuştur. Orhan Efendi'nin doğumundan sonra Abdülkadir Efendi, Mihriban Hanım'dan da ayıılmıştır. Mihriban Hanım şimdi sağ olup Mısır'da yaşamaktadır.78

Abdülkadir Efendi'nin dördüncü Haremi Macide Hanım, Kaymakam Mustafa Şerif Bey'in kızı olup 1913'de istanbul'da Hanedan Meclisi'nin itirazlarına rağmen onunla evlenmiştir. Macide Hanım 1934'de Viyana'da ölüp oraya gömülmüştür.

76 istanbul'da yaşayan Harun Aliosman'ın Orhan ve Abdülhamid Kayıhan isimlerinde iki oğlu, Nurhan isimli bir kızı vardır. Dündar Aliosman evli ve çocuksuzdur. Şam'da yaşamaktadır. (N)

77 Nemika Sultan(Osmanoğlu) 1969'da Mısırda vefat etmiştir. (N)

78 Mihriban Hanım 1955-56 yıllarında Mısır'da vefat etmiştir. (N)

Abdülkadir Efendi'nin Macide Hanım'dan iki oğlu olup büyüğü Ertuğrul Necip, küçüğü Alâeddin Efendilerdir.

Abdülkadir Efendi'nin beşinci Haremi Meziyet Hanım, Kaymakam Mecid Bey'in kızı olup 1908 Girit doğumludur. Meziyet Hanım'la 1922'de istanbul'da evlenmiş, bu Hanımdan Bîdar ve Neslişah Saffet Sultanlar doğmuştur. Abdülkadir Efendi, Meziyet Hanım'la evli bulunduğu halde ölmüştür. Meziyet Hanım şimdi vatana dönmüş bulunmaktadır. Böylelikle Abdülkadir Efendi'nin üç erkek, iki kız evlâdından:

Orhan Efendi Mihriban Hanım'dan; Ertuğrul Necib ve Alâeddin Efendiler Macide Hanım'dan; Bidar ve Neslişah Saffet Sultanlar Meziyet Hanım'dan doğmuşlardır.

Abdülkadir Efendi'nin büyük oğlu Orhan Efendi 1909'da İstanbul'da doğmuştur. Hanedan vatandan ayrılırken babasıyla birlikte Macaristan'a gitmiştir. Şimdi Mısır'da yaşamakta olup Mısırlı Yeğen ailesine mensup Nâfıa Hanım'la (ki bu Hanım İkinci Abdülhamid Han kızlarından Zekiye Sultan'ın damadı Muhsin Yeğen Bey'in kızkardeşidir) evlenip ayrılmış, Fransa'da Sournier ailesine mensup bir kızla evlenmiştir.

Orhan Efendi'nin ilk harem inden Necla Sultan adında bir kızı, ikinci harem inden de Selim Efendi adında bir oğlu olmuştur.

Necla Sultan, Mısır prenslerinden Said Bey'le evlenip bir yıl sonra ayrılmıştır. Selim Efendi ise henüz Paris'te tahsildedir.79

Abdülkadir Efendi'nin ikinci oğlu Ertuğrul Necib Efendi 1914'de İstanbul'da doğmuş, babasıyla birlikte Macaristan'a gitmiş, tıp tahsil etmiştir. Şimdi Viyana'da yaşamakta ve hayatını doktorlukla kazanmaktadır. Adını ve ailesini tahkik edemediğim, hastabakıcı mesleğine mensup Avusturyalı bir kızla evlenmiş, iki çocuğu dünyaya gelmiştir. Çocuklarından biri kız, biri

79 Orhan Efendi (Osmanoğlu), Selim Efendi'nin annesinden ayrılıp bir üçüncü izdivaç yapmıştır ve Fransa'da Nice'te yaşamaktadır. Selim Efendi ise Paris'te annesiyle birliktedir. (N)

oğlan olup kızın adı Leylâ, erkeğin adının Selim olduğunu haber aldım.

Abdülkadir Efendi'nin istanbul'da doğan üçüncü oğlu Alâ-eddin Efendi şimdi Bulgaristan'da zannedilmekte ise de hayatta bulunup bulunmadığı, evli olup olmadığı meçhuldür.80

Abdülkadir Efendi'nin dördüncü çocuğu Bîdar Sultan İstanbul'da dünyaya gelmiş, babasıyla birlikte Macaristan'a gitmiş, orada, ölüp Gülbaba türbesine gömülmüştür.

Abdülkadir Efendi'nin beşinci ve son çocuğu ve ikinci kızı Neslişah Saffet Sultan 1924'de Budapeşte'de dünyaya gelmiş bir iki yıl önce Kahire'de Avni Rıza Beyle evlenmiştir. Bir oğlunun doğmuş olduğu işitilmiştir.81

AHMED EFENDİ'NİN ZEVCESİ

Sultan ikinci Abdülhamid'in üçüncü Şehzadesi olan Ahmed Efendi, istanbul'da bir Çerkez Binbaşı'nın kızı olan Fahriye Hanımla evlenmiş ve evvelce de söylediğim gibi çocuğu olmamıştır. Hanedan çıkarken zevciyle birlikte memleketten ayrılan Fahriye Hanım, Nice'te ölüp Şam'da Sultan Selim Camii türbesine gömülmüştür.

BURHANEDDİN EFENDİ'NİN ZEVCELERİ VE ÇOCUKLARI

Sultan ikinci Abdülhamid'in dördüncü şehzadesi olan Bur-haneddin Efendi, istanbul'da, 1892 doğumlu ve Çerkez Hüseyin Bey'in kızı olup saraya intisabında Aliye Nazlıyar adını alan bir Hanımla evlenmiş, bu Hanım'dan iki çocuğu olmuş, sonra ayrılmıştır. Bu Hanım sonra yeniden evlenmiştir.

80 Annemizin burada yanıldığı zannındayız. Bilgilerimiz, Ertuğrul Necib Efendi'nin kayıp olduğu merkezindedir. Zira Alâeddin Efendi, Sofya'da yaşamaktadır ve kendisiyle mektuplaşan akrabalarımız vardır. (N)

81 Neslişah Saffet Sultan, istanbul Göztepe'de oturmaktadır. Salih ve Ömer adlarında iki oğlu vardır. (N)

Burhaneddin Efendi'nin Aliye Nazlıyar Hanım'dan olan oğullarının birincisi Mehmed Fahreddin, ikincisi Ertuğrul Osman Efendilerdir.

Burhaneddin Efendi daha sonra iki evlilik daha yapmıştır, ikisi de Amerikalı olan eşlerinden ikincisi Jarvis adındaki zengin hanımla evli olduğu halde 1949'da ölmüştür. Bu son zevcesi de 11 Mayıs 1952'de ölmüştür.

Burhaneddin Efendi'nin büyük oğlu Mehmed Fahreddin Efendi, 1911'de istanbul'da doğmuştur. Papadopoulos adlı Atinalı bir tüccarın kızı olan Lilly ile 1933'de Paris'te evlenmiştir. Zevcesi ikinci Cihan Harbi'nde, ziyaret için gittiği Atina'da bir hava bombardımanı sırasında ölmüştür. Bu izdivaçtan çocuğu olmamış olan Fahreddin Efendi yeniden evlenmemiştir, iyi bir ressamdır.82

Osman Ertuğrul Efendi ise 1912'de istanbul'da dünyaya gelmiştir. New York'ta yaşamakta olup ticaret işleriyle meşguldür. Takriben 1946'da Güney Afrikalı bir kızla evlenmiştir. Çocuğu yoktur.

ABDÜRRAHİM EFENDİ'NİN ZEVCESİ VE ÇOCUĞU

Sultan İkinci Abdülhamid'in beşinci şehzadesi olan Abdür-rahim Hayri Efendi, Mısır hıdivleri hanedanına mensup, Osmanlı imparatorluğu nazırlarından Abbas Halim Paşa'nın kızı, istanbul doğumlu Prenses Emine Hanım ile evlenmiş ve 1923'de Paris'te boşanmıştır. Zevcesi yeniden evlenmiş, Efendi bekâr kalmıştır. Abdürrahim Efendi'nin tek çocuğu ve kızı Mih-rişah Selçuk Sultan olup 1920'de istanbul'da dünyaya gelmiş ve Mısır kral hanedanından Prens ibrahim Raşid Paşa kızı Prenses Mehveşle Mısır Krallığı sefirlerinden ibrahim Râtıb Bey'in oğulları olan Cezûlî Râtib Bey ile evlenmiştir. Bu izdivaçtan üç çocukları dünyaya gelmiştir. Birincisi Hatice'dir, ikincisi olan

82 Amerika'da vefat etmiştir. (N)

Türkân pek küçük yaşında ölmüştür. Üçüncü çocukları erkektir ve adı İbrahim Turan'dır.83

AHMED NUREDDİN EFENDİNİN ZEVCESİ

Sultan ikinci Abdülhamid'in altıncı Şehzadesi olan Ahmed Nureddin Efendi 1919'da İstanbul'da babasının yaverlerinden Hüsnü Paşa'nın kızı olan 1902 Adapazarı doğumlu Ayşe Ande-lib Hanımla evlenmiş, evvelce de söylediğim gibi çocuğu olmamıştır. Ahmed Nureddin Efendi'nin ölümünden sonra Andelib Hanım Türkiye'ye dönmüştür. Yeniden evlenmemiş olarak İstanbul'da yaşamaktadır.

MEHMED ABİD EFENDİ'NİN ZEVCESİ

Sultan ikinci Abdülhamid'in yedinci ve son Şehzadesi olan Mehmed Âbid Efendi 1936'da, o tarihte krallık olan Arnavut-luk'un devlet merkezi Tiran'da, Kral Ahmed Zogo'nun kız kardeşlerinden Prenses Seniye ile evlenmiş ve zevcesiyle aralarında 1948'de Paris'te talâk vukua gelmiştir. Gerek Efendi, gerekse Prenses yeniden evlenmemişlerdir. Prenses Seniye, sakıt kralın yanında yaşamaktadır.84 Mehmed Âbid Efendi'nin de çocuğu olmamıştır.

Bu izahatı hülâsa ederek ilâve edelim ki: Sultan ikinci Abdülhamid'in zürriyet sahibi dört oğlundan, 6'sı erkek, 4'ü kız olmak üzere 10 torunu dünyaya gelmiş, bunlardan bir Şehzade ile bir Sultan ölmüştür.

Torun Şehzadelerden de, bildiğimize göre, 4'ü erkek, 2'si kız olmak üzere 6 evlât dünyaya gelmiş bulunmaktadır.

83 Mihrişah Selçuk Sultan, Râtıb Bey'den ayrılmış, Mısır'lı İbrahim Asım Bey'le evlenmiş ve 1982 yılında Monaco'da vefat etmiştir. (N)

84 Prenses Seniye'nin Mısır'da vefat ettiği haber alınmıştır. (N)

SULTAN İKİNCİ ABDÜLHAMİD HAN'IN KIZLARINDAN GELEN NESLİ

Sultan İkinci Abdülhamid kızlarından olgunluk çağına erişen Zekiye, Nâime, Naile, Şâdiye, Ayşe, Refıa Sultanlar evlenmiş; ve bunlardan Zekiye, Naile ve Refîa Sultanlar birer kere; Naime, Şadiye, Ayşe Sultanlar ikişer kere izdivaç etmişlerdir.

ZEKİYE SULTANIN ÇOCUKLARI

Sultan ikinci Abdülhamid'in büyük kızı Zekiye Sultan'ın zevci, Gazi Osman Paşa'nın oğlu Nureddin Paşa'dır. Bu evlenmeden iki kızları olmuştur. Birinci kızları Ulviye Hanımsultan sekiz aylıkken ölmüş, ikinci kızları olan Fatma Aliye Hanımsultan 1893'de İstanbul'da doğmuştur. 1911'de İstanbul'da Mısırlı Yeğen ailesine mensup; Muhsin Bey'le evlenmiştir. Şimdi Fransa'da Pau şehrinde yaşamakta85 bulunan Fatma Aliye Hanım Sultan'ın ikisi de İstanbul doğumlu Osman ve Salih adında iki oğlu olmuştur. Bunlardan Osman Bey, Kont Rosenberg'in kızıyla evlidir.

Zekiye Sultan 78 yaşında olarak Pau şehrinde ölmüştür. Bu muhterem kadının çektiği sıkıntı, elem ve kederden nasıl bahsedeceğimi bilemiyorum. Hayatım küçük bir otel köşesinde tamamladı. Bende pek acıklı mektupları vardır ki bu melekhas-let, yüksek ruhlu kadının hislerinin nümûnesidir. ihtiyar yaşında bu cefaya katlanmak için gösterdiği sabır ve tahammülü tariften âcizim.

Bu yüksek ruhlu kadının yegâne tesellisi, sevgili kızı Fatma Aliye Hanımsultan'dan gördüğü şefkatten ibarettir. Kalbinin fevkalâde iyiliğinden başka kusuru yoktu. Çektiği bunca yoksulluğu ve zahmeti kendi talihsizliğinde bularak hayata gözlerini kapamıştır.

85 14 Ocak 1972 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. (N)

NAİMESULTANIN ÇOCUKLARI

Sultan ikinci Abdülhamid'in ikinci kızı olan Naime Sultan'ın ilk zevci, Gazi Osman Paşa'nın oğlu Kemaleddin Paşa'dır. Bu evlenmeden bir oğluyla bir kızı olmuştur. Oğlu Mehmed Cahid Bey istanbul'da doğmuş, Sultan Reşad oğlu Ziyaed-din Efendi'nin kızlarından Dürriye Sultanla evlenmiş, 1922'de Dürriye Sultan istanbul'da öldükten sonra Dürriye Sultan'ın teyzesi olan Lâverans Hanımla evlenmiştir. Bu izdivaçtan Ni-ce'de bir oğlu olmuştur. Adı Bülend'dir. Mehmed Cahid Bey şimdi zevcesi ve oğluyla birlikte Fransa'da Savoie vilâyetinde yaşamaktadır.86

Naime Sultan'ın 1901'de İstanbul'da dünyaya gelen ikinci çocuğu Adile Hanımsultan ise Abdülaziz Han oğullarından Seyfeddin Efendi'nin oğlu Şevket

Efendi'yle izdivaç edip kendisinden Nezahat Sultan isminde bir kız dünyaya getirdikten sonra ayrılmış, daha sonra Mısır tâbiiyetinde bulunan bir zatla evlenip birkaç evlâdı olduğu haber alınmıştır.863

Naime Sultan'ın ikinci zevci Celâleddin Paşa'dır. Vatandan çıktıktan sonra herkes gibi o da elinde ne varsa satıp bir şeyi kalmamış olduğu halde zevcinin dört yıl süren "maldöpot" hastalığının tedavisi için hiçbir fedakârlıktan çekinmemiştir. Zevcinin ölümünden sonra Tiran'a gidip ondan kalan bir miktar toprağa sahip olmuşsa da orasının komünistleşmesinden sonra bu topraktan da faydalanamadan ölmüştür.

NAİLE SULTAN

Sultan ikinci Abdülhamid'in üçüncü kızı Naile Sultan, Arif Hikmet Paşa ile evlenmiştir. Yukarda da söylendiği gibi çocuğu olmamıştır.

86 M. Cahid Osman Bey T976 yılında İstanbul'da bir arabanın çarpması sonucu vefat etmiştir. (N) 86a Vefat eden Adile Hanımsultan'ın, Al-Bakri ailesine mensup bu zâtdan, Kubilay, Ayten, Şermin isimli evlâtları vardır. (N)

ŞÂDİYE SULTANIN KIZI

Sultan İkinci Abdülhamid'in dördüncü kızı Şâdiye Sultan'ın ilk zevci Fahir Bey'dir. Bu zevcinden 1914'de Istanbul'da Sâmiye Hanımsultan adında bir kızı dünyaya gelip bu Hanım-sultan Amerikalı Larry Apodaca ile evlenmiş ve zevci ihtida etmiştir.

AYŞE SULTANIN ÇOCUKLARI

Sultan İkinci Abdülhamid'in beşinci kızı Ayşe Sultan'ın ilk zevci Ahmed Nâmi Bey'den iki oğlu ile bir kızı, ikinci zevci Mehmed Ali Bey'den de bir oğlu dünyaya gelmiştir.

Birinci oğlu Ömer Nâmi Bey 1911'de istanbul'da doğmuş, Paris'te hukuk tahsil etmiştir. Şimdi Lübnan'da yaşamaktadır.87 1933'de Beyrut'ta Kamil Paşa oğlu Said Paşa'nın kızı Saadet Hanımla evlenmiştir. Ömer Nâmi Bey'in bu izdivaçtan Ayşe Rebia adında bir kızı olmuştur.873

Ayşe Sultan'in 1913'de doğan kızı Aliye Hanımsultan birkaç günlük iken ölüp Yahya Efendi türbesine gömülmüştür.

Ayşe Sultan'ın ikinci oğlu Osman Nâmi Bey, 1918'de, isviçre'de doğmuştur. Paris'de makine-radyografi mühendisliği tahsil etmiştir. Lübnan tabiiyetindedir. Hicaz Valisi Ahmed Râtib Paşa'nın oğlu, Mehmed Ali Bey'in kızı Adile Hanımla Paris'te evlenmiştir. Şimdi Tunus'tadır. Bu izdivaçtan Mediha Şükriye Hanımla Fethiye Nimet Hanımlar dünyaya gelmiştir. Adile Hanım üçüncü çocuğunu (Adile) doğururken ölmüş, Osman Nâmi Bey bir Alman kızıyla evlenmiştir. Osman Nâmi Bey 1975'de yurda dönmüştür. Granzow ailesine mensup eşi Bn. Rotraud (Müşfika Hanım) ile Marmaris'de oturmaktadır. Bu ikinci evliliğinden Gülnur ve Ayten adlarında iki kızı daha vardır.

87 Ömer Nâmi Bey 1977'de Türkiye'ye dönmüştür ve istanbul'da yaşamaktadır. 87a Ömer Nâmi Bey, refikasının vefatından sonra, Beyrutlu Saad ailesine mensup Bn. Yblande i/e evlenmiştir. (N)

Ayşe Sultan'ın üçüncü oğlu Abdülhamid Rauf Bey, ikinci zevci Mehmed Ali Bey'den dünyaya gelmiştir. 1922 İstanbul doğumludur. Halen annesinin yanında bulunup annesiyle birlikte Türk vatandaşlığına geçmiştir.88

REFİASULTANIN ÇOCUKLARI

Sultan ikinci Abdülhamid'in altıncı kızı Refıa Sultan, Ali Fu-ad Beyle evlenmiş, iki kızı dünyaya gelmiştir. İstanbul'da doğan büyük kızı Rebia Hanımsultan izdivaç etmemiş olup hâlen istanbul'da yaşamaktadır, ikinci kızı Hamide Hanımsultan da İstanbul'da doğmuştur. Bir kaza neticesinde Nis'te ölüp Şam'a gömülmüştür.

Bu izahatı hülâsa edince görürüz ki: Sultan ikinci Abdülhamid'in kız tarafından 4'ü erkek, 6'sı kız olmak üzere 10 torunu dünyaya gelmiş, bunlardan 3 kız ölmüştür. Diğerleri hayattadır.

Bu torunlardan da 2 erkek ve 4 kız doğmuştur. Fakat bunlardan biri Abdülaziz Han koluna mensup bir Şehzadenin kızıdır.

SULTAN İKİNCİ ABDÜLHAMİD'İN OĞULLARINDAN DOĞMA SULTANLARIN ÇOCUKLARI

1 - Sultan ikinci Abdülhamid'in ilk Şehzadesi Mehmed Selim Efendi'nin kızı Nemika Sultan'ın Kenan Bey'le izdivacından dört evlâdı dünyaya gelmiştir. Bunlardan ilk üçü, yani Fethiye Hanımsultan, ibrahim Bey ve Kâzım Bey hep istanbul'da doğmuşlardır. Sâtıa Hanımsultan ise Paris'de dünyaya gelmiştir. Nemika Sultan'ın dört çocuğu da evli olup, ilk üçünün evlâtları vardır.
88 Abdülhamid Rauf Bey, 10 Mart 1981'de İstanbul'da vefat etmiş ve Beşiktaş Yahya Efendi Kabristanı'nda yatan annemizin koynuna teslim edilmiştir. (N)

? 277

2 - Sultan İkinci Abdülhamid'in ikinci Şehzadesi Abdülkadir Efendi'nin küçük kızı olan Neslişah Saffet Sultan'ın Avni Bey'Ie izdivacından Salih adında bir oğlu dünyaya geldiği öğrenilmiştir.

3 - Sultan İkinci Abdülhamid'in beşinci Şehzadesi, Abdür-rahim Hayri Efendi'nin kızı Mihrişah Selçuk Sultan'ın Râtib Ce-zûlî Bey'Ie izdivacından Hadîce ve Türkân Hanımsultanlar'Ia ibrahim Turan Bey adında üç evlâdı olmuş, Türkân Hanımsul-tan ölmüştür.

4 - Abdülkadir Efendi'nin oğlu Orhan Efendi'nin kızı olan Necla Sultan, evlenmişse de çocuğu olmamıştır.89
89 Germann isminde bir zâtla evlidir ve Cem adında bir oğlu vardır. (N)

278 •
SULTAN ABDÜLHAMİD'İN ZEVCELERİNİN İZDİVAÇ VE ÖLÜM TARİHLERİ

	izdivaç
1 - Nâzikedâ Kadınefendi	1851-1895
2 - Nûrefzûn Kadınefendi	1867
3 - Bedrifelek Kadınefendi	1851-1915
4 - Bîdâr Kadınefendi	1868
5 - Dilpesend Kadınefendi	Boşanma
6 - Mezidimestân Kadınefendi	1878
7 - Emsâlinur Kadınefendi	1851-1930
8 - Müşfika Kadınefendi	1868
9 - ikbâl Sazkâr Hanımefendi	1851-1918
10 - ikbâl Peyveste Hanımefendi	1875
11 - ikbâl Fatma Pesend Hn.efendi	1865-1903
12 - ikbâl Behice Hanımefendi	1883
13 - ikbâl Saliha Naciye Hn.efendi	1869-1909
	1885
	1866-1950
	1885
	1867-1961
	1886
	1875-1950

1890
1873-1944
1893
1876-1925
1896
1882-1969
1900
1887-1924
1904(Tarihler, Yılmaz Öztuna'nın Büyük Türkiye Tarihi'ne göredir, c.8, s.228)

Yedinci Bölüm:
CEMÎL PAŞA'YA CEVAP

İstanbul'un eski Şehreminlerinden Operatör Cemil Paşanın "80 Yıllık Hatıralarım" adıyla 1951'de yayınladığı kitabın babam hakkındaki satırları dolayısıyla da birkaç söz söylemeyi lüzumlu buluyorum.90

Şimdiye kadar yalnız istanbul Belediyesi Reisi olarak tanıdığımız Paşa, bu hatıratında tıbbî ve siyasî birçok hizmetlerinden de bahsederek son devrin mühim bir şahsiyeti olduğunu belirtiyorsa da gerek kendi kendisini nakzeden satırları ve gerekse hakikat hilafmdaki iddiaları ile bütün hatıratını topyekûn "inanılmaz bir eser" hâline getirmekten de geri kalmıyor, hatırata inanmak icab ederse, Cemil Paşa, babama da, amcam Sultan Reşad'a da akıl hocalığı etmiştir.

Şimdi Haydarpaşa Lisesi olan Askerî Tıbbiye ile şimdi Şişli Çocuk Hastahanesi olan Hamidiye Etfal Hastanesi'ni babam hep Cemil Paşa'nın telkiniyle yaptırmıştır. Balkan Harbi sıra-

90 Bu yedinci bölüm, evvelce Cemil Paşa'ya cevap olarak hazırlanmış^Jakat neşrine imkân bulunamamıştı. Hatırama eklemeyi faydalı buldum. Ancak bu eser intişârından önce Cemil Paşa hayata veda etmiştir.

sında Sultan Reşad'ın topladığı Saltanat Şûrası da yine Paşa'nın himmeti eseridir... Hatta Sultan Vahdeddin ona sadrazamlık teklif etmişse de nedense kabul etmemiştir!...

Bu üç Padişah da şimdi hayatta olmadıkları için Cemil Pa-şa'yı tekzib edemeyeceklerdir. Bereket versin ki o bizzat kendi kendisini tekzîb etmekte ve büyüklük meraklısı olduğunu ortaya koymaktadır, hatıratının 148'inci sayfasındaki şu cümleye bakınız: "Düşünüyordum ki harbin önünü alamadım."

Paşanın önünü alamadığı harp, Balkan Harbi'dir ve bir harbin önünü almak kudretini kendisinde vehmeden şahıs da Sultan Reşad'ın hususî hekimidir! Mevkiinin derecesini unutarak bu kadar bâlâpervaz bir iddiada bulunan Cemil Paşa'nın Askerî Tıbbiye'yi yaptırtmasında ve daha şâir büyük işlerinde de, kendisi için, tabiî olmayan bir cihet yoktur. Fakat ne yapalım ki hakikat böyle değildir. Hakikatlerin böyle olmadığını Paşa'nın kendisi de, farkına varmadan itiraf etmektedir.

Meselâ kitabının 27'nci sayfasında: "Padişah hiç kimsenin bilhassa gençlerin ve doktorların memleket hâricine çıkmasına razı değildi" dediği halde, 28'inci sayfada: "Şeyhülislâm'ın mektubu tesirini gösterdi. Böylece Avrupa'nın yolunu tutturduk. Fakat giden arkadaşlarım bol bol tahsisat aldıkları halde ben yalnız yüzbaşılık maaşımla ve babamın parasıyla iktifa ettim" diyerek kendisinden başka daha birçok doktorların da, hem de bol tahsisatla Avrupa'ya gönderilmiş olduğunu itiraf ediyor.

Fakat itiraf bu kadarla kalmıyor. Biraz daha aşağıda, hatıratının 35-37'nci sayfalarında anlatılan Saint-Cloud toplantısı, Sultan Hamid'in müsamahakârlığı hakkında Cemil Paşa'nın farkına varmadan yaptığı bir itiraftır. Paşa'nın anlattığına göre Saint-Cloud'daki bir bahçeli lokantada Müslüman talebelerin yaptığı bir toplantıda herkes Sultan Hamid lehinde konuşurken, Cemil Paşa, Padişahın istibdadı aleyhinde konferans verdiği için, iki-üç gün sonra Paris elçimiz tarafından çağırılarak

Mabeyn'den gelen emirle İstanbul'a dönmesi gerektiği, birkaç gün sonra ise yine çağırılarak, "Çalışkan bir talebe olduğu için affolunduğu," bildirilmiş.

Bu vak'a, babamın müsamahakârlığını gösterdiği gibi Cemil Paşa'ya da çok fena bir not verdirir. Yalnız Türklerin değil, başka Müslüman milletlerden talebelerin de bulunduğu bir toplantıda kendi devletinin başkanı aleyhinde konuşmak iyi bir hareket olmadığı gibi, müstebid ve fena saydığı bu hükümdarın sonradan rütbe, ihsan ve nişanlarını kabul etmek de, zannedersem hiçbir ciddî prensiple izah ve te'vil olunamaz.

Fakat Cemil Paşa'nın hatıratı yalnız yanlışlarla kalmayarak daha da ileri gidiyor. Kitabının 60-64'üncü sayfalarındaki "Sarayda Şarbon Hastalığı" başlıklı bölüm baştanbaşa asılsız is-nadlardan ibarettir:

Paşa, benim elinde doğup büyüdüğüm Abam Dilesrâr Kal-fa'ya şarbon ameliyatı yapmıştır. Sultan Mecid'in son devrinde saraya gelen, Sultan Aziz zamanını gören, hattâ Yusuf îzzeddin Efendi'nin, hemşiresi Sâliha Sultan'ın ve validesi Dürnev Baş-kadın'ın hizmetlerinde bulunmuş olan sarayın bu eski ve emektar kalfasından Cemil Paşa birkaç defa, "Sultan Hamid'in en sevgili gözdesi" ve 62'nci sayfanın başında da "başgözdesi" diye bahsetmektedir. Sarayda "başgözde, ikinci gözde" gibi unvanlar ne görülmüş, ne de işitilmiştir. Bunlar tamamiyle uydurma, Paşa'nın kendi kendisini değerlendirmek için söylediği hayali şeylerdir.

Cemil Paşa'nın eserini okumadan önce yazdığım çocukluk hatıralarımda Abamın geçirdiği bu hastalıktan bahsetmiştim. Annemden işittiklerime ve Saray kalfalarından dinlediğime göre Cerrah Emin Paşa bu hastalığın şarbon olduğunu teşhis edip babama arzetmiş, babam da bu işi, Avrupa'da tahsil görmüş bir operatör olduğu için Cemil Paşa'ya havale etmiştir.

Burada Cemil Paşa'nın muhayyilesi yine romanesk bir tarzda işlemekte ve kendisi yarayı görmek istediği zaman Haremağalarının,”

Biz Hanımefendi Hazretlerinin vücudunu nasıl açtı-rabiliriz?" diye yaygaraya başladıklarını hikâye etmekte ve Ha-remağalarından "Fellahlar" diye bahsetmektedir. Gûyâ bunun üzerine Cemil Paşa, "Mes'uliyeti üzerime alamam. Keyfiyeti Efendimize arz ve müsaadelerini istihsal ediniz." demiş, babam da: "Cemil Paşa efrâd-ı ailemden mâduddur. Haremim onun için nâmahrem değildir." diye cevap göndermiş ve bunun üzerine hasta muayene edilmiş!

Aradan çok zaman geçtiği ve Paşa yaşlandığı için herhalde unutmuş ve muhayyilesinden bazı şeyler eklemiş olacak. Çünkü Sarayda değil bir kalfa, Kadınefendilerden biri hasta olduğu zaman bile doktorlar pek güzel muayene ederler, kimse de buna itiraz etmez, edemezdi. Kadınefendiler muayene olunacağı zaman üstlerine şal örtülür ve yanlarında bir kalfadan başka kimse olmadığı halde doktor kendisini muayene ederdi. Haremağaları da bu sırada kapıda beklerdi. Cemil Paşa'nın bahsettiği gibi doktora itiraz edip feryat koparacak terbiyesiz haremağaları da Sarayda mevcut değildi. Bunlar gayet terbiyeli, Saray âdetlerini bilen insanlardı. Teşrifata da vâkıf oldukları için kal-fa'dan "Hanımefendi Hazretleri" diye bahsedemezlerdi. Bu da gösteriyor ki Cemil Paşa'nın anlattığı doğru değildir. Doğru olması muhtemel bir tek noktası vardır. O da babamın, şarbonu ameliyatsız tedavi etmenin mümkün olup olmadığı hakkındaki sorusudur. O zamanki ameliyatlar şimdiki gibi tehlikesiz olmadığı için babamın ameliyattan endişe etmesi gayet haklı ve Cemil Paşa'nın ameliyattan, "Sultan Hamid'in en korktuğu şey" diye bahsetmesi biraz gariptir.

Kadıncağızın ameliyatı geceleyin yapılmış, kendisinde nefes darlığı olduğu ve babam, pek tabiî, zayi olmasını istemediği için Cemil Paşa'ya haber yollayarak, bayıltmadan ameliyat yapmasını bildirmiş, fakat Paşa'yı ne ameliyattan önce, ne de sonra huzuruna kabul etmediği gibi, "Onun efrâd-ı aileden sayıldığı" hakkında da bir söz söylememiştir. Bu uydurma,
?

haremağalarının muayeneye itiraz ettikleri hakkındaki uydurmanın devamı ve neticesidir ve ancak, Cemil Paşa'nın, Sultan Hamid'in efrâd-ı ailesinden biri kadar yakını olmak kompleksinin bir tezahüründen ibarettir.

Paşa'nın hayâli pek işlek olduğu için babamı câhil, görgüsüz ve herşeyden habersiz bir insan hâline sokmakta ve kitabının 62 - 64'üncü sayfalarında şu

masalı anlatmaktadır: Gûyâ ameliyattan sonra Cemil Paşa'yı babam huzuruna kabul ederek şarbonun nasıl bulaştığını sormuş, "sineklerin ısırmasıyla" olduğunu öğrenince kalfanın sırtına nasıl aşılandığını suâl etmiş, bunun hamamda bir sinek vasıtasıyla geçebileceğini öğrenince de hamamı yıktırmaya kalkmış, bunun üzerine Cemil Paşa, "hamamın yıkılmasına lüzum olmadığını, kükürt yakmak suretiyle sinekleri öldürmenin mümkün olduğunu" bildirmiş, Padişah buna razı olur göründüğü hâlde Başhekim ismet Paşa'ya, "Şarbonlu sineği diri olarak tutmak" emrini vermiş. İsmet Paşa hamamda merdivenlere tırmanarak elinde balık ağından bir kepçe olduğu hâlde sinek avına çıkmış, sineği yakalayamayınca Cemil Paşa'ya çatmış, Cemil Paşa da bir cuma selâmlığından sonra huzura girerek Padişahı ikna etmiş ve İsmet Paşa'yı sinek avlamaktan kurtarmış!

Acaba Cemil Paşa, okuyucuların bu komikliklere inanacağını mı sanıyor? Sultan Hamid, aradan bu kadar gün geçtikten sonra hamamdaki muhayyel şarbonlu sineğin hâlâ orada bekleyeceğini sanacak bir çocuk muydu? O sinek yakalansa ne yapılacaktı? Pertevniyal Vâlide'ye de hekimlik etmiş bulunan ve babama çok sâdık, çok doğru bir insan olan ismet Paşa, farzımuhal, babam "sineği yakalayın" diye emir verse bile bunun imkânsızlığını ve lüzumsuzluğunu anlatamaz mıydı? Görülüyor ki Cemil Paşa'nın isnadlarmda aklın kabul edebileceği bir taraf yoktur. Bu hikâyenin baştanbaşa mürettep olduğunun bir delili de, "bir cuma selâmlığından sonra huzura girerek ismet Paşa'yı sinek avlamaktan kurtardığı" hakkındaki iddiasıdır.

babam cuma selâmlıklarından sonra kimseyi huzuruna kabul etmez, yalnız selâmlık töreninde bulunan elçilerle görüşürdü.

Hafıza za'fı bir tarafa bırakılırsa, Paşa'daki bu icad kaabiliye-tiyle, kendisine hâtırat değil, Moliere gibi komedi yazması tavsiye olunabilirdi. Fakat Moliere'deki san'at kaabiliyeti kendisinde mevcut olmadığı için komedilerinin de hatıratına benziye-ceği, bundan dolayı da tavsiyeye şayan olmadığı meydandadır.

Abam hakkındaki çirkin imâlarına karşı fazla birşey söylemeyeceğim. Yalnız Cemil Paşa'nın akrabasından olan Ahmed Muhtar Bey'in 1930'da neşrettiği "întâk-ı Hak" adlı hatıratın Cemil Paşa'dan bahseden sayfalarına göz gezdirmeyi okuyucularıma tavsiye edeceğim ve Abamın bütün ömrünce bakire olarak yaşayıp öylece öldüğünü, Sarayda onun gibi daha pek çok ihtiyarların bulunduğunu ilâve edeceğim.

Cemil Paşa'nın mizah merakı ve icad kaabiliyeti yalnız bu şarbon vak'asının hikâyesinde değil, kitabının başka yerlerinde de göze çarpıyor. Yine hatıratının 32'nci sayfasında, Paris'de tahsilde bulundukları zamana ait kısım da böyledir: Kendisi de tıb tahsil eden arkadaşları bir aralık maaşlarını alamayıp Paris'deki elçimize başvurmuşlar; ondan da yardım göremeyince Padişaha şu telgrafı çekmişler:

"Üçbuçuk aydan beri maaş alamıyoruz. Fevkalâde zaruretteyiz. Sâye-i şahanenizde açız..."

Böyle bir telgraf Sultan Hamid'e değil, alelade bir nazıra bile çekilemezdi. Cemil Paşa, okuyucularını güldürmek için yazmış olduğu bu satırlarla tarihe hizmet etmiş olmuyor. Kendisi Sultan Hamid'i sevmeyebilir; hattâ ona düşman da olabilir. Fakat "tarihe hizmet ediyorum" derken vak'aları değiştirmeye ve komiklik yapmaya hakkı yoktur. Bir doktorun her şeyden önce ciddî olması lazımdır.

Telgraf, dediği şekilde çekilseydi, açık bir hakaret mânâsı taşıdığı için hiç şüphesiz tahkikat yapılır ve yazan memlekete dönmeye zorlanırdı. Bunlar yapılmadığına göre telgraf metninin,

Cemil Paşa'nın bahsettiği şekilde olmadığı kendiliğinden ortaya çıkıyor. Bununla beraber, kendisinin itirafı veçhile, elçiden göremedikleri yardımı beğenmediği, "müstebid ve hürriyet düşmanı" dediği Padişah 24 saat zarfında yapmıştır....

Cemil Paşa'nın hatıralarında, o devrin tarihini ve Saray âdetlerini iyi bilmeyenler tarafından bile kabul olunamayacak iddialar vardır. 76'ncı sayfadaki şu satırlara bakınız:

"Operatör olduğum için, ne olur ne olmaz, belki birgün bıçağına teslim olurum endişesiyle bilhassa bana çok iltifat ederdi. Hatta garip değil mi, her zaman Paşa Hazretleri derdi"

Burada asıl garip şey, Cemil Paşa'nın kendisine, "Paşa Hazretleri" diye hitab edilmesini garip bulmasıdır. Babam bütün paşalara, "Paşa Hazretleri" diye hitab ederdi. Bu, Cemil Paşa'ya mahsus bir imtiyaz değildi. Kalfalara kadar herkese de "siz" derdi. Sultan Hamid'in nezaketinde herkes müttefik olduğu için bunda şaşılacak bir taraf yoktur. Fakat bu nezâketin, "belki bir gün Cemil Paşa'ya muhtaç olurum" endişesinden doğması, Paşanın kuruntusundan ibarettir. Acaba dünyada kendisinden başka muktedir operatör olmadığını mı zannediyordu? Babam bir ameliyat geçirmeye mecbur kalsaydı acaba Avrupa'dan en muktedir cerrahları getirtemez miydi? Nitekim büyük hastalığı sırasında, dostu olan Alman imparatoruna yazıp Profesör Bergman ile Doktor Bier'i getirtmemiş miydi? Cemil Paşa'nın hatırı sayılmış ve Sarayın hastalarına bakmak için ge-tirtilmişse, bunu ancak Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin damadı olmak saadetine borçludur. Babam da ancak bir-iki kere görmüş, bir defa küçük biraderim merhum Abdürrahim Efendi'nin Cerrah Hasan Bey tarafından yapılan sünnetinde kendisinin de bulunması dolayısıyla, başka bir defa da büyük biraderim merhum Ahmed Efendi'nin fıtık ameliyatını yapması münasebetiyle huzura kabul olunmuştur. Hattâ pederim, Ahmed Efendi'nin ameliyatı için Avrupa'dan bir doktor getirmeyi düşünmüşse de, "Memlekette âdi bir fıtık ameliyatını

yapacak doktor yok mu?" demelerini istemediği için ameliyatı Cemil Paşa'ya yaptırmıştır.

İşte Cemil Paşa, babamı ancak bu kadar ve belki bir iki defa daha görebilmiş, iddia veya tasavvur ettiği gibi sık sık huzura çıkmamıştır. Nitekim farkına varmayarak kitabının 181'inci sayfasında bunu da itiraf etmekte ve şöyle demektedir:

"Şehzade ve Sultanlara yaptığım operasyonlar dolayısıyla, Hanedana mensup olanların hemen hepsiyle temasta bulunuyordum. Yalnız Sultan Hamid ile daima bilvasıta görüşürdüm. Onun huzuruna çıkmak büyük hâdise idi ve bu hâl ancak ara-sıra vukua gelirdi."

Hatıratındaki tezatların en iyi örneklerinden biri olan bu itirafı, Paşa'ya herhalde Allah yaptırmıştır. Fakat burada da yine bir mübalâğa vardır. Cemil Paşa, Sultanlardan yalnız Saliha Sultan'a ameliyat yapmış, Sultanın zevci Ahmed Zülkefl Paşa, Operatör Cemil Paşa'yı istediği için babam muvafakat etmiş, fakat Saliha Sultan'dan başka hiçbir Sultana ameliyat yapmamıştır. Şehzadelerden de, yukarda söylediğim gibi yalnız Ahmed Efendi'nin fıtık ameliyatını yapmış, Abdürrahim Efen-di'nin de sünnetinde bulunmuştur. İddia ettiği gibi "babamın hususî doktoru" asla olmamıştır. Saraya ameliyat için Aleksan-dır Kamburoğlu, Nureddin Paşa ve Râsih Bey getirilirdi. Hami-diye Etfal Hastanesi yapılıncaya kadar Cemil Paşa Sarayda bazı kalfalara ameliyat yapmıştır ki, ihtimâl bununla, kendisini Padişahın hususi doktoru oldum sanmıştır. Hamidiye Hastanesi yapıldıktan sonra ise ameliyatı icab eden kalfalar orda ya Nureddin Paşa'ya, yahut Râsih Bey'e ameliyatlarını yaptırırlar, Cemil Paşa'dan ürkerlerdi. Çünkü Cemil Paşa, Nâime Sultan'ın kalfalarından Feryâdil Kalfa'nın boynundan bir ur çıkarmış, bu kadıncağız ameliyat gününün akşamında ölünce Paşa'ya iti-mad kalmamıştı.

Hatıratının 77'nci sayfasında, güya "Babamın huzurunda otururken onun sigarasını yakmak için ayağa kalkmasından

korkan babam tarafından kovulduğu" hakkındaki sözleri de yalandır. Babam onu huzuruna alıp, uzun boylu, sigara içecek kadar bir müddet konuşmamıştır ki kovsun. Yukarda anlattığım gibi iki-üç defa ve gayet kısa ve resmî şekilde onunla konuşmuş ve huzurundan da kovmamıştır. Babam kendi tanıdığı ve emniyet ettiği hususî doktorlarından başka kimseyle uzun boylu, hele kendi sağlığına ait hususlarda konuşmazdı. Kendi doktorlarını karşısında oturtur, görüşürdü.

Hususî doktorlarının başında Mavroyani Paşa gelirdi ki, bu zât onun şehzadeliğinden beri doktoruydu. Ondan sonra da Doktor Arif, İsmet, Said,

ibrahim, Mukim, Nafiz ve Ömer Paşalar gelirdi ki bu paşalar hakikaten babamın huzurunda oturup konuşurlar, sıhhati hakkında görüşürlerdi. Yine hususî doktorlarından Cerrah Emin Paşa vardı ki o da şehzadeliğinden beri hizmetinde bulunmuştu. Son hastalığı sırasında Cerrah Nureddin Paşa'yı da hususi doktor olarak bunlar arasına sokmuştu.

işte bu Paşalar yıllarca babamın hususî doktorluğunu yapmışlar, huzurda oturmuşlar, icabında sigarasını yakmışlar ve Cemil Paşa'nın iddiası gibi sigara yakmaya kalktıkları için de huzurdan kovulmamışlardır. Bunlardan başka bir doktorun huzurda oturmuş olduğunu görmüş ve işitmiş değiliz.

Sarayın Mabeyn Dairesi'nde bugün isimlerini hatırlayamadığım birçok doktorlar vardı. Bunlar gerek Harem-i Hümâ-yun'da, gerekse bütün Sarayda tababet vazifesinde bulunmuşlardır. Fakat huzûr-u Hümâyun'a girmezlerdi.

Vatana ve millete büyük hizmet görmüş bir kimse olmadığı hâlde, bir şehzadeye küçük bir ameliyat yaptığı için Cemil Paşa'nın müşirlik rütbesine yükseltilmesi, kendisine karşı iftira ve nankörlük etmekten çekinmediği hükümdar'ın bir lûtfu, hattâ inayetidir. Okuyucular bunu elbet takdir ederler.

Meşrutiyette bu müşirlik rütbesinin ittihatçılar tarafından geri alınması Cemil Paşa'ya çok ağır gelmiş olacak ki merhum

Sultan Reşad'a birçok rica ederek ondan "Mirimîranlık" unvanını almış, böylelikle paşalık unvanını muhafaza edebilmiştir.

Cemil Paşa'nın babam hakkındaki en büyük iftirası, kitabının 75'inci sayfasındadır. Bu sayfada yazılanlara göre, babam bütün saltanatı müddetince üç kişinin hayatına nihayet verdirmiş. Bunlardan biri Midhat Paşa, ikincisi elinden bir kaza çıkan bir Haremağası, üçüncüsü de bir bahçıvanmış ve bu bahçıvanı babam Yıldız Parkı'nda kendi eliyle öldürmüş. Kan dökmekten ne kadar çekindiği malûm ve meşhur olan babamın, "tabancayla adam öldüren bir katil" gibi gösterilmesinden duyduğum teessür sonsuzdur, ittihatçıların, başlangıçta kendi mevkilerini sağlamlaştırmak için Padişahı kötülemek çaresine başvurarak, "Babamın yüzlerce Harbiyeli ve Tıbbiyeli genci denize attırdığı" hakkındaki propagandaları bir tarafa bırakılırsa, hiç kimse ona bu kadar büyük bir iftirada bulunmamıştır. Bilhassa bu iftiranın münevver bir insandan gelmesi, sahibi için ne kadar ağırdır. Onun tahrif ve iftiralarına cevap vermeyi, babamın şerefi ve tarihin doğru bilinmesi bakı-mından borç sayıyorum.

Midhat Paşa'nın ölümü, tarihin hâlâ karanlık kalmış noktalarından biridir. Kendisine bombayla suikast yapanları bile affeden babamın, mahkeme kararıyla idama mahkûm olmuşken affettiği Midhat Paşa'yı yıllar sonra Taif'te öldürtmesini esasen akıl ve mantık kabul etmez. Eğer babam böyle bir cinayet yap-tırsaydı, onun hal'inde rol oynayanlardan birisi olan Sadrâzam Said Paşa, babam aleyhinde yazılarla dolu olan hatıratında hiç olmazsa buna da bir imâda bulunurdu. Babam bu meseleden bahsolunurken daima müteessir olur ve: "Talihsizliklerimden biri de budur. Allah kahretsin! Düşmanlarım bana leke sürmek için bir tertip yaptılar." derdi.

Bu iş ittihatçıların iftirasıyla babamın üzerinde kalmıştır. Tarihin bir gün hakikati söyleyeceğine inancım vardır.

Asılan Haremağasına gelince: Bu, musahiplerden Habeş
Nedim Ağa'dır ki, asılmasına sebep, kendi cinsinden olan diğer

musahip Firuz Ağa'yı öldürmesidir. Nedim Ağa'yı babam daima huzurunda, hizmette kullanırmış. Zekî ve açıkgöz olduğundan ona yüz verir, âdeta şımartır, bu yüzden Nedim Ağa arkadaşlarına tahakküm etmeye kalkarmış. Vaktiyle Habeşistan'da iken Firuz Ağa'nın mevkii Nedim'inkinden daha yüksek olduğu hâlde burada iş aksine döndüğü için ikisi arasında daimi bir geçimsizlik varmış.

Günün birinde, babamın Başmusahibi Şerefeddin Ağa'ya Dârüssaâde Ağalığı tevcih olunmuş. Bunun şerefine bütün musahipler toplanıp bir ziyafet vermek istemişler. Nedim Ağa da içlerinde olduğu halde Kâğıthane'ye gidip akşama kadar yiyip içerek geç vakit Yıldız Sarayı'na dönmüşler. Nedim çok içmiş olduğundan adamakıllı sarhoşmuş. Musahipler Dairesi'ne gelip de o gün nöbettte olan Firuz Ağa ile karşılaşınca kendisiyle şakalaşmak, onu korkutmak istemiş. Fakat aklı

başında olmadığı için bu şakayı pek münasebetsiz bir şekilde yaparak tabancasını çekmiş, "seni vuracağım!" diye Firuz'u kovalamaya başlamış. Firuz kaçtıkça keyiflenen ve kahkahalar atarak onu kovalayan Nedim, nihayet ya gözü kızdığı için, yahut da ne yaptığını bilmeyerek tabancayı ateşlemiş ve zavallı Firuz'u vurup öldürmüş. Arkadaşının öldüğünü görünce herhalde aklı başına gelmiş olacak ki silâhını cebine koyarak Hünkâr Dairesi'ne doğru koşmaya başlamış. Yolda kendisini görüp de nereye gittiğini soran tüfekçilerin ve bekçilerin suallerine, "Efendimizi göreceğim; bir söyleyeceğim var." diye cevap vermiş. Daima huzura giren gözde bir musahip olduğunu bildikleri için kendisine mani olmamışlar.

Bu sırada babam da yatak odasına yeni çekilmiş bulunuyormuş. Geceleri kitap okutup dinlemek âdeti olduğundan ve kendisine kitap okuyan ismet Bey de o gece biraz rahatsız bulunduğundan yerine "Gidiş Müdürü Hacı Mahmud Efendi" kitap okuyormuş. Kapı vurulup babam kim olduğunu sorunca Nedim kendisini tanıtmış. Gecenin bu saatinde gelmesinden

mühim birşey olduğunu sezen babam, Hacı Mahmud Efen-di'ye emir vererek kapıyı açtırmış ve Nedim'e niçin geldiğini sormuş. Nedim yekten: "Ben Firuz'u öldürdüm; Efendimize kendim söylemeye geldim." deyince babam hayretler içinde: "Ne diyorsun?" diye bağırmış. Aynı cevabı alınca huzurdan kovup kapıda duran muhafızlara teslim etmiş. Adliyede usulen muhakemesi yapılan Nedim idama mahkûm edilmiş, babam da idam hükmünü tasdik etmiştir, isteseydi, idam hükmünü hafifletebilirdi. Fakat adam öldürmeye, karşı duyduğu nefret ve yüzverdiği bir adamı koruyarak fena örnek olmak kaygısı, bir de Nedim'in küstah bir şekilde huzura girerek, affolunacağından emin bir tavırla ve münasebetsiz bir edayla cinayetini söylemesi, babamın idamı tasdik etmesinde âmil olmuştur. Bununla beraber, Nedim'in ölümüne esef ettiğini, sonraları kendisinden kaç defa duyduk.

Cemil Paşa'ya göre, "babamın eliyle öldürdüğü bahçıvanın hikâyesi" ise Binbir Gece Masalları'na nazire mahiyetindedir. Bu masala dair Cemil Paşa'nın kaleminden çıkan satırlar aynen şöyledir:

"Bahçıvan ise, Yıldız Parkı'nda kendi eliyle Padişah'a arzuhal vermek istemiş. Hünkârın yolunu beklemiş. Karşısına çıkarak istidasını vermek için elini koynuna uzatmış. Sultan Ha-mid, zavallı bahçıvanın hareketinden korkmuş ve kendisini vuracağını sanmış. Daima yanında taşıdığı tabancasını çıkarıp ateş etmiş, bahçıvan aniden ölmüş."

Bu öyle bir iftiradır ki, en ufak tenkide bile tahammülü yoktur. Şöyle ki:

Babam, Yıldız Parkı'nda hiçbir zaman yalnız dolaşmazdı. Park'a çıkma saatleri muayyendi. Yanında mutlaka birkaç ma-beynci ve musahipleri, hatta paşalardan bazıları bulunurdu. Parkın her tarafında Arnavut bekçiler ve muhafızlar, kapıların önünde adım başında muhafız tüfekçiler ve Maiyet Bölü-ğü'nden askerler beklerlerdi. Bütün Park, hatta Harem Dairesinin

etrafındaki duvarlar bile geceli gündüzlü tüfekçilerin muhafazası altındaydı. Değil bir tabanca sesi, herhangi bir gürültü işittikleri zaman bile birçok kişi birden koşardı. Harem Dairesi'nin bütün pencereleri de Parka nazırdı. Etrafımızda Arnavut bekçiler mütemadiyen dolaşırdı.

Babamın hususî dairesinin önündeki çiçeklere ve bah-çe-nin temizliğine bakan üç bahçıvan vardı: Edhem, Ali ve Murta-za Ağalar. Diğer bahçıvanlar dairenin etrafına bile yaklaşamaz-lardı. Harem Dairesi'ne ise kuşçular, bahçıvanlar, külhancılar her sabah aşağı-yukarı saat onda, nöbetçi yedi sekiz Harema-ğasının nezâreti ve "destur!" sedaları arasında hep birden girip işlerini yaparlar, bir saat içinde yine hep birlikte çıkıp giderlerdi.

Sarayın durumu böyle ve nizâmı bu kadar sıkı iken, babamın yalnız gezmek asla mûtadı değilken, bu cinayet nasıl işlenebilir de kimseler görmez, hattâ tabanca sesini dahi kimseler işitmez? Güpegündüz cereyan ettiğinden bahsedilen bu vak'a, bütün muhafızlarla Harem'dekiler uykuda olsa bile yine birkaç kişi tarafından duyulurdu. Kaldı ki babamın vicdanının hiçbir zaman kabul etmediği şey, kan dökmekti. O, eliyle adam vuracak yaratılışta olsaydı, kan dökmekten çekinmeseydi elindeki kuvvetle Hareket Ordusu'nu dağıtır, tahtını kaybetmezdi.

Bu vak'anın uydurma olduğunun diğer bir delili de, babama dilekçe vermek istiyen bahçıvanın dilekçe koynunda olduğu hâlde onun yolunu beklemesi, babamla karşılaşınca elini koynuna atıp dilekçeyi çıkarmak isterken öldürülmüş olduğu hakkındaki sözlerdir. Bahçıvanlar, Padişaha dilekçe verebilirlerdi. Fakat bunun da bir merâtip silsilesi ve usûlü vardı. Onlar istidalarını Bahçıvanbaşı'ya verirler, Bahçıvanbaşı da bir Harema-ğası vasıtasıyla Mabeyn'e yollardı. Bundan başka dilekçe vermek için Padişah'ı bekleyen adam onu elinde tutar, koynuna saklamaz. Velhâsıl kimden işitildiği açıklanmayan bu cinayetin tek şahidi, öyle anlaşılıyor ki Cemil Paşa'nın muhayyilesidir.

Eski Şehremini'nin bu iftirayı atmasındaki sebep acaba nedir? Zannımca bu sebep onun bir korkusudur. Çünkü Sultan Hamid aleyhinde, İttihatçılar tarafından yapılan büyük propagandanın izleri hâlâ silinmemiştir. Zaman zaman aleyhinde yazılar yazılmakta, sözler söylenmektedir. Cemil Paşa ise, bu aleyhinde yazılan Padişahtan müşirlik rütbesi ve murassa nişanlar almış bir adamdır, ihtimal ki onun adamı gibi görünmekten korktuğu ve bazı hesapları olduğu için bunu yapmıştır.

Paşadaki korku duygusunun biraz mübalâğalı bir şekilde mevcut olduğu da yine kendi itirafıyla sabittir, hatıratının 73 -75'inci sayfalarındaki bir vak'a, yani, "yalısının karşısında karaya oturan ingiliz gemisini, kendisini sürgüne götürmeye gelen vapur sanarak bitişikteki Fransız Konsolosu'nun evine kaçma teşebbüsü" bunu gösterdiği gibi, 79'uncu sayfada hikâye edilen diğer bir vak'a, yani "tedaviye gittiği hastayı deli sanarak sokağa fırlaması" da, Cemil Topuzlu'nun cesaret babında epeyce kısır olduğunu ortaya koymaktadır. Gençliğinde bu kadar korkak olan Paşanın, ihtiyarlığında daha çok ihtiyattı davranarak tedbirli bulunmasında ve artık kendisine cevap veremeyecek olan Sultan Hamid'e hücum etmesinde şaşılacak bir şey yoktur.

Ölmeden bilinmedi kadri Babam Abdülhamid Han'ın; Hiç kimse baki değildir, İtibârı bu fâni cihanın...

Ayşe Osmanoğlu

BELGELER - FOTOĞRAFLAR

.ULUSTRATlON

VİMEBİ « AOtrt wm

Sultan İkinci Abdülhamid'in, 22 Ağustos 1908 tarihli "L'lllustration" Gazetesindeki fotoğrafı. Resim altı şöyledir: Abdülhamid. Osmanlı Hanedanı'nm otuzdördüncü sultanı. "Hanlar hanı" ve "padişah". Bugün anayasal hükümdar.

5ir Cuma Selâmlığı'ndan sonra Yıldız Camii'nden çıkış ve Saray'a dönüş.

?..-.

>*:r

F:

,,/iS=

HHIH

* *

Sultan Abdülhamid'in kızkardeşlerinden dördü (üstten, soldan sağa) : 1) FAtma Sultan, 2) Mediha Sultan, 3) Seniha Sultan, 4) Naile Sultan

Sultan Abdülhamid'in kardeşlerinden dördü : 1) Süleyman Selim Efendi, 2) Nureddin Efendi, 3) Kemaieddin Efendi, 4) Burhaneddin Efendi

Sultan Abdülhamid'in oğullarından dördü : 1) Mehmed Selim Efendi, 2) Abdülkadir Efendi, 3) Nureddin Efendi, 4) Abdürrahim Hayri Efendi

"'»:'»":: %''i

^^

Sultan Abdülhamid'in kızlarından dördü 1) Naime Sultan, 2) Naile Sultan, 3) Şadiye Sultan, 4) Refia Sultan

Ayşe Sultan'ın
(Osmanoğlu)
12 ve 72 yaşındaki
resimleri

H
ite

«&ş
¥4^

?#

Kitabımızın yazarı Ayşe Osmanoğlu, ikinci eşi Mehmed Ali Rauf Bey, Abdülhamid Rauf Bey'i kucağında tutan Müşfika Kadınefendi ve solda Ömer Nami Bey, sağda Osman Nami Bey. (1923 yılında)

•

<s ,f- ' ^
, ,- *

* Ayşe Osmanloğlu'-nun, yazıya başladıktan beş ay sonraki yazısı, (üstte) Sahife 111'de bahsi geçen Mushaf-ı Şerifin vakfiyesi:
"Firdevs-âşiyan el-Gaazi Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Hazretlerinin revân-ı pâklerine tilâvet olunmak üzere, Müşarünileyh Hazretleri'nin kadınlarından Müşfika Kadınefendi Hazretleri tarafından vakf ve teberru' edilmiştir. Fi Şa'banül-muazzam, sene 1337, Kâmil"

?Ğft

Mclımed Âbid Efendi'nin nasıl bir millî şuurla yetiştirildiğini gösteren iki resim. Selanik '(cığrafınm üzerindeki kağıtta şunlar yazılı: "Ben bu lâtif Selanik şehrini hatırlarken, »,ıret zincirleri içinde inleyen bütün Rumeli'nin masum ve mağmum ufukları gözlerinin önünde canlanıyor. Benim Selâniğe ait tahassürlerim, bütün esir vatana aittir... Şehzade Mehmed Âbid."

Karatahtadaki şiir de şöyle:
İntikam
Unutma, gördüğün hakareti, bil Kinini kalbinde sakla, uyutma! Ağlama, gözünün yaşını sil Bekle zamanını, fakat unutma.
Unutma Bulgar'ı, Sırb'ı, Yunan'ı Kinini kalbine ateşle yazdır! Unutma sel gibi çağlayan kanı Ölürsen, bunları taşına yazdır!
(Soldan sağa) Şehzade Selim Efendi'nin oğlu Abdülkerin Efendi, Âbid Efendi ve Abdülkadir Efendi'nin oğlu Orhan Efendi.

I

i Ö
V
Sujtan Abdülhamid'in büyük oğlu Mehmed Selim Efendi'nin çocukları: Nemika Sultan ve Abdülkerim Efendi.

Sultan Abdülhamid'in kızlarından Zekiye Sultan'ın kızı Fatma Hanımsultan.

Sultan Abdülhamid'in oğullarından Abdürrahim Efendi'nin kızı Selçuk Sultan.

Arkada sağda, göğsü kordonlu, Başyaver Mehmed Paşa. Ellerini kavuşturmuş olan, Lala Hurşid Bey. Başyaverin kucağındaki bebek, Sultan Abdülhamid'in oğlu Abdiilkadir Efendi. Başyaverle Lala'nın arasındaki, Sultan Ab-dülaziz'in kızı Naime Sultan. Sağ başta eli göğsünde, son Halife Abdiilme-cid Efendi. Yanındaki, Sultan Abdülaziz'in oğullarından Şevket Efendi. Yanındaki, Sultan Abdülaziz'in kızı Esma Sultan. Ortada istemlede oturan fesli, İbrahim Tevfik Efendi. Ortada ayakta duran, Sultan Abdülhamid'in kızı Zekiye Sultan. İskemlede oturan kız çocuk, Sultan Abdülhamid'in kızı Naime Sultan. Solda ayaktaki, Sultan Abdülhamid'in büyük oğlu Mehmed Selim Efendi. En önde sağdaki erkekle kız çocuklar, Sultan Abdülaziz'in oğlu Seyfettin Efendi ile kızı Emine Sultan.

.?:;?:? ,;

W&

Mabeyn İkinci Kâtibi İzzed Paşa (Vezir)

Bâlâ Mabeynci Emin Bey

? :)-?- -.-
"m

I

1917 başında Beylerbeyi Sarayı: Ortadaki subay, muhafız Yarbay Rasim Celâleddin Bey'dir. Sol öndeki subay, Sultan Abdülhamid'in oğlu Abdürrahim Efendi'dir. 12 yaşındaki Âbid Efendi'nin hemen arkasındaki Mahmut Siirt (Soydan)'dır. Diğerleri ise doktor ve maiyet subaylarıdır.

Sultan İkinci Abdülhamid (1836-1918)

l«5 W

??. VIV %???
^ i
?,
Sultan Resad'ın cenaze töreni lıideddin, yanındaki son Halif malı zat, Sultan Resad'ın büyü

?r*r
Önde yürüyen iki üniformalıdan gözlüklüsü, Sultan Va-e Abdülmecid Efendi'dir. Ortada fotoğrafa bakan ünifor-k oğlu Mehmed Ziyaeddin Efendi'dir. (3 Temmuz 1918)

.JİKlrSultan İkinci Abdülhamid'in tabutu omuzlarda (10 Şubat 1918). Eski İttihatçılardan laik Ali (Ozansoy) Bey, cenaze geçerken şöyle diyecektir:
"Sen değil na'şın hükümdar olsa elyaktır bize!
Dönsün etsin taht-ı Osmânî'ye tâtûtun cülus!.."

Son Halife Abdülmecid Efendi (1868-1944)

* " r / • f

OX\ )

1--V ./—-«

.-j.
(H*^>—KVJ»;
z1
>sM>
' *J-> «VJU^--^/'
^JsjJ^ y1 r r^^/y ^— V <_>£-*
fiiv^ jL\i »S/j'sjZ^/»* *JsSJ>> -*>->"< ^>ty0 v*^ *>Ş-r,
?-*y< x5~j=-,-> **/A»« »-»^Â*-0
/•.
Ayşe Sultan'ın eliyle yazılmış hatıratından bir sahife. Sultan Abdülha-mid'in tashihsiz yazma kabiliyeti kızına da intikal etmiş (Fethi Okyar Bey'in hatıratına bakınız). El yazısı ile, basılmış kitap arasındaki ufak tefek farkların provalar gözden geçirilirken yapılan düzeltmelerden olmaları muhtemeldir. (Kitabın 145. sahifesinden itibaren...)

CHLİÎU t N

#

tu6w <V ,, , .
'§i$||||^

Ct tu.

ü ıf'juüut f

f-7

Reçu de la Banquelmperiale Ottomane la eomme ue : Itos 13.733. 55. (treize-mille eept-cent trcnte-troiB I.ivrea Tur-quea et cir»quunto-cinq ccntiemes) representant le solde crediteur, en eapital et interets, de rcon eompte-oourant eh«z elle, arrete" a ce Jour.
Je donne, en consequence, a la dite £arıque piçine et entiere quittance et decharge pour le paiement de ce n-.onta.it*effec-tue en reglemeııt de tous cooıptes entre la Banque Impcriale Ottooane et aoi. !" "."^11„"_"'
Salonique,kr&2mJtttillet' 1009.
KM I
§§1§ ?|!
/-
r
Sultan Abdülhamid'in, parasını Osmanlı Bankası'ndan çekip Deutsche Bank'a yatırmasına dair üç vesika. Bu para, Deutsche Bank'tan Devlet'e devredilmiştir.
'(Belgler Osmanlı Bankası arşivinde mahfuzdur.)

'£/

a-1

• * **
t**VU*i
•<rAs&v ^y.sij ,xj>,<4, ^^/^^'^^^
Dersaâdet'de Osmanlı Bankası Müdiriyet-i Umûmiyesi'ne İdâre-i vâlâkârilerine re'sü'l-mâl olarak tevdi etmiş olduğum ellihibindokuzyüzyetmişbir Osmanlı Lirasının faiziyle beraber Selânik'de tarafıma teslim edilmek üzere bankanız memurlarından münâsip görülecek bir zâta tevdîan irsalini rica ederim.

Bankanızca bu bâbda memûr-ı mahsus i'zâmına lüzum görülür ise, harcırâhıyla mesârif-i şâire ve me mûr i'zâmına lüzum görülmeyip de muamele-i mezkûrenin Selânik'deki bankalardan biri vâsıtası ile ifâsı münâsip görülüyor ise dahi, ol bâbdaki bilcümle mesârif doğrudan doğruya tarafımdan tesviye kılınacaktır. Meblâğ-ı mezbûr memûr-ı mahsus ile irsal buyrulur ise, memûr-ı mumaileyhe ve eğer Selânik'de bir bankaya ihâle-i keyfiyyet edilir ise, mezkûr bankaya icâbeden evrak vesâireyi bil-imzâ itâ eyleyeceğimi ve husûs~ı mezkûreye müteferri' kâffe-i muamelâtın ifâsına âmâde bulunduğumu beyân ederim.
Selanik, 5 Mayıs 325 Abdülhamîd

Jİ ***** *£&/>*> tv-^y r>P. ^u *_,

lluzûr-ı sâmi-i sadâret-penâhı ye
Dört seneden berû hasret ve iştiyaklarıyla dağ-dâr olduğum ebeveynim hazer âtının muahharan Dersaâdef e avdetleri hasebiyle hâkipây-i şefkat-ihtivâlarına yüz sürüp salimen muvasalatlarını tebrik etmek hususunun vazife-i nübüvvet ve ubudiyetimden m^dud olmasına binâen, seref-hulûlü takarrüb eden lyd-i said-i adhâ münasebet-i mütarekesiyle, müsârünileyhhümâ hezaratını dünya gözüyle görmek bahtiyarlığına mazhariyetimi zât-ı haka-ik-dânilerinden intizar ile, bunun şekl-i hâzır-ı Meşrûtiyet'in ka-vânin-i mer'iyyesi ahkâmına nazaran ne hâlen ve ne de iskikbâ-len mûcib-i vebal bir ciheti olmayıp, bilakis ahkâm-ı mezkûrenin netâyic-i hasenesi icâbâtından bulunduuğunu beyân eder ve bu vesile ile de ihtirâmât-ı mahsûsamın kabulünü temenni ederim.

2 Teşrinisani 328

Ayşe binli Abdülhamid Han

Osman Nâmi Bey ve eşi Müşfika (Rotraud) Hanım (2007)

Osman Nami Bey eşi ve ailesiyle bir arada.

Osman Nami Bey'in kızları bir arada.

İNDEKS ? 315
İNDEKS

Abbas Halim Paşa, 271
Abdullah Efendi, 25
Abdurrahman Şeref, 240
Abdülhalim Efendi, 63, 73
Abdülganî Ağa, 92
Abdülhamid Rauf Bey, 245, 246, 276, 299
Abdülkadir Efendi, 45,50,61,63,64,68, 73, 228, 248, 261, 264, 268, 270, 277
Abdülkerim Efendi, 207, 267, 268
Abdülmecid Efendi, 151, 244, 248
Abdürrahim Hayri Efendi, 31, 63, 73,148, 151, 155, 167, 170, 177, 179, 192,256,265,271,277
Abdürrezzak Efendi, 74
Adile Hanım, 256
Adile Hammsultan, 274
Adile Sultan, 73, 99
Ağır Mahmud Bey, 112
Ahmed tzzet Paşa, 47
Ahmed Kemaleddin Efendi, 47, 51, 59, 63, 226
Ahmed Midhat Efendi, 74

Ahmed Nihad Efendi, 73, 102
Ahmed Nureddin Efendi, 39, 45, 148,
193, 229, 230, 242, 252, 266, 272 Ahmed Ratib Paşa, 256 Ahmed Reşid Bey, 225
Ahmed Rıza Bey, 17 Ahmed Saib, 15 Ahmed Zülkefl Paşa, 286 Alâeddin Efendi, 269
Alexandre Efendi, 29 Ali Ağa, 291 Ali Bey, 74 Ali Efendi, 111

Ali Fuad Bey, 177, 265, 276
Ali Kabulî Bey, 143
Ali Muhsin Bey, 149,158, 184
Ali Rıza Paşa, 180,219
Ali Suavi, 101
Aliye Nazlıyar Hanım, 228
Alman imparatoru Wilhelm, 52, 53
Amber Ağa, 94
Aranda Paşa, 75
Arap Mehmed Paşa, 93
Arnavut EsadToptânî, 149
Artin Paşa, 52
Aşçı Mustafa Ağa, 158,163
Aşçı Veli Baba, 158, 163
Atiye Sultan, 73, 106
Ayşe Andelib Hanım, 256, 272
Ayşe Rebia Hanım, 275
Ayşe Sıdıka Hammsultan, 106
Ayten Hanım, 275
Bahaeddin Bey, 61
Barbo, 182
Baron Marschal von Biberstein, 57
Baron Von Calice, 60
Başmuhafız Rasim Bey, 170, 175, 179, 182,195, 204, 206, 210, 213, 219, 230, 237,238
Bedrifelek Başkadın efendi, 133, 207
Behice Hanımefendi, 39, 193
Behice Sultan, 69, 229, 229, 230
Bertrand, 76
BeşirAğa, 129
Bezminigâr Hanım, 112, 113
Bîdar Kadınefendi, 51, 52
Bîdar Sultan, 269

Bihrûze Hanım, 250
Bismark, 55
Bulgaristan Prensi Ferdinand, 56
Burhaneddin Efendi, 34, 37, 38, 44, 53, 54, 60, 63, 64, 75, 78, 98, 139, 149, 228, 270
Celâleddin Paşa, 42, 274
Cemâleddin Efendi, 63
Cemâl Paşa, 225
Cemil Bey, 129
Cemile Sultan, 22, 49, 71
Cenanyar Kalfa, 168, 193
Cerrah Emin Bey, 105, 129, 287
Cerrah Nureddin Paşa, 287
Cevad Bey (Başkatip), 132, 138, 142, 145, 147, 153
Cevher Ağa, 93, 147,149, 156, 158, 183
Cezûlî Ratıb Bey, 271
CoqueIin Cadet, 76
Çalyapin, 76
Çandır, 15

Çerkez Mehmed Paşa, 149, 156, 158, 193
Çerkez Mehmed Ali Bey, 145
Çeşmipeykân Kalfa, 213
Damad Arif Hikmet Paşa, 202, 220, 223,
274
Damad Ferid Paşa, 50 Damat Fethi Paşa, 49 Damad Halil Rıfat Paşa, 50 Damad Salih Paşa, 225 Damad Şerif Paşa, 220, 223 Derviş Paşa, 103 Dilber Cenan Hanım, 41
Dilberniyâz Kalfa, 41

Dilberyâl Kalfa, 213, 239
Dübeşte Kalfa, 65
Dildade Kalfa, 213,
Dilesrâr Kalfa, 114, 128, 281
Dr. Akil Muhtar Bey, 238
Dr. Aleksiyadis Efendi, 237, 238
Dr. Arif Bey, 44
Dr. Atıf Bey, 185,237,239
Dr. Bier, 48
Dr. İbrahim Paşa, 46
Dr. ismet Paşa, 125, 182
Dr. Kasabyan, 194
Dr. Masiro, 35
Dr. Mavroyani Paşa, 44, 45, 287
Dr. Nafiz Paşa, 47
Dr. Said Paşa, 46
Dr. Triandafilidis, 114, 115
Dündar Efendi, 268
Dürnev Başkadın , 281
Dürriye Sultan, 274
Dürrişehvar Sultan, 251
Düzdidil Hanımefendi, 22
Ebezâde Kâmile Hanım, 114, 115
Ebülhüdâ Sayyâdi Efendi, 25, 26
EdhemAğa, 291
Eczacıbaşı Bekir Efendi, 45
Edward Jaures, 62
Eflâkyar Hanım, 267
Efser Kalfa, 41
Emine Hanım, 112, 113
Emin Paşa, 215
Emîr-i Ahûr Faik Paşa, 63
Enver Paşa, 129, 229, 230, 234, 235
Ermeni Aram Efendi, 149
Ertuğrul Necip Efendi, 269
Eryâle Hanım, 267

Esma Sultan, 18, 69, 73
Esvapçıbaşı ismet Bey, 24, 33, 113, 226
Fahir Bey (Damad), 275
Fahriye Hanım, 270
Fatma Aliye Hanımsultan, 106, 273
Fatma Hanım, 192
Fatma Pesend Hanımefendi, 38, 39, 41,
156, 158 Fatma Sultan, 101 Fehime Sultan, 102 Feleksû Kalfa, 27, 109, 110
Feride Hanımsultan, 73, 106 Feryâdil Kalfa, 286 Fetanfer Usta, 86
Fethi Bey (Okyar), 153, 159, 163, 167, 170
Fethiye Hanımsultan, 276
Fethiye Nimet Hanım, 275
Filurye Kalfa, 114

Firuz Ağa, 289
François Lombardi, 120
Gaetan Detaille, 253
Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 201
Gazi Osman Paşa, 63, 69, 70, 72, 98,123
Geşof, 139
Gidiş Müdürü Halim Efendi, 59, 65, 97
Guatellli Paşa, 75, 119, 120
Güşandil, 40
Habeşistan İmparatoru Menelik, 126
Habeş Nedim Ağa, 288
Hacı Bekir Efendi, 67
Hacı Mahmud Efendi, 33,111, 289
Hadi Paşa, 153, 180, 214, 219
Hafız Behram Ağa, 92
Hâlid Paşa, 113

Hâlid Ziya Bey, 166, 214, 215
Halil Efendi, 30
Hamide Hanımsultan, 276
Hamza Zâfır Efendi, 25
Hasib Efendi, 117
Hatice Sultan, 38, 39, 41, 102, 266
Hayriye Hanımsultan, 73
Hazinedar Dübeşte Kalfa, 186, 189
Hazinedar Fulya Kalfa, 168
Hazinedar Gevheriz Kalfa, 168, 193
Hazinedar Gülsen Hanım, 154,186,188
Hazinedar Mihriminnet Kalfa, 207
Hazinedar Mülkicihan, 156, 186, 193
Hazinedar Nevrestan Kalfa, 156, 193
Hazinedar Usta Fetânifer, 167
Hazinedar Zülfet, 156
Hilmi Bey, 74
HidivAbbas Hilmi Paşa, 106
Hidiv ismail Paşa, 71
Hüsnü Paşa, 153,159
Hüseyin Nâkib Bey, 251
Hüseyin Vasfi Paşa, 112
ibrahim Tevfık Efendi, 63, 75
ibrahim Turan Bey, 277
ikinci Kâtip izzet Paşa, 132
İkinci Kilerci Hüseyin Efendi, 26
ikinci Kilerci Nuri Paşa, 133
ikinci Mâbeynci Nüzhet Bey, 205, 209
tmrehar Faik Paşa, 94
İnekci Mehmed Ağa, 167, 217, 221, 224
İran Şahı Muzaffereddin, 57
ismail Hakkı Bey, 30
ismail Hami Dânişmend, 57
tşverîz Kalfa, 108, 129
Tean, 76

Kahvecibaşı Ali Efendi, 20, 33, 156, 181
Kambara Efendi, 62
Kâmil Efendi, 117
Kâmuran Kalfa, 213
Karlo Usta, 210
Karmen Silva, 52

Kâzım Bey, 276
Kemâleddin (Bey) Paşa, 69, 274
Kenan Paşa, 59
Kevser Hanım, 105, 119
Kilercibaşı Osman Bey, 26
Kilerci Hakkı, 158
Kilerci Sıtkı, 158
Kral Ahmet Zogo, 272
Kuyumcu Sori, 227
Küçük Vasfi Bey, 221
Laz Arif Hikmet Paşa, 149 Lâverans Hanım, 274 Lütfullah Beyefendi, 50
Mâbeynci Arif Bey, 44, 45, 133 Mâbeynci Emin Bey, 34, 45, 228 Mâbeynci Bekir Bey, 133 Mâbeynci Rıza Bey, 133 Mâhıenvar Kalfa, 165, 166 Mahmud Celâleddin Efendi, 74 Mahmud Celâleddin Paşa, 49, 50 Mahmut Şevket Paşa, 93, 184, 225, 226 Mediha Sultan, 49, 50, 51, 69, 74 Mediha Şükriye Hanım, 275 Mehistî Kadın, 250, 254 Mehmed Âbid Efendi(Abdülhamid'in ölen kardeşi), 14
Mehmet Âbid Efendi (Oğlu), 14, 40, 148, 155, 179, 189, 207, 209, 215, 216, 222, 226, 227, 234, 237, 239, 241, 242, 272

Mehmed Ali Bey, 256
Mehmed Ali Paşa, 73, 115
Mehmed Ali Rauf Bey, 243, 246
Mehmed Bedreddin Efendi, 39, 229, 266
Mehmed Cahid Bey, 274
Mehmed Fahreddin Bey, 271
Mehmed Selim Efendi, 13, 47, 61, 63, 195, 203, 228, 239, 267, 263
Mehmed Seyfeddin Efendi, 73
Mehmed Şevket Efendi, 63, 73
Midhat Paşa, 288
Mihriban Hanım, 268
Mihrişah Selçuk Sultan, 271, 277
Mirliva Said Paşa, 246
Mislimelek Hanım, 268
Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, 90
Muhallebici Mehmed Ağa, 21
MurtazaAğa, 291
Mustafa Kemal Bey, 234
Müezzin Arap Abdullah, 82
Mülâzım Naci Efendi, 225
Münire Sultan, 59, 226
Müşfika Kadınefendi, 9,110, 57
Müşir Edhem Paşa, 142
Müşir Fuat Paşa, 79
Müşir Rauf Paşa, 243
Müdür Ahmed Bey, 115, 116
Naciye Sultan, 235
Nadir Ağa, 43, 63, 94, 127, 141, 168
Naile Sultan, 51, 69, 202, 274
Naime Sultan, 14, 40, 51, 69
Nakşıfclek Usta, 86
Nameksû, 40

Nâzikeda Kadın, 36
Nâzıma Sultan, 69, 73
Necip Paşa, 29, 50
Nemika Sultan, 70, 276

Nerkisnihal Hanım, 40, 41
Nergiznihal Kalfa, 213

Neslişah Saffet Sultan, 269, 270, 277
Neş'et Bey, 74
Nev'inur Kalfa, 59
Nevpesend Kalfa, 168, 193
Nilifelek Kalfa, 117
Nureddin Paşa, 70, 273
Nuti Ağa, 94, 169, 189, 190, 208, 220, 224
Nuri Demirağ, 167
Operatör Cemil Paşa, 46, 105, 279 Orhan Efendi, 207 Orhan Kayıhan, 268 Osman Gazi, 9
Osman Nâmi Bey, 236, 242, 245, 247, 275
Ömer Faruk Efendi, 251 Ömer Nâmi Bey, 242, 245, 275 Ömer Rüştü Paşa, 79, 132
Paris Elçisi Münir Paşa, 123, 127 Perestû Kadınefendi, 14, 15, 16, 20
Pertevniyal Valide Sultan, 37, 112, 113 Pervin Hanım, 115, 267 Peyveste Kadın, 151, 155, 157, 192 Prenses Emine Hanım, 271 Prenses Fatma Hanımefendi, 71
Prenses Seniye, 272 Prens Mirza Nasreddin, 58 Profesör Bergmann, 23, 48 Profesör Yakovel, 252, 254
Ragıp Paşa, 44, 109 Raksıdil Kalfa, 127 Rasih Bey, 286

Ratîb Cezûli Bey, 277
Rebia Hammsultan, 276
Refia Sultan, 30, 48, 52, 121, 155, 158, 176, 191,246,276
RızaTevfik (Bölükbaşı), 135
Rotraud Granzow, 275
Saadet Hanım, 246
Sabahaddin Bey, 50
Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa, 42, 127
Sadrazam Cevad Paşa, 42, 122
Sadrazam Damad Mehmed Ali Paşa, 99
Sadrazam Damad Halil Rıfat Paşa, 42,
58 Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, 141,142 Sadrazam Kâmil Paşa, 139, 224
Sadrazam Said Paşa, 42, 43, 131, 134, 138, 174, 201
Sadrazam Tevfik Paşa, 30, 142
Sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa, 226
Salâhaddin Efendi, 65
Salih Münir Paşa, 12
Saliha Naciye Hanımefendi, 40, 155, 158, 173, 186, 189, 209, 215, 218, 221, 231,237,238
Saliha Sultan, 281
Sami Paşa, 50
Sâmiye Sultan, 40, 266
Sandanski, 171
Sarah Bemard, 76
Satıa Hammsultan, 276
Sazkâr Hanım, 155, 157, 192
Seccadecibaşı İzzet Efendi, 24, 149,155
Selâhaddin Efendi, 74, 77, 102
Selim Ağa (Ertugrul Necib Efendinin
oğlu), 181 Selim Sırrı Tarcan, 135 Seniha Sultan, 49, 51, 69, 74 Seniye Hammsultan, 106

Serasker Rıza Paşa, 63, 78, 98, 132
Serfiraz Hanımefendi, 14, 97
Seyid Esad Efendi, 111
Seyyid Şeybizâde Abdülkadir Efendi, 68
Sırrıcemal Kalfa, 27, 109, 168, 189, 216
Söğütlü Alayı Kumandanı Mehmet Efendi, 24
Sultan Abdülaziz, 16, 17, 30, 35, 56, 73, 102
Sultan Abdülmecid, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 30, 31, 40, 49, 151, 167, 244, 248

Sultan Birinci Abdülhamid, 17, 100
Sultan İkinci Mahmud, 19, 29, 100
Sultan Murad, 16, 53, 65, 101, 102
Sultan Reşad, 48, 51, 59, 103,
Sultan Vahideddin, 54, 104, 115, 215, 242
Süleyman Efendi, 14
Süleyman Paşa, 77
Süleyman Selim Efendi, 73
Şâdiye Sultan, 117, 118, 121, 155, 158, 190
Şahabeddin Ağa, 149
Şâyeste Hanımefendi, 14, 97
Şehsuvar Başkadın , 250, 254
Şeker Ahmed Paşa, 115
Şemsicemal Usta, 86, 113
Şerafeddin Ağa, 92
Şevkıdîde Kalfa, 113
Şevkıdil Kalfa, 41,90
Şeyhülislam Hacı Emin Paşa, 13
Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, 46, 129
Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, 197
Şeyhülislam Nuri Efendi, 243
Şifre Kâtibi Asım Bey, 24, 33, 49
Şöhreddin Ağa, 94, 143, 149, 156, 158, 189, 190, 218, 239

Şükriye Hanım, 113
Tahsin Ağa, 94
Talisin Paşa (Başkatip), 47,48, 132, 213, 214
Tanburi Cemil Bey, 77
Tasvire Hanım, 229
Tathcıbaşı Raşid Ağa, 167, 208
Tirimüjgân Kadınefendi, 14, 20, 21, 22, 26,33,40,41
Turhan Bey, 32
Tüfekçibaşı Tahir Paşa, 116
Ulviye Sultan, 36, 38, 263 Usta Dilberdîde, 86 Umberto, (İtalya Kralı), 56
Valide Paşa, 65, 97 Vâsıf Paşa, 41 Vasilaki Efendi, 115 Victor Emmanuel, 56
Vondra Efendi, 75
Yahudi Karasu Efendi, 149
Yaver Ağa, 92, 122
Yusuf tzzeddin Efendi, 74
Yüzbaşı Davut, 216
Yüzbaşı Kürt Mahmut Siirt, 191, 215, 221,226
Yüzbaşı Nazım Efendi, 216
Yüzbaşı Kürt Salim, 180, 181
Zâti Bey, 75, 85
Zeki Bey, 74
Zekiye Sultan, 70, 73, 74, 205, 263, 273
Ziyaeddin Efendi, 274
Zülfet Kalfa, 119

E-KİTAP
ARŞİVİ

Dijital Bilgi Kaynağınız

www.e-kitaparsivi.com

Bu E-Kitap www.e-kitaparsivi.com sitesi için hazırlanmıştır. Web sitemizde bir çok başka esere ulaşabilirsiniz.